petru maior

scrieri

★★

ISTORIA BESERICEI ROMÂNILOR, DISPUTAȚII, ORTOGRAFIA ROMÂNĂ, DIALOG

EDIȚIE CRITICĂ ALCĂTUITĂ DE
FLOREA FUGARIU

2196

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1976
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Ilustrația copertei: *Dan Matache*

[Notele autorului la ISTORIA... și la DISSERTAȚII]

1 a)[1] Să-i înfrîneze pe daci, care se împrăștiaseră în Pont și în Tracia, apoi să pornească război cu parții în Asia Mică și să nu-i atace mai înainte de a-i cerceta. În timp ce făcea și punea la cale acestea, moartea i-a luat-o înainte. Suetonius, *asupra lui Iulius Cezar.*

2 a) A pregătit o expediție împotriva geților și parților— la asediul Setoviei, o mare mulțime de barbari sosise în ajutor; acestora ieșindu-le înainte împăratul i-a împiedicat să intre în oraș. În acea bătălie, rănit la genunchi de o piatră, a zăcut bolnav multe zile. Înzdrăvenindu-se s-a reîntors la Roma în vederea consulatu-

[1] Cum am menționat în a doua notă a acestei lucrări, am tradus în românește notele autorului care figurează la subsolul ediției 1812, în grecește și latinește sau numai în latinește. În traducerea acestor note am pornit de la originalul grecesc pe care l-am confruntat cu traducerea latinească a autorului sau a ediției bilingve, greco-latine de care s-a servit. Am notat marginal-stînga cifra paginei ediției 1812, la care se aplică nota respectivă. Aici se înțelege că această notă se referă la p. 1 a ediției originale a *Istoriei*, notată în ed. de față marginal-stînga. Aceeași lămurire este valabilă și în continuare, inclusiv pentru notele la cele două *Disertații*, anexate *Istoriei* și paginate de autor în continuare.

lui, ca să ocupe funcția împreună cu colegul Barbatius Tulla. Pe Statilius Taurus l-a lăsat să termine acel război. Appianus Alexandrinus, Cartea *despre Războaiele ilirice.*

b) Acești daci mai înainte trimiseseră soli la împăratul Augustus și dat fiind că nu obținuseră nimic din ceea ce cereau, trecuseră de partea lui Antonius; însă, turburați de o răscoală internă nu-i fuseseră de mare folos; și după aceia, cîțiva, luați prizonieri, au fost obligați să lupte cu suebii (în teatru). Dio Cassius, *Istoria Romană*, cartea 51, cap. 22.

v) Aproape pe aceeași vreme, cînd se întîmplau acestea, M. Crassus, trimis în Macedonia și Grecia, a purtat război împotriva dacilor și bastarnilor. *Ibidem*, capitolul 23. Însă a plecat la Genucla care era cetatea cea mai bine întărită dintre toate cele de sub stăpînirea lui Zyraxes, fiind că auzise că acolo se păstrează steagurile militare, pe care bastarnii le luaseră ca pradă de război, lîngă orașul istrienilor, de la C. Antonius, --- asediind-o, e drept că în scurt răstimp, nu însă fără un mare efort, deși lipsea Zyraxes, a luat-o. *Ibidem*, cap. 26.

3 a) Și Appius Sabinus, consular, și Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului, cu mari armate au fost uciși de către daci. Eutropius, Cartea 7, *asupra lui Domițian.*

b) Căci Iulianus --- ciocnindu-se cu dușmanii la Tape, a omorît un mare număr dintre ei. Între aceștia, Vezinas care deținea printre ai săi locul al doilea după Decebal, fiindcă nu putea să scape viu, s-a culcat la pămînt cu vicleșug, prefăcîndu-se mort; apoi, în timpul nopții, a scăpat într-ascuns. Decebal temîndu-se ca nu cumva romanii biruitori să dea năvală asupra capitalei sale, a dat poruncă să se taie copacii care erau în apropierea reședinței regale și să se îmbrace trunchiurile cu arme, ca dușmanii, temîndu-se de acele trunchiuri, ca și cum ar fi fost niște soldați, să se retragă. Ceea ce s-a și întîmplat. Dio Cassius, Cartea 67, cap. 11.

4 a) Între timp voind să pedepsească pe cvazi și pe marcomani, fiindcă nu-i trimiseseră nici un ajutor, a venit în Panonia, cu gînd să pornească război ---. Învins însă de marcomani și pus pe fugă, a trimis în grabă soli la Decebal, regele dacilor, și l-a îndemnat să încheie pacea, pe care nu i-o acordase mai înainte (lui Decebal) care îl ruga. --- Însă, pentru obținerea păcii a cheltuit chiar și din veniturile sale, fiindcă îi oferea lui Decebal o mare sumă de bani imediat și meșteri pricepuți în diferite meserii, folositori în vreme de pace și de război, și îi promitea că îi va da mereu și altele, mai multe, din veniturile particulare ale vistieriei imperiale. Căci se folosea totdeauna de aceasta ca și cînd ar fi luat-o de la dușman, ca și cum imperiul i-ar fi fost cedat lui să dispună de el ca de un bun al său. Dio Cassius, Cartea 67, cap. 7. /

6 a) În acel război a săvîrșit personal multe acțiuni demne de un comandant energic și de un bărbat de ispravă, iar soldații lui au întîmpinat multe primejdii și s-au luptat vitejește. Dio Cassius, Cartea 68, cap. 14.

11 a) Fiindcă neamul hunilor, izolat multă vreme prin niște munți de nestrăbătut, stîrnit de o turbare subită, s-a năpustit asupra goților și împrăștiindu-i i-a izgonit din așezările lor, goții trecînd Dunărea în fugă, au fost primiți de Valens fără nici o convenție, nu au predat romanilor nici chiar armele, ca să aibă mai multă încredere în ei. Paulus Orosius, Cartea 7, cap. 33.

b) Însă, izbucnind un război între turci (unguri) și pecenegi --- armata turcilor a fost învinsă și s-a rupt în două: una dintre ele a locuit o parte din Persia, spre Orient; --- însă cealaltă și-a așezat sălașul spre occident, cu voivodul și conducătorul ei Lebedia, în locurile denumite Atelcusu, unde locuiește acum neamul pecenegilor. --- Și înainte de acest Arpad, turcii nu au avut niciodată vreun șef; din urmașii acestuia, pînă în ziua

de astăzi se alege principele Turciei. Însă, după vreo cîțiva ani, pecenegii năvălind asupra turcilor, i-au urmărit pe ei împreună cu principele lor Arpad. Așa că turcii zdrobiți, fugind și căutînd o țară unde să-și așeze sălașul, pătrunzînd în Moravia Mare, au izgonit locuitorii din ea și s-au așezat acolo; și o stăpînesc pînă în ziua de azi; și de pe acea vreme turcii n-au mai avut război cu pecenegii. Iar locul pecenegilor, pe care atunci îl stăpîneau turcii, se denumește, după numele fluviilor care sînt acolo. Fluviile acestea sînt: primul se numește Baruh, al doilea, Cubu, al treilea Trullus, al patrulea Brutus, al cincilea în fine, Seretus. Constantin Porfirogenitul, despre *Administrarea imperiului*, cap. 38.

12 a) Pe cînd încerca să facă la fel și cu Dacia, l-au speriat prietenii: să nu fie dați mulți cetățeni romani în mîinile barbarilor, fiindcă, după ce Dacia a fost învinsă de Traian, trimisese acolo, din întreg imperiul roman, o nenumărată mulțime de oameni să populeze ogoarele și satele. Căci, în urma războiului îndelungat al lui Decebal, Dacia ajunsese într-o foarte proastă situație. Eutropius, Cartea 8, *asupra lui Adrianus.*

b) Eu, de bună seamă --- preluînd conducerea statului, care parcă amorțise și se nimicise datorită, pe de o parte, tiraniei îndelungate, de care fusese oprimat, pe de alta, jignirile geților, sînt singurul care am îndrăznit să atac vecinii de la Dunăre. Și neamul geților l-am distrus și l-am nimicit cu totul. --- Și această treabă atît de grea am săvîrșit-o în aproape cinci ani. Iulianus, *asupra Cezarilor.*

13 a) Dat fiind că Dacia fusese golită de bărbați, datorită războiului îndelungat al lui Decebal, Traian, ca să înmulțească populația în această provincie care avea un milion de pași de jur împrejur trimisese pentru a locui în orașe și sate nenumărate mulțimi de oamen

din întreaga lume romană. Eutropius, Cartea 8, *asupra lui Adrianus.* /

14 a) Căci datorită îndelungatului război al lui Decebal, situaţia Daciei ajunsese în cea mai proastă stare.

b) Astfel Dacia a ajuns sub legea şi stăpînirea romană. Pe aceasta Traian imediat a făcut-o provincie: a clădit oraşe şi a dus coloni. Dio Cassius.

b) Acesta a învins într-o bătălie foarte mare, pe goţi, care pustiau Iliricul şi Macedonia. Eutropius, Cartea 9.

v) *Claudius către Brochus.* Am nimicit trei sute douăzeci de mii de goţi, am scufundat două mii de corăbii. Fluviile sînt acoperite de scuturi; toate malurile sînt acoperite de săbii şi de lănci. Cîmpiile, acoperite de oase, nu se mai văd; nu se întîlneşte nici un drum curat; un mare număr de care a fost părăsit. Am prins un atît de mare număr de roabe, că fiecare soldat poate să-şi ia cîte două şi cîte trei. Trebellius Pollio, *asupra lui Claudius*, cap. 8. /

29 a) S-a dat bătălia la mesi şi au avut loc multe lupte la Marcianopolis; mulţi au pierit în naufragiu; mai mulţi regi au fost luaţi prizonieri; au fost prinse multe femei nobile din diferite triburi; provinciile romane s-au umplut de sclavi barbari şi de agricultori bătrîni. Din got s-a făcut soldat de origine barbară şi colon, şi n-a rămas nici o regiune care să nu aibă sclavi goţi, ca şi cînd ar fi fost vorba de o formă de sclavie onorifică. Ce turme de vite mari de ale barbarilor au văzut strămoşii noştri! Ce oi! Ce iepe celtice de rasă, pe care faima le înobilează! Toate acestea sînt spre gloria lui Claudius. --- Apoi, s-au mai purtat bătălii la locuitorii Bizanţului, luptînd cu străşnicie chiar bizantinenii care mai supravieţuiseră; s-au dus lupte la tesaloniceni, pe care, în lipsa lui Claudius, i-au asediat barbarii; s-au dus lupte în diferite regiuni, şi peste tot goţii au fost învinşi, cu norocul cel bun al lui Claudius, ca să se

vadă încă de atunci foarte limpede, că Claudius, pregăteşte un stat consolidat pentru nepotul său Constantius Cezar, *Ibidem*, cap. 9.

b) Pe această vreme, cîţi sciţi mai rămăseseră, prinzînd curaj din cauza expediţiilor reuşite de pînă acum, aliindu-se cu herulii, peucinii şi goţii, şi / strînşi
30 toţi lîngă fluviul Tyras (Nistru), care se varsă în Pont, construind şase mii de corăbii şi suind pe ele trei sute două zeci de mii de barbaţi, hotărînd o expediţie navală de-a lungul Pontului, după ce au încercat (să ia) cetatea întărită cu ziduri a Tomisului, au fost respinşi. Însă mergînd mai departe şi fiind purtaţi la Marcianopolis, oraş din Misia, şi neputîndu-l cuceri nici pe acela, avînd parte de un vînt favorabil, navigau mai departe etc. Zosimus, Cartea I, cap. 42. Şi după ce flota s-a împrăştiat fără să săvîrşească nimic, şi au trecut de Helespont cu corăbiile şi au ajuns la muntele Athos, au început să asedieze Casandria şi Tesalonica, şi apropiind de ziduri maşini de război, puţin a lipsit ca să nu le cucerească. Însă, dat fiind că auziseră că soseşte împăratul cu armata, intrînd în locurile mai dinăuntru, spre sud, jefuiau toate ogoarele de lîngă Doberus şi Pelagonia, strîngînd prăzi. --- O anumită parte din sciţi, purtată de jur împrejur, în Tesalia şi Grecia, devasta ici-colo, aceste regiuni. --- (Romanii) au ucis cincizeci de mii de barbari. *Ibidem*, cap. 43. Toţi barbarii, cîţi mai rămăseseră din bătălia dată între Claudius şi sciţi, la Nais, băgîndu-se la mijloc, între care, se îndreptau spre Macedonia. --- Şi în timp ce înaintau, le-a ieşit înainte cavaleria romană omorînd pe cei mai mulţi; pe cei rămaşi i-au obligat să se reîntoarcă la Haemus. *Ibidem*, cap. 45. Şi dat fiind că a dat ciuma în ei, molipsindu-i pe toţi, au pierit, parte în Tracia, parte în Macedonia.

Însă, toți cei care au scăpat teferi, sau au fost înrolați în legiunile romane, sau dobîndind pămînturi arătoare, s-au dedat cu totul agriculturei, *Ibidem*, cap. 46.

a) După terminarea războiului cu goții, s-a îndesit o molimă pustiitoare; atunci nu numai Claudius lovit de boală a părăsit viața etc. Trebellius Pollio, *asupra lui Claudius*, cap. 12.

b) Grecia, Macedonia, Pontul, Asia sînt nimicite de năvălirea goților. Căci Dacia, dincolo de Dunăre, este pierdută pentru totdeauna. Orosius, Cartea 7, cap. 22, *asupra lui Gallienus.* /

31 a) În anul 1025 de la întemeierea Romei, Claudius, din hotărîrea senatului, a exercitat comanda (imperiul) pentru a douăzeci și opta oară, și lovind imediat pe goți, care de cincisprezece ani pustiau Iliricul și Macedonia, i-a nimicit într-un măcel nemaiauzit. Însă imediat răpit de boală a murit la Sirmium, mai înainte de a împlini doi ani de comandă. Paulus Orosius, Cartea 7, cap. 23. /

33 a) Dat fiind că vedea Iliricul pustiit și Media pierdută cu totul, scoțînd din provincia Dacia, pe care o întemeiase Traian dincolo de Dunăre, armata și provincialii, a părăsit-o, namaisperînd că aceea poate fi păstrată; iar populația adusă de acolo, a așezat-o în Mesia și a denumit Mesia, Dacia sa, care acum desparte cele două Mesii. Flavius Vopiscus, *asupra lui Aurelianus*, cap. 39.

b) Și cu romanii duși de aici (din Dacia) de către Aurelian, s-au făcut două Dacii, în părțile Mesiei și ale Dardaniei. Sextus Rufus, în *Breviarul faptelor de arme ale poporului roman.*

v) Dacia, pe care Traian a făcut-o provincie, dincolo de Dunăre, o desființă (ca provincie) nemaisperînd să o poată păstra, din moment ce întregul Iliric și Mesia erau pustiite. Și pe romanii aduși din orașele și de pe ogoarele Daciei, i-a așezat în mijlocul Mesiei

și a denumit-o (acea parte a Mesiei) Dacia, care acum desparte cele două Mesii și se află în dreapta Dunării, cum curge spre mare, pe cînd mai înainte fusese pe stînga Dunării. Eutropius, Cartea 9, *asupra lui Aurelianus.* /

37 a) Nu știu cu ce dulceață, pe toți îi atrage solul natal și nu le îngăduie să-l dea uitării. Ovidius, *Scrisori din Pont*, 3. /

38 a) În drum, a isprăvit cu bine multe și mari feluri de războaie, căci a învins pe barbarii care l-au întîmpinat în părțile Traciilor și în Iliric; a nimicit chiar și pe un conducător al goților, Cannabas sau Cannabaudes, împreună cu cinci mii de soldați (goți), dincolo de Dunăre. Și de aci, făcîndu-și drum prin Bizanț, a trecut în Bitinia, pe care a dobîndit-o fără nici o împotrivire. Vopiscus, *asupra lui Aurelian*, cap. 22. /

43 a) Așadar obișnuita sălbăticie a hunilor de a face incursiuni de jaf, nu se mai potolea; ca unii care erau dedați cu prădăciunile provinciilor învecinate, amenințau foarte greu cu războaie și cu neîntrerupte năvăliri, provinciile Mesia, Macedonia, Tesalia și chiar și ambele Tracii. De aceea nu numai cetățile din aceste regiuni și chiar și cele din Panonia, amenințate de aceiași huni, cu dese năvăliri, fiindcă nu puteau să îndure o hărțuială atît de continuă și pentru că aveau repulsie de jugul și de stăpînirea unui rege barbar, părăsindu-și pămîntul natal, după ce și-au obținut permisiunea chiar de la regele Atila, abandonîndu-și turmele, s-au dus peste marea Adriatică, în Apulia, rămînînd în Panonia, *de bună voie, singuri valahii*, care erau păstorii acelora (ai hunilor). Thurocz, *Cronica Ungurilor*, Partea întîi, capitolul 17. /

45 a) Deoarece zicea că într-o vreme Aurelianus ar fi consultat pe druidele gale (ghicitoare) dornic să știe *dacă imperiul se va transmite urmașilor săi.* Atunci acelea, zice, ar fi răspuns *că nu va fi nici un nume mai*

vestit în stat, decît al urmaşilor lui Claudius. Şi acum este împărat Constantius, bărbat din viţa aceluia, ai cărui urmaşi socotesc că ajung la acea glorie care a fost prevestită de către druide. Flavius Vopiscus, *asupra lui Aurelianus*, cap. 44.

b) Îndeplinînd ceremoniile propiţiatorii, cu care ştim că toate sărbătorile trebuie să se săvîrşească şi să se spună, Iunius Tiberianus, prefectul Romei, bărbat ilustru şi care trebuie numit cu cuvenitul respect, m-a primit în trăsura sa şi în carul de judecător. Acolo, dat fiind că mintea îi era destinsă şi slobodă de grija proceselor şi a treburilor publice îşi găsise răgaz, s-a întreţinut (cu mine) pe larg, de la Palatium pînă la Grădinile Valeriane, şi conţinutul convorbirii s-a referit la viaţa împăraţilor. Şi după ce am ajuns în dreptul templului soarelui, sfinţit de însuşi Aurelianus, *fiindcă şi el într-adevăr îşi trăgea viţa din sîngele aceluia*, m-a întrebat cine i-a scris viaţa aceluia. După ce eu i-am răspuns că eu n-am citit (să-i fi scris viaţa) nici unul dintre latini, iar dintre greci cîţiva, acel bărbat sfînt şi-a slobozit cu aceste cuvinte durerea regretului său: Aşadar, şi noi, acum, cunoaştem bine, şi urmaşii noştri vor tot pomeni de *Tersit şi de Sinon şi de celelalte născociri ale antichităţii, iar pe divinul Au-*
46 *relianus, împăratul cel mai vestit, / generalul cel mai ireproşabil, datorită căruia întreaga lume a fost restituită numelui (de imperiu) roman, urmaşii noştri nu-l vor cunoaşte? O, dacă un zeu ar îndepărta această rătăcire a minţii! Şi totuşi, dacă sînt bine informat, dispunem de memorialele acelui bărbat, chiar frumoase, aşezate după stilul istoric, pe care aş vrea să le primeşti şi să le scrii în ordine, adăugînd cele care se referă la viaţa lui. Pe acestea toate le vei învăţa după sîrguinţa ta, din Cărţile Linteie, în care el însuşi dispusese să fie scrise faptele sale de fiecare zi. Căci mă voi îngriji să ţi se prezinte din Biblioteca Ulpia şi Cărţile Linteie. Tu, aş vrea, să scrii*

despre Aurelianus, așa cum este, atît cît poți. Bineînțeles că m-am supus indicațiilor, am primit cărțile grecești și mi-am procurat toate cele necesare; din cele care erau demne să fie pomenite, am strîns într-o singură carte ceea ce merita. Vopiscus, *asupra lui Aurelian*, cap. 1.

a) Și fiindcă în aceeași trăsură ne-am întreținut despre Trebellius Pollio, care începînd cu cei doi Filipi pînă la divinul Claudius și la fratele lui Quintillus, a pomenit pe (toți) împărații, fie străluciți, fie obscuri, afirmînd Tiberianus că Pollio a expus multe lucruri neglijent, multe pe scurt, iar eu contrazicîndu-l, că nu este nici un scriitor care să nu fi mințit cîte ceva, în ceea ce privește faptele istorice, ba mai mult, dîndu-i pe față, cu mărturii clare, fapte în care ar putea fi dovediți de minciună Livius, Salustius, Cornelius Tacitus, în fine Trogus, după aceea trecînd la opinia mea și întinzîndu-mi prietenește mîna, „scrie, îmi zice, cum îți place, fără grijă; să spui ce vrei, căci vei avea tovarăși de minciuni, pe cei pe care îi considerăm părinții istoriei". Vopiscus, *Ibidem*, cap. 2. /

47 a) Aurelianus a lăsat după el o singură fată, ai cărei urmași și astăzi sînt la Roma. Căci Aurelianus, proconsulul Ciliciei, senator foarte bun, pe drept respectat pentru dreptatea și probitatea sa (care acum își petrece viața în Sicilia), este nepotul lui. Vopiscus, *asupra lui Aurelianus*, cap. 42. /

49 a) Din acestea se poate cunoaște că Vopiscus, ca unul care, cu foale mari, sufla minciuni lipsite de rușine, dacă ar fi scris viața lui Apollonius, pe care promitea că o va scrie imediat, cu aceste cuvinte: etc. Gerardus Ioannes Vossius, *despre Istoricii latini*, cartea 2. /

51 a) Fiindcă vedea Iliricul pustiit și Mesia cu totul pierdută, provincia Dacia întemeiată de Traian, dincolo de Dunăre, ridicîndu-și armata, a lăsat-o pe mîna provincialilor, pierzîndu-și nădejdea că aceea mai

poate fi păstrată (împeriului); iar locuitorii aduşi din ea, i-a aşezat în Mesia şi a denumit-o Dacia sa; care astăzi desparte cele două Mesii. Vopiscus, *asupra lui Aurelian*, apud Laurentius Toppeltinus, *Originile şi întîmplările transilvănenilor*, cap. 6. /

55 a) Rezolvînd, aşadar, cele care priveau părţile dinspre nord (ale imperiului) şi situaţia de la Roma şi treburile civile, şi-a abătut drumul împotriva palmirenilor, adică împotriva Zenobiei, care stăpînea împeriul răsăritean, în numele fiilor ei. Pe drum a săvîrşit multe şi mari feluri de războaie, căci în Tracii şi în Iliric a învins pe barbarii care i-au ieşit în întîmpinare; ba a ucis, dincolo de Dunăre, şi pe un conducător al goţilor Cannaba sau Cannabaudes, împreună cu cinci mii de soldaţi (goţi). Şi de aci, străbătînd Bizanţul şi-a făcut drum în Bitinia. Flavius Vopiscus, *asupra lui Aurelian*, cap. 22. /

58 a) Fiindcă neamul hunilor, izolat multă vreme între nişte munţi nestrăbătuţi, ca şi cum ar fi fost stîrnit de o turbare subită, s-a năpustit asupra goţilor, şi pe aceştia, împrăştiaţi ici şi colo, de turburare, i-a izgonit din vechile lor aşezări, goţii, trecînd Dunărea în fugă, primiţi de Valens fără nici o convenţie, nu au predat romanilor nici chiar armele, ca să se aibă mai mare încredere în ei. Paulus Orosius, Cartea 7, cap. 33. /

59 a) În Iliric, aşa i-a strivit pe sarmaţi şi pe celelalte neamuri, încît a redobîndit aproape fără război, toate, pe care le jefuiseră aceia. După aceea a ţinut drumul drept prin Tracii şi, sau a primit în supunere, sau a acordat prietenie tuturor popoarelor getice, îngrozite de vestea faptelor lui de arme şi apăsate de puterea vechiului renume (al imperiului roman). Vopiscus, *asupra lui Probus*, cap. 16.

b) Făcîndu-se, aşadar, pace s-a reîntors în Tracii şi a aşezat pe pămînt roman o sută de mii de bastarni; aceştia toţi au păstrat fidelitate. *Ibidem*, cap. 18.

v) Pe basterni, un neam scitic, care i s-a supus, primindu-i, i-a așezat în Tracia, dîndu-le pămînturi. Aceștia, după aceea, au trăit mereu, după legile și obiceiurile romanilor. Paulus Orosius, Cartea 1, cap. 71. /

60 a) Căci bizuindu-se în luptă pe steagul însemnat cu crucea, care este a creștinilor, atît de desăvîrșit i-a învins pe aceștia, încît el nu numai le-a retras tributul care în mod obișnuit se plătea barbarilor de către vechii împărați, ci aceia (barbarii), chiar stupefiați de acea biruință de necrezut, au trecut cu totul la religia creștină, cu ajutorul căreia Constantin rămăsese nevătămat. Socrates, *Istoria*, Cartea 1, cap. 18.

b) Curînd a distrus neamurile cele mai puternice și cele mai numeroase ale goților, chiar în mijlocul teritoriului barbar, adică în regiunea sarmaților.

v) Merit să fiu pus mai înainte de Traian chiar, pentru faptele mele vitejești și norocoase, săvîrșite în lupta împotriva tiranilor; iar în ceea ce privește faptul că am redobîndit acea regiune (Dacia), pe care el o cîștigase, nu fără temei aș putea fi judecat egal cu el, dacă nu cumva este mai important să recuperezi ceea ce s-a pierdut, decît să pregătești acel lucru. Iulianus Apostatul, *asupra Cezarilor.* /

61 a) Îngrijindu-se de acestea, în acest chip, cită vreme mai ținea încă iarna, la începutul primăverii pornind (pe mare) de la Marcianopolis împăratul împreună cu soldații de pază, trecînd, la Dunăre, pe pămînt dușman, atacă pe barbari. Însă, dat fiind că aceia nu îndrăzneau să dea piept într-o bătălie regulată, ci ascunzîndu-se între bălți, puneau la cale de acolo atacuri neașteptate, a poruncit ca soldații săi să stea pe loc și strîngînd toată mulțimea îngrijitorilor cailor și pe cei cărora le era încredințată paza sarcinilor, le promite că el le va oferi o anumită sumă de bani pentru fiecare cap de barbar, pe care îl vor aduce. Așa că toți, stîrniți de dorința de cîștig, intrînd în păduri și în bălți, ucid pe

toți pe cei care îi întîlnesc, și arătînd capetele celor uciși, își duc plata promisă. În acest chip, după ce a pierit o mare mulțime, restul, cu rugăminți, cereau pacea de la împăratul. Și cum el nu a respins această cerere, s-a făcut o pace, care nu a adus nici o rușine majestății romane. Căci din ambele părți / s-a căzut
62 de acord ca romanii să stăpînească nestingheriți toate acelea, cîte mai înainte fuseseră în stăpînirea lor, iar barbarilor li s-a interzis să mai treacă (Dunărea) și să mai facă vreodată vreo prădăciune pe teritoriul romanilor. Făcînd această pace, pleacă la Constantinopol. Zosimus, *Istoriia*, Cartea IV-a, cap. XI.

a) Colonii, a căror mulțime este pomenită de Zosimus, fără nici o îndoială erau romani; căci oare barbarii ar fi ucis pe barbari, pentru bani, spre paguba lor înșiși? Să mi se îngăduie mie să argumentez astfel, că acei coloni au fost romani: Dacă în Valahia modernă, în care s-au întîmplat cele pe care le prezintă Zosimus, și care era mai aproape de Dacia Nouă și mai expusă năvălirilor barbarilor, a rămas o mulțime de coloni romani, după ce Aurelian a ridicat armata și provincialii din Dacia Veche, cu mult mai mulți coloni au trebuit să rămînă în părțile aceleiași Dacii, mai îndepărtate de Dunăre, care nu erau atît de accesibile barbarilor, ca Moldova și Valahia; așa că, într-o astfel de situație a fost Transilvania, deoarece barbarii nu puteau să pătrundă cu ușurință în ea, din pricina muntelui Carpat, care îi dă ocol; așadar, trebuie să socotim că în Transilvania au rămas mai mulți coloni romani, mai ales avînd în vedere că în ea se aflau mine de aur și de alte minereuri, puțuri de sare, de fier etc., pe care le săpau romanii, așa cum cele mai multe, pînă în ziua de astăzi, sînt lucrate de valahi, descendenții acelora. /

64 a) În fine, a intrat înăuntru Zerhon Maurusius. Căci Edecon îl sfătuise să vină la Atila să-și redobîn-

dească soția, promițîndu-i tot ajutorul și sprijinul. Această soție o primise în țara barbarilor, pe vremea cînd Bleda îi ținea partea, și o părăsise în Sciția cînd fusese trimis în dar lui Aetius de către Atila.

Însă a fost înșelat în această speranță a sa, fiindcă Atila s-a mîniat împotriva lui, căci s-a întors acasă (de la Aetius). Astfel, atunci, prinzînd ocazia ospățului, eșind în față și schimonosindu-și înfățișarea și cu îmbrăcămintea și pronunțarea amestecată și încîlcită, presărînd în limba ausonilor, aci limba hunilor, aci limba goților, i-a pornit pe toți spre veselie și rîsete și i-a făcut să izbucnească în hohote care nu se mai puteau liniști și stinge. Însă Atila a rămas toată vremea cu aceeași înfățișare, fără nici o schimbare pe față și nemișcat, și nu a fost văzut făcînd sau zicînd ceva care să producă glumă sau veselie în fața sa, în afară de faptul că a privit cu ochi blînzi și veseli pe Irnah, cel mai tînăr dintre feciorii lui, cînd a intrat; și l-a tras de obraz.

Iar eu, cum mă miram că Atila dă puțină atenție restului copiilor lui și că numai spre acesta se abate și-l bagă în seamă, unul dintre barbari care ședea lîngă mine și avea uzul limbii latine, luîndu-mi întîi credința că n-am să divulg nimic din cele ce mi se vor spune, a zis: «Proorocii au proorocit lui Atila că viața lui, care urmează să se stingă din toate celelalte părți, va fi reînnoită de către acest copil». Și cum au prelungit ospățul pînă noaptea tîrziu, am ieșit nemaivoind să continuăm băutura. Priscus, în *Excerpte*, p. 46, apud Pray, în *Analele hunilor*, cartea 3, partea 1.

65 a) Priscus — indică destul de limpede că hunii au cunoscut atît limba latină, cît și pe cea gotică; căci altcumva, în ce chip Zerhon putea să producă rîsul, dacă n-ar fi fost înțeles de huni. Pray, *loc. cit.*

b) Presupune (Priscus) în acestea, că unii, chiar dintre huni, datorită legăturilor cu romanii, își dădeau

osteneală să învețe limba gotică, care era înrudită cu alanica și cu ausonica. În care loc, prin limba ausonilor înțeleg limba valahică, ca și limba latină, coruptă. Otrococius, *Originile ungurilor*, Partea 1, cap. 4. /

66 a) De altfel, că Otrococius chiamă limba ausonilor din acea vreme valahică, nu știu dacă gîndește corect, fiindcă pe acea vreme limba latinească nu a putut fi atît de stricată, încît să se schimbe în limba română, și nici numele de blahi sau vlahi nu a fost cunoscut la scriitorii de pe acea vreme. Pray, *loc. cit.*

b) Din aceasta e limpede că Priscus nu a făcut nici o deosebire între limba ausonică și cea latină, așa că conjectura lui Otrococius despre limba latină, pe care am adus-o deasupra, nu-și are loc. Pray, *loc. cit.* /

68 a) Ardaricus, regele gepizilor a repurtat victoria asupra fiilor lui Atila. Fiul lui Atila, cel mai mare, pe nume Ellac, a picat în război. Iar ceilalți frați buni ai lui, după uciderea acestuia, sînt fugăriți la țărmul Mării Pontice, unde am arătat că mai înainte fuseseră așezați goții. Au încetat, așadar, hunii, cărora se socotea că nu le stă în față întreaga --- . Această învrăjbire cu a lui Ardaricus, regele gepizilor, a fost fericită pentru multe neamuri, care slujeau fără voie domniei hunilor, și le-a reînălțat sufletele foarte îndurerate, spre bucuria libertății dorite; și venind mulți, prin solii lor, pe pămîntul romanilor, și fiind primiți cu foarte mare plăcere de principele de atunci, Marcianus, au primit așezările care li s-au împărțit, ca să le locuiască. Căci gepizii revendicîndu-și cu armele așezările hunilor, ocupînd hotarele întregii Dacii, ca niște biruitori, printr-o convenție prietenească, nu au pretins nimic altceva de la imperiul roman, afară de pace și de darurile solemne anuale, ca niște bărbați de ispravă. Ceea ce împăratul a încuviințat atunci, și pînă astăzi este darul obișnuit. Iornandes, *despre Lucrurile getice*, cap. 50. /

69 a) Dat fiind, aşadar, că în prezent, datorită lui Dumnezeu, statul a crescut atîta, încît *ambele părţi ale malurilor Dunării* acum sînt semănate cu dese cetăţi de ale noastre, şi atît Viminacium, cît şi Recidua şi Literata, *care sînt dincolo de Dunăre*, sînt iarăşi supuse autorităţii noastre, *Novela XI a lui Justinian I.*

De la oraşul Viminacium, pentru cei care merg mai departe (urmînd, bineînţeles, cursul Istrului), se întîlnesc trei întăriturí, la gura Istrului: Picnus, Cupus şi Novae --- în faţa Novelor, pe uscatul dimpotrivă, era un turn deja părăsit, pe nume Literata; cei vechi l-au numit Lederata. Din el împăratul nostru a făcut o întărítură mare şi foarte solidă. După Novae sînt întăriturile: Cantabazates, Smornes, Campses, Tanatas, Zernes şi Ducepratum; *şi pe malul celălalt, altele multe*, pe care le-a ridicat din temelii. Procopius, *despre Construcţiile lui Iustinian*, Cartea 4, cap. 6. /

70 a) A murit după aceea Turisendus, regele gepizilor, căruia i-a urmat în funcţia de rege, Cunimundus. Acesta dorind să răzbune vechile ofense ale gepizilor, rupînd tratatul cu longobarzii, a ales mai de grabă războiul decît pacea. Alboin însă a încheiat o alianţă veşnică cu avarii, care la început se numeau huni, iar după aceea au fost denumiţi avari, după numele propriului lor rege, apoi a plecat la războiul pregătit de gepizi. În timp ce aceştia se grăbeau împotriva lui dintr-altă parte, avarii, aşa cum stabiliseră cu Alboin, le-au invadat ţara --- . Aşadar se dă bătălia; s-a purtat cu toată străşnicia. Longobarzii au ieşit biruitori, fiind foarte porniţi de ura împotriva gepizilor, că i-au distrus pînă la exterminare, încît dintr-o mulţime atît de numeroasă, de abia a rămas cine să ducă vestea --- Iar neamul gepizilor s-a împuţinat atît de mult, că începînd din acea vreme n-au mai avut rege, ci toţi, la un loc, cîţi putuseră să supravieţuiască războiului, sau au fost supuşi de longobarzi, sau gem pînă astăzi supuşi

stăpînirii aspre a hunilor, care le moştenesc patria. Paulus Warnefridus Langobardus, diacon în Foroiulium, *despre Faptele de arme ale longobarzilor*, Cartea 1, cap. 27.

b) Atunci Alboin a atribuit loc propriu de aşezare, anume Panonia, prietenilor săi hunii, cu acea socoteală, de bună seamă, ca, dacă vreodată ar fi nevoie ca longobarzii să se reîntoarcă, să-şi redobîndească iarăşi ogoarele sale. Aşa că longobarzii, părăsind Panonia, pleacă în grabă, cu soţiile şi cu copiii şi cu toate bagajele, să ia în posesie Italia. Şi au locuit în Panonia patruzeci şi doi de ani; de unde au ieşit în luna lui aprilie, în primul indiction, a doua zi de Sfintele Paşti, a căror sărbătorire în acel an, după socoteala numărătorii, a picat chiar în Calendele lui aprilie, cînd se scurseseră deja cinci sute şaizeci şi opt de ani de la Încarnarea Domnului. Paulus Diaconus, Cartea 2, cap. 7./

71 a) Însă Pipin, după ce hunii au fost izgoniţi peste Dunăre şi cetatea lor de scaun care, cum s-a spus, se numeşte ring, pe limba lor, iar pe a longobarzilor, cîmp, a fost distrusă cu totul, şi aproape toate averile hunilor au fost jefuite, etc. Eginhardus în *Viaţa lui Carol cel Mare*, la anul 795./

72 a) După ce ambele Panonii şi Dacia, care este aşezată pe celălalt mal al Dunării, şi Histria şi Liburnia şi Dalmaţia etc. Eginhardus în *Viaţa lui Carol cel Mare.*

b) De altfel a permis să vină acolo solii abotriţilor, care de obşte se numesc predenecenţi şi învecinaţi cu bulgarii — locuiesc în Dacia, care este situată lîngă Dunăre — care şi ei (solii bulgarilor) se anunţa că sosesc./ Aceştia, fiindcă se plîngeau că sînt hărţuiţi de
73 bulgari şi cereau să li se dea ajutor împotriva acelora, au primit porunca să se ducă acasă şi să vină iarăşi, la vremea hotărîtă solilor bulgari. Eginhardus, *Analele despre Faptele împăratului Ludovic cel Pios*, la anul 824.

a) Și el în persoană, terminîndu-se vînătoarea de toamnă, a plecat dincolo de Rin, să ierneze la Francfurt; și acolo strîngînd o adunare generală, s-a îngrijit să rezolve toate cele necesare și care țineau de interesul marginilor răsăritene ale regatului său; a făcut aceasta după tradiția consfințită, împreună cu optimații, care poruncise să fie chemați în acest scop. În care congres a primit soliile trimise la el cu daruri de toți slavii răsăriteni, adică abrotiți, sorabi, vilsi, behemi, maruani, predenecenti și avari care locuiau în Panonia. *Ibidem*, la anul 822.

b) Și Godofredus, regele normannilor a venit asupra acelor slavi, care se zic abotriți și a pustiit o mare parte din țara lor și a distrus cîteva cetăți. *Cronica veche a mînăstirei moissiacense*, la anul 808, tomul 3 al *Scriitorilor francici.*/

75 a) Însă, fiindcă cu bulgarii — hunii, încă de pe vremea lui Atila, se amestecaseră, cu care întovărășindu-și armele au fost foarte periculoși pentru imperiul grecesc, s-a ajuns ca adesea *hunii* să fie luați drept bulgari și viceversa, de către istoricii greci de după aceea, ca, de exemplu, de Niceforos, Constantin și Theofanes. Și aceasta este pricina pentru care s-a produs cea mai mare confuzie, din cîte ne-a transmis istoria, în istoria popoarelor de origine slavonă. La acest rău s-a adăugat acela, că, deoarece Theofanes și Niceforos pe *bulgari* (așa scriu ei, greșit, în loc de huni) i-au adus de la lacul Maeotis, mulțimea istoricilor de neam slavon socotind că și-au găsit vremea potrivită, după cum era moda atunci, nu a stat la îndoială deloc să-i aducă pe bulgari de la Volga pînă la Istru, în primul rînd fiindcă văzuseră la geografii mai noi, o *mare Bulgarie*, notată pe malul răsăritean al fluviului Volga; de care regiune, totuși, bulgarii noștri totdeauna au fost atît de depărtați, cît este Volga de Istru. Atît de mult, neîndoios, analogia (asemănarea) cuvintelor, necercetată suficient, impune chiar și

celor mai învățați bărbați. Și unde se întîlnește, mă rog, cuvîntul Volga, în această perioadă, de care ne ocupăm? Ατηλ se spunea de greci Ατελ, Αταλις, de tătari *Atil.* Plăsmuiește de aci bulgari, dacă poți! Mă mir că bărbați învățați n-au remarcat aceasta. Catancici *despre Istru*, cap. 7, § 19.

Însă, zici, ce vom face cu Theofanes, care hotărăște Bulgaria la Maeotis? Zic că Theofanes, istoric din secolul al IX-lea, vorbește ca unul de pe vremea sa (cînd hunii deja se amestecaseră cu bulgarii), aproape cu aceeași îndreptățire cu care, slavii au fost confundați cu avarii, așa cum am pomenit deasupra. Istoricii mai vechi, ca Procopius, Agathias, Menandru, care au scris istoria hunilor, nu suflă nici chiar *bitta* despre bulgari care, dacă pe vremea lor ar fi locuit la Maeotis, e în afară de orice îndoială că ar fi menționat faptul, ba mai mult, primii doi aduc de la Maeotis la Istru pe uturguri și pe cuturguri, însă nici unul dintre ei nu-i face bulgari; cît despre Agathias, acesta îi numește de-a dreptul *huni.* Mie însă mi se pare mai temeinică dovada unui contemporan decît a autorilor mai tîrzii. Și cum se explică faptul că acum nu se află nici o Bulgarie, nici la Maeotis, nici la Volga? *Ibidem*, § 20. Și în *Note*, la § 20, sub litera *c*, zice: „Despre povestea fiilor lui Cubrat, la Pray, *Analele avarilor*, anul 667, vezi etc."/

76 a) De bună seamă, acum ei înșiși ocupă acea țară, care pe atunci era sub autoritatea creștinilor. Theofanes, în *Cronografia*, la anul 11 al lui Constantin Pogonatul./

77 a) Conform unei convenții se hotărăște Istrul, care să separe marginile împărăției romanilor, de a avarilor; și li se acordă acelora dreptul de a trece (Istrul) împotriva slavilor. Simocatta, Cartea 7, cap. 15.

b) Într-adevăr Bulgaria și fluviul Istru și muntele cel foarte cunoscut, denumit Haemus, care se întinde

pînă la Pont au fost părți ale Traciei, acum însă sînt străine și separate. De altfel tema Traciei fusese hotărîtă pe vremea împăratului constantinopolitan și fusese atribuită serviciului împăratului, și nu a fost nici odată vreun pretor în ea. Însă, de cînd neamul bulgarilor cel dușman lui Dumnezeu, a trecut la fluviul Istru, de atunci și împăratul a fost constrîns, din cauza năvălirilor și atacurilor sciților și ale bulgarilor înșiși, să readucă Tracia în stare de temă și să numească în ea un pretor. Cît despre trecerea barbarilor la fluviul Istru, a avut loc către sfîrșitul domniei lui Constantin Pogonat, de cînd numele lor a devenit vestit și s-a răspîndit. Constantin Porfirogenitul, *despre Temate*, cartea 2./

78 a) Din această povestire a lui Theofanes, nu cu greutate se înțelege că bulgarii, după ce au strîns prăzi în Tracia, iarăși au trecut Istrul și că aci, între întărituri, i-ar fi așteptat pe romani, fiindcă trecînd Dunărea, la Varna, oraș pe malul Pontului Euxin, ar fi urmărit cavaleria lui Constantin care o luase la fugă dintr-o greșeală. Pray, *Analele avarilor*, Cartea 2./

80 a) Astăzi, într-adevăr, la noi nu mai sînt coloni italici de loc, în afară de *valahi*; aceștia, fiindcă erau în număr mai mare, au durat pînă astăzi, deoarece au încheiat alianță cu indigenii./

81 a) Neamul hunilor --- depășește toate felurile de sălbăticie; --- au o formă demnă de mirare și sînt cocoșați, încît ai putea să-i socotești animale bipede sau drept niște stîlpi în formă de om, lucrați din topor, așa cum se așează pe marginile punților. --- Niciodată nu se adăpostesc sub nici un fel de case. --- Căci la ei nu poți să întîlnești nici chiar o colibă acoperită cu trestie. --- Își acoperă capul cu coifuri îndoite; își înfășură strîns șoldurile păroase, cu piei de capră. --- Nimeni, la ei, nu ară și nici nu atinge vreodată coarnele plugului. --- ignorînd cu totul, ca dobitoacele lipsite de minte, ceea

ce este ruşinos şi ceea ce nu este ruşinos. --- Acest neam de oameni lipsit de orice reţinere şi sălbatic, aprins de o lăcomie nemăsurată de a jefui bunurile altora, s-a îmbogăţit cu prădăciunile vecinilor, etc. Ammianus Marcellinus, Cartea 31, cap. 2./

82 a) Se tot acoperă cu autoritatea Notarului anonim al lui Bela, pe care totuşi nu trebuie să-l mai numim *Anonimul*, ci Paullus, episcopul transilvănean, sub Bela al III-lea. Engel, în *Appendicea despre originea valahilor*, § 4./

83 a) Dintr-o întîmplare divină a fost denumit Almus, fiindcă mamei lui, pe cînd era însărcinată, i-a apărut o vedenie divină. *Notarul lui Bela*, cap. 3.

b) Darul Duhului Sfînt era în el, deşi era păgîn. *Acelaşi*, cap. 4./

84 a) Almus, al cărui ajutător era Sfîntul Duh. *Ibidem*, cap. 8.

b) Fiindcă harul dumnezeesc era în ei. *Ibidem*, cap. 33.

v) Căci Dumnezeu, a cărui milă îi deschidea cărarea, a dat pe mîna şefului Arpad şi a soldaţilor săi, pe duşmanii lor. *Acelaşi*, cap. 50.

g) Harul divin le deschidea cărarea. Harul divin mergea înaintea lor. *Acelaşi*, cap. 44, 37.

d) A împlinit Domnul, în persoana lui Almus şeful şi a fiului său Arpad, profeţia pe care a făcut-o profetul Moise despre fiii lui Israel. *Acelaşi*, cap. 20.

e) Ungurii întrec toate celelalte neamuri în vînătoare. *Acelaşi*, cap. 7.

j) Fiindcă ştiau că ungurii sînt neîntrecuţi în obişnuitele trude ale războaielor. *Acelaşi*, cap. 56.

85 a) Cu prea mare uşurinţă pretextează autoritatea Notarului anonim al regelui Bela, pe care totuşi nu trebuie să-l mai numim *Anonimul*, ci Paullus, episcop transilvănean, sub Bela al III-lea; şi că a cunoscut bine regiunea transilvăneană este îndeajuns de dovedit că trebuie să-l socotim printre cei mai buni istorici ai ungurilor;

și că trebuie să-l socotim demn de crezare, în tot ceea ce povestește despre sosirea ungurilor (cu excepția acelora pe care le scornește el însuși), regulele sănătoase ale criticei ne îndeamnă. Engel, *locul citat.*/

86 a) L-au rugat pe conducătorul *Almus* ca părăsind pământul *Galiției* să coboare dincolo de pădurea *Hovos*, spre apus, în pământul *Panoniei*, care fusese țara regelui Atila. Și le lăudau țara *Panoniei*, că este bună peste orice măsură, căci ziceau că acolo curg izvoare foarte bogate de apă, *Dunărea* și *Tisa* și celelalte foarte mari izvoare, care abundă în pești buni; și că în acea țară ar locui sclavi, bulgari și blahi și *păstorii romanilor*, fiindcă după moartea regelui Atila, țara Panoniei romanii o numeau pășune, de aceea, fiindcă turmele lor se păsteau în pământul Panoniei. Și pe drept, țara Panoniei se numea *pășunea romanilor*, căci și acum romanii își pasc vitele pe izlazurile Ungariei, *Notarul lui Bela*, cap. 9./

87 a) După ce conducătorul *Galiției* a auzit aceasta, a ieșit desculț, cu toți ai săi, în întîmpinarea conducătorului *Almus* și a prezentat diferite daruri pentru folosul conducătorului *Almus* și deschizînd poarta cetății *Galiției* l-a primit în găzduire ca pe propriul său stăpîn. — Căci astfel le ziceau acelora, că acea țară ar fi grozav de bună și că acolo ar curge izvoare foarte bogate, ale căror nume acestea ar fi, așa cum am spus mai sus: *Dunărea*, *Tisa*, *Vag*, *Mureș*, *Criș*, *Timiș*, și celelalte, care țară mai întîi ar fi fost a regelui *Atila*, și după moartea aceluia romanii ar fi ocupat partea de început a țării Panoniei și și-ar fi așezat păstorii lor, pînă în Dunăre. Iar pământul care este situat între *Tisa* și *Dunăre*, l-ar fi ocupat *Reanus cel Mare*, *conducătorul Bulgariei*, bunicul conducătorului *Salanus*, pînă la hotarele cu *rutenii* și cu *polonii*, și ar fi făcut ca acolo să locuiască *sclavii* și *bulgarii*. Iar pământul care este între *Tisa* și *pădurea Igfon*, care este situată la *Erdevelu*,

de la fluviul *Morus* pînă la fluviul *Zomus*, (*Mureș*, *Someș*), ar fi ocupat-o pentru sine, *Morout*, al cărui nepot a fost numit de unguri *Menumorut*, de aceea, pentru că avea mai multe țiitoare, și acel pămînt îl locuiau neamuri care se ziceau *cozar*. Iar pămîntul care este de la fluviul *Morus*, pînă la cetatea *Urscia*, l-ar fi ocupat un oarecare conducător, pe nume *Gaad*, eșind din cetatea *Bundyn*, cu ajutorul cumanilor. *Același*, cap. 11.

b) Și înainte de a se face aceasta, să trimită armata contra conducătorului Glad, a cărui stăpînire începea de la fluviul *Morus* pînă la cetatea *Horum*, din a cărui viță, după multă vreme, descinsese *Ohtum*, pe care l-a omorît *Sunad*. *Același*, cap. 44.

v) Povesteau cum, după moartea regelui *Atila*, *Marele Reanus*, străbunicul conducătorului Salanus, ieșind din Bulgaria, cu ajutorul și cu sfatul *împăratului grecilor*, ocupase acel pămînt. În acest fel chiar și sclavii
88 au fost conduși de pe pămîntul Bulgariei,/ la hotarele rutenilor și cum astăzi Salanus, conducătorul lor, se îngrijește de sine și de ai săi. *Notarul*, cap. 12./

89 a) Făcîndu-se ziuă, *Zobolsu*, *Thosu* și *Tuhutum*, ținînd sfat, au hotărît ca granița regatului conducătorului *Arpad* să fie la *poarta Mezeșului*. *Notarul*, cap. 22.

Au rămas acolo mai multe zile, pînă ce au întărit hotarele regatului. *Același*, cap. 23.

b) Pe cînd zăboveau acolo mai multă vreme, atunci *Tuhutum*, tatăl lui *Horca*, fiindcă începuse să audă de la băștinași despre bunătatea *pămîntului de dincolo de pădure*, unde deținea domnia un oarecare blac, pe nume Gelou, a început să jinduiască la aceasta: dacă s-ar putea face să-și dobîndească sieși și urmașilor săi, prin grația conducătorului *Arpad*, domnul său, *pămîntul de dincolo de pădure*. *Notarul*, cap. 24./

90 a) Însă Tuhutum cel numit deasupra, bărbat foarte înțelept, a trimis pe un oarecare bărbat viclean, Opafor-

coș, tatăl lui Ogmand, ca dînd ocol, pe furiș, să cerceteze felul și rodnicia *pămîntului de dincolo de pădure*, și ce fel sînt locuitorii de acolo, ca, dacă s-ar putea, să dea război cu ei, fiindcă voia *Tuhutum* să-și dobîndească cu vitejie, renume și pămînt, așa cum zic cîntăreții noștri: *toți își dobîndeau moșii și își cîștigau renume.* Ce să mai lungesc? În timp ce tatăl lui Ogmand, cercetașul lui *Tuhutum*, de jur-împrejur, ca vulpea, a luat seama la bunătatea și fertilitatea pămîntului și la locuitorii lui, atît cît poate privirea omenească să evalueze, i-a plăcut mai mult decît se poate spune, și s-a reîntors la stăpînul său în cea mai mare grabă. Acesta, după ce a ajuns, a spus multe stăpînului său, despre bunătatea acelui pămînt: că acea țară este brăzdată de fluvii foarte bune, al căror nume și folos l-a spus rînd pe rînd, și că din nisipul acelor fluvii se culege aur, și că aurul din acea țară este cel mai bun, și că acolo se sapă sare și salpetru, și că locuitorii acelei țări sînt cei mai prăpădiți oameni din întreaga lume, că sînt *blasii* și *sclavi*, și că nu au alte arme afară de arc și săgeți; conducătorul lor Gelou este slab și nu are pe lîngă sine soldați buni, ca să îndrăznească să stea la război în fața îndrăznelii ungurilor, fiindcă suferă multe necazuri de la cumani și de la picenați. *Notarul*, cap. 25.

b) Atunci Tuhutum auzind de bunătatea acelui pămînt, a trimis solii săi la conducătorul Arpad, să-i dea voie să pornească dincolo de păduri, să lupte împotriva conducătorului *Gelou*. Iar conducătorul *Arpad*, ținînd sfat a lăudat vrerea lui *Tuhutum*, și i-a acordat permisiunea de a merge dincolo de păduri, să lupte contra lui *Gelou*. *Același*, cap. 26./

91 a) După ce *Tuhutum* a auzit aceasta de la sol, s-a pregătit el cu soldații săi, și concediind acolo pe aliații săi, s-a îndreptat dincolo de păduri, spre răsărit, împotriva lui *Gelou*, conducătorul blachilor. Iar *Gelou*, conducătorul de *dincolo de păduri*, auzind de sosirea lui,

şi-a strîns armata sa şi a început, în cea mai mare viteză, să-i alerge împotrivă cu cavaleria, ca să-l împiedice (să intre) prin *porţile Mezeşului;* însă Tuhutum străbătînd pădurea, într-o singură zi, a ajuns la rîul *Almas;* atunci ambele armate au ajuns una în faţa celeilalte, despărţindu-le rîul. Iar conducătorul *Gelou* voia să-i oprească acolo, cu săgetătorii săi. *Notarul,* cap. 26./

92 a) A doua zi, înainte de apariţia zorilor, *Tuhutum* şi-a împărţit armata în două, şi o parte a trimis-o puţin mai sus, ca trecînd rîul, fără ştirea soldaţilor lui *Gelou,* să pornească lupta; ceea ce s-a şi făcut. Şi fiindcă au găsit un vad uşor de trecut, ambele părţi ale armatei (lui Tuhutum) au ajuns în acelaşi timp, pe cîmpul de bătălie; şi *s-au luptat cu străşnicie,* dar soldaţii conducătorului *Gelou* au fost învinşi şi mulţi dintre ei au fost omoriţi, însă cei mai mulţi au fost luaţi prizonieri. Cînd *Gelou,* conducătorul lor, a văzut aceasta, atunci, ca să-şi apere viaţa, a luat fuga cu puţini inşi. În timp ce acesta fugea grăbindu-se spre cetatea sa, aşezată lîngă rîul *Zomus,* soldaţii lui *Tuhutum* urmărindu-l în fugă, cu îndrăzneală, au omorît pe conducătorul *Gelou,* lîngă rîul *Copus. Notarul,* cap. 27.

b) Atunci locuitorii ţării văzînd moartea domnului lor, *dînd mîna de bună voia lor, şi-au ales domn pe Tuhutum,* tatăl lui Horca, şi în acel loc, care se zice *Esculeu, şi-au întărit buna credinţă prin jurămînt,* şi din acea zi, acel loc s-a numit *Esculeu,* de aceea, fiindcă acolo au jurat. Iar *Tuhutum,* din acea zi a stăpînit acea ţară, în linişte şi în fericire. *Acelaşi,* cap. 27./

93 a) Şi s-au luptat unii cu alţii cu străşnicie. *Notarul,* cap. 27./

94 a) Din pricina lui Leelus şi Bulsus, conducători ai ungurilor, prinşi în luptă de către teutonici şi spînzuraţi de un copac, cum se indignează! cît de odioşi îi sînt lui bavarii şi alemannii! prin ale căror violenţi criminale

ar fi fost prinşi Leelus şi Bulsus, cît deplînge însă pe ceilalţi unguri strînşi în laţul viclean (al duşmanilor); vezi capitolul 55. Daniel Cornides, *Vindiciile anonimului, notarului regelui Bela*, Secţiunea 2, cap 4, § , 3.

b) Porunceşte însă, ca dintr-o a doua direcţie, din care nimeni pînă acum, de la bun început, nu i-a atacat, Leon, Batatzes pe poreclă, să dea năvală asupra ungurilor, dinspre locurile învecinate cu Pontul Euxin, cu o armată foarte mare, formată în special din *nenumărata mulţime a/ valahilor*, care se zice că au fost cîndva
95 colonişti din Italia, --- aşa că Batatzes, dînd năvală, dinspre acele locuri, pe care le-am numit, prădînd toate cîte îi ieşeau în cale, le culcă la pămînt, face un mare măcel de oameni şi ia nu puţini robi. Pe lîngă acestea, se întoarce la împărat aducînd de acolo turme întregi de oi, de cai şi de alte animale. Ioannes Cinnamus, Cartea 6.

a) La începutul primăverii, Tzelgu, conducătorul suprem al armatei scitice, trecînd prin strîmtorile munţilor, care se află mai sus de Dunăre, cu o armată amestecată, de diferite neamuri, de aproape optzeci de mii de oameni, parte din sauromaţi şi sciţi, parte chiar din *daci*, căci şi de acest neam nu mică oaste, sub conducerea lui *Solomon* --- urma pe Tzelgu. Anna Comnena, *asupra lui Alexias*, cartea 7, după Pray, *Analele regilor Ungariei*, Cartea 2, la anul 1085.

b) Căci *pămîntul de dincolo de pădure*, descendenţii lui Tuhutum l-au stăpînit pînă pe vremea regelui *Sfîntul Ştefan*, şi l-ar fi ţinut mai mult timp, dacă Gyla cel Mic cu cele/ două fiice ale sale, Bivia şi Buena, ar
96 fi voit să fie creştini, şi n-ar fi acţionat într-una împotriva Sfîntului rege. *Anonimul notar al regelui Bela*, cap. 24./

98 a) Să nu vă turburaţi de mulţimea rutenilor şi a cumanilor care se aseamănă cu cîinii noştri. Căci cîinii

pe dată ce aud cuvintele stăpînilor săi, oare nu-i cuprinde teama? *Notarul*, cap. 8.

b) Să luptăm cu bărbăție împotriva grecilor și bulgarilor care se aseamănă cu femeile noastre, și la fel să ne temem de mulțimea grecilor, cît de mulțimea femeilor. *Notarul*, cap. 39./

99 a) Cei mai mulți dintre greci și bulgari erau omoriți. Iar pomenitul de-asupra conducător *Salanus*, după ce i-a văzut pe ai săi înfrînți în luptă, a luat-o la fugă, și, ca să-și scape viața, s-a grăbit spre *Alba din Bulgaria*. Iar *grecii* și *bulgarii*, pătrunși de teama *ungurilor*, au uitat drumul pe care veniseră; luînd-o la fugă voiau să treacă *Tisa* înot, ca să-și scape viața, socotind-o drept un fluviu mic, însă fiindcă o astfel de teamă și groază se năpustise asupra lor, cît de teama ungurilor aproape toți au murit în fluviul *Tisa*, de abia puțini au rămas în viață, care să vestească împăratului lor nenorocirea morții. *Notarul*, cap. 39.

b) Dușmanii acestora cădeau înaintea lor, ca mănunchiurile în spatele secerătorilor, și în același război au murit cei doi conducători ai cumanilor și trei *chenezi ai bulgarilor* și Glad însuși, conducătorul lor, a scăpat cu fuga, însă întreaga lui armată, muiată ca ceara, de fața focului, a fost fărămițată de tăișul sabiei. *Notarul*, cap. 44./

100 a) Cei mai mulți greci și bulgari au fost omoriți și cîțiva din ei au fost luați prizonieri. Așa că conducătorul *Bulgariei* văzînd că ai săi sînt înfrînți în luptă, luînd-o la fugă, ca să-și scape viața, a intrat în cetatea *Alba*. *Notarul*, cap. 41.

b) Cei mai mulți ruteni și cumani erau omoriți. Iar mai sus numiții șefi ai *rutenilor* și *cumanilor*, văzînd pe ai săi că pierd războiul, au luat-o la fugă și, pentru salvarea vieții, au intrat în grabă, în cetatea *Kyeu*.

Conducătorul Almus și soldații săi au urmărit pe ruteni și pe cumani, pînă la cetatea *Kyeu;* și soldații conducătorului Almus izbeau capetele tunse ale cumanilor ca pe niște bostani cruzi. *Notarul*, cap. 8./

103 a) În același an --- adică *în anul Domnului* 1330, după ce regele a strîns o armată numeroasă, --- prin *Zenrim*, în luna lui septembrie, a trecut în țara lui *Bazarad*, *voievodul ulahilor*, la îndemnul lui *Toma*, *voievodul transilvan*, și al lui *Dionisie*, fiul lui *Nicolae*, fiul lui *Ancha*, care țară nu poate fi stăpînită de un neam care nu o cunoaște, ca regele să izgonească din această țară, pe *Bazarad* însuși, sau, oricum, să dea în stăpînire țara acestuia, unuia dintre cei care l-au îndemnat la expediție. Și după ce regele a primit în supunere Zenrin-ul și cetatea lui, a încredințat toate menționatului Dionisie, împreună cu funcția de *banat*. După care fapt, Bazarad, i-a transmis regelui, prin soli de cinste: „*că, tu stăpîne al meu, rege ! te-ai străduit cu strîngerea armatei, am să recompensez strădania ta, cu șapte mii de mărci de argint. Zenrin-ul însuși, cu toate cîte se țin de el, pe care acum, îl ai în mîinile tale, ocupat cu puterea, ți-l las să-l stăpînești în liniște; --- atît te rog, întoarce-te, spre siguranța ta, evită primejdia vieții, că, dacă ai să vii mai înăuntru, cu foarte mare greutate vei putea evita primejdia*". Auzind aceasta regele, cu trufie, a izbucnit cu asemenea cuvinte, zicînd solilor așa: „Astfel spuneți-i lui Bazarad: *el este păstorul oilor mele, am să-l trag de barbă din ascunzișurile sale*". Atunci un baron credincios, pe nume *Donch*, *comite de Zolio*, și de Lipto, așa i-a grăit regelui: „*Doamne, Bazarad însuși vorbește cu mare supunere și spre cinstea ta; de aceea, binevoiește să-i trimiți în schimb, prin scrisorile tale, favoarea bunăvoinții regale și dragostea plină de har*". Atunci regele a repetat cuvintele de deasupra, pline de dispreț și amenințătoare și părăsind sfatul cel mai sănătos a înaintat mai înăuntru, ca să dea bătălia. Și, dat fiind că nu putea'

într-o țară necunoscută și pe un drum, între crestele munților și zona împădurită, să găsească hrană pentru sine și pentru ai săi, au început să fie chinuiți de foame continuă însuși regele, soldații și caii. Din care cauză făcîndu-se armistițiu cu Bazarad și dîndu-se asigurări ca el însuși (Bazarad se va îngriji) să pregătească regelui (cele necesare) și-i va oferi regelui și tuturor alor săi securitatea reîntoarcerii și îi va arăta un drum drept. Regele se reîntorcea fără grijă și încrezător în asigurările sperjurului schismatic; a ajuns pe un anume drum, împreună cu întreaga armată; acest drum era circular, și din ambele părți era ocolit de pereți de stîncă ieșiți în afară; și de unde zisul drum începea să devină mai larg, fusese întesat mai dinainte cu împletituri solide, în mai multe locuri, de către ulahi. Iar regele și toți ai săi, cînd nu se așteptau nicicum la așa ceva, au văzut pe coastele munților deasupra, alergînd de peste tot o nenumărată mulțime de ulahi care aruncau lănci asupra armatei regelui, aflată pe o cărare înfundată, care nu poate să fie numită nici cărare, ci ca un fel de corabie strîmtă, unde din pricina înghesuielii cădeau caii catafracți, (înzăuați) împreună cu soldații, de jur-împrejur, din toate părțile, fiindcă nici nu puteau, din pricina muntelui pieptiș, de ambele laturi ale drumului, să se urce împotriva ulahilor, nici să meargă mai departe, și nu aveau nici cum să fugă, din pricina cărării întesată cu nuiele, ci erau absolut ca niște pești, prinși în vîrșe sau în plasă; cădeau tineri și bătrîni, principi
105 și persoane înalte, fără alegere. Și a durat această nefericită întîmplare de vineri pînă luni./ În acest răstimp se striveau unii pe alții, soldați aleși, așa cum în leagăne sînt mișcați și se mișcă de ici-colo copiii mici, sau ca trestiile mișcate de vînt.

Și s-a făcut acolo măcel cumplit și a căzut o nenumărată mulțime de soldați și de conducători și nobili. — În fine s-a prăpădit o mulțme inestimabilă de cumani. —

Iar valahii au luat mulți prizonieri, atît răniți, cît și din cei teferi; și au primit foarte multe arme și veșminte prețioase și banii tuturor celor morți, de aur și argint, și vase de preț și cingători. Și multe pungi din groșii și florinii culeși și cai mulți, cu șei și frîie, toate le-au cărat și le-au dat pe mîna lui Bazarad voievodul. Iar regele își schimbase însemnele armelor sale, cu care îmbrăcase pe *Deseus*, fiul său *Dionisie*, pe care socotindu-l că este regele, l-au ucis cu cruzime. Iar regele, cu puțini inși, apărat de cîțiva credincioși de ai săi, de abia a scăpat. Thurocz, *Cronica ungurilor*, Partea 2, capitolul 97.

a) *Dalmația*, *Croația*, *Rama*, *Serbia*, *Galliția*, *Lodomeria*, *Cumania*, *Bulgaria* și toată *Ungaria* și *Salerna*, ba chiar și *Munțele Sfîntului Înger*, și mai socotește și celelalte regate, cel *polonez*, *boem*, *austriac* și toate cele de jur-împrejur tremurau de groaza puterii domnului Carol, regele Ungariei, prin grația lui Dumnezeu cel prea înalt, care astfel a hotărît. *Ibidem*, cap. 99.

b) Cădeau de jur-împrejurul armatei și din mulțimea cîinească a valahilor ca și muștele care au pierdut dulceața uleiului parfumat (mirului); împreună cu creștinii de rînd au ucis fără milă și pe toți preoții lui Cristos. Numărul valahilor uciși acolo de către unguri numai subtilul contabil din iad (diavolul) l-a socotit. *Ibidem*, cap. 97.

105 a) Închis între împletituri din nuiele și grămezi de mărăcini și locuri de trecere foarte strîmte, năvălit de mulțimea olahilor, din păduri și din munți, a fost ucis, în același loc împreună cu zdravănul bărbat *Petru*, *vicevoievodul* său, și cu *Deseu*, zis *Wos*, și cu *Petrus Ruffus*, *castelanul de Kykyllevár*, *Petru* și *Ladislau* secuii, bărbați foarte războinici, și cu alți foarte mulți soldați și nobili de seamă. Și după ce neamurile ungurilor, din armata sa, au dat dosul și au luat-o la fugă, mulți dintre ei, închiși în locuri glodoase și mocirloase, încurcați în

împletiturile de nuiele, au fost uciși de olahi, și cîțiva au scăpat, cu mare primejdie a vieții și cu paguba averilor. Turocz, *Cronica ungurilor*, Partea 3, cap. 38.

b) *Ștefan de Loșonț*, banul, a fost trimis de către rege, cu multe trupe de înarmați. Acesta, după ce în fine s-a început o bătălie sîngeroasă, fiindcă era inferior dușmanului, făcîndu-se mult omor dintr-o parte și din cealaltă, cu prețul capului său, a terminat totodată și războiul și propria sa viață. Căci, după căderea zisului conducător, luînd-o la fugă au lăsat dușmanilor o pradă mare, în bunuri și prizonieri, Turocz, *Cronica ungurilor*, Partea 4, cap. 17.

106 a) În fine, acest Ștefan, principele Moldovei, așa l-a strivit pe Soleiman, bașa și guvernatorul Romaniei, că, din treizeci de mii de turci, foarte puțini au scăpat, care întîmplător călăreau pe cai mai iuți. Felix Petancius, *Disertație despre drumurile pentru a ataca pe turci.*

b) Unde adesea s-a bătut cu turcii. Căci Dracula cu puțini, însă aleși bărbați, a constrîns pe Mahumet, sultanul turcilor, care deja luase în stăpînire Valahia Mare și se grăbea să ocupe Valahia Mică, atacîndu-l la a doua strajă a nopții, să o ia la fugă spre Dunăre și să se întoarcă înapoi după un mare măcel alor săi și cu rușine. Felix Petantius, *Disertație despre drumurile pentru a ataca pe turci.*

107 a) După ce s-au strîns armatele regelui (sultanului), a pornit cu război, la începutul primăverii, contra Daciei. Se spune că aceasta a fost o armată foarte mare, a doua ca mărime, după cea cu care atacase Bizanțul. Și se spune că această tabără militară (armată) a fost cea mai frumoasă din toate și că era foarte împodobită, și în ceea ce privește armele și restul echipamentului. Laonicus Halcocondylas atenianul, *Istorii despre originea și faptele de arme ale turcilor*, cartea 9.

b) Și că au fost sub arme circa douăzeci și cinci de miriade de soldați (250000). --- Și cu mai puțin de zece mii

de călăreți (Vlad Țepeș). --- Dar unii spun că nu avea prezenți mai mult decît șapte mii de călăreți. Cu aceștia dînd năvală, pe la prima strajă a nopții, a pătruns în tabăra sultanului. --- Și cînd zorile erau aproape și începea să se lumineze, s-a retras din tabără, pierzînd în această noapte cîțiva soldați, foarte puțini.

109 a) Însă cînd a ajuns la Nicopolis, capitala bulgarilor, oraș care pe de o parte este scăldat de Dunăre, pe de alta este așezat pe un deal, --- l-a întîmpinat acela care nu trebuie niciodată numit fără titulatura de *mare și preaviteaz stăpînitor*, Uladislaus Dracula, Principele Valahiei, pe care o numesc Munteană (Muntenia). Acesta, deși primise încă mai dinainte pacea din partea turcului, a respins fapta sa, făcută la nevoie; căci, prin măreția de suflet și prin virtutea alor săi, mai mult timp decît se putea spera din partea unor forțe atît de inegale, a susținut un război de nesuportat de către toți creștinii luați la un loc, fără să fi primit nici un ajutor din afară, el, principele unui neam nu prea numeros și, între timp, a pierdut un număr de oameni de ai săi, mai mare decît cel care rămăsese în viață să populeze și să cultive ogoarele țării, deși rezultatul de la o zi la alta îi dovedea că virtutea puținilor săi soldați, față de mulțimea dușmanilor, este mai degrabă demnă de admirat, decît eficace. În fine, pînă acolo se ajunsese că nu numai trebuia să primească supunerea, care, la urma urmelor, este tolerabilă, numai să fie echitabilă, fapt care s-a întîmplat mai înainte multor și mari popoare și neamuri, ci, împreună cu patria și larii familiari, cu pămîntul care îi hrănește și cu aerul (pe care îl respiră), trebuia să-și părăsească cele sfinte, religia, altarele și să decadă la moravuri rușinoase, să îndeplinească cultul unor superstiții lipsite de pietate, dacă n-ar fi primit condițiile (păcii propuse de turci) prin care, fără profanarea tuturor celor divine și omenești, își păstra în viață ce mai rămăsese din neamul său, în vederea unei ocazii mai

demne de a se primejdui o virtute atît de mare. La aceasta, după ce a băgat de seamă puţinătatea celor care îl urmau pe rege, a început să-l roage şi să-l implore să facă calea întoarsă: *că el, din nenorocirile sale, ştie îndeajuns, ba chiar prea bine, cît de mare este puterea turcului, care la vînătoare obişnuieşte să scoată aproape mai multe slugi de cîţi soldaţi armaţi se strînseseră acolo, în vederea războiului, Şi că trebuie să se renunţe cu totul la un plan atît de cutezător şi de periculos; şi că trebuie să se sfătuiască şi să-şi facă socoteala în ce chip s-ar putea purta războiul cu forţe egale. Pînă una alta, nimic nu este mai salutar decît să păstreze acele trupe pentru o ocazie mai bună; care trupe, chiar dacă ar fi suficiente pentru războiul ce trebuia purtat atunci cu duşmanii, şi chiar dacă celelalte toate n-ar înşela speranţele, totuşi, acele oşti au fost aduse la vremea începutului iernii şi că vor sucomba cu desăvîrşire; datorită situaţiei rele.* Acele cuvinte erau ascultate, ca şi cum Dracula nu ar vorbi după cum gîndeşte, din cauza tratatului, pe care îl avea cu turcii; totuşi, situaţia însăşi, de la sine acordîndu-i crezare, mai mulţi inşi au fost impresionaţi. Căci bănuiala cuvîntării prefăcute (mincinoase), nu-i convingea/ mai mult decît adevărul lucrului. De altfel, soarta cerîndu-l pe rege spre sfîrşitul destinat şi deja apropiat, iar Iulianus fălindu-se continuu cu norocul din anul trecut etc. --- Întorcîndu-se, aşadar, din nou spre rege, Dracula: *dat fiind că*, zice, *sau norocul, care niciodată pînă acum, nu te-a înşelat pe tine care îndrăzneşti fapte mari, sau speranţa în ajutorul altora, care aş dori să se realizeze, sau necesitatea ascunsă a sorţii tale, te tîrăşte împotriva părerii mele, hotărîrea ta, pe care n-am putut s-o schimb cu judecata, atît cît îngăduie vremea şi situaţia neprevăzută, o voi ajuta cu puterea* (armată). Şi o dată cu aceste spuse, a adăugat trupelor regale patru mii de călăreţi, sub comanda fiului său, rugîndu-se şi implorînd pe Dumnezeu cel nemuritor, ca tot ceea

ce regele și ceilalți își propun în sufletele lor asupra reușitei întregului război, să confirme printr-un rezultat fericit. Filippus Callimahus, *Despre faptele lui Uladislaus*, Cartea 3.

a) Și-a împărțit oștile ca să fie mai tare și mai pregătit împotriva atacurilor neașteptate ale dușmanilor. Așezînd în frunte armata lui Huniade cu auxiliarii valahi și cu trei mii de unguri, în urmă venea regele însuși, la o mare distanță, cu cruciații și cu restul mulțimii. Callimahus Filippus, Cartea 3.

111 a) Însă, pentru sine însuși și pentru valahi, nu a desemnat nici un loc anumit, ca, fără să turbure cît de puțin rîndurile, să alerge în grabă, oriunde l-ar chema situația și primejdia și nepăzind nici un loc anumit, să le păzească pe toate. Callimahus. *Ibidem.*

b) Se afla atunci în regat, un militar foarte viteaz, născut din sînul unui neam nobil și vestit, de dincolo de munți, pe nume Ioan de Huniad, om foarte priceput în războaie și născut ca să mînuiască armele și să conducă războaiele; și așa cum peștilor le place apa, iar cerbilor să străbată pădurile umbrite, tot astfel viața lui însemna întocmirea armatelor și a războiului. Thurotz, *Cronica ungurilor*, Partea 4, cap. 30.

v) Însă acestea sînt începuturile aproape ale tuturor neamurilor prea lăudate, între care valahii, conaționalii tăi, dețin nu cel de pe urmă loc, ca unii care este știut că se trag de la cetatea Romei, stăpîna lumii, din care cauză pînă și astăzi se numesc români; acest neam al tău s-a remarcat prin vitejie, a dat naștere la mulți, foarte renumiți generali, între care se cuprind și Ioan Huniad, tatăl slăvitului rege Matei și înaintașii tăi de pe acea vreme. Ferdinand I, în *Diploma dată arhiepiscopului de Strigon, Nicolae Olahul*, 23 noiembrie 1548.

g) Domnul comite de Bistrița care a purtat atîtea sarcini în războaie, încă din vremea primei tinereți, și

nici la vîrsta bătrîneţelor nu s-a lăsat mai prejos, ci obosit de continua purtare a armelor şi de griji şi sleit de puteri, s-a îmbolnăvit în acelaşi loc; şi chinuit de boală puţină vreme, purtat în fine în cetatea *Zemplen*, a înapoiat salvatorului său (Dumnezeu) sufletul, la
112 recomandarea (rugîndu-se pentru el) fratelui Ioan/ de Capistranum, omul lui Dumnezeu. Şi s-a produs o mare jale prin toată Ungaria şi aproape întreaga creştinătate a fost turburată de această prea mare durere, cînd au auzit că şi-a săvîrşit viaţa apărătorul ei. Thurocz, în *cartea citată*, cap. 56.

Nu numai toate popoarele întregii Ungarii au fost cuprinse de o foarte mare durere şi întristare, pentru moartea unui atît de mare bărbat, ci chiar toate neamurile lumii creştine. L-a jelit Nicolae al V-lea, cel mai mare pontifice (papa), şi întreaga curie romană, care a pierdut un apărător al religiei creştine, atît de viteaz şi atît de norocos şi atît de smerit. La porunca pontificelui, senatul cardinalilor i-a sivîrşit cu cea mai mare pompă o slujbă. La acea solemnitate am participat eu însumi. Petru Ranzanus, *Epitome a întîmplărilor ungureşti*, *Index*, 27.

a) Şi chiar cezar Mahomet (sultanul), deşi fusese alungat de la suspomenita cetate Nandoralba, de acelaşi Ioan, cu puţin înainte de moartea acestuia, cînd i s-a anunţat moartea domnului comite, în chip de îmbărbătare, de către Gheorghe, despotul Rasciei, sultanul plecîndu-şi capul în jos, se spune că ar fi păstrat îndelungată tăcere şi că i-ar fi spus vestitorului că regretă moartea aceluia, cu toate că îi fusese duşman şi că de la începutul lumii, niciodată un împărat nu a avut sub puterea sa un astfel de om. Thurocz, *locul citat*, cap. 56./

114 a) Bonifinius, în *locul citat* şi Timon, în *Purpura Panoniei*, fila 11, scriu că Huniad a fost în rîndul slujitorilor lui Dimitrie, episcopul de la Zagrabia, iar Dimitrie a ţinut scaunul catedral (episcopesc) de la Zagrabia, de

la anul 1375 pînă la 1379, așa cum preavenceratul și preavestitul Kerczelich bine dovedește pe baza instrumentelor, în *Istoria Zagrabiei*, pagina 135. Așa că Huniad, între anii 1375 și 1379, ca să iau cifra cea mai de jos, va fi fost de 12 ani, prin urmare s-ar fi născut la anul 1368 sau cu puțin după aceea. Însă rezultă clar din *Cronica* lui Barthosius, la preavestitul Gelasius Dobner, autor de pe acele timpuri, că Sigismund s-a născut în același an 1368. Așadar Huniad a fost sau de aceeași vîrstă sau cu trei-patru ani mai mic. Georgius Pray, *Analele Ungariei*, Partea 3, Cartea 3./

115 a) Că Huniad, cînd și-a dat sfîrșitul, a trebuit să fie de 89 de ani, în cazul că conjectura mea este întemeiată, nu sprijină cu nimic părerea adversarilor mei, deoarece este mai verosimil ca un bărbat, la acea vîrstă să fi putut să se împotrivească turcilor, decît să fi fost feciorul natural al lui Sigismund care nu împlinise încă trei ani. *Ibidem.*/

116 a) Unde Gelou, un oarecare blah, își avea stăpînirea, *Notarul*, cap 24.

b) A ieșit împotriva lui Gelou, conducătorul blahilor, *Același*, cap. 26./

117 a) Atunci comitele aceleiași cetăți, numit Loborcy, care în limba lor însemna *conducător*, luînd-o la fugă se grăbea spre cetatea Zemlun; pe acesta, soldații conducătorului (maghiar) urmărindu-l și ajungîndu-l lîngă un oarecare rîu, l-au atîrnat în laț, în același loc. Și din acea zi au chemat acel rîu cu numele aceluiași Loborcy. *Notarul lui Bela*, cap. 13.

b) De bună voia lor întinzînd mîna dreaptă, nu au încheiat o convenție pe picior de egalitate, ci *și-au ales stăpîn* pe Tuhutum, șeful războiului ungurilor. Engel, *despre Originea Valahilor*, *Apendice*, § 9.

118 a) Atunci locuitorii văzînd moartea domnului său, de bună voia lor întinzînd mîna dreaptă, și-au ales conducător pe Tuhutum. *Notarul*, cap. 27./

b) Tuhutum --- a început să jinduiască la aceasta : dacă s-ar putea face să-şi dobîndească sieşi şi urmaşilor săi, prin graţia conducătorului *Arpad*, domnul său, *pămîntul de dincolo de pădure*. *Notarul*, cap. 24./

119 a) Din libera lor voinţă şi prin înţelegerea comună a celor şapte bărbaţi şi-au ales conducător şi poruncitor peste ei şi peste fiii fiilor lor, pînă la ultima generaţie, pe *Almus*, fiul lui *Ugek*, şi pe cei care vor descinde din viţa lui --- Şi au ratificat jurămîntul în faţa lui *Almus* conducătorul, după obiceiul păgîn, vărsîndu-şi propriul sînge într-un vas. *Notarul*, cap. 5.

b) Ţinîndu-se sfat şi primind jurămîntul tuturor alor săi, conducătorul *Almus*, încă din viaţă, a făcut pe fiul său *Arpad*, conducător şi poruncitor. Şi a fost chemat *Arpad*, *conducătorul Ungariei*, şi de la *Hungu*, toţi soldaţii săi au fost chemaţi *hunguari*, după limba celorlalte neamuri. *Notarul*, cap. 13.

v) Conducătorul Arpad, primind jurămîntul primaţilor şi al militarilor din *Ungaria*, a făcut ca fiul său *Zulta* să fie înălţat conducător, cu mari onoruri. *Notarul*, cap. 52.

g) Conducătorul Zulta şi-a căsătorit fiul, *Tocsun*, în ţara *cumanilor*, şi încă din viaţă a luat credinţa nobililor săi şi l-a făcut pe *Tocsun* conducător şi stăpînitor peste tot regatul Ungariei. *Notarul*, cap. 57./

120 a) *Pămîntul de dincolo de pădure*, urmaşii lui *Tuhutum* l-au deţinut pînă pe vremea regelui Sfîntul Stefan şi, dacă Gyla cel Mic cu cele două fiice ale lui, *Bivia* şi *Bucna*, ar fi voit să fie creştini şi nu s-ar fi purtat mereu cu duşmănie faţă de Sfîntul Rege, aşa cum se spune în cele care urmează, l-ar fi deţinut şi mai multă vreme. *Notarul*, cap. 24.

121 a) Iar *Tuhutum* din acea zi a luat în stăpînire acea ţară. Şi *Tuhutum* a născut pe Horca, *Horca* a născut pe *Geula* şi pe *Zubor*. Geula a dat naştere la două fete, dintre care una se numea *Caroldu* şi cealaltă

Saroltu; şi Sarolt a fost mama *regelui Sfîntul Stefan.* Iar Zumbor a născut pe *Geula cel Mic*, tatăl lui Bue şi al lui Bucne, pe vremea căruia Sfîntul rege Stefan şi-a subjugat *pămîntul de dincolo de pădure* şi a dus în Ungaria chiar pe Geula, în lanţuri, şi l-a ţinut întemniţat în toate zilele vieţii sale, de aceea, fiindcă era deşert în credinţă (probabil: eretic, adică ortodox) şi nu a voit să fie creştin (probabil: *catolic)* şi făcea multe lucruri contrare regelui *Sfîntul Stefan*, deşi se trăgea din neamul mamei sale. *Notarul*, cap. 27./

122 a) Ieşind au ajuns pînă la *Zeguholmu*, şi acolo voiau să treacă *Crişul* ca să lupte împotriva lui *Menumorout*, dar venind soldaţii lui *Menumorout* le-au împiedicat trecerea. *Notarul*, cap. 28.

b) Şi *Zuardu* şi-a luat soţie în acea ţară, şi acel popor, care acum se numeşte Sobamogera, după moartea conducătorului *Zuard*, a rămas în Grecia şi a fost numit *Soba* de către greci, adică *popor nebun*, fiindcă la moartea stăpînului lor, nu le-a plăcut să se reîntoarcă în patria lor. *Notarul*, cap. 45.

v) Atunci conducătorul, a dat cetatea *Bezprem*, cu toate cîte se ţin de ea, lui Usubunec, tatăl lui *Zoloucu*, pentru slujba lui preacredincioasă, şi lui *Veluquius* i-a dat *comitatul de Zarand*, şi astfel a dăruit celorlalţi nobili, funcţii şi moşii. *Notarul*, cap. 52./

123 a) Căci voia Tuhutum să-şi dobîndească renume şi să cîştige pămînt, aşa cum spun cîntăreţii noştri: *toţi îşi cîştigau moşii şi primeau bun renume. Notarul*, cap. 25.

b) Aşadar, în *anul* Domnului *o mie doi*, Fericitul rege *Stefan* l-a prins pe conducătorul Gyla cu soţia şi cu cele două fiice ale lui, şi l-a trimis în Ungaria. Însă a făcut aceasta fiindcă, sfătuit în repetate rînduri de Fericitul rege Stefan, nici nu s-a convertit la religia lui Cristos şi nici nu s-a astîmpărat de a mai face rele Ungariei; şi întregul regat al acestuia, foarte întins şi foarte bogat l-a anexat monarhiei ungare. Pe ungureşte acel regat

se zice *Erdeel*, fiindcă este brăzdat de foarte multe rîuri, din nisipul cărora se culege aur, și aurul acelei țări este foarte bun. Thurocz. *Cronica Ungurilor*, Partea 2, cap. 29./

124 a) Chiar și Transilvania le-a deschis drum acestora, care obișnuiau să administreze provincia prin voievozi prefecți. Și nu puțini nobili însoțeau pe voievozi, și toți ademeniți de farmecul regiunii, n-au stat la îndoială să se instaleze cu lăcașul în Dacia. Toppeltinus, *Originile* și *Întîmplările Transilvaniei*, cap. 5./

126 a) Fiindcă îndurau multe nedreptăți din partea *cumanilor* și a *pecenegilor*. *Notarul*, cap. 25.

b) *A treia așezare*, denumită, după Constantin Porfirogenitul, *Atelcusu*, au ocupat-o ungurii în Ucraina de astăzi și în Moldova. Engel, în *Suplimentele la Vindiciile Cornideșiane ale Anonimului*, § 8.

v) A treia *migrație a ungurilor* din *Atelcusu* Constantin Porfirogenitul o atribuie pe drept și deschis *presiunii pecenegilor*, pe care (presiune) Anonimul o consideră numai accesorie; poate că în tradiție însăși găsind un motiv să-și laude neamul a atribuit-o *rugăminților rușilor*. Engel, *Ibidem*.

g) Însă, după cîțiva ani, pecenegii năvălind peste turci (unguri), i-au urmărit pe ei și pe șeful lor Arpad. Turcii, așadar, fugind împrăștiați și căutînd un pămînt unde să se sălășluiască etc. Constantin Porfirogenitul, despre *Administrarea Imperiului*, Partea 2, cap. 38./

127 a) Însă după ce pecenegii s-au obligat printr-un jurămînt făcut împăratului, după credința și obiceiul lor, acela le-a oferit daruri împărătești și a legat prietenie cu cîți a voit și așa s-a reîntors. Și astfel, ca să se respecte clauzele tratatelor care urmau să fie încheiate cu ei, au oferit ajutor împotriva oricui a fost nevoie, fie ruși, fie bulgari, fie turci. Fiindcă într-adevăr pot să-i atace cu război pe aceștia toți și adesea au pornit împotriva lor, au ajuns foarte

temuți, ceea ce se va dovedi printr-un singur exemplu. Cînd, odinioară, Gabriel clericul fusese trimis ca sol la turci (unguri), din porunca împăratului, și îi îndemna așa: „împăratul vă invită ca pornind cu armata «să izgoniți pe pecenegi din așezările lor și să luați în primire regiunea lor (căci cîndva ați locuit acolo), ca să fiți vecini cu imperiul meu și să vă găsesc cît mai repede cînd aș vrea să vă dau vreo veste»", toți fruntașii turcilor au strigat într-un singur glas: „noi nu pornim război împotriva pecenegilor, căci nu sîntem în măsură să ne împotrivim lor, fiindcă regiunea lor este foarte întinsă, nemărginită mulțimea poporului și sînt foarte buni luptători. Așa că de acum înainte să nu ne mai spui cuvinte atît de neplăcute". Constantin Porfirogenitul, despre *Administrarea Imperiului*, Partea 2, cap.

b) Și că trebuie ca neamul turcilor să se teamă grozav de suspomeniții pecenegi, fiindcă adesea au fost biruiți de ei și aproape că au fost cu totul nimiciți, și că de aceea pecenegii mereu sînt socotiți foarte de temut de către turci și sînt înfrînți de ei. *Ibidem*, cap. 3./

130 a) Așadar, la sfatul tovarășilor săi, făcînd o adunare a cetățenilor, a făcut un șanț mare și a clădit o cetate foarte întărită, de pămînt, care acum se numește cetatea *Zobolsu*. Atunci Zobolsu și tovarășii săi au rînduit la slujba acelei cetăți, mulți locuitori băștinași care acum se numesc cetățeni. *Notarul*, cap. 21.

b) *Thosu*, tatăl lui *Lelu*, strîngînd o mare mulțime de popor, a făcut un șanț mare și a clădit din pămînt o cetate foarte întărită, care mai întîi s-a numit cetatea *Thosu*, iar acum se numește Sarvuar. Și primind feciorii băștinașilor ca ostatici, au umplut cetatea cu soldați. *Ibidem.*

v) Ieșind de aci, au ajuns pînă la cetatea *Zotmar*, --- și au primit zălog pe fiii locuitorilor și au umplut cetatea de soldați. *Ibidem.*/

131 a) Vechile legi ale ungurilor disting foarte clar pe *slujitori* de *robi*. Căci robii erau reduși la starea de sclavie. Vezi *Decretele Sfîntului Stefan*, Cartea I, capitolul 17, capitolul 4; Cartea II, capitolul 38, capitolul 37; *(Decretele) Sfîntului Ladislav*, Cartea II, capitolul 12, 14; Cartea III, capitolul 5 și 29. Din cuvintele citate ale Anonimului este ușor să se înțeleagă că soldații de pază din cetate, de demult, au fost chemați și *slujitori*. Daniel Cornides, în *Vindiciile Notarului regelui Bela*, secțiunea II, cap. 1, § 9./

132 a) După aceea, conform obiceiului ungurese, au fost reduși la starea de servitori în cetate, condiție suportabilă, de bună seamă, dacă nu ar fi fost înăsprită, pe vremea lui Stefan cel Sfînt, cînd religia creștină catolică a fost introdusă atît de pe neașteptate, cu forța și cu mijloace de constrîngere, încît cei care se opuneau fie cît de puțin erau aruncați în cea mai dezonorantă sclavie. --- Acum, dat fiind că valahii și bulgarii îmbrățișează credința de rit răsăritean (ortodox), fără îndoială desconsiderînd credința catolică, au îndurat aceeași soartă cu etnicii (ungurii). Engel în *Apendicea despre Originea Valahilor*, § 9.

b) Că a avut mai mulți copii Sfîntul Stefan mărturisește el însuși, în *Diploma* scrisă în limba greacească, pe pergament, pe care a dăruit-o Mînăstirii de maici a Preafericitei Fecioare Maria din Valea Vesprem, în care, între altele, ai putea citi aceste cuvinte:/

133 Hotărăsc cu Stefan --- pentru izbăvirea sufletului meu și al soției mele și alor fiilor mei și al tuturor locuitorilor Panoniei etc." Daniel Cornides, *Vindiciile Notarului anonim al regelui Bela*, Secțiunea 3, capitolul 1, § 10.

a) Însă Fericitul rege Stefan, cel plin de sfințenie și de har, după unii (autori) a fost răpit din lumea aceasta care nu prețuiește nimic, în timpul celui de al patruzeci și șaselea an al domniei sale, iar după

adevărul istoriei dat la lumină de către biserică, spre gloria lui, în al treizeci şi şaptelea an de domnie, în anul o mie treizeci şi opt de la Încarnarea dumnezeiască, în timpul sărbătoririi Înălţării la cer a Prefericitei Maria, pururea Fecioară. Thurotz, *Cronica ungurilor*, Partea 2, cap. 34.

b) Mihail Cerularius, --- instalat patriarh la Bizanţ, în anul 1043, după moartea lui Alexie, a fost dat jos din scaun şi a schimbat viaţa cu moartea, în anul 1059 (vezi pe Asseman, Tomul IV, pag. 75). Şi tot astfel, Pagius, la anul 1058, numărul XI, se pronunţă asupra lui Cerularie ca autor al schismei, şi asupra dreptei credinţe (ortodoxiei) a ruşilor: „Totuşi, acesta (adică Mihail Cerularie), autorul schismei, care după atîtea secole mai durează. Căci nu se poate zice că autor al rupturii Bisericei Greceşti şi Bisericei Latine a fost Fotius, bărbat învăţat în problemele teologice, fiindcă prin bunăvoinţa faţă de Ioan al VIII-lea, s-a reconciliat cu Biserica Romană (catolică) şi fiindcă în inscripţiile romane se citesc diferite nume de greci care au trăit după moartea lui Fotius". Ioanicius Bazilovici, proto-egumen (prim stareţ), în mînăstirea de la muntele Cernec, *Scurtă notiţă asupra fundaţiei lui Teodor Coriatovici*, Partea patra, cap. 6, § 5./

135 a) Noi, Lorand Lepeş de Varaskezy, vice-voivodul transilvan prin prezentele facem cunoscut, spre aducere aminte că, după ce ne-am adunat, zilele trecute, adică cele din jurul sărbătoririi sfintei cruci, în domeniul numit Căpîlna, împreună cu baronii şi cu nobilii şi cu saşii care stăpînesc în cele Şapte-Scaune săseşti şi cu secuii din zisa parte a Transilvaniei, pe lîngă alte probleme ne-am preocupat ca neobrăzarea şi răscoalele nelegiuiţilor (criminalilor) ţărani, prin distrugere totală şi dezrădăcinare --- ca astfel să apărăm aceste părţi împotriva năvălirilor preacruzilor turci, în faţa noastră şi a baronilor, nobilii şi saşii --- au făcut între

ei o astfel de uniune și frăție ca, în timp ce, și cînd se va ivi cazul ca numiții turci să încerce să năvălească sau să se strecoare pe furiș în aceste părți, atunci mai sus-numiții nobili să trebuiască și să fie ținuți (datori) să vină și să se grăbească în ajutorul numiților sași, pe baza sincerei uniuni reciproce de fraternitate[1]. Însă, mai sus-numiții sași, să trebuiască și să fie ținuți (datori) să vină și să se grăbească în ajutor contra adversarilor sau dușmanilor nobililor, ca să strivească desăvîrșit nerușinarea mai sus-numiților criminalilor țărani. La aceasta părțile se leagă prin jurămînt depus de bună voie în fața noastră. Mai sus-scrișii nobili și sași, zilele trecute, la Turda, în adunarea noastră generală, adică în timpul sărbătoririi Purificării glorioasei Fecioare, din anul imediat trecut, au întărit frățește, prin mărturia acestor scrisori ale noastre, în fața noastră, mai sus-expusa dispoziție și înțelegere a lor și unire. Dat la Turda, în sărbătoarea Fericitei Doroteia fecioara, în anul Domnului o mie patru sute treizeci și opt. Eder, în *Notele Critico-Istorice* la *Scrisoarea de Apel a Valahilor*, numărul 6./

b) Așadar, în timp ce acea unire, cum o denumesc, a celor trei națiuni, prindea putere, nicidecum nu a îmbrățișat *națiunea* ungară, adică inclusiv șerbii, ci, în locul ei, fără nici o cumplinire, *sînt menționați nobilii*, prin excelență. *Ibidem*, numărul 15.

v) În foarte vechile scrisori referitoare la această problemă, scrise de Lorandus Lepes de Varaskezy, vice-voivodul transilvan, din anul 1437 --- se cuprinde: vice-voivodul însuși cu *nobilii* din regat, cu sașii și cu secuii s-au întîlnit în cetatea Căpîlna,/ și aici se
136 adaugă dedesubt: *între mai sus-zișii nobili și sași și secui, am întocmit o astfel de uniune frățească* etc. În

[1] Întrerupt continuu în citatul original, textul devine obscur (n.n.).

Mărturia scrisă a capitulului Bisericii de la Alba asupra uniunii încheiate în anul 1459 marți, imediat înainte de sărbătoarea Fericitei Barbara Fecioara, iarăși nu se pomenește de unguri, ci mereu cele trei părți unite se întîlnesc cu denumirea de *nobili*, *secui*, *sași*. Eder, *Ibidem*.

a) *Constituțiunile aprobate* ale Transilvaniei sînt la îndemîna oricui, a căror Parte a III-a, titlul I, tratează despre această uniune; și cu toate că aici se menționează întreaga națiune, totuși, cînd vine vorba de legile speciale privitoare la uniune, nu se pomenește de *unguri*, ci în locul lor sînt menționate *persoanele nobililor* și cetățile comitatelor (care cetăți valorează, după legea ungurească, o cetate cît o persoană nobilă). Eder *ibidem*.

b) În anul 1557, 1 iunie, la Turda. După ce credincioșii noștri din universitatea celor trei națiuni ale Transilvaniei, nobilii, secuii, sașii și chiar delegați din fiecare comitat al regatului nostru unguresc de dincolo și de dincoace de Tibiscus, bărbați de vază, împreună cu fruntașii și cu magnații s-au strîns aici, în Turda, cetatea noastră (a Izabelei) și a fiului nostru prealuminat etc. Eder, *la numărul* 15.

v) Acum ar putea să pară un lucru de mirare, de ce în aceste documente nu se pomenește explicit despre *ungurii* din Transilvania, ci numai despre cei care
137 sînt numiți *nobili*/ iar secuii totuși, și sașii sînt menționați toți. Însă, de bună seamă, pe la începutul secolului al cincisprezecelea, la care se referă acele prime documente asupra uniunii încheiate, și cu atît mai mult mai tîrziu, în anul 1515, cînd a fost editat *Decretul Tripartit al Dreptului consuetudinar al Ungariei*, și chiar în anul 1552, în care a fost scris *Raportul* comisarilor Paul Bornemisza și George Verner către Ferdinand I, secuii toți erau oameni liberi și dispuneau de aceleași drepturi, de care se bucurau aceia

care, prin scrisorile solemne ale regilor, fuseseră dăruiți cu rangul nobiliar. Așadar, Verbözius numește pe secui, pe toți la un loc, *nobili privilegiați*, în *Tripartit*, Partea III, titlul 4, și în pomenitul *Raport*, secuii toți sînt considerați drept nobili (Benkö *Milkov.* tomul 1, pg. 50), și numai cu un deceniu mai tîrziu, în anul 1562, după ce secuii de rangul al treilea au luat armele împotriva principelui Ioan Sigismund și au fost zdrobiți de Ladislau Radák, la comițiile (adunarea) ținute la 23 iunie, și la cele ținute pe vremea principelui Sigismund Bathori, la Alba, în anul 1595, la 3 decembrie, s-a decretat ca o parte dintre ei, despuiată de vechile drepturi ale secuilor, să fie redusă la starea țăranilor (să-și piardă rangul nobiliar). Și chiar mai tîrziu stă drept mărturie o lege dată la comițiile din anul 1608, că unii dintre secui, ca să capete scutire de sarcina de a lua parte la război, s-au lepădat de libertatea lor și au preferat să treacă sub puterea *domnilor*, cum li se zice, *pămîntului* (După Benkö, *Imaginea Secuilor*, p. 60). Eder, *Ibidem.*

a) Aceeași judecată să se facă și în ceea ce îi privește pe sași. Că locuitorii de pe domeniul, cum i se zice, regal, mereu au fost socotiți drept oameni liberi, nu numai alte nenumărate documente, ci și scrisorile repetate (din anii 1491 și 1510) ale regelui Vladislaus, văzute de mine în autograf, mă conving; în aceste scrisori, la fel ca nobilii din *Tripartit*, Partea I, titlul 4, sașii sînt numiți *ramură specială și parte a sfintei Coroane a regatului Ungariei*, și iarăși scrisorile staturilor și ordinelor din regatul Ungariei, întocmite, la anul 1454, la Oradea, scrise către saxonii din cele Șapte-Scaune săsești. --- Însă, de bună seamă, mai tîrziu s-a făcut la fel, anume că unii sași, ajunși în impas, fie datorită incapacității lor, fie năpastei vremurilor, ieșind din regiunea scaunelor săsești treceau în comitate, ba chiar și în scaunele secuiești și se legau,

acolo, domnilor pămîntului prin iobăgie, cum se zice. Asupra acestui lucru avem mărturie articolele comiţiilor ţinute în anul 1608, la 21 septembrie, 1616, la 17 aprilie şi 1618, la 12 aprilie. Eder, *Ibidem.*/

138 a) Spun, aşadar, că naţiunea ungară se bucură de dreptul de cetăţenie în Transilvania, nu întrucît este naţiune ungară, şi nu trebuie să se creadă că dacă cineva dovedeşte că este de neam ungur, urmează imediat că acelaşi individ, în Transilvania are drepturi de cetăţenie. Acelaşi lucru îl afirm, printr-o judecată analoagă, şi despre naţiunea secuilor şi a saşilor. Eder, *Ibidem.*/

139 a) Totuşi, acea unire nu a împiedicat cu nimic drepturile cetăţeneşti ale naţiunii române, ba mai mult, soarta acestei naţiuni era în cea mai mare înflorire, chiar în acel secol, în care s-a înfăptuit menţionata unire; ba tocmai din sînul acestei naţiuni, *Ioan Corvin Huniade*, promovat mai întîi la cele mai înalte funcţii în Transilvania, a fost ridicat, mai apoi, la rangul de comandant suprem în Ungaria şi chiar de guvernator; iar nemuritorul său fiu, *Matei*, a fost înălţat la însuşi tronul regal, şi, ca să trecem sub tăcere pe ceilalţi principi ai Transilvaniei, din această naţiune (română), *Ioan Gheţi*, din a cărui familie se spune că se află încă pînă astăzi unii români nobili, în comitatul Dobîca, şi *Stefan Ioşica* (chiar după mărturia lui Wolfgang Bethlen istoricul), de origine şi din înalta nobilime românească, au purtat cu laudă, primul, înalta funcţie de guvernator al Transilvaniei, iar al doilea, pe vremea principelui Sigismund Bathori, către sfîrşitul secolului al XVI-lea, dregătoria de cancelar. Iar către mijlocul aceluiaşi secol, *Nicolae Olahul*, născut de asemenea din părinţi români, la Sibiu s-a distins prin funcţiile onorifice de arhiepiscop al Strig-
140 onului, în Ungaria, şi de cancelar/ al regatului, în timp ce fratele acestuia, Matei îndeplinea funcţia

părintească de judecător regal, în scaunul Orăştiei din Transilvania./ *Scrisoarea de apel a românilor.*

143 a) După moartea regelui Atila, *Reanus cel Mare* conducătorul, strămoşul conducătorului *Salanus*, ieşind din *Bulgaria*, cu ajutorul şi la sfatul *împăratului grecilor*, ocupase acea ţară. Aşa cum înşişi sclavii, din pămîntul Bulgariei au fost duşi la hotarele rutenilor şi cum acum, Salanus, conducătorul lor, îi stăpîneşte pe ei şi pe ai săi. *Notarul*, cap. 12./

146 a) Cuvintele lui nu ne turbură mintea noastră, cu aceea că ne-a trimis vorbă că el coboară din viţa regelui Atila, care era numit biciul lui Dumnezeu şi care răpise această ţară de la străbunul meu; însă, oricum, nimeni nu poate să scoată din mîinile mele acest pămînt, altfel decît prin mila domnului meu, împăratul de la Constantinopol. *Notarul*, cap. 20./

147 a) O scitici! care din trufia bulgarilor, de la cetatea Hungu aţi fost numiţi *hungarii*. *Notarul*, cap. 39./

149 a) Ieşind au ajuns pînă la *Zeguholmu* şi acolo voiau să treacă Crişul, să lupte împotriva lui Menumorout, însă venind soldaţii lui *Menumorout* i-au împiedicat să treacă. *Notarul*, cap. 28.

b) Sosind au transmis stăpînului lor, conducătorul *Arpad*, ceea ce le încredinţase *Menumorout*, însă conducătorul Arpad şi nobilii lui auzind aceasta, s-au înfuriat şi pe loc au dispus să trimită armată împotriva lui. *Notarul*, cap. 20./

150 a) Şi lupta s-a purtat între ei, timp de douăsprezece zile. *Notarul*, cap. 51.

b) Însă conducătorul *Arpad*, ţinînd sfat cu nobilii săi, i-au plăcut propunerile lui *Menumorout* şi le-a lăudat. Şi, dat fiind că auzise că o fată de a lui *Menumorout* este de aceeaşi vîrstă cu fiul său *Zultus*, nu a voit să amîne cererea lui *Menumorout* şi a primit-o ca soţie pentru Zulta. Notarul, *Ibidem.*

Menumorout după aceasta a murit în anul următor, fără urmaşi pe linie bărbătească şi a lăsat regatul să-l stăpînească în linişte, în întregime, ginerele său, *Zulta*. După acestea, în anul Încarnaţiei dumnezeieşti 907, conducătorul Arpad s-a mutat din lumea aceasta. *Ibidem*. cap. 52./

151 a) Soldaţii adunaţi din diferite neamuri, au început să lupte contra lui *Usubuu* şi a soldaţilor săi. *Acelaşi*, cap. 51.

b) Iar pămîntul, care este de la rîul Morus pînă la tabăra *Urscia*, l-a ocupat un anume conducător *Gaad* ieşind din cetatea Bundyn, cu ajutorul cumanilor, *Notarul*, cap. 11.

v) În timp ce voiau să treacă peste rîul *Temes*, le-a ieşit în întîmpinare *Glad*, din vita căruia descinde *Ohtum*, conducătorul acelei ţări, cu o mare armată de călăreţi şi de pedeştri, cu sprijinul cumanilor şi al bulgarilor şi al blachilor. *Notarul*, cap. 44./

152 a) Atunci vecinii muntelui Haemus, care odinioară se numeau misi, iar acum se numesc blachi, şi i-a făcut duşmani înverşunaţi lui însuşi şi imperiului. Nichita Honiat, *asupra lui Isaachie Anghel*, Cartea 1./

153 a) Şi a socotit ca imperiul misilor şi bulgarilor, cu orice preţ să se împreune, aşa cum a fost odinioară. *Ibidem./*

155 a) Pe acea vreme era un principe în oraşul Morisena, pe nume Ahtum, foarte puternic, care fusese botezat după ritul grecilor (ortodox), la cetatea Budin;

a) acesta se fălea foarte mult cu bărbăţia şi cu puterea

156 sa --- iar regelui/ Stefan nu-i acorda nici o preţuire, bizuindu-se pe mulţimea ostaşilor şi a nobililor săi, asupra cărora îşi exercita stăpînirea; şi avea o mulţime nenumărată de cai nedomesticiţi, pe lîngă cei pe care păstorii îi aveau pe acasă, sub îngrijire; avea şi oi nenumărate, pe care le întreţineau păstorii săi, şi pe deasupra, moşii şi curţi, şi îşi aroga puterea asupra

dreptului de trecere pe Mureş în jos a sării regale, aşezînd tribut şi oameni de pază, de la porţile acestui rîu pînă la Tisa. Iar puterea a primit-o de la greci, şi a clădit în mai sus-numitul oraş, Morisena, o mînăstire în cinstea fericitului Ioan Botezătorul, aşezînd în ea un stareţ şi călugări greci (ortodocşi), după rînduiala şi ritul lor. Căci i se supunea aceluiaşi bărbat, ţara care începe de la fluviul Keres pînă la părţile transilvane şi pînă la Budyn şi Zereu, pe care toate le cuprinsese sub puterea sa; din care pricină îl întrecea pe rege cu mulţimea ostaşilor şi nu-l băga deloc în seamă. Şi era un anume ostaş foarte de cinste Cianadin, care îi întrecea pe ceilalţi în grad, şi pe care domnul îl pusese în fruntea celorlalţi; acesta a fost acuzat cu o acuzaţie foarte gravă, în faţa domnului său, pentru care domnul se gîndea să-l omoare; şi pe cînd căuta momentul în care să-i ia viaţa, cu vicleşug, faptul nu i-a scăpat lui Cianadin; din care pricină fugind a venit la rege şi regele convertindu-l (la catolicism), l-a botezat în credinţa lui Cristos; şi voind să-l încerce ce fel de om este, cercetînd secretele domnului lui Cianadin, a înţeles că nu în mod viclean s-a refugiat la el; din care pricină cunoscîndu-i buna credinţă neclintită, a spus către optimaţii (boierii cei mai mari) săi; „să ne pregătim de luptă împotriva lui Ahtum, duşmanul meu, şi să-i ocupăm ţara"; şi în timp ce vorbea, îl studia pe Cianadin ca să-i pună şi mai mult la încercare fidelitatea. Şi Cianadin după ce a auzit aceasta s-a bucurat foarte mult; şi regele a mai adăugat zicînd: „alegeţi-vă un astfel de bărbat, care să fie şeful vostru în luptă; aceia răspunzînd au zis: „şi oare se poate găsi cineva mai potrivit decît Cianadin?". Pe acesta şi l-au ales şef. Şi strîngînd armata au ieşit toţi la luptă, şi după ce au trecut Tisa au început bătălia împotriva lui Ahtum şi a armatei sale; şi s-a făcut zgomot şi mare zarvă şi a

durat bătălia pînă la amiazi şi au căzut mulţi răniţi dintr-o parte şi din cealaltă, din care pricină armata lui Cianadin luînd-o la fugă s-a ascuns în mărăcinişurile Kwkyner şi în Zewreg şi în întreaga Canysa, pînă la Tisa; iar Cianadin, în acea noapte, şi-a aşezat tabăra la un munte, pe care după aceea l-a numit Orozlanus, iar Ahtum şi-a aşezat tabăra în cîmpia numită Nagenz. --- Aşadar Cianadin veghind în acea noapte se ruga la Sfîntul Gheorghe Mucenicul ca să-i obţină ajutor de la Dumnezeu din cer; şi a promis că, dacă va fi biruitor asupra duşmanului său, pe locul rugăciunii, unde plecase genunchii la pămînt, va clădi în cinstea lui o mînăstire; şi, după ce, de prea mare efort şi oboseală, l-a cuprins şi pe el somnul, i-a apărut în vis un leu care şedea la picioarele lui şi care îi zicea: „O! omule! ce dormi? Ridică-te de grabă, suflă în trîmbiţă, ieşi la luptă şi vei învinge pe duşmanul tău"; şi după ce s-a trezit, i se părea că a căpătat puteri cît doi bărbaţi; după care strîngînd armata, le-a povestit visul pe care îl avusese, zicîndu-le: „după / rugă-
157 ciunea pe care, prosternat în faţa Domnului şi a Sfîntului Gheorghe Mucenicul, am înălţat-o azi-noapte, m-a cuprins somnul şi am văzut la picioarele mele, ca şi cum ar şedea un leu, care mă trăgea cu ghiarele şi îmi zicea: «ridică-te, omule, ce dormi? strînge-ţi armata ta, ieşi împotriva duşmanului tău, care acum doarme şi-l vei învinge pe el»"; auzind aceasta au adus laudă lui Dumnezeu zicînd „Doamne, miluieşte, Cristoase, miluieşte, Doamne, miluieşte-ne, tu, Tatăl nostru". Aşadar, au ieşit la luptă fără zăbavă, sperînd ajutor din Cer, pentru meritele (faţă de Cer) lui Gheorghe Mucenicul, care s-a plecat să-i cerceteze pe ei, sub formă de leu, şi, în aceeaşi noapte, imediat s-au năpustit unul după celălalt, asupra armatei lui Ahtum, care zăcea în somn pe cîmpie; aceştia dînd dosul au luat-o la fugă, iar Ahtum a fost omorît pe locul bătă-

liei, de către armata lui Cianadin, şi luîndu-i capul l-au trimis regelui şi au primit în acea zi multe prăzi şi s-au umplut de mare bucurie că a căzut duşmanul regelui; iar corpurile creştinilor (=catolicilor) care au căzut în luptă, ridicîndu-le le-au dus în Moroswar şi le-au îngropat în cimitirul Sfîntului Ioan Botezătorul, în mînăstirea grecilor (ortodoxă), fiindcă în aceeaşi provincie, o altă mînăstire, pe acele timpuri, nu era; iar a treia parte din aceeaşi aşezare era hotărîtă să servească călugărilor, pe care Cianadin nu i-a izgonit, ci le-a permis să rămînă în aceeaşi stare, în care i-a găsit; după ce a făcut aceasta, Cianadin luînd starețul zisei mînăstiri împreună cu nişte călugări din zisa mînăstire, a venit la locul în care apăruse leul, unde a făcut un semn, pînă va împlini făgăduinţa pe care o făcuse Sfîntului Gheorghe, şi în aceeaşi zi a pregătit un ospăţ mare tovărăşilor săi, apoi trecînd Tisa, au ajuns la rege. --- Cianadin este ridicat în funcţie de către rege, care l-a făcut conducătorul casei regale şi al casei lui Ahtum, căci a zis regele: „începînd din această zi, acel oraş nu se va mai chiema Morisena, ci oraşul lui Cianadin; pentru că ai omorît pe duşmanul meu din acea localitate, vei fi comitele acelei regiuni şi oraşul se va intitula după titulatura ta şi va fi numit oraşul lui Cianadin, pînă în veac. După acestea venind Cianadin la locul unde văzuse leul, a clădit mînăstirea în cinstea Fericitului Gheorghe Mucenicul, băgînd în ea pe acei pomeniţi călugări greci din mînăstirea Fericitului Ioan Botezătorul, împreună cu egumenul. Plecînd de aci au mers în oraşul Morisena, unde erau călugări greci, care oficiau slujba după rînduiala şi obiceiul lor, iar episcopul sfătuindu-se cu comitele Cianadin a mutat la Orozlanos pe acel egumen grec împreună cu călugării săi, iar mînăstirea lor le-a atribuit-o episcopului şi fraţilor (călugărilor) săi; aceştia au locuit în acelaşi loc, pînă să se termine

mînăstirea fericitului Gheorghe Mucenicul. *Faptele Sfîntului Episcop de Cenad*, editate în anul 1790, la Alba Carolină (Alba-Iulia), prin sîrguința lui Ignatius, conte de Battyan, episcop în Transilvania.

b) Din viţa căruia, după multă vreme, descinsese *Ohtum*, pe care l-a omorît Sunad. *Notarul lui Bela*, cap. 44./

159 a) Conducătorul *Arpad* şi nobilii săi, de comun acord au trimis armata împotriva lui *Menumorout*, conducătorul Bihoriensilor, peste care armată au fost puşi şefi *Usubuu* şi *Velec*, care au ieşit din insulă călărind prin nisip şi au trecut cu bărcile fluviul Tisa, la portul *Beuldu*. Şi călărind de aci şi-au aşezat tabăra lîngă rîul *Couroug*, şi toţi secuii, care la început erau un neam de-al regelui *Atila*, auzind despre faima lui *Usubuu*, i-au ieşit în întîmpinare paşnici, şi de bună voia lor şi-au dat copiii zălog, odată cu diferite daruri, şi au început să lupte împotriva lui Menumorout, în prima linie, în faţa armatei lui *Usubuu;* şi pe dată au trimis pe copiii secuilor la conducătorul *Arpad*, şi ei cu secuii în fruntea oastei, au început să călărească împreună împotriva lui *Menumorout;* au trecut înot rîul *Criş*, de la muntele *Cerumus*, şi călărind mai departe şi-au aşezat tabăra lîngă rîul *Tekereu*. *Notarul*, cap. 50./

160 a) Iar după ce Simion a făcut pentru a doua oară pace cu împăratul romanilor, încheind o convenţie cu pecenegii şi năvălind în ţara turcilor, care pe acea vreme purtau război (în Ucraina şi Moldova-Atelcusu) în afara hotarelor regatului lor (oare contra ruşilor sau svatoplucilor?), nimicindu-le familiile acestora şi *împrăştiind pe cei care rămăseseră pentru pază*, a devastat în lung şi în lat. Acestea sînt cuvintele Porfirogenitului. *Acei care au fost împrăştiaţi, s-au refugiat* într-un loc mai sigur. Însăşi natura şi vecinătatea cu Atelcusu a *munţilor, care despart acum Transilvania*

de Moldova şi de Valahia, este un indiciu plauzibil că aceşti munţi au oferit locul de scăpare dorit, acelor unguri, care fuseseră striviţi de preaputernicii pecenegi şi de bulgari. Şi tocmai în aceste locuri îşi duceau viaţa secuii, cînd *ungurii* întorşi acasă, la puţină vreme după acel măcel, găsind regiunea Atelcusu pustie, *porneau să-şi aşeze* în Panonia, *noua sa patrie.* Engel, *Suplimente* la *Vindiciile Cornideşiane ale Anonimului*, § 9./

163 a) Acesta a oprimat biserica lauriacensă (din *Noricum*), voind să împartă provincia, şi cu ajutorul lui Swentibaldus, regele moravilor, să mute mitropolia la *Seclavia. Catalogul Cremifanens*, după Hansizius, *Sacrele germanilor*, Tomul 1, pag. 166.

b) Secuii, ca nişte oameni foarte ticăloşi, au fugit toţi deopotrivă, ca nişte oi din faţa lupilor; aceştia, după obicei, precedau oastea ungurilor. Turocz, *Cronica ungurilor*, Partea doua, cap. 65./

164 a) Că odinioară din regiunea Leodiensă au venit în valea vecină Agriei, un număr destul de mare de gali (frînci), este mărturie Olahus; aceştia, deşi, pe vremea lui, mai vorbeau încă limba galică, astăzi totuşi au trecut cu totul la sîngele şi limba ungurească. Georgius Pray, *Dizertaţia 7, asupra Analelor vechi ale Hunilor, Avarilor şi Ungurilor.*

b) O dovadă grăitoare a acestui lucru o oferă longobarzii şi francii, al căror idiom vechi a ieşit cu totul din uz, după ce ei, amestecaţi cu popoarele Italiei şi Galiei, a căror limbă a fost latina vulgară, au adoptat limba acelor popoare, însă aşa fel, că a introdus în ea nu puţine cuvinte şi chipuri de vorbire. Stephanus Salagius, *despre Starea Bisericei Panonice*, Cartea 1, cap. 1, numărul 19./

165 a) Dat fiind că aproape o treime din idiomul (limba) ungurilor consistă din cuvinte slavone: --- ca unul

care cunosc ambele limbi din copilărie. Catancici, *despre Istru*, cap. 8./

167 a) Însă, ca să nu se socotească că dușmanul neamului omenesc ar fi tîrît cu sine acești copii, la sălașele iadului, o nouă fabulă a fost inventată, ca să o sprijine pe prima, ca și/ cînd analele transilvănene ar
168 confirma că acești copii au fost purtați în cel mai îndepărtat colț al Europei, fiindcă, în același loc, cam pe acea vreme, ar fi apărut pe neașteptate copii care vorbeau o limbă necunoscută. Schookius, după Topeltin, *Cartea citată*, cap. 3.

a) Apropiindu-se așadar de picioarele majestății noastre toți oaspeții teutonici de dincolo de pădure (din Transilvania), plîngîndu-ni-se cu umilință, ne-au arătat apelînd la noi, că au pierdut cu totul libertatea pe care le-o acordase preaevlaviosul rege Geysa, bunicul nostru, cînd i-a chemat. *Diploma lui Andrei al doilea, regele ungurilor*, la anul 1224.

b) Franckius, din inscripția bisericii regale, a stabilit anul 1143, care pare că nu rău se potrivește cu vremea lui Geysa al doilea. Pray, *Dizertația* 7, citată deasupra.

v) Din epistola lui Inocențiu Papa, scrisă în primul an de pontificat, în care a fost băgată scrisoarea lui Gregorius de Sancto Apostolo, legatul apostolic (solul papal), se dovedește acel lucru, anume că aceia, pe care acum îi chemăm sași, pe vremea regelui Geysa, de care au fost chemați în Transilvania, cum mărturisește regele Andrei, au fost denumiți *flandrensi*. --- Primele colonii de teutoni în Transilvania au sosit din Flandria. Căci nu văd de ce ar fi numiți de Geysa, *flandrensi*, dacă n-ar fi plecat din acea țară. *Ibidem.*/

169 a) Iar ultimul scaun săsesc s-a născut din sașii care emigraseră în Transilvania de la Scepusium, și că aceștia nu mult timp după aceea, cu permisiunea regelui Emeric sau Andrei, dărîmînd cetatea vecină,

au scuturat jugul unor nobili şi au întemeiat un oraş, fiind deja începută clădirea cetăţii Bistriţa, la anul 1206, iar cu trecerea timpului s-au asociat cu ceilalţi saşi. Timon, *Imaginea Ungariei Noi*, cap. 10./

b) Că au fost saxoni dovedeşte clar, cu aceste cuvinte, diploma lui Stefan al cincilea, dată în anul 1271, în a opta zi a calendelor lui aprilie: *Am binevoit* (aşa se află scris acolo), *printre altele, să redau cu milostivire, libertatea credincioşilor noştri oaspeţi saxoni de la Scepus.* --- De aci, opinez, numele saxonilor s-a extins la ceilalţi germani din Transilvania. Într-altele, s-a arătat că de către Geysa al doilea au fost numiţi flandrensi, de Andrei al doilea, toţi la un loc, teutoni. Pray, *Dizertaţia* 7, asupra *Analelor vechi ale hunilor, avarilor şi ungurilor.*/

171 a) Nu aş vrea totuşi ca cineva să aibă convingerea că limba latină din Iliric a fost la fel de curată ca cea din mijlocul Laţiului; această soartă nu a avut-o limba latină nici chiar în Italia întreagă, unde, pe lîngă romana, proprie nobililor şi oamenilor mai instruiţi, altul a fost dialectul (vorbirea) vulgar (popular), de care s-au servit ţăranii, soldaţii şi ceilalţi oameni de condiţie socială joasă; şi acest fel de vorbire, socotesc oamenii învăţaţi, a fost foarte asemănător cu vorbirea modernă italiană şi a fost denumită de cei vechi limba *militară*. Despre vorbirea familiară (populară) a locuitorilor Italiei, fără îndoială, vorbeşte Hieronymus, cînd spune, despre *Bărbaţii Iluştri*, cap. 97: „Fortunatianus din Aquileia episcopul, a scris în *grai ţărănesc*, comentarii la Evanghelie, pe vremea împăratului Constantius". Şi iarăşi, cînd atrage atenţia, în Cartea 2, *contra lui Ruffinus*, numărul 2: „părinţi, în *limba militară şi populară* sînt numite rudele de sînge şi prin alianţă". De bună seamă, astfel pînă astăzi, în limba italiană *părinţi* se numesc rudele de sînge.

Stephanus Salagius, despre *Starea bisericii panonice*, Cartea 1, cap. 1, numărul 19./

172 a) Chiar şi Covaccius a băgat de seamă, în *Dialogul despre administrarea regatului Transilvaniei*, că limba populară a acestor valahi, aproape că cuprinde mai mult din limba romană şi latină, decît limba actuală a italienilor. Toppeltin, *Cartea citată*, cap. 9.

b) Sclavinii locuiesc de la Cetatea nouă şi sclavino-rumunensă şi de la lacul care se chiamă Musianus, iar spre nord, pînă la Vistula. Iornandes, *despre Originea sclavilor*, Partea 3, secţiunea 32./

173 a) De la greci, care este lucru ştiut că au fost denumiţi romani, de la care cu atît mai uşor, după părerea noastră, se poate trage şi explica originea denumirii generalizate *rumuni*, la valahi, cu cît, după idiomul valahilor, romanii de la apus se numesc *romani*, nu *rumuni*. Eder, în *Note*, numărul 9.

b) Numele de *vlahi*, înainte de vremea lui Cinnamus, care trăia în secolul al XII-lea, zic (autorii) că nu se spunea; dar să nu socoteşti că atunci mai întîi a apărut. Căci pe *latini*, de cînd au fost cunoscuţi de iliri, încă din cele mai vechi timpuri îi chemau cu numele *vlasi*, ca şi cum ai zice *lasi*, prefixînd consoana proprie ilirilor, *v*, aşa cum îi chiamă astăzi. Petru Catancici, *despre Istru*, cap. 8, § 4./

174 a) Au fost denumiţi vlahi, nu de la Flaccus, cum îşi închipuie Bonfinius şi ceilalţi, ci fiindcă strămoşii lor sînt denumiţi de panoni *Olaz*; de aci, *Olahi*, şi adăugîndu-se litere, au fost numiţi în fine, *Valahi*. Căci se întîmplă adesea că în idiomul popular al indigenilor, oamenii neştiutori de limbi străine îşi imaginează origini împrumutate (străine).

b) A pierit numele bulgarilor; al valahilor a supravieţuit; la fel, ungurii au primit (numele), de vreme, de la slavii care locuiau în Ungaria. De altfel, în limba ungară şi slavonă, italienii sînt denumiţi aproape în

același fel ca valahii, din pricina asemănării limbii și a originei *(Oláh*, adică *valah; Olasz*, adică *italian)*. Engel, în adesea menționată *Apendice*, § 8./

175 a) Rezultă așadar, că grecii au primit acest cuvînt de la slavii cei mai apropiați de ei; căci la bulgari, serbli și croați, *vlah*, însemnează roman, latin și italian, pe cînd la polonezi și la ceilalți slavi dinspre nord, *vloh*, cum mărturisește Cromerus, în locul adus mai sus, unde continuă: „însă nu aflu de unde și cînd au început să li se zică valahi. Drept este că se află o părere generală, însă nesprijinită pe nici un autor din vechime, că ei au primit numele de la un oarecare Flaccus, fie prefect, fie domn, așa că la început erau numiți flacci, apoi scîlciindu-se cuvîntul de către barbarii învecinați, *wlassi* și *valahi*. Însă pe limba polonezilor și a slavilor, nu numai această populație, ci chiar toți care sînt de neam italic se zic *wlassi* și *wlossi*, cuvînt care însuși este un argument că acest neam este italic". Lucius, *despre Regatul Dalmației*, Cartea 6, cap. 5./

176 a) Leunclavius, în *Pandectele turcești*, la numărul 71, afirmă că numele vlahilor a derivat de la cuvintele germane *Walli*, *Walchi* și *Valischi*, cu care denumesc pe itali și pe gali. Lucius, *Cartea citată*, cap. 5.

b) A fost o veche și aproape constantă opinie: că blahii sau ulahii sînt de neam roman și că și-au primit originea și numele de la un nu știu ce Flaccus care era din același neam; Pius al doilea despre valahi: *în cele din urmă au fost supuși și distruși de armata romană și fiind trimisă acolo o colonie de romani care să țină în frîu pe daci, sub un anume conducător Flaccus, de la numele căruia s-a chemat Flaccia. Apoi, după ce s-a scurs multă vreme, stricîndu-se cum se întîmplă, cuvîntul, s-a zis Valahia, și în loc de flacci s-au zis valahi.* Carolus du Fresne, în *Notele istorice și filologice* la *Istoria* lui Cinnamus.

v) Că neamul acestei naţiuni a pornit din Italia, dovedeşte limba; numele se pare că l-au primit de la sarmaţi, cu care sînt vecini peste tot, iar provincia însăşi, pe care o locuiesc, se numeşte *Flaccia* de la *Flaccus*, un anume cetăţean roman, sub conducerea căruia a fost trimisă acolo o colonie ca să păzească Mesiile contra dacilor care, că nu şi-au păstrat niciodată credinţa, o dovedeşte Tacit; însă, aşa cum se întîmplă, datorită lungimii timpului care strică toate, în loc de *Flaccia* s-a zis *Valahia*, şi în loc de *flaci* au început să fie numiţi *valahi*. Georgius Reihersdorff, în *Horografia Transilvaniei.*/

177 a) Unii afirmă cu toată seriozitatea, că valahii sînt numiţi de la un conducător Flaccus care l-a precedat pe Aeneas Silvius; iar după ei nu puţini îşi dau asentimentul la această părere. Acest lucru îl dovedesc mai ales din versurile lui Ovidius Naso. *Scrisori din Pont*, Cartea 4, elegia 9: puţin după aceea, în fruntea acestor locuri, a fost Flaccus şi pe vremea acelui conducător rîpa spăimîntătoare a Istrului a fost sigură; acesta a ţinut neamurile din Misia în pace credincioasă, acesta a spăimîntat cu sabia pe geţii încrezători în arc. Laurentius Toppeltin, *Originile şi întîmplările transilvănenilor.* cap. 6./

178 a) Că ar fi blasii şi sclavi, *Notarul*, cap. 25.

b) Dacă pe acei blasii (căci aşa îi numeşte în capitolul 25). Eder, în *Notele istorico-critice la Scrisoarea de apel a Românilor*, numărul 32./

180 a) Din cele spuse rezultă aşadar, că pecenegii au fost aceiaşi cu vlahii. Însă numele pecenegilor a căzut în desuetudine. Iar denumirea vlahilor a prins puteri şi s-a extins chiar şi la bulgari; fiindcă Anna Comnena relatînd despre recrutarea făcută de tatăl său Alexie, despre care povesteşte Zonaras, zice, în cartea 8: „Evident că pe bulgari şi pe tinerii de la ţară, rătăcind fără aşezări anumite, călîţi de eforturile vieţii de

păstor, aceia pe care vorbirea populară s-a obișnuit să-i denumească vlahi etc." Și Nichita, *despre. Isaac Anghel:* „Și-a făcut lui însuși și imperiului dușmani înverșunați pe vecinii muntelui Haemus, care odinioară se numeau misi, acum vlahi". Lucius, *despre Regatul Dalmației*, cartea 6, cap. 5.

b) Ci explicînd în detaliu dintre cine să se aleagă recruții, adică dintre bulgari și cei care duc o viață nomadă (dialectul comun îi cheamă vlahi) și toți cîți vor urma să intre în cavalerie și infanterie, din indiferent ce locuri etc. Anna Comnena, *asupra lui Alexie*, cap. 8./

181 a) Au reușit, cu trecerea timpului, urmașii romanilor să scape de servitute și au dat chiar și bulgarilor domn din vița lor, pe Asan, în anul 1186, căruia i-a plăcut să fie numit regele bulgarilor și al blahilor. Engel, *despre Originea Valahilor*, *Apendice*, § 8./

182 a) Că Dumnezeu a crezut de cuviință să dea libertate neamului bulgarilor și blahilor și să scuture jugul pe care-l purtau de multă vreme. Nichita, *asupra lui Isaachie Anghel*, Cartea 1./

b) În acest loc apare prima dată numele de blaci, de unde se dovedește prea lesne că unde este vorba de blahii de dincoace de Istru, scriitorii bizantini înțeleg pe bulgari. Stritter, capitolul 14, *Bulgarii.*/

184 a) Așadar *vlahi* au fost numiți de greci nu numai cei care vorbeau limba vlahică, ci chiar și bulgarii înșiși: căci Laonicus relatînd împrăștierea iliriilor prin Europa, adaugă imediat: (Cartea 1) „De la Dacia pînă la muntele Pind care se întinde spre Tesalia, este un alt popor; ambele au avut numele de bahi". Halcocondylas, Cartea 1./

185 a) Constantin, cel cu porecla Dragosis, sosind în Peloponez, - - - și muntele Pind. Și îl locuiesc blahii care avînd aceeași limbă cu dacii de la Istru, se aseamănă cu dacii.

Constantin, cel cu porecla Dragasis, sosind în Peloponez,--- a ocupat chiar și Pindul (pe care astăzi îl numesc Mezzono). Acest munte îl locuiesc blacii care au aceeași limbă cu dacii; și se cunoaște că nu diferă cu nimic de dacii care locuiesc lîngă Istru. Halcocondylas, Cartea 6./

188 a) A coborît la Exeban (acesta este un oraș întărit al blahilor, așezat foarte aproape de Andronia). Anna Comnena, cartea 5 a *Alexiadei.*

b) Și-a făcut dușmani foarte înverșunați, împotriva lui și a imperiului roman, pe locuitorii muntelui Haemus, care odinioară se numeau misi, iar acum blahi. Căci aceștia bizuindu-se pe strîmtori și pe cetățui, de care au foarte multe clădite pe stînci pieptișe, pe lîngă că și pînă aci prea puțin le păsa de romani, atunci însă s-au revoltat pe față, din cauza turmelor care li se luau și a persecuțiilor pe care le îndurasră. Capii și începătorii acelei răscoale au fost doi frați din acel neam, Petru și Asan. Nichita Honiat, *asupra lui Isaachie Anghel*, Cartea 1.

v) Locuiesc în sate și sînt dedați la păstorie. Halcocondylas, Cartea 2. /

193 a) De altfel, în limba ungurească și slavă, italienii sînt numiți aproape în același chip, din pricina asemănării limbii și a originii comune. Engel, *Apendice despre originea valahilor*, § 8. /

195 a) Pe daci și alte multe neamuri, ba chiar și pe iudei i-a zdrobit prin guvernatori și prin legați. Iulius Capitolinus, cap. 5.

Dacii învinși, Panoniile pacificate, în Britania, în Germania și în Dacia provincialii respingîndu-i calitatea de împărat. Aelius Lampridius, cap. 13. /

196 a) Neamul dacilor (adică al valahilor, sub care nume se cuprind și moldovenii) este puternic în războaie și nu este cîrmuit de legi bune; locuiește în sate și se ocupă cu păstoritul; iar țara lor se întinde dinspre Ardealul

peonilor (ungurilor), începînd cu Dacia panonilor (care se numește și Transilvania), pînă la Pontul Euxin. Dinspre dreapta, cum privești spre mare, este scăldată de fluviul Istru; dinspre stînga are regiunea numită Bogdania (Moldova). Un munte care se întinde mult, căruia locuitorii i-au dat numele de Prasob, desparte țările lor.- - - Limba dacilor este asemănătoare cu limba italilor; însă atît de stricată și de deosebită, că italii cu greu ar putea înțelege ceea ce se spune pe limba lor.- - - Nu diferă cu nimic de italieni, de altfel, nici în felul de a se hrăni; ei se servesc de același fel de arme și de unelte cu romanii. Acel neam este despărțit în două principate, adică Bogdania și regiunea dunăreană (Valahia Transalpină) și nu au legi bune. Căci au deprins obiceiul să nu păstreze mereu aceiași conducători, ci își schimbă principii, după cum li se pare lor convenabil, alegînd principe cînd pe unul, cînd pe altul. Halcocondylas, Cartea 2.

218 a) Însă, deși mulți socotesc că vlahii care își petrec viața prin munții Serbiei, Bosniei și Croației sînt viță de romani și afirmă împreună cu Diocleas presbiterul că s-au retras în munți pe vremea ocupării Dalmației de către slavi, totuși, deoarece nu păstrează nici o urmă de limbă romană, iar numele lor a devenit cunoscut pe vremea în care numele vlahilor se găsea deja încurcat cu al slavilor înșiși și însemna păstor, de aceea este verosimil ca ei să fi fost numiți cu numele de păstori, ca și astăzi, de altfel. Pe aceștia italienii îi numesc *morlacci*, despre al cărui sens presbiterul Diocleas, care a scris înainte de anul o mie două sute, descriind faptele de arme ale bulgarilor, zice: „Așadar, atacînd cetatea Sylloduxia, au cucerit-o, de aci prin război au luat întreaga Macedonie, după acestea întreaga provincie a latinilor, care pe vremea aceea se numeau *romani*, iar acum *mauroulachi*, adică latini

negri". Lucius, *despre Regatul Dalmației*, cartea 6, cap. 5./

221 a) Numele vlahilor, înainte de anul o mie trei sute nu se găsește în monumentele (literare) ale dalmaților, și cu un astfel de nume erau numiți păstorii care locuiau în Bosna de la munte, care, fiindcă prestaseră serviciul militar lui Mladin, banul Dalmației, Croației și Bosnei, au primit permisiunea să coboare în cîmpie și amestecați cu croații să cultive ogoare; după aceea înmulțindu-se au pustiit ogoarele chiar și ale cetăților de la mare; din care cauză, în ce chip au fost adesea împinși înapoi de regii Ungariei, se prezintă în *Cronica patriei*. Lucius, *despre Regatul Dalmației*, Cartea 6, cap. 5.

b) Mladin - - - mereu a fost aderentul unor legături de prietenie și s-a bazat pe ajutorul *vlahilor* și *policianilor*. - - - Ioan banul Babonig cu însoțitorii săi l-a urmărit pe *Mladin* pînă la Blisca; aici a dat o mare bătălie cu vlacii. Micha Madius, cap. 18./

222 a) Cele pe care le spune despre bulgari, ar trebui înțelese despre *avari*, dacă s-ar putea găsi vreo potrivire în timp, în cele relatate de acest autor. Lucius, în *Note* la Diocleas.

b) Deși unii dintre ai noștri nu se folosesc corect de acest cuvînt, cînd numesc *vlahi* pe toți ilirii care păstrează credința grecească (ortodoxă) a neuniților (cu catolicismul).

Dacă situezi Valahia Mare în ogorul Poșeghei și Morlachia în Croația, ambele locuite de iliri, atunci în mod greșit au fost numiți de străini *valahi*. Petru Catancici, *despre Istru*, cap. 8, § 4.

v) Sînt două Valahii. Cea Mare se întinde pînă la Pontul Euxin și este numită de ai noștri Moldavia, de turci Carabogdania. Cea Mică se întinde pe lîngă malul Dunării și cel mai adesea este numită Transalpină, de Bonfinius chiar și Munteană, ca și de alții. Ulahia

au numit-o grecii; în locul acestor denumiri, interpreții lui Zonaras, Cedrinus și ai altor istorici, s-au folosit de cuvintele Blahia și blahi. Turcii zic Iflah, nu Iblah. Ioannes Leunclavius, în *Pandectele Istoriei Turcești.*/

223 a) Pe lîngă aceștia era și un alt toparh care stăpînea regiunile înalte din Tesalia, numite acum Blahia Mare. Nichita Honiat, *asupra lui Balduin de Flandra.*

A străbătut în grabă și Blahia Mare. Georgius Acropolita, p. 18 a ediției de la Veneția.

b) Pe acești valahi nu rareori îi numesc *triballi*, Leunclavius, *Lucrurile turcilor*, I, 1, adesea chiar *bulgari*, Zonaras, *asupra lui Constantin Pogonatul și Copronimos*, de unde însă astăzi o suburbie din Brașov (cum vorbește Laonic) sau Regală, locuită de valahi o numesc d'Belgerey. Toppeltinus, *Originile și întîmplările transilvănenilor*, cap. 6. /

224 a) Sas-Hárastaș, Sas-Uifalu, Sas-Baniția, Sas-Pentec etc. /

241 a) Atît de mult abuzează unii scriitori împinși de părtinirea lor preconcepută, anume de a li se smulge românilor, - - - încît afirmă că românii au fost admiși să locuiască în Transilvania, din îngăduința ungurilor, numai după pustiirea Ungariei și a Transilvaniei de către mongoli, în anul 1241. Autorul acestei funeste păreri este *Sulzer*, care a înțeles greșit o diplomă publicată de Pray, în *Anale*, și un loc din opera unui logofăt care a trăit mai de curînd, un istoric român, pe nume Grecean. Engel, *despre Originea Valahilor*, *Apendice*, § 4. /

245 a) Acum însă este limpede, din cronicile manuscrise ale valahilor, cronici pe care un cancelar al Valahiei (ei zic logofăt) Grecean, le-a întocmit din arhivele conaționalilor săi, că, după separarea despre care am pomenit, de greci, valahii au venit în Valahia de astăzi și de acolo în Transilvania (După Sulzer, *Istoria Daciei*

Transalpine, vol. 2, p. 28). I(osif) Carol Eder, în *Notele istorico-critice la Scrisoarea de apel a românilor*, numărul 9.

b) Din partea corectitudinii ştiinţifice nelăudabilul Franc. Ios. Sulzerus. Engel, *Suplimente la Vindiciile Cornideşiane ale Anonimului*, § 5.

v.) Mai multe date se găsesc la Sulzer, *Istoria Daciei Transalpine*, totuşi nu trebuie să se acorde o egală încredere tuturor aserţiunilor lui. Engel, *Comentar despre faptele de arme ale lui Traian la Dunăre*, cap. 1, § 3. /

246 a) Franc. Ios. Sulzer (cu cîţiva nepricepuţi acoliţi de-ai săi), în tomul 2, la pagina 154 şi următoarele, al istoriei sale, *Dacia Transalpină*, halucinează că: limba română nu poate fi scrisă din pricina unor particularităţi de pronunţie, care sînt total nefolosite de alte popoare, care particularităţi, deşi nu neg că se află în limba română, remarca unui om care se făleşte cu cunoaşterea atîtor limbi nu este întru nimic mai puţin şubredă, căci, să propună Sulzer unui om, să zicem, german care cunoaşte alfabetul latin, dar care nu cunoaşte limba franceză, italiană, maghiară, o carte scrisă în vreuna din menţionatele limbi, ca să o citească la prima vedere, cum trebuie şi cu uşurinţă, oare va dovedi Sulzer din lectura scîlciată a acelui om, că pomenitele limbi nu pot fi scrise în alfabet latin sau că este nevoie să se născocească litere speciale pentru acele limbi? Neîndoios, ar prefera să spună că aceste limbi au reguli proprii de citire şi că multe pronunţii trebuiesc învăţate de la profesor. Şi ce anume ne opreşte să spunem acelaşi lucru şi despre limba română care este fiică a latinei, la fel cu italiana şi franceza? Însă aici se ascunde şarpele în iarbă: că Sulzer simte, bineînţeles, că dacă românii îşi vor scrie limba lor, în alfabet strămoşesc, teza sa asupra originii românilor, susţinută cu atîta vorbărie şi mai de grabă

cu presupuneri decît cu argumente, își va pierde nu puțin din tăria ei. Însă eu aici nu mă ocup de această problemă de critică istorică care este în afara subiectului meu, și socotesc că îmi va fi deajuns, asupra acestei chestiuni de filologie și gramatică, să afirm și cînd va fi nevoie să arăt că Sulzer a fost foarte puțin versat în știința limbii române, oricît s-ar făli el cu această cunoaștere, iar despre felul și sinceritatea acestui om ne-a arătat cîndva Domnul Gedeon Szolga (*Observații asupra excursului literar al domnului Franz. Ioseph. Sulzer*, 1783) în special la pagina 68, și nu mai puțin Martinus Georgius Covacici care în *Biografia lui Gabriel Colinovici*, pusă în fruntea *Cronicii Templierilor*, îl acuză pe Sulzer de calomnie, minciună și de o crasă ignoranță a lucrurilor despre care a scris. *Prefața la Lexiconul Român-Latin-Ungar-German, îmbogățit prin strădania lui Vasilie Colossi*, parohul greco-catolic de Nagy-Agensis și vice-arhidiacon de Bobîlna, pg. 7. /

248 a) Eu am citit și recitit acele trei diplome, însă nu aflu acel înțeles, pe baza căruia să se spună expres, în zisele diplome, că valahii sînt considerați în acele diplome, drept venetici. Engel în des-citatele *Suplimente*, § 5. /

252 a) Pe lîngă cele spuse mai sus, le-am acordat acelorași (sași) pădurea blacilor și a bisenilor, ca bucurîndu-se de drepturile menționate mai sus, nimeni să nu fie ținut să servească altuia. *Diploma regelui Andrei al II-lea*, dată sașilor din Transilvania, în anul 1124.

b) Aceasta îi supără pe cei care țin cu încăpățînare la ipoteza că românii au venit mai tîrziu în Transilvania și că prin urmare trebuie să fie tratați arbitrar ca niște venetici (și au ajuns pînă acolo), că preferă să declare război Anonimului lui Bela, mai degrabă decît să renunțe la eroarea lor. Engel, în citatele *Suplimente* /

253 a) Ceilalți bulgari învingînd în anul 678 pe Constantin Pogonatul, s-au așezat în Dacia Ripensis, și cu trecerea timpului chiar și în Dacia de Mijloc, și pe mulți locuitori din Tracia, luîndu-i prizonieri i-au trimis în părțile așezate dincolo de Dunăre. Astfel, de exemplu, în jurul anului 813, avem următoarea mărturie expresă, la Stritterus, *asupra Bulgarilor:* „Crumus, după cucerirea Adrianopolului, a trecut dincolo de Dunăre nobili și o *nemăsurată mulțime de oameni de rînd*, și a poruncit să locuiască acolo". Leon Gramaticul socotește douăsprezece mii, fără să numere și femeile; Gheorghe Monahul însă, zece mii. Și din acești prizonieri și robi ai bulgarilor, trecuți dincolo (de Dunăre), de sînge roman, deși amestecat, se trag românii de astăzi din Transilvania și din părțile de peste munte, români pe care ungurii, cu ocazia ocupării Transilvaniei, i-au găsit ducîndu-și viața în aceste locuri. Engel, *despre Originea Valahilor*, *Apendice*, § 5. /

254 a) Ba mai mult, să încuviințăm că pe vremea lui Aurelian toate coloniile romanilor au fost scoase din Dacia și trecute în Mesia și în Tracia, însă, oricum, am arătat îndeajuns și chiar mai mult, atît în *Dizertațiile despre expedițiile lui Traian la Dunăre*, cît și în *Istoria Panoniei*, la pagina 278, din scriitorii bizantini, că: Crumus, domnul bulgarilor, la Tibiscum, la anul 813 și în anii următori, a scos din Mesia și din Tracia prizonieri, 12000 de familii, și iarăși 50000 de oameni, vlahi și slavi (care slavi, de bună seamă, trecuseră în Mesia cu bulgarii, la anul 678, *Istoria Panoniei*, pagina 263) și le-a atribuit așezări dincoace de Dunăre, adică în Valahia (Muntenia) și în Transilvania. Așadar, cine poate să pună la îndoială că urmașii acestora au putut să fie găsiți de generalul ungur Tuhutum, în Transilvania de astăzi? Însă cine, pe baza scriitorilor bizantini, acceptă acest lucru, trebuie să recunoască ca temeinică, în această chestiune, încrederea în Anonim

sau mai de grabă în vechile tradiții prezentate de el. Engel, *Suplimentele la Vindiciile Cornideșiane ale Anonimului*, § 5, numărul 3. /

255 a) Luînd acea cetate, foarte mulți nobili *macedoneni*, cu o imensă mulțime de oameni de rînd, ducîndu-i dincolo de Dunăre, le-a poruncit să locuiască acolo. / După Stritterus, Tomul 2, Partea 2, cap. 66, pag. 556./

256 a) După moartea lui Crumus, a urmat Critagon, cu mult mai crud decît antecesorul său. Acesta băgînd de seamă că neamul bulgarilor, încetul cu încetul trece la creștinism, aprinzîndu-se de mînie din această pricină, cheamă la el pe Manuel și pe principalii tovarăși ai acestuia, și mai întîi îl sfătuiește cu cuvinte blînde, să părăsească credința creștină; apoi, dat fiind că vedea că ei nu pot fi abătuți nici cu promisiuni, nici cu amenințări, îi omoară în chinuri groaznice. În acest chip Manuel și mulți oameni aleși de sub păstoria sa și alții, înrudiți cu ei, prin moartea lor au mărturisit adevărata credință.

În fine, Dumnezeu a pregătit pentru restul captivilor ocazia de a se reîntoarce în patria lor. Căci șeful bulgarilor suferind în mai multe rînduri înfrîngeri grele, dat fiind că nu putea să se împotrivească armatelor romane, a preferat pacea în locul războiului și a slobozit pe captivi. Și în timp ce îi privea strînși la un loc și gata să pornească la drum spre patrie, vede pe Vasilie care în acel moment trecea de la copilărie la adolescență, un tînăr cu figură distinsă, care zîmbea fermecător și alerga de ici-colo; îl cheamă la sine, îl prinde în brațe și-l sărută și-i dăruiește un măr de o rară mărime, pe care tînărul plecîndu-se la picioarele principelui, l-a primit cu o îndrăzneală ingenuă, dovedind prin spontaneitatea firii sale, cu totul lipsită de prefăcătorie, noblețea apucăturilor sale. Așadar, principele a fost foarte impresionat, iar supușii lui s-au indignat într-ascuns că se acordă trecere

unui astfel de tînăr care urma să plece la el acasă. Şi în fine, cu ajutorul lui Dumnezeu, toţi captivii au plecat teferi acasă, şi odată cu ei şi părinţii lui Vasilie, ducînd cu ei pe feciorul lor cel foarte drag. După Stritterus, Tomul 2, Partea 2, cap. 7, pag. 563./.

260 a) Însă Galerius a fost om drept, este adevărat că neşlefuit şi rural, însă demn de laudă: avea un corp frumos, remarcabil ostaş şi norocos în războaie, născut din părinţi de la ţară, păstor de turme. De unde i s-a şi dât porecla de Văcarul. S-a născut în Dacia Ripensis, şi tot acolo a fost îngropat, în localitatea pe care, după numele mamei sale Romula o denumise Romulianum. Sextus Aurelius Victor, *asupra lui Galerius Armentarius.*

b) Galerius Maximinus născut din sora lui Armentarius şi numit, înainte de a ajunge împărat, cu numele adevărat *Dara*, --- prin naştere şi instrucţie arăta ca un păstor, însă avea o minte calmă de om care preţuieşte pe cei înţelepţi şi învăţaţi. Idem, *asupra lui Galerius Maximinus.*/

261 a) În vremea aceasta Licinius a fost făcut împărat de către Galerius; acest Licinius se născuse în Dacia şi cunoscut de demult împăratului, în războiul pe care îl purtase împotriva lui Narséus şi-a dobîndit trecere prin capacitatea sa militară şi serviciile aduse. Eutropius, Cartea 10./

262 a) „Am socotit necesar ca preaglorioasa prefectură care era în Panonia, să o aşezăm în preafericita noastră patrie, *mai ales că Panonia doua nu se află la mare distanţă de Dacia mediterană*". Aici se spune foarte deschis că prefectura care era în Panonia a fost trecută în Dacia mediterană, şi fiindcă a fost aşezată, în patria lui Iustinian, adică Iustiniana primă, acest oraş în mod evident este situat în aceeaşi Dacie. Căci acesta trebuie să fie sensul acelei cuvîntări, fiind că Dacia mediterană este îndestul de apropiată de

Panonia doua, în care a fost odinioară prefectura; de aceea am considerat că trebuie să căutăm locul acelei prefecturi, în această Dacie şi anume în patria noastră. Dacă înţelesul n-ar fi acesta, atunci ar fi un altul al cărui mister nici chiar Edip nu l-ar înţelege. Stephanus Salagius, *despre Starea Bisericii Panonice*, Cartea 5, cap. 4, numărul 26.

b) La dardanii europeni care locuiesc în spatele hotarelor epidamnienilor, Tauresium era învecinat cu cetatea al cărei nume era Bederiana, unde s-a născut restauratorul lumii, Iustinian Augustul. În scurtă vreme a înconjurat-o cu ziduri în formă de pătrat; ridicînd cîte un turn la fiecare colţ, a făcut ca, după cum arată, să fie şi să se numească Tetrapighii sau Cvadriturii. Alături de acest loc a clădit un oraş foarte populat şi l-a numit, cu un cuvînt latinesc, Iustiniana *Prima*, răsplătind „doica" sa, pentru că l-a hrănit. --- Ca să termin în puţine cuvinte, este un oraş mare, populat, fericit în toate privinţele, pe drept cetatea principală a întregii regiuni. Pe lîngă aceasta, este sceaunul arhiepiscopului iliriilor, şi toate celelalte oraşe îi dau întîietate ca celui mai mare dintre toate, ca să aducă cinste şi glorie principelui. Căci oraşul se laudă că l-a alăptat pe împărat, iar acesta, la rîndul său, se făleşte cu clădirea oraşului, Procopius din Cesarea, *Despre construcţiile lui Iustinian*, Cartea 4, cap. 1.

263 a) Aşadar, fie că nu au scris aici Dacia mediterană, ceea ce aş crede mai dè grabă, fie că au scris fals, ceea ce este de neerezut. Dacă, în loc de *Dacia mediterană*, s-ar pune *Dardania*, ar rămîne intact şi adevărul şi reputaţia lui Iustinian. Salagius, *loc. cit.*

b) Dorind să mărim în multe şi diferite chipuri, locul naşterii noastre, unde Dumnezeu a dat să venim la lumina acestei lumi, lume pe care el a zidit-o, am binevoit să-l dăruim cu cele mai mari daruri ale rangului sacerdotal, anume ca sacrosantul preot de la Iusti-

niana prima să fie nu numai mitropolit, ci să fie făcut chiar arhiepiscop, iar celelalte provincii să fie sub autoritatea lui, adică, atît însăşi *Dacia mediterană*, cît şi Dacia ripensis etc. *Novela* 11.

v) Apoi, ce este acel *atît însăşi Dacia mediterană?* Pronumele *însăşi*, fie că este superfluu aici, fie în caz că nu este, înseamnă tacit că Iustiniana este în Dacia Mediterană. Salagius, *Cartea citată*, cap. 4./

265 a) Nemulţumindu-se cu integritatea ţării lui (Misia) şi cu stăpînirea peste ea, a hotărît să aducă cele mai mari pagube romanilor şi să împreune iarăşi stăpînirea Misiei şi a bulgarilor, aşa cum a fost cîndva, de demult. Nichita Honiat, *asupra lui Isaachie Anghel*, Cartea 1./

266 a) Şi, în fine, stăpînirea lor este distrusă de împăratul Vasilie, pe care de aceea, după cum se ştie din auzite l-au poreclit Bulgaroctonul (= Ucigătorul de bulgari); şi pînă pe vremea împăratului Isaachie, acest neam plătea tribut romanilor. Georgius Acropolita, *Istorii*, cap. 11./

267 a) Atunci şi-a făcut duşmani înverşunaţi lui însuşi şi imperiului roman, pe barbarii învecinaţi cu muntele Haemus, care odinioară se numeau misi, iar acum se numesc blahi. Căci aceştia bizuindu-se pe strîmtori şi pe cetăţui de care aveau foarte multe, clădite pe stînci pieptişe, pe lîngă că şi pînă aci prea puţin le păsa de romani, atunci însă s-au revoltat pe faţă, din cauza turmelor care li se luau şi a persecuţiilor pe care le îndurasră. Capii şi începătorii acelei răscoale au fost doi fraţi din acel neam, Petru şi Asan. Nichita Honiat, *asupra lui Isaachie Anghel*, Cartea 1./

272 a) Şi în locul lui preia conducerea Ioan Cantacuzen Cezar, care îi era cumnat împăratului, după soră. ---Şi după ce a auzit că barbarii evitînd cîmpia se ţin în munţi, nu s-a gîndit că aceia zăbovesc acolo ca să-şi refacă forţele şi ca să fie mai în siguranţă. Ci considerînd aceasta drept o dovadă de neîndrăzneală, şi-a

așezat tabăra în mijlocul cîmpiei, fără să aibă grijă să pună străji și gărzi și fără să-și întărească tabăra cu șanț. Așa că barbarii dînd năvală peste el, în vreme de noapte, cu greutate și-a salvat viața, iar armata a suferit în fel și chip: unii care zăceau sub corturi erau uciși de dușmani, iar alții fugind neînarmați erau luați prizonieri. --- Fiind, așadar, învinși romanii și fugind, toate corturile au fost jefuite de barbari, și hainele de aur ale Cezarului, brodate cu culoare de nuanța cocorului; pe acestea Petru și Asan îmbrăcîndu-le mergeau înaintea armatei. Și așa și-au așezat tabăra în cîmpie. Nichita Honiat, *asupra lui Isaachie Anghel*, Cartea, 1, cap. 6/.

74 a) Se prezintă un soldat ușor înarmat, cu o față care trăda o veste proastă, și zicea, cu suflarea des întretăiată, că dușmanii, nu departe de acolo, se întorc cu pradă și că pășesc încet, fiindcă nu văd pe nicăieri nici un dușman și că sînt încărcați cu pradă. La această veste, împărțind de grabă armata între generali și întocmind linia de bătaie, a pornit în fugă pe acea cale, pe unde i se spusese că pășesc dușmanii. După ce i-am văzut și la rîndul lor ne-au zărit și ei (căci și eu însoțeam pe împărat, ca secretar), sciții și blahii înerediințînd prada cîtorva cohorte de alor săi, le-au poruncit să o ia pe drumul cel mai scurt și să se grăbească să ajungă la munte. Iar ceilalți strîngîndu-se roată, au primit cu sînge rece atacul cavaleriei noastre, luptînd după obiceiul lor, de acasă. Căci ori de cîte ori se apropiau aruncau lănci și îi întîmpinau pe ai noștri cu sulițe. Și puțin după aceea schimbînd atacul în fugă, în timp ce noi porneam în urmărire, ei iarăși, întorcîndu-se pe neașteptate, ca niște păsări, luptau cu mult mai bărbățește, față în față. Ceea ce făcînd de repetate ori, în momentul în care s-a dovedit că sînt mai tari ca romanii, renunțînd la acele mișcări de răsucire, au tras săbiile și scoțînd niște urlete înspăimîntătoare,

s-au năpustit mai iute ca gîndul împotriva romanilor și au ucis deopotrivă pe cei care luptau și pe cei care fugeau. Nichita Honiat, *asupra lui Isaachie Anghel,* Cartea 2, cap. 1./

275 a) Odată cu începutul primăverii pornește și se îndreaptă spre misi. Și pierzînd trei luni complete cu asediul unei cetățui numită Lobitzos, după mari eforturi, fără nici un succes, părăsind-o pleacă de acolo și se întoarce în capitală./

276 a) Și cum treburile de la Apusul imperiului mergeau spre mai rău, și blahii cu cumanii pustiau cu sabie și foc provinciile romane, împăratul ieșind iarăși, ocolind Anhialul, se îndreaptă spre muntele Haemus, pe cărări ocolite. Însă, dat fiind că nu putea să realizeze nimic demn de prezența sa, a scurtat acea expediție la două luni. --- Și trupele trecute dincoace au scăpat din acele chei, fără bătălie, fiindcă blahii încă nu ajunseseră acolo și deoarece credeau că este în folosul lor ca lăsîndu-i pe cei din frunte să atace mijlocul falangei, în care era împăratul și curtea lui și restul nobililor; și nu au fost înșelați în așteptările lor. Căci, deoarece în acele strîmtori nu era nici o posibilitate de scăpare pentru autocrator (împărat), bătălia s-a dat în foarte mare înghesuială. Și nici pedestrimea romană nu s-a dovedit mai nepăsătoare, ci, ca să nu fie înconjurată, atacînd pe panta muntelui în sus, respingea cu trudă și cu primejdie pe barbarii care coborau de pe înălțimi. Însă, dat fiind că erau striviți de mulțimea lăncilor și de bolovani prăvăliți de pe stînci, încetul cu încetul și ca într-ascuns la început, au luat-o la fugă, pînă cînd împrăștiați de barbari care s-au năpustit cu mai mare avînt, s-au împrăștiat care încotro îngrijindu-se fiecare numai de propria sa scăpare, și erau măcelăriți fără să se împotrivească nimeni, ca niște oi închise într-un staul. Iar împăratul ca și cum ar fi fost înconjurat într-o plasă de vînătoare, / încercînd să respingă 278

barbarii care năvăleau împotriva lui, pe lîngă că n-a obținut nici un folos, și-a pierdut și coiful de pe cap. Însă după ce au omorît mulți bărbați foarte viteji, strînși în jurul lui, multe vite, și, cum se spune, și chiar soldați romani care împiedicau înaintarea, a reușit să scape; și, deși mulți au fost omorîți, el singur a scăpat neatins. Nichita Honiat, *asupra lui Isaachie Anghel*, Cartea 3, cap. 3./

279 a) Căci blahii prinzînd curaj, în urma victoriilor foarte dese și dobîndind averi mari și arme de tot felul, din prăzile de la romani, de aci înainte n-au putut în nici un chip să mai fie opriți; de acum nu mai prădau sate și ogoare, ici și colo, ci porneau chiar asupra orașelor întărite. Au devastat Anhialul, au supus Varna și au distrus cea mai mare parte din Triadița, care odinioară se numea Sardica, au golit Stumpiul de locuitori și sosind și la Nisos, au scos și de acolo nu puțină pradă de oameni și de animale. Nichita Honiat, *asupra lui Isaachie Anghel*, Cartea 3, cap. 4./

b) Căci neputînd suporta năvălirile și jafurile sciților și ale blahilor--- a decis să poarte iarăși război cu dușmanii, sub conducerea sa personală. *Ibidem*, cap. 8./

280 a) S-au făcut recutări și au fost înscriși mulți în armata romană și s-a adunat multă armată formată și din mercenari. Trimițînd solie la socrul său, regele hunilor, l-a rugat să-i dea ajutor. Acela a promis bucuros că-i va veni în ajutor, și au convenit să trimită trupele, pe la Vidin. Așa că întocmindu-și o armată în stare să facă față și pregătind cincisprezece livre de aur și patruzeci de livre de argint, în luna lui martie, lăsîndu-și celelalte treburi în paza lui Dumnezeu, pleacă din cetatea regală și împietrindu-și inima împotriva dușmanilor și nepunînd nici un termen de întoarcere decît săvîrșirea celor pentru care plecase în expediție. ---Și pornind spre cea mai mare primejdie, mîna lui Dumnezeu care apără toate și balanța norocului deja se înde-

părtaseră de el, și mînia Preaputernicului nu s-a abătut de la el, cum a arătat urmarea, căci blahii au fost mai tari, învingîndu-ne cu desăvîrșire. *Ibidem.*/

281 a) De altfel Alexie punînd mîna pe imperiu, a trimis soli la Petru și Asan și s-a străduit să facă pace cu blahii, însă încercarea lui a fost zadarnică, din pricina răspunsului lor trufaș și a condițiilor imposibile și lipsite de cinste pentru romani. Nichita Honiat, *asupra lui Alexie Comnenul*, Cartea 1, cap. 4./

282 a) În timp ce împăratul se afla la Răsărit, năvălind pe teritoriul bulgarilor și învingînd o armată romană care se afla acolo, i-au adus pierderi grele și au luat prizonier și pe Alexie Aspietes, generalul romanilor, și au ocupat multe cetăți de acolo și le-au întărit cu străjeri și s-au întors acasă cu o pradă foarte bogată. *Ibidem.*

b) Iar împăratul temîndu-se să nu se mai întîmple și pe viitor așa ceva, l-a trimis pe ginerele său, sevastocratorul Isachie, cu armată îndeajuns de numeroasă.

v) Cu astfel de planuri stîrnind barbarul gîndurile alor săi, cu mai mare trufie a năvălit în regiunea rîului Strimon și a orașului Amfipolis. *Ibidem.*/

283 a) Fără să fi cercetat mai înainte puterea dușmanilor, de grabă, dînd semnalul / cu trîmbița, primul s-a
284 suit înarmat pe cal și a aruncat lancea împotriva dușmanilor, ca și cum ar fi mers la o vînătoare de cerbi sau la vreo întrecere sportivă. Așa că, după ce a înaintat circa treizeci de stadii, în goana cailor, și și-a obosit atît de mult cavaleria și infanteria, că în momentul bătăliei nu mai puteau fi de folos, și au ajuns mai aproape de tabăra dușmanilor, partea cea mai mare și mai de ispravă a oștilor lui Asan, era împărțită în ambuscadă. Isachie neobservînd această stratagemă și înșelătorie, considerînd victoria ca și cîștigată, a dat năvală nebunește asupra lor. Însă, după ce aceia s-au ridicat de la locurile de pîndă, ca și cum ar fi fost înfă-

şurat într-o plasă de vînătoare, după ce a pierdut mulţi soldaţi, e prins în fine şi el însuşi de către un scit. Iar barbarii s-au făcut şi mai cutezători în atac şi pradă, ca nişte lei care se năpustesc asupra turmelor, deoarece, nici un roman nu mai îndrăznea să le ţină piept, cu toţi înspăimîntaţi îşi căutau scăpare, dînd frîu liber calului, în oraşul Serra, toţi, adică, cei care nu căzuseră în acel dezastru. Şi scitul s-a străduit în fel şi chip să ascundă pe sevastocratorul prins, ca Asan să nu-l descopere, făcîndu-şi socoteala că va primi foarte mare plată pentru răscumpărarea acestuia, dacă ar reuşi să-l ducă în Sciţia. Însă, dat fiind că se împrăştiase zvonul că a fost luat prizonier generalul duşmanilor, făcîndu-se o cercetare riguroasă a fost descoperit şi condus la Asan. *Ibidem.*/

285 a) Şi astfel stăpînirea misilor a ajuns numai în mîinile lui Asan. Însă nici el nu a murit de moarte firească, ci şi el, cu puţin după aceea, a fost ucis într-ascuns cu sabia de unul de ai săi, iar imperiul a trecut la al treilea frate, Ioan, pe care atunci Petru îl făcuse ajutor la treburile împărăţiei şi părtaş la conducere. Acest Ioan fusese nu puţină vreme prizonier la romani, luat cînd Isachie pornise cu al doilea război împotriva misilor, însă scăpînd cu fuga se întorsese acasă; şi n-a fost deloc mai blînd ca fratele său Asan în jefuirea şi pustiirea romanilor. Iar din partea armatei noastre nimeni nu a putut să-i facă faţă lui Petru, ci duşmanii cîştigînd atîtea şi aşa de mari victorii, timp de atîţia ani şi imperiul roman fiind turburat continuu de această nenorocire, nici o dată nu i-a surîs nici o victorie, nici un simulacru de succes. *Ibidem*, cap. 6. /

286 a) Însă Ivanc expunînd situaţia l-a îndemnat pe împărat să trimită generali cu oaste, ca să ia în primire Tîrnovo şi, cu ajutorul său, să pună mîna pe toată Misia. — L-a trimis, cu putere de general, pe Manuel Camiţe. Acesta plecînd cu oştile sale de la Filipopolis

și de abia intrînd în hotarul Misiei s-a întors înapoi, împotriva așteptării. Căci soldații, provocîndu-se o răscoală, îl interpelau unde îi duce și cu cine trebuie să se lupte: „Oare, ziceau, nu am trecut adesea peste aceste locuri muntoase? și nu am izbîndit niciodată nimic, că am pierit aproape toți! Întoarce-te, așadar, întoarce-te și du-ne acasă". Și turburați de o spaimă neașteptată, ca și cum dușmanii i-ar amenința din spate și ar arunca asupra lor cu tot felul de arme, au luat-o la fugă în dezordine. Și aceeași acțiune încercîndu-se iarăși de către împărat, cu o armată mai mare, n-a dus la nici un rezultat. *Ibidem.* /

287 a) Însă cine oare ar putea să enumere năvălirile sciților și ale blahilor și faptele lor lipsite de orice omenie. Pustietatea regiunii din jurul muntelui Haemus și prădăciunile din Macedonia și din Tracia sînt o dovadă mai sigură decît toate stelele și decît toate inscripțiile și decît orice istorie. *Ibidem.*

b) Apoi continuîndu-și drumul hotărît, pleacă de la Chipsele, ca să dea ajutor Traciilor, pe care le pustiau blahii și sciții și să-l prindă și pe Hrisos, sau cel puțin să împiedice incursiunile lui împotriva ogoarelor din jurul orașului Serra, pe care le făcea într-ascuns. Acest Hrisos era vlah de neam, om de statură mică, nu se-amestecase în răscoala lui Petru și Asan împotriva romanilor, ci preferînd să încheie o înțelegere cu romanii, purta război cu ei (Petru și Asan), cu cei cinci sute de soldați ai săi. Însă, nu mult după aceea a fost prins și pus sub pază, ca unul care ținea cu cei de același neam, fiindcă mereu își mărea puterea și se străduia să-și făurească o domnie. După aceea eliberîndu-l și trimițîndu-l să apere Strumița, a înșelat așteptările împăratului, căci revendicînd pentru sine acel oraș, a adus mari pagube romanilor din vecinătate. Așa că împăratul plecînd împotriva lui, după ce și-a strîns o armată potrivită, puțin după aceea a dorit să se

întoarcă acasă. Astfel a strîns zadarnic armata acolo, şi tot zadarnic şi-a asumat conducerea acelei expediţii, şi lăsînd în aceeaşi stare partea apuseană a imperiului, cum fusese mai înainte, nezăbovind acolo nici chiar două luni, s-a reîntors la Bizanţ. Nichita Honiat, *asupra lui Alexie Comnenul*, Cartea 2, cap. 3. /

289 a) Împăratul pleacă de la Chipsele la Tesalonic şi de aci ţine drumul drept împotriva lui Hrisos, care revendicîndu-şi Strumiţa, a ocupat chiar şi cetăţuia Prosacul, foarte bine întărită şi prin poziţie şi de mîna omului.--- Iar ai noştri erau loviţi nu numai de proiectilele aruncate cu maşini, ci şi de pietre pe care le prăvăleau de deasupra. Chiar şi acei bolovani care la începutul rostogolirii nu atingeau corpurile soldaţilor, după ce izbindu-se de colţii de piatră din cale, se spărgeau în foarte multe bucăţi, împrăştiindu-se într-o parte şi în alta, produceau moarte; iar barbarii ieşind noaptea, pe furiş, din cetate, au sfărîmat maşinile pe care romanii le instalaseră pe coastele învecinate şi au prins străjile speriate care fugeau spre cortul protovestiarului, drept care şi acesta trezit din somn, s-a ridicat din pat şi a luat-o speriat la fugă. Împărţindu-şi prada găsită în cortul lui, unde rămăseseră şi încălţările lui verzi, însemnul funcţiei de protovestiar, întreagă acea noapte au luat în derîdere şi şi-au bătut joc de situaţia romanilor. Pe lîngă aceasta, slobozind butoaie goale îngrozeau cu acele sunete armata, neştiind pe întuneric ce se întîmplă. De aceea împăratul văzînd că nu-şi poate duce scopul la îndeplinire şi pe deasupra, cum hotărîse să nu mai zăbovească acolo, cedează lui Hrisos, printr-o convenţie, Strumiţa şi Prosacul şi regiunile învecinate şi, deşi Hrisos avea soţie, îi promite că va căsători cu el, pe una din familia sa. Reîntorcîndu-se la Bizanţ îi trimite lui Hrisos, prin mijlocirea sebastului Constantin Radinul, pe fiica protostratorului despărţită de bărbat. Oficiindu-se

căsătoria și avînd loc banchetul nupțial, Hrisos bea și mînca vîrtos. *Ibidem*, Cartea 3, cap. 1. /

291 a) Pe vremea aceasta Ioan ieșind din Misia cu o armată foarte mare și foarte bine echipată, cucerește fără nici o greutate Constantia, un oraș însemnat din teritoriul Rodopei; și dărîmîndu-i zidurile, în a șasea zi din săptămîna Patimilor Domnului Cristos începe să asedieze cu străsnicie orașul Varna. Însă, dat fiind că cei care stăpîneau orașul, cei mai mulți oameni
292 foarte viteji și de neam latin, i se împotriveau cu cea mai mare energie,/ construiește o mașină de război în formă de pătrat, care să corespundă în lungime cu lățimea șanțului, iar ca înălțimea să egaleze zidurile, și, punîndu-i dedesubt roate și aducînd-o lîngă șanț și apoi răsturnînd-o în șanț, a obținut ambele scopuri; folosindu-se de aceeași mașină și la umplerea șanțului și la escaladarea zidurilor, în trei zile pune stăpînire pe Varna. Nichita Honiat, *ibidem*, Cartea 3, cap. 7./

a) Devine moștenitor al imperiului fratele său Ioan, fiindcă Ioan, fiul lui Asan era încă de vîrstă fragedă. Acesta a comis multe rele împotriva romanilor, și chiar împotriva italilor. *Georgius Acropolita* în Cronica Compendiară, cap. 12, 13.

295 a) Și plecînd de aci, fiindcă nimeni nu-i mai sta împotrivă, după victoria desăvîrșită pe care o obținuse împotriva italienilor, parcurge întreaga Macedonie îmbogățindu-se cu multe prăzi, jefuind orașele cu locuitori cu tot și distrugîndu-le complet, cu acel gînd că, dacă vreodată romanii îndulcindu-se soarta își vor mai veni în fire, să nu-și poată redobîndi propriile lor orașe. Din această pricină a șters din temelii Filipopolisul, orașul preavestit și remarcabil care este așezat lîngă Hebru și după aceea pe celelalte toate: Heracleia, Panios, Radestos, Hariupolis, Traianopolis, Macres, Claudiopolis, Mosinopolis, Peritheorion și pe celelalte foarte multe, pe care nu este cazul să le e-

număr. Şi ducînd din ele o mare mulţime de oameni, îi aşează în vecinătatea Istrului, şi dă nume aşezărilor sale de la oraşele pe care le depopulase. --- Acesta ajungînd pînă la Tesalonica, şi-a sfîrşit viaţa de pleurezie. — Căci nimeni, într-adevăr, nu a adus romanilor atîtea nenorociri ca acesta. *Istoria* lui Acropolita, cap. 13.

296 a) Şi după ce a murit acesta, a luat puterea peste bulgari Frorilas, fiul surorei lui, care a luat de soţie pe o mătuşă din Sciţia. Iar Ioan, fiul lui Asan, scos din ţară pe furiş, cum am spus, este dus la sciţi. Georgius Acropolita, *Istorii*, cap. 13./

298 a) De dragul acestui gînd, sprijiniţi pe dumnezeiasca hotărîre de a merge în pelerinaj, ca să ne îngrijim de o trecere fără primejdii, am luat în căsătorie pentru fiul nostru, pe fata lui Comnin Teodor Lascaris. Şi cu acelaşi gînd, prin mijlocirea fiicei noastre, am celebrat căsătoria lui Asan, împăratul Bulgariei. *Epistola lui Andrei al II-lea*, regele Ungariei, către Honorius al III-lea, pontificele roman./

299 a) Şi s-a sărbătorit căsătoria copiilor, iar slujba religioasă a săvîrşit-o Germanus patriarhul. Atunci a fost dăruit cu autocefalia şi arhiereul Tîrnovului, care era supus patriarhului de la Constantinopol, şi s-a hotărît să fie considerat patriarh, prin decret împărătesc şi sinodic, ca să-i facă pe plac lui Asan, pentru înrudire şi prietenie. Acropolita, *Istorii*, cap. 33.

b) Apoi împăraţii Ioan şi Asan împreunîndu-şi oştile, au străbătut partea apuseană a imperiului care era supusă latinilor, şi cărînd de acolo o pradă mare, au făcut din întreaga acea regiune, ca să mă folosesc de un proverb, pustietate scitică; şi şi-au împărţit ţara şi oraşele, aşa cum conveniseră prin jurămînt. --- Şi ajungînd amîndoi pînă chiar sub zidurile Constantinopolului, pe care ziduri stătea şi privea regele Ioan,

mai mare primejdie. *Ibidem.*

300 a) Aşadar situaţia latinilor a ajuns foarte proastă şi trufia lor a scăzut cu totul, în urma înrudirii celor doi împăraţi. *Ibidem.* cap. 34./

302 a) În timpul domniei lui Latinus (în Latium), *care a corectat limba latină* şi a numit pe latini de la numele său, Troia a fost cucerită de greci --- împlinindu-se patru mii optsprezece ani de la începutul lumii, --- de la clădirea Romei trei sute patru ani. Eutropius, Cartea 1, *despre Faptele romanilor.*/

304 a) Cetatea imperială Roma a impus neamurilor supuse ei, nu numai jugul stăpînirii, ci chiar şi limba sa. Augustin, *Despre Cetatea lui Dumnezeu*, Cartea 19, cap. 7.

b) Quintus Ennius zicea că el are trei inimi, fiindcă ştia să vorbească limbile greacă, oscă şi latină. Aulus Gellius, Cartea 17, cap. 17.

v) Care vorbeau în oscă şi în volscă, fiind că nu ştiu latineşte. *După* Festus, din fabula lui Titinnius.

g) Locuitorii oraşului Cumae cerînd voie să se servească în public de limba latină şi crainicii să aibă dreptul să strige, la vînzări, în latineşte. Livius, Cartea 40. cap. 42.

d) Deşi neamul oscilor a pierit, limba lor rămîne încă la romani, aşa că la un anumit concurs, care se celebrează după obiceiul strămoşesc, se pun în scenă cîntece şi mimi (în limba lor). Strabo, Cartea 5 a *Geografiei.*/

305 a) Nu mai zic nimic de tusci, de sabini şi chiar de prenestini, căci Lucilius reproşează lui Vectius că se foloseşte de acea limbă, după cum, de asemenea, Pollio descoperă în Titus Livius patavinitate. Quintilianus, Cartea 1, cap. 9, *Instituţiile oratorice.*

b) *Multae* este un cuvînt sabin, nu latin, şi a rămas pînă pe vremea mea în limba samniţilor, care se trag

din sabini. Varro, Cartea 19 a *Lucrurilor omeneşti.*/

306 a) Preceptele vorbirii latineşti le învaţă şcoala. Tullius Cicero, Cartea 3, *Despre Orator.*

b) Altceva este a vorbi latineşte, altceva a vorbi gramatical. Quintilianus, Cartea 1, cap. 10./

313 a) Căci dacă chiar în Roma, şi într-o epocă fericită, cum mărturiseşte Quintilianus, în Cartea I, cap. 6, *cu gloata, cei neînstruiţi vorbeau barbar, şi aproape întreg teatrul şi toată mulţimea din Circ ar fi scos strigăte într-o limbă barbară* (necioplită)./

326 a) Lucas Holstenius nu fără temei susţine că întreaga Mesie inferioară nu a ţinut de Iliric şi, mai mult, Ammianus socoteşte că este o parte a Traciei. De altfel, *limba latină, în mai multe părţi ale aceleia era mai răspîndită decît limba greacă* şi acest lucru îl dă de înţeles cu iscăliturile epistolei sinodului din acea provincie trimisă împăratului Leon, asupra uciderii Sfîntului Proterie Alexandrineanul şi asupra Conciliului de la Halcedon, sub care semnături se adaugă aceste cuvinte: *Şi aceasta epistolă dată în latină, a fost tălmăcită în greacă şi iarăşi tradusă din greacă în latină.* Michael Le Quien, *Orientul Creştin*, tomul 1, pag. 1217./

333 a) Că va predica sacrosanctul cuvînt al lui Dumnezeu, după codicele sfinte ale *Bibliei*, atît duminecile, cît şi în celelalte zile, în bisericile sale, fie la înmormîntări, fie oriunde va fi nevoe, *în limba sa indigenă*, şi se va îngriji şi va face să se predice la fel şi de către alţi preoţi, oricine ar fi ei. *Scrisori de întărire* date noualesului episcop al românilor din Transilvania, Simion Ştefan, la anul 1643, octombrie 10, de către principele Transilvaniei, Gheorghe I Racoţi, la numărul 1./

RĂSPUNSUL / LA / CÎRTIREA, / carea / s-au dat asupra persoanei lui PETRU MAIOR / autorului ISTORIEI CELI PENTRU ÎNCEPUTUL ROMÎNILOR ÎN DACHIA. / La Buda. / În crăiasca typografie a Universitatei Un / gariei. 1814./[1]

Cu arsă sete dorea toţi romînii împreună cu mine, ca să veadă vreo istoriuţă şi în partea lor, după atîtea hule de la cei streini asupră romînilor vărsate. Înainte de un an se ispiti oarecît a stîmpăra această sete îndelungată protopop Petru Maior, crăescul revizor al cărţilor, la Buda, dînd la lumină *Istoria pentru începutul romînilor în Dachia.* Ci, cum eşi zisa *Istorie* de supt typariu, nu întîrzie a se da sîrguită rugare la înălţatul palatin al Ungariei, ca numaidecît să oprească acea *Istorie* a se vinde, care cerere de se vrea prinde întru acela chip, precum s-au fost aşternut, rămînea strălucita aceaia *Istorie*, la începutul naşterei sale, cu totul îngropată şi romînii cei mai mulţi, de nou întru vechiia necunoştinţă şi defăimare cufundaţi. Cînd arătata *Istorie*, în mai sus-spusa primejdie se învăluia şi se lupta cu moartea, iată, iarăşi un romîn, poate ca cu aceasta să-şi facă şie nu ştiu ce veste nălucită, cu carea să mijlocească a-şi aşterne cale nădejdilor celor cugetate, care cu cît sînt mai fără de vreme, cu atîta s-au obici-

[1] În —8° mic de 42 pagini. Pe verso paginii de titlu, un motto din Horatius. La sfîrşit, viza cenzurii.

nuit a fi mai cîlțoase și născătoare de ocară cu înșelă-
4 ciunea lor, dede o *cîrtire*, / fără de a-și arăta numele, nu asupra *Istoriei*, ci asupra persoanei autorului *Istoriei*, ca deodată cu viața *Istoriei* să se primejduiască și născătoriul ei. Pre urmă, adăunăzi se sculă în învățata soțietate a retensenților din Vienna, drept, nu cu pîră, nice cu cîrtire asupra persoanei autorului, ci asupra *Istorici*, însă nu a o îngropa, ci numai a dovedi cumcă unele dintru acele ce cuprinde *Istoria* aceasta în sînul său, în partea romînilor, nu sînt adevărate. Această împrotivire, măcar că e țintită spre micșorarea romînilor, totuși iaste lăudată și pentru că e pornită de la bărbați cu multă învățătură într-armați, și pentru că e născută a da prilej ca mai încolo sau să se cerce sau să se întărească adevărul.

La această *Retensie* poate va da autorul *Istoriei* *Animadversiile* sale, fiindcă el mai cu lesnire poate purta acea greutate decît altul.

Mai sus-spusa pîră și cerere asupra vieței *Istoriei* au luat sfîrșit dînd înălțatul palatin voe a se vinde *Istoria*, cu acea adăogată laudă, că *Istoria* aceasta e cea dintîiu și singură în limba romînească și scoasă din vechi și vrednici de credință scriitori, carea cu
5 folos se poate ceti. Aceste / sînt cuvintele resoluției înălțatului palatin, din 10 octomvrie 1813, supt numărul 2039: „*Illa etiam ex consideratione venui exponendum relinqui potest, quod haec Historia ex antiquis et probatis Historicis desumpta unica in Valachica Lingua praecxistat, quae cumprimis per illos, qui solius Linguae Valachicae gnari sunt, cum utilitate legi queat*“. Iară la *Cîrtirea* cea asupra persoanei autorului, voiu să răspund eu. Însă nu atîta voiu răspunde la zisa cîrtire, cît o voiu povesti, de oară ce cu atîta slăbiciune iaste întocmită, cît singură, de sine, se surupă; totuși, voiu adauge însămnările mele. Aceasta încă se cuvine să arăt, că eu numai o coală am amînă din cîrtirea

aceaia, adecă coala cea dintîiu, alta n-am căpătat, pentru aceaia numai de celc ce sînt în coala aceasta, pot să grăesc. [...]

11 Ba ştiut lucru iaste, carele nici cîrtitoriului n-àu putut fi necunoscut, cum Petru Maior, înainte de a porni cătră Buda, după priimita milostiva resoluţie de la înălţatul împărat, după carea mult au asudat, până o-au căpătat, ca mai mult să poată sluji neamului întru acea staţie, unde iaste până astăzi, au venit în Blaj ca să ceară blagoslovenie de la vlădica, de drum; cu care prilej chiar au arătat înaintea vlădichei că el nici de parohia sa cea de la Reghin, nice de protopopiatul său al Gurghiului nu se lasă; necum să se lase de dieţesul sau eparhia Făgăraşului, întru carea e parohia şi protopopiatul său; ba şi din Buda, aceaiaşi au scris vlădichei. Astăzi încă se mărturiseşte Petru Maior că se ţine de dieţesul Făgăraşului, unde de la anul 1780 până la anul 1809, întru care au pornit cătră Buda, acolo, pe loc au slujit clirului acestuia şi neamului romînesc; şi pretutindinea ca protopop
12 al dieţesului Făgăraşului / de toţi iaste cunoscut. Că, măcar că şede la Buda, totuşi, precum alţii, întru aceaiaşi orăiască deregătorie fiind, se ţin de osebitele sale dieţesuri, aşa şi Petru Maior se ţine de dieţesul Făgăraşului. Iacă cum îl arată pre dînsul shematismul şi cel dintru acest an typărit în Buda: „*D. Petrus Major de Ditsö-Szent-Márton, Archi-Diaconus Görgényiensis Dioecesis Fogarasiensis, ad Excel. Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum Librorum Valachicorum pro parte Graeco-Catholicorum Revisor, et ad Typographiam Reg. Universitatis Hungaricae eorundem Librorum Typi Corrector.* [...]

15 Spre a pricepe virtutea cuvîntărei aceştiia, se cade întîiu a şti că Petru Maior mai nainte de a se hirotoni preot, învăţase filosofia şi theologhia în cinci ani la Roma; întorcîndu-se de acolo la Beciu, au mai zăbovit

aci un an, în carele au învățat *Pravila*, ce se zice *Ius Canonicum*. De acolo venind în Ardeal, îndată fu
16 rînduit profesor la/loghică, metafisică și la legile firei, întru care deregătorie patru ani cu atîta nevoință au petrecut, cît din shoala lui eșiți bărbați se feceră floarea romînilor, și în clir și în politíe; astăzi încă trăesc bărbați de aceea nu numai în Ardeal, ci și în Țeara Ungurească, carii sînt spre osebită mîngăiare bătrînului Petru Maior, și ei asemenea cărunți. [...]
18 La un strein, carele nu știe trebile epárhiei episcopiei Făgărașului, poate că i s-ar stîrni o părere înaltă în minte despre aceasta; ci, fiindcă protopopii cei din eparhia aceaia nu au nici un venit, în veacul / acesta, din protopopiat, și lucru au mult foarte, mai vîrtos
19 pre la margini, unde sînt protopopiaturile cele mai sus lăudate, cine nu vede că cu cît se vor da unuia mai multe protopopiaturi a povățui, cu atîta i se mai îmulțește osteneala, și fericirea cea vremelnică îi scade. Petru Maior au aflat la marginile acele oamenii, de obște grăind, mai numai cu numele creștini, nemica nu știia, sau tocma puțin de ale creștinătății. El întîiu au început a-i învăța acele. Prin toate satele au rînduit și au întețit feciorii și fetele, mici cu mari să meargă la diacu besericei a învăța lucrurile cele creștinești; și părinților le-au poruncit ca să facă pre fiii săi cele ce au învățat să le procitească acasă, în toate zilele, seara și dimineața, în auzul tuturor celor din casă. Cu această mijlocire învățară și părinții de la fiii săi, auzind adeseori; altmintrea nu era cu putință a dumeri pe bătrîni ca să învețe. Mergea Petru Maior prin sate, unde adunînd pruncii, făcea examen, pre cei ce știia îi lăuda, pre ceialalți părintește îi dojenea și rînduia mijlociri ca să învețe. Vara umbla pe cîmpuri,
20 prin păduri, unde știia că sînt adunați pruncii a paște vitele și văzîndu-i îi striga la dînsul, carii cunoscîndu-l, îndată alerga toți acolo, și el îi întreba de cele ce au

învățat, și de nou îi mai învăța și-i lumina, avînd osebită dulceață de a băilui cu pruncii, pentru carea tuturor era iubit. Atîta au fost aprins Petru Maior voia pruncilor spre învățătură, cît pruncii uitase jucăriile sale, ci, cînd se întîlnea la uliță, tot de învățătură grăia și se întreba unul pre altul; fetele cele mari încă adunate la șezătoare a toarce, în loc de obicinuitele nebunii, despre învățătura lucrurilor celor sfinte povestea și se întreba. Atîta au fost întru întîiu prostiia oamenilor acelora în treaba învățăturăi aceștiia, cît unii, ca cînd ar fi venit o nevoe mare pe sat, așa și pănă la domnii locurilor au ajuns cu plînsoare asupra protopopului, ca să-i scutească de învățătură. Iară după aceaia, văzînd nu numai pre fiii săi, ci prin dînșii și pre sine însuși învățați în cele trăbuincioase, i-au certat de păcate lui Petru Maior și părinților lui ce l-au făcut. Așa s-au purtat Petru Maior cu învățătura pre locurile acelea. — [...]

39 Adecă, după zisa apărătoriului, nimene nu trăbue să socotească de acolo, căci vlădica are bani mulți, cum că moșiia Blajului cea vlădicească aduce mari venituri, pentru că pricina acestei sumă mare nu e moșiia, ci, că vlădica e gazdă bună foarte. Că, de vrea vroi vlădica a trăi mai strălucit și de vrea face drumuri mai multe și a eși mai de multe ori din Blaj, întru atîta ani (vlădica acesta au trăit mai mulți ani întru acea moșie vlădicească decît toți cealalți mai nainte de dînsul vlădici laolaltă socotiți), lesne ar fi putut chieltui și el banii, ca și cealalți vlădici carii au fost înaintea lui, întru acea moșie vlădicească.

Prin eșirea aceaia și prin drumuri, fără îndoială se înțelege eșirea la vizitația canonicească, cercetarea parohiilor, propoveduirea prin eparhii ș.c. De vreme

ce dar, nici cei mai din nainte vlădici n-au trăit mai strălucit, ba încă unii în toată viiața lor nice carne n-au mîncat, nici oao, ba unii şi de peşte s-au contenit, singur cu legumi treind, numai întru aceaia dară, pune apărătoriul osebirea între acesta vlădică şi între ceialalţi mai denainte, că aceştea adeseori au eşit la viziţaţie canonicească prin ţeară, iară acesta nu; pentru aceaia ceia au chieltuit banii carii îi / căpăta din moşia
40 vlădicească, iară acesta au adunat sumă mare de bani. Cine nu vede că cu o apărare ca aceasta s-au întunecat toate laudele cele mai nainte prin novalista vestite, de vreme ce îl arată pre vlădica că detoriia ceaia ce iaste de fiinţa arhieriei nu o au împlinit, ci mai virtos de a aduna bani s-au îngrijat, unde Hs. au rînduit pre apostoli vînători de oameni, nu vînători de bani. Nefericit e bătrînul acela, căruia de acela feliu apărători i se întîmplă.

Cu cît mai lesne, mai pre scurt şi mai cu cinstea vlădichei era, spre abaterea pismei de la moşiia vlădicească, fără de a amesteca vorbă: plinitu-ş-au vlădica detoriia cea păstorească sau ba, a răspunde adevărul carele unul iaste, că ceialalţi n-au ţinut fără singură moşiia cea vlădicească, din carea, după eftinătatea acelor vremi, uneori le părea bine să capete acele trei mii de florinţi pe an, în cît e dată moşiia, iară vlădica acesta, de mulţi ani, adecă tocma de la începutul vlădiciei sale, lîngă moşiia vlădicească ţine şi moşiia călugărilor, carea aduce venit întocma ca şi cea vlădicească, ba ţine şi moşiia clirícilor cea de la Cut. Pentru moşiia călugărilor aşa s-au aşezat de la împărăţie, cînd era bani de argint şi de aur, / nu[1] de hîrtie, ca să dea vlă-

[1] Începînd de aci, pînă la sfîrşit, am transcris după o copie ms. anexată (B.A.R.S.R. I 855).

dica pe an cîte patru mii de florinți nemțești pe an; întru aceaiași vreme au priimit și moșiia cliricilor. Urmînd îndelungata scumpete, carea pănă astăzi ține, a tuturor lucrurilor din moșiia vlădicească împreună și dintru a călugărilor, se capătă pre an mai sus de 70 de mii florinți nemțești, dintre carii jumătate era din moșiia călugărilor, pentru carea se plătea pe an patru mii de florinți în băncute. Preste 30 de mii dară, din moșiia călugărilor remînea în punga vlădicească pe an. Asemenea era lucrul și cu moșiia cliricilor. Aceasta e pricina cea adevărată căci au putut aduna vlădica atîța bani în anii vlădiciei sale, și dintru acești bani s-au făcut fundațiile sale.

În carea vreme fiind toate scumpe foarte, bucate, lemn, vin ș.c., nu e îndoială că pe lîngă summa aceaia ce se plătea în băncute, călugării și cliricii cumpărînd toate în bani, lungă foame au trebuit să tragă și să umble goli. De vrea fi moșiile acele pre mîna călugărilor și a cliricilor, ca în zilele altor vlădici, nu ar fi rămas atîța bani stătători din veniturile lor, pentru că nici călugării, nici cliricii nu ar fi dus atîta foame și
42. nu ar / fi umblat goli și așa i-ar fi cheltuit banii, ca și în vremile altor vlădici! Dintru aceste bine socotite, urmează că, măcar că vlădica au adunat summă de bani, atîta cît s-au mirat țara, totuși nimene nu poate pismui moșiia vlădicească ca cînd prea mult venit ar aduce pentru un vlădică romînesc. Că venitul cel singur din moșiia vlădicească, cum au însemnat apărătoriul, și vlădica acesta lesne l-ar fi cheltuit întru atîța ani, ca ceialalți vlădici.

Iată, deacă se spune adevărului limpede, cum iasă apărarea de ușoară și cu cinste. Iară apărătoriul încurcînd ideile, nici pisma de la moșia vlădicească nu o

abătu îndestul, şi pe vlădica încă îl necinsti. Asemenea şi cîrtitoriul neluînd lucrul pre firul său, şi mestecînd multe, mai multă cinste vrea arăta spre vlădica de ar fi tăcut mulcum, şi cu tăcerea şi el rămînea filosof. Eu, drept, mă mir cum nu-i-au fost greaţă cîrtitoriului a se arăta cu foaia aceaia la Cluj şi a dobîndi această întărire: „Să se tipărească. Cluj, 2 aprilie 1813,

Iosif Martonfi,
Prezes censuri[1]./

[1] De fapt săgeata este îndreptată nu atît împotriva „cîrtitoriului", cît a episcopului catolic I. Martonfi, duşman al românilor, la al cărui raport de cenzor au fost reţinute mai multe lucrări româneşti, printre care şi *Cronica* lui Gh. Şincai.

ISTORIA / BESERICEI ROMÎNILOR. / Atît / ACÉSTOR DIN COACE / precum şi / ACÉLOR DIN COLÒ DE DUNĂRE. / Întocmită de / PETRU MAIOR de Dicio-Sînmărtin, Protopop / şi la / Înălţatul Crăescul Consilium Locumtenenţiale al Ungariei Crăesc / a cărţilor Revizor. / LA BUDA. / În Crăiasca Typografíe a Universitatei din Peşta. Anul Domnului / 1813./[1]

CUVÎNT ÎNAINTE

Dorul cel nestîmpărat, carele pururea l-am avut a cunoaşte întîmplările beserecei romînilor, din tinereţele mele, m-au îndemnat a culege, oriunde aflam vro hîrtiuţă, în carea era scrise lucruri de ale beserecei romînilor din Ardeal, unde lăcuiam, înainte de veacul mieu întîmplate, şi ca un lucru sfinţit, cu grije o-am ţinut. Din pruncie am auzit bucuros pre bătrîni, cînd grăia despre lucruri vechi ale besericii şi ale vlădicilor, în tinereţele sale văzute sau şi de la părinţii lor auzite. După aceaia, înadins cercam să aflu de acest feliu de bărbaţi vechi de zile, şi însumi le dam ocasie (prilej) a vorbi despre lucruri de demult. Tocma şi în protopopiatul mieu, în sat Ibăneşti, am avut un préot de acest feliu, anume Ursu, carele în anul 1786, cînd s-au mutat din lumea aceasta, plinise 118 ani de vîrstă. Cu carele cu atîta mai mare plăcere aveam a cuvînta, că / pănă la capetûl vieţii sale mintea o-au avut nes-

[1] În —4°, de 4 foi şi 392 pagini. Cartea n-a fost terminată. Menţionăm şi noi aci, după BVR, că în cele mai multe exemplare s-au scos p. 327—344 şi s-au retipărit p. 327—328, numerotate 343—344. Exemplarul folosit de noi a fost complet. Extrasele noastre includ şi paginile incriminate (328—344).

mintită, memoria (aducerea aminte) nescăzută, și toate simțirile întregi; numai picioarele îi cam slăbise și sprîncenele îi acoperea ochii.

La anul 1792 știu că fiind săbor mare adunat la Blaj, în Ardeal, unul dintră protopopi au grăit acolo, în săbor, către vlădica Ioann Bob, că ar trebui să se cerceteze arhivul cel vechiu al vlădiciei aceiia, și scripturile cele vechi care sînt spre folos clirului, să se însemne și să se pună în rînd; iar zisul vlădica au răspuns că nu iaste nemica de acel feliu în arhiv. La care răspus amuți de mirare întrebătoriul protopop. Nu după multe săptămîni, întîmplîndu-mă eu a fi acolo, în Blaj, la lăcașul lui Dimitrie Càian, carele e acum prepósit capitulului acolo, iară atunci era cu titulă de notariu al clirului, dată lui de vlădica Ioann Bob, văzui, întră alte multe, un mănunchiu de scrisori învechite din zisul arhiv, nu știu, înainte de mai sus-pomenitul săbor, au după aceaia scoase; luîndu-l a mînă, aflaiu că sînt faptele a unor săboară vechi de a epárhiei Făgărașului, și alte lucruri bătrîne bisericești, în partea romînilor, mă rugaiu zisului Dimitrie Caian, să mă lasă să duc cu mine scrisorile acele, ca doară / voiu putea céva culege dintr-însele de folos. El îmi răspunse că nu e nemica în iale. Totuși, după întinsă rugare, că vreu încai pentru curiositate să le cetesc, mi le-au lăsat să le duc. Sfințiia-sa Caian atîta au fost de bun, cît acele scumpe scule pănă în zioa de astăzi nu le-au mai cerut înapoi de la mine, ca să le pună iarăși în arhiv, de unde fusese scoase. Eu încă, întru aceste stăriînprejur ale Blajului, am socotit că mai fără primejdie vor fi la mine părinteștile acele scule, decît la aceia la carii nu sînt nici într-un preț; numai cît la vro cîțva prieteni am descoperit lucrul, pentru ca, de s-ar întîmpla să moriu, să se știe că acele scrisori se țin de arhivul vlădiciei uniților.

Mă durea inima că mai toate neamurile cele cîtuș de cît polite, începutul, creșterea, schimbările și celelalte ale bisericilor sale, prin necurmata nevoință a celor învățați ai săi, le au scoase dintru întunerec la lumină și prin dărnicia celor avuți, date la tipariu; iară beserica rominilor, măcar că aceștea, precum cu viță, decît toate neamurile sînt mai strălucițí, așa și cu vechimea cuceriei creștinești nu de multe ghinte întrecuți, iaste lipsită de această preaalească înfrumsețare. Eu, în tinerețe, care sînt de lipsă spre a ceti și a scrie mult, au fost așezat la loc ca acela, unde / tocma de m-ar fi suferit slujba parohiei și împresurările deregătoriei protopopești a ceti cărți streine, din care se pot culege ceva cunoștință spre treaba *Istorici Besericei Rominilor*, nu se afla biblioteci. Acum, la aceste bătrînețe, din mila împărăției sînt în stare ca aceaia unde biblioteci sînt bogate. Drept aceaia, în cît mă lasă lucrurile deregătorici mele și schimbarea sănătății, carea adeseori mă zăhăiaște, întru această climă, bucuros cetesc cărțile acele care nu am avut norocire în tinerețe a le căpăta.

În urma acestora, după ce au scăpat de supt teasc *Istoriia cea pentru începutul romînilor în Dachia*, m-am apucat să întocmesc și *Istoriia Besericei Rominilor*, atît acéstor din coace, adecă carii sînt de-a stînga Dunărei, cum cură către Marea Neagră, precum și acélor din colo de Dunăre; carea, cu ajutoriul nopților celor lungi a unsprezece săptămîni o-am săvîrșit. Nice mai lungă vreme nu mi-au ingăduit înștiințarea lucrurilor celor din deregătorie, care mă aștepta.

De vreme ce fiește carele vede că eu cu fapta aceasta am purces pre o cale necum de alții bătută, ci pănă acum nice ispitită de cineva, nimene nu poate aștepta de la mine o istorie deplinită. Eu, întru acea scurtă vreme, în carea am lucrat la această *Istorie*, / nu atita pot zice că o-am iscusit, cît că o-am grămădit; că mare

parte a ei stă din monumînturi și scripturi, care din arhivurile vlădiciei uniților și a episcopiei neuniților din Ardeal și de pre airea adunate, le am a mînă, sau în originale sau autenticate; și acele care sînt în limba lătinească, pentru scurtarea cărții și cruțarea chieltuialelor stampei, nu le-am prefăcut și pre limba romînească, fără în singură limba lătinească, în carea le aflai, m-am socotit a le lăsa. Deci, eu, aci, numai cît am aruncat sămînță și am făcut ceva gătire, ca altul harnic, carele s-ar apuca mai de cu bună vreme a vîrstei sale a face un lucru așa frumos, precum iaste *Istoria Besericei Romînilor*, să nu se osteneaseă a căuta și acele, care eu le-am însemnat sau le-am descris aici. Adevărat, acela folos l-am făcut cu *Istoria* accasta, cît multe monumînturi din cele ce au vecuit pănă în timpul acesta, și scripturi care au ajuns la mînile mele, să se pună afară de primejdiia perirei; nice să nu zacă de aci înainte, ascunse întru întunerec, ci tuturor să fie cunoscute.

Și aceaia mărturisesc întru adevăr, că toate monumînturile le-am scris cu dreptate, și cele întîmplate în veacul mieu cu adevărăciune și desvălit le spun. Și, / măcar că de obște obiceaiu iaste istoricilor a nu scrie faptele cele scăleiate ale celor puternici, pănă sînt în viiață aceștea, pentru ca să nu fie supărați întru nenorocire de puterea lor, eu totuși, pentru dragostea adevărului, cu carea îmi iaste învăpăiată inima, mai bucuros am fost să sufer primejdiia, de va fi așa voia Celui înalt, decît să las sau a se înșela cei viitori cu strălucirile cele nălucite, sau a nu ști causa (pricina) schimbărilor celor în veacul mieu întîmplate; căci fiind cunoscută causa acelora, mai lesne apoi, la vremea sa, se vor putea aduce iarăși la statul lor cel dintîiu, cele acum rău strămutate; și gata sînt, de voiu fi poftit spre aceaia, deosebit a le adeveri.

Cartea toată o am împărțit în doao părți; în partea dintîiu se ţese istoria cuceriei sau a credinţei romînilor; întru a doao parte se grăiaşte despre ierarhia lor. Şi o parte apoi şi alta, o am împărțit în capete; şi pentru mai uşoară pricepere, capetele le-am răsfirat în paragráfuri, precum urmează. /

PARTEA I

Pentru religiia sau cuceriia romînilor

CAP. I

PENTRU PRIMIREA CREDINȚEI CREȘTINEȘTI ÎNTRĂ ROMÎNI

§ 1

FOARTE DE MULT E PRIMITĂ ÎNTRĂ ROMÎNI CREDINȚA CEA CREȘTINEASCĂ

Nichifor Grégoras, unul dintre istoricii vizantini, în cartea 6, cap. 10, scrie că în zilele lui Andronic celui Bătrîn, împăratului dela Ţarigrád, unii massagháte din cei ce lăcuesc dincolo de Dunăre (adecă, după cum stăm noi, dincoace de Dunăre), carii de obşte se chiamă alani, au trimis pre ascuns solie la mai susnumitul împărat; aceştea, până din vremile cele de demult fiind creştini, după aceaia fură de schíthi, adecă de tătari, supuşi, întru care stat, fără voia lor, slujea cu trupurile, iară întru inimile lor se topea de dor ca să se veadă scăpaţi de supt jugul schithilor, şi
2 le era urîţi aceşti varvári fără de lege. Deci, / mai sus de zece mii dintră acei massaghete cerură de la împăratul loc de ajuns, de lăcuit, ca, de va fi cu plăcerea

împăratului, cu toată familiia lor să treacă dincolo de Dunăre, supt stăpînirea împăratului.[a][1]

Cel cu nemăsurată învățătură Mihail Le Cvien, în cartea căriia îi iaste numele *Oriens Ilristiánus*, adecă *Răsăritul Creștin*, tom. 1, fața a 1348, înseamnă că unde se zice la Gregoras, că vizantinii pre massaghetele cei dincolo de Dunăre, adecă din coace de Dunăre, după cum stăm noi, îi chiamă *alani*, prin neluarea aminte a scriitorilor, în loc de *vlahi*, s-au vîrît *alani*. Drept aceia, în loc de *alani* se cade să se cetească *vlahi*, adicăte romîni.[b]

Nice pentru alta scrie Gregoras: „din cei ce lăcuesc dincolo de Dunăre“ fără ca să deslinească pre romînii Dachiei ceii Vechi, adecă pre cei din coace de Dunăre, de romînii cei din Dachia Noao, / carea e dincolo de Dunăre. Cu care luare aminte se întărește ceaia ce au zis Le Cvien că, în locul mai sus-arătat a lui Gregoras, lipsește, în loc de *alani* să se cetească *vlahi*, adecă *romîni*. Iară căci Gregoras pre romînii cei din coace de Dunăre îi anumește massaghete, causa (pricina) iaste că romînii ținu acea țeară în carea mai demult ședea ghetele sau dachii, pre carii de tot i-au stins Traian din ținuturile acele, cum am adeverit în *Istoria cea pentru începutul romînilor în Dachia*.

Dintră acești romîni, aceia, carii lîngă Dunăre era apăsați de tătari, în zilele mai sus-numitului împărat, după cum, *acolòși*, la fața 1340 din cartea 4 a lui Pahiméres, cap. 16, și din cartea 5, cap. 3, areată Le Cvien, petrecură sol către împăratul, pre Luca, episcopul Viținei, ca să-i priimească întru împărăția și întră ostașii săi. De oară ce dară, Gregoras mărturisește că alanii, în locul cărora, precum mai sus am vă-

[1] Autorul folosește minusculele (*a*, *b*, *c* etc.) pentru trimiterea la notele sale de subsol. Deși în cazul *Istoriei bisericei...* nu reproducem notele respective, le marcăm totuși în text, conform originalului, pentru ca lipsa lor să nu dea loc la neînțelegeri.

dit, trăbue să se cetească *rominii*, preavechi creştini era, urmează că foarte demult e priimită întră romîni credinţa cea creştinească.

Ba şi acela preaadeverit semn iaste, cumcă foarte de demult şi mai de la începutul propoveduirei evangheliei lui Hs., prin apostoli făcută, e priimită întră romîni credinţa cea creştinească, că nici un scriitoriu nu să află, carele să fi însemnat începutul întoarcerei romînilor cătră credinţa lui Hs.

§ 2

ÎN SUTA A DOAO DE LA HS., NU PUŢINI CREŞTINI ERA ÎNTRĂ ROMÎNI

Cumcă lăcuitorii Dachiei, întru a doao sută de la Hs., au fost romani, pre larg am adeverit în *Istoriia cea pentru*
4 *începutul romînilor / în Dachia:* acoloşi am vedit că romînii cei de acum sînt strănepoţi ai acéloraşi din Dachia romani. Ci, în suta a doao de la Hs., a fi fost priimită în Dachia, credinţa cea creştinească, apriat mărturiseşte cel dintru acelaşi veac scriitoriu carele adecă, pre la capetul sutei a doao şi la începutul sutei a treia de la Hs., custa, Tertuliánus, în *Cartea cea asupra jidovilor*, cap. 7, unde aşa scrie: „iară lui Hs. Dumnezeu sînt supuse şi a sármatelor, şi a dachilor, şi a ghermanilor, şi a schithilor ... în care, în toate locurile, numele lui Hs., carele au venit, împărăţeşte“.[a] Nu poate dară fi îndoială cumcă în suta a doao de la Hs., unii dintră romîni au fost creştini. Iară cumcă aceştea nu au fost puţini, de acolo se vedereşte, că vestea întoarcerei a puţini oameni cătră credinţa lui Hs., nu ar fi putut pătrunde din Dachia pănă la Africa, unde lăcuia Tertulian. De unde urmează că în suta a doao de la Hs., nu puţini creştini era întră romîni.

Nice nu mă îndoesc că strămoşii romînilor, precum sîngele în vine, aşa credinţa lui Hs., în suflet, de la

Roma o au adus cu sine în Dachia, şi aşa, întră cetăţenii romani, pre carii spre stăpînirea satelor şi a oraşelor i-au fost trimis Traian în Dachia, unii au fost creştini; dintră carii unii mai bătrîni poate că şi pre căpeteniile apostolilor, Petru şi Pavel, din faţă i-au cunoscut la Roma, şi propoveduirea lor au auzit; şi pentru aceaia începutul priimirei şi a lăţirei credinţei creştineşti întră romîni, de la coloniile romane cele în zilele lui Traian, anume de la anul Domnului 105, aduse în Dachia, se cade a se trage. Şi aceasta e causa căci nimene diatră scriitorii cei vechi nu au ştiut să scrie nemica despre începutul / priimirei credinţei creştineşti întră romîni, pentru că nu de la oarecarele strein şi venetic fură învăţaţi credinţa lui Hs., ci aceaia acasă, de la fraţii săi romani, carii de la Roma, precum mai sus aceptaiu, cu sine o-au fost adus, pre cîtînăl o supscră, şi întru acelaşi chip, prin Dachia fu lăţită întră romîni.

Enghel, părîndu-i rău să aibă romînii început aşa vechiu, carele din mărturisirea lui Tertulian îl arătarăm, în priimirea credinţei lui Hs., în *Comentaţiia cea despre expediţiile lui Traian la Dunăre*, faţa 278, mai voiaşte a se îndoi despre crezămîntul lui Tertulian, decît această preastrălucită mărire să o lase la romîni.[a] Causa căci lui Enghel i-au plăcut a se îndoi despre crezămîntul lui Tertulian în lucrul acesta se vede a fi aceaia, că Tertulian multe locuri numără, întră acele şi Dachia, în care numele lui Hs. împărăţeşte; şi fiindcă nu se poate crede la atîtea locuri, cîte numără Tertulian, pănă în veacul lui Tertulian să se fi întins credinţa cea creştinească, urmează că Tertulian nu după adevărul lucrurilor au grăit, adecă urmează că, vorbind oblu, Tertulian au mînţit. Cuvintele lui Tertulian din mai sus-însămnatul cap, asupra jidovilor aduse, sînt: „întru carele altul au crezut toate neamurile, fără întru Hristos, carele au venit? Că cui şi alte neamuri

au crezut, fără în Hristos, parthéni, midéni, elamiténi, și carii lăcuesc în Misopotámia, în Armenia, în Friglia, în Cappadóchia, și carii șed în Pont, și în Asia, și în Pamfília, cei ce se zăbovesc în Eghipt, și în ținutul Africei, carea e dincolo de Ciréne, lăcuitorii romani și
6 lăcuitorii atunci / a Ierusalimului jidov, și celelalte neamuri, cît acum feliurile gétulilor și ale máurilor multe margini și ale ispánilor toate hotarăle, și ale Gálliilor deselinite neamuri, și ale británnilor neapropiate romanilor locuri, iară lui Hs. Dumnezeu supuse, și a sármatelor, și a *dachilor*, și a ghermanilor, și a schithilor, și ale ascunselor multor neamuri și țări, și a multor isole (ostroave), noao necunoscute, și care nu le putem număra; în care, în toate locurile, numele lui Hs., carele au venit, împărățește[a])".[a]) [...] [1]

9 § 3

NICE O PILADECĂ NU SE PUNEA CA SĂ NU SE LĂȚASCĂ ÎNTRĂ ROMÎNI CREDINȚA CEA CREȘTINEASCĂ

Și aceaia am arătat în *Istoria cea pentru Începutul Romînilor în Dachia*, că îndată cît au murit Traian, împăratul romanilor, nu încetară varvarii a ispiti să facă încúrse în Dachia, pănă ce pre urmă împărățind Gallienus tocma fu pierdută și desbinată de la trupul împărăției romanilor. Întru unele ca aceste grele și primejdioase înceungiurări, între care prea de lipsă era statornica unire a inimilor romanilor celor ce lăcuia în Dachia, spre a apăra țeara asupra varvarilor, lucru plin de primejdie trăbuia să se veadă romanilor împărați,

[1] În afară de Tertulian, ale cărui cuvinte sînt puse la îndoială de Engel, P. Maior aduce în sprijin pe „Sf. Justin, filosoful și mucenic", Eusebius, Sf. Ion Gură de Aur, Sf. Grigorie al Nissei, Origenes, Arnobius, Lactantius, Ieronim.

măcar că ei urgisea credința lui Hs., următorilor lui Hs. a le face nevoe pentru credință în Dachia. Cu adevărat, goană de acest feliu să fi mișcat împărații romani în Dachia, nimene dintră cei vechi nu mărturisește. Aceste împrejur-stări vădesc că credința creștinească întră romîni cu volnicie s-au sporit și s-au înrădăcinat.

După ce Aurelian trecînd din Dachia în Misia oastea romană, căriia și o parte a romanilor țăreni fu însoțită, despre care lucru mai pre larg am cuvîntat în *Istoria cea pentru începutul Romînilor în Dachia*, după ce Aurelian, zisei, părăsi Dachia, cel dintîiu au domnit în Dachia gotii. De la aceștea, în cîtă vreme au șezut ei în Dachia, necum să fi pătimit ceva creștinii romîni, în treaba credinței, ci încă, și dintră ei mulți, după ce fură bătuți de Sfîntul Marele Constantin, împăratul romanilor, s-au supus grumazii lui Hs. Care întîmplare, Sócrat, în Cartea 1 a *Istoriei*, cap. 18, întru acesta chip o descrie: „Că pre aceștea nădăjduindu-se la războiu în steagul crucei, carele e al creștinilor propriu, așa de tare i-au învins,/ cît nu numai dajdea ce era datină de la împărații cei vechi a se da varvarilor, însuși o-au rădicat din mijloc, ci și ei răpiți în mirare de cumplita învingere, atunci întîiu s-au dat cu totul spre credința cea creștinească, cu a căriia ajutoriu Constantin eșise nevătămat".[a] Aceste cuvinte a lui Socrates, după cum bine înveață Le Cvien, în *Oriens Hristianus*, tom. 1, fața 1240, nu întru acel înțeles se cade a se lua, ca cînd toată ghinta gotică atunci ar fi îmbrățoșat credința creștinească, de oară ce același Sócrat, în *Cartea* 4, cap. 33, destul de chiar areată cumcă tîrziu după Constantin, mare parte a neamului aceluia tot au slujit încă la dumnezei streini, pănă în zilele adecă a lui Valént împărat, cînd trecînd Dunărea fură îngăduiți a se așeza în Misia și în Dachia Ripense și în Thrachia.[b] Și Iulian Paravaítul, nepot a lui Constantin celui Mare,

înainte de Sócrat, în *Cartea cea despre Chesári*, ne-au lăsat mărturisit că Constantin cel Mare iarăși au dobîndit de la goți Dachia. Vezi *Istoria* mea cea *pentru începutul Romînilor în Dachia*, cap. 4, § 30. Iară acea biruință mare asupra gotilor, la anul Domnului 323 a fi fost făcută de Constantin cel Mare, arată Págius.

Știind dară aceaia, că Dachia cea oarecînd perdută, iarăși o-au căpătat Constantin cel Mare și o-au îmbinat
11 la împărăția romanilor, / nu putem să ne îndoim că Constantin, precum cu necurmată nevoință era preste toată împărăția romanilor, să se întărească și să sporească treaba credinței creștinești, așa și către romîni nu cu puțină grije au fost, cît mare adaogere celei romînilor celor creștini, în zilele lui, s-au făcut.

Ci, și după vremile lui Constantin celui Mare s-au întîmplat de au ținut, măcar că nu toată, încăși o parte de a Dachiei celi Vechi, împăratul romanilor. Această norocire s-au întîmplat lui Iustinian, precum din *Nearáoa* 11 a lui Iustinian și din cartea 4 a lui Procopie, *Despre Ziduirile lui Iustinian*, cap. 6, am adeverit, în *Istoria cea pentru Începutul Romînilor în Dachia*, cap. 4, § 3. Partea Dachiei Vechi carea o-au domnit Justinian împărat, au fost ținutul acel de lîngă Dunăre, carele e dimprotivă cu Dachia Ripense, întru carea au fost cetatea *Nóve*. Cuvintele celе din *Nearáoa* 11 și ale lui Procopie, vezi-le, în limba lătinească, la mai sus zisul cap. 4, § 3, a *Istoriei pentru Începutul Romînilor în Dachia*.

Acest împărat, precum era foarte sîrguitoriu spre credința cea creștinească, nimene cu înțelepție nu-și poate băga în cap să nu se fi nevoit a întări creștinătatea întră romînii cei din Dachia Vechie.

Nice ceialalți varvari carii au urmat gotilor întru domniia Dachiei Vechi, bunăoară humii, ghépide, avarii, nu au împedecat slujba lui Hs. Că acestora nu le era grije să pună piiadecă credinței creștinești, ci să ră-

pească averile noroadelor. Şi întru adevăr, nimene din cei vechi scriitori nu ne lăsă scris, de la aceşti varvari vro goană mare cîndva să fi fost sculată în Dachia asupra credinţei creştineşti. Închiiat dară e că nici o piiadecă nu fu pusă ca să nu se lăţească întră romîni credinţa creştinească, cît cred că în zilele lui Iustinian
12 împărat celui mai sus-lăudat, de obşte/romînii, în Ţeara Românească, în Moldova, în Ardeal şi în Bănat au fost creştini.

§ 4

ACELAŞI ÎNCEPUT A CREDINŢEI CREŞTINEŞTI L-AU AVUT ROMÎNII CEI DIN COLO DE DUNĂRE, CARELE FU ŞI A ROMÎNILOR CELOR DIN COACE DE DUNĂRE

Mai sus (§2) am spus că strămoşii romînilor, de la Roma au adus cu sine credinţa cea creştinească. Şi aceaia am vădit acoló, că în suta a doao de la Hs. nu puţini creştini au fost întră romîni. Iară, fiindcă, după cele ce am cuvîntat în §-ul 3, e adeverit că nici o piiadică nu s-au pus ca să nu se lăţască întră romîni credinţa cea creştinească, nu poate fi îndoială că în suta a treia, cînd strămoşii romînilor celor de preste Dunăre, din Dachia au trecut în Misia, nu în de mijloc floare au fost aici în Dachia credinţa creştinească. De unde nu mă îndoesc că întră romînii cei ce au trecut de aici, din Dachia, preste Dunăre, în Misia, mulţi au fost creştini; drept aceaia, credinţa creştinească carea fusese de la Roma adusă în Dachia, cu sine din Dachia o-au dus romînii în Misia.

Iară, fiindcă romînii cei preste Dunăre mai îndămînată împărtăşire avea cu romanii decît romînii cei din coace de Dunăre, şi era supuşi creştinilor împăraţi ai romanilor, mai curînd au urmat de obşte a lor către

credința lui Hs. întoarcere, într-atîta, cît în suta a cincea de la Hs., multe episcopii romînești avea ei, în Misia de Jos, carea din epistolia săborului Misiei a doao sau acei de Jos, din anul 458, despre uciderea lui Protérie, arhiereului Alexandríei, cătră împăratul León
13 scrisă, și din iscăliturile / aceiiași epistoliei se vedereşte. Despre care lucru, mai jos, unde despre ierárhii besericei romînilor vom cuvînta, va fi loc mai pre larg a grăi.

Ba și aceaia se știe, că în Săborul întîiu de la Nichéa, cel a toată lumea, un episcóp de a Dachiei ceii dincolo de Dunăre sau de a romînilor celor de preste Dunăre, au fost de față. Pentru că întră părinții săborului acestuia se ceteşte: de provincia Daciae, *Pistus* Marcianopolitanus, adecă: Din provincia sau țeara Dachiei, *Pistus*, episcopul Marcianópolului.

Iară, oare ajutat-au ceva Sfîntul Nichita, fostul mai nainte preot la Acviléa, după aceaia episcop la Romațiána, în Dachia, spre a se întoarce romînii cei preste Dunăre la credința lui Hs., nu fără cădință ne putem îndoi. Nice nu se poate vădi aceaia, cu mărturisirea Sfîntului Paulín, episcopului de la Nola, carele cu carmăn săfic au cîntat laudele Sfîntului Nichita. Pentru că în carmănu acela zice Paulinus că scbithii, la propoveduirea lui Nichita se îmblînzesc și depun piepturile cele sălbatice, adecă se moae și se gătesc spre priimirea credinței lui Hs., și varvarii se învață a răsuna în gurile lor numele lui Hs., cu inimă romană; iară dachii, adecă romînii, și cei din Dachia Mediteránea și cei din Dachia Ripense, aleargă, adecă ca fiii la părinte, să audă învățătura lui, precum și astăzi creștinii bucuroși aud învățăturile cele pentru mîntuirea sufletului.[a] Desclinire, zisei, iaste aci întră statul / romînilor și întră statul
14 varvarilor, carii cu propoveduirea lui Nichita sau se gătea a priimi sămînța cuvîntului lui Dumnezeu, sau cei de curînd întorși se învăța a vărsa rugăciune cătră

Hs., iară românii, creștini fiind, auzea cele ce sînt spre a face roduri de viață. Și tocma aceaia ce se zice, că varvarii se învață a răsuna pre Hs. *cu inimă romană*, adecă ca și romînii, adevercază că dachii carii era întru adevăr romani, nu au fost din ceata acelor ce se gătea spre priimirea credinței, nici dintră aceia ce se învăța rugăciunile. Drept aceaia, din cuvintele lui Paulinus nu se adeverează vreunii dintră romînii cei preste Dunăre să fi fost întorși de Sfîntul Nichita la credința cea creștinească. Mai de a crede e că romînii cei preste Dunăre, fiindcă nu prea multă vreme după sfîntul Nichita, la dinșii multe episcopii era, cum mai sus am însămnat, toți, înainte de apostolîia Sfîntului Nichita au fost creștini.

§ 5

DESPRE ÎNTOARCEREA LUI GILA, PRINȚIPELUI ARDEALULUI, LA CREDINȚA LUI HS.

După moartea lui Gelu, domnului romînilor din Ardeal, romînii de acolo își aleseră domn pre Túhutum, ungur de neam și păgîn, cum mai pe larg am cuvîntat în *Istoria cea pentru începutul Romînilor în Dachia.* După Tuhutum fu Horca, feciorul lui; după Horca împărăți în Ardeal Gila sau Ghiula sau Giula, fiiul lui Horca și nepot lui Tuhutum, pre carele unii îl numesc Ghiula cel Bătrîn. Se crede că și Tuhutum și Horca au murit întru păgînătate cu carea au fost venit la Ardeal. Iară Giula, după moartea tătîne-său, îmbrățoșe credința lui Hs. și se boteză. Carea întîmplare așa o scrie Gheorghie Chedren, unul dintră istoricii Vizantului, în *Compendiul istoriilor:* „Turcii, zice, adecă ungurii, n-au încetat a năvăli asupra ținuturilor romane, pănă cînd Bulosúdes, prințipul lor, fățărindu-se a priimi credința creștinească, n-au venit la Țarigrad

și botezîndu-se acolo, Constantin îi fu naș, de la carele fiind făcut patricius și cu mari daruri dăruit și îmbogățit, se întornă acasă. Nu mult după aceaia, Gila și el prințip turcesc, acoloși, pentru aceaiași treabă se duce și botezîndu-se și întru același chip, precum și cel dintîiu, cinstit fiind, pre călugărul Ierotheiu, ce era vestit de evlavie, pre carele patriarhul Theofilact l-au rînduit Ungarici episcop, îl duse cu sine. Și acela venind în Ungaria, pre mulți de la înșelăciunea cea varvaricească i-au întors la credința cea creștinească. Drept, Gila au rămas în credință și nici însuș nu au făcut năvăliri asupra romanilor, și pre robii creștini cumpărîndu-i i-au grijit și i-au slobozit. Iară Bulosudes, rumpînd legătura ce făcuse cu Dumnezeu, de multe ori, cu toți ai săi au pornit răsboiu asupra romanilor".[a] Asemenea și
16 Ioann/Zónara, în Annale, tom.2, zice: „Turcii (ungurii) obicinuiți fiind de alteori a face încurse întru țările romane, pănă la o vreme fură în liniște. Pentru că duca lor, Bolgúdes, și prințipul a unei părți, Gilas, se adunară la împăratu și amîndoi s-au botezat și s-au învățat tainele credinței noastre și fură făcuți patricii și încărcați de bani se întoarseră la scaonele sale, ducînd un arhiereu prin carele mulți au ajuns la cunoștința lui Dumnezeu. Și drept, Gilas au rămas în credință și au ținut pacea. Celalalt rumpînd legătura ce o făcuse cu Dumnezeu, au sculat răsboiu asupra romanilor". [a]

Carol Eder în *Notele istorico-critice cele asupra Súplichei Romînilor din Ardeal*, la numărul 12, cu aceaia se nevoiaște a înfringe crezămîntul lui Cedrenus și a lui Zonaras, întru cele ce scriu ei despre întoarcerea lui Giula la credința lui Hs., că în Dachia încă din suta a patra de la Hs. era prin mai mulți episcopi de a Besericei Răsăritului sporită credința creștinească. Nici o causă dară n-au putut fi pentru ce Giula în suta a zece să meargă la Țarigrad a se învăța cele ce sînt ale creș-

tinătăţei şi a se boteza, putîndu-se adecă acele a se împlini aci, în Dachia, nice pre călugărul grec ce era neştiutoriu de limba ardelenilor nu au fost pentru ce să-l chiame în Ardeal.[b)] Aceste dovede mai tari decît
17 adiamántul se par lui/ Eder a fi, spre a vădi cumcă cele ce grăesc Cedrénus şi Zonara despre botezarea lui Giula prinţipului Ardealului, nu sînt vrednice a se crede.

Ci, să cădea lui Eder să ia aminte că mai mulţi prinţipi şi crai, din desclinite neamuri şi ţări, se citesc în istoria Vizantului a fi curs la Ţarigrad spre priimirea botezului, nu pentru că doară în ţările lor nu s-ar fi aflat preoţi creştineşti carii să-i înveţe credinţa lui Hs. şi să-i boteze, ci şi lor mai cu norocire le era a se boteza în Ţarigrad, pentru că se făcea patricii şi se înturna încărcaţi de bani şi de altă avere, şi împăraţii Ţarigradului încă nu puţin folos culegea de aci, pentru că făcîndu-şi-i pre aceia şie fini şi învăţîndu-i cele ce sînt ale omenirei, nădăjduia că se vor conteni de a năvăli asupra împărăţiei lor şi de a prăda ţările, de aci înainte. Care nădejde, după cum cetirăm din Chedren, toema nu l-au înşelat cu Giula pre împăratul Constantin Porfiroghénitu. De unde, măcar că în Ardeal destui creştini, ba rominii toţi era creştini, nu în deşert au tras Giula să meargă la Ţarigrad a se boteza.

Dară de aceaia mă mir, că Eder aşa cu îndrăznire, fără de a se ivi de undeva vrun sămn, cît e mai mic, în gura mare strigă că Ierotheiu episcopul, pre carele l-au adus cu sine Giula de la Ţarigrad în Ardeal, nu au ştiut limba ardelenilor. Pentru că întîiu, aceaia că Ierotheiu au fost grec, numai din capul său o-au stîrnit Eder; nici Cedrenus, nici Zonaras aceaia
18 nu o zic. Şi fiindcă/ multa romînime cea dincolo de Dunăre, prin Misia, prin Thracia şi prin Thessalia, unde

e Megali Vlahiá (Țeara Romînească cea Mare), revărsată, în vremea aceaia toată era creștină și supusă patriarhului de la Țarigrad, socotești doară că în veacul lui Giula, prințipului Ardealului, nu s-au aflat călugări romîni la Țarigrad? Ba doară și din cei născuți și crescuți în Ardeal au fost unii. Și, de au fost cumva Ierotheiu romîn, fiindcă partea totdeauna cea mai mare a lăcuitorilor în Ardeal au fost romîni și limba cea mai de obște, precum pănă astăzi, au fost cea romînească, nu se poate zice că Ierotheiu nu au știut limba ardelenilor. A doao, socotești doară că în vremile de demult nu era la Țarigrad bărbați carii să știe nu numai limba cea ungurească, ci și altele ale învecinatelor ghinte varvare? Altmintrea, cum întră greci și întră varvari, mai ales cînd se lucra de a face pace și legătură, s-ar fi putut spune cugetele? Drept aceaia, nicecum nu putem zice că Ierotheiu nu au știut limba ungurească. A treia, de nu au cumva și știut Ierotheiu limba ardelenilor, au pentru aceaia n-au putut să fie episcop în Ardeal? Nu unul numai după aceaia au fost episcop în Ungaria neștiutoriu de limba ungurească, dintră carii era Sfîntul Gherardus, cel dintîiu episcop la Cinad, de neam venețian, carele prin tălmaci propoveduia ungurilor cuvîntul lui Dumnezeu; și însuș și cătră Samuel, craiul ungurilor, prin tălmaci au grăit, cum spune
19 *Scriitoriul vieței lui Gherardus.*[a] A patra, pre/urmă, de nu au și știut Ierotheiu limba ardelenilor atunci cînd din Țarigrad au ajuns cu prințipul Giula în Ardeal, sau nu o-au putut învăța după aceaia aci, în Ardeal, cum au învățat Chyrill limba slovenească, înainte de Ierotheiu, atunci cînd vru a se face apostol ghintelor slovene, cît și cărțile cele bisericești încă le prefăcu pe limba slovenească? Nici o lipsă dară nu iaste a pune noul ipotis de Eder arătat, pentru ca să ne descurcăm de nălucitul al lui Iaț.

Fiindcă, după mărturisirea lui Chedren și a lui Zonara, Ierotheiu, după venirea sa la Ardeal, mulți au întors la credința cea creștinească, nu fără vreme întrebare se poate face, oare acei de Ierotheiu întorși la credința creștinească, fost-au romîni, au săcui, că încă atunci numai aceste doao neamuri era în Ardeal. Cel ce va socoti cele ce mai sus, §2 și §3, am cuvîntat despre priimirea credinței creștinești întră romîni, nu cu greu va crede cumcă romînii, în suta a noao, cînd ostașii lui Arpád cu arhistratígul Tuhutum pe furiș au întrat în Ardeal, toți au fost creștini, și pentru aceaia nici unul dintră romîni nu au întors Ierotheiu la credința cea creștinească. Dimprotivă, în *Istoria cea pentru începutul Romînilor în Dachia*, pre săcui i-am arătat a fi rămășițe de a sclavilor acelora carii supt steagurile avarilor purta arme, și după pierderea avarilor, vrînd să scape de spata lui Pipinus, fugînd încoace, preste Tisă, s-au ascuns în munții cei întră Ardeal și întră Țeara Ungurească; pre carii nimene nu-i poate socoti să fi fost creștini. Acestea, pre urmă fiind supuși lui Gelu, prințipului romînilor, după ce au învins
20 Tuhutum pre Gelu, se împreunară /cu ungurii, supt a cărora steaguri multă vreme fură ostași; și tocma pentru aceaia, că așa pre lesne se alipiră de unguri, iaste a crede că și atunci era păgîni; pentru aceaia nu mă îndoiesc că și până în zilele lui Giula celui Bătrîn săcuii sau toți, sau partea cea mai mare au fost păgîni. Urmează că mulțimea acelora pre carii spun scriitorii vizantini că i-au întors Ierotheiu la credința cea creștinească, au fost de săcui, nu de romini. [...][1]

[1] În continuare arată că hunii care se zice că au fost convertiți la creștinism pe vremea lui Atila, nu au fost așezați pe teritoriul vechii Dacii; tratează foarte pe scurt despre convertirea pecenegilor și a cumanilor.

CAP II

PENTRU LEGEA BESERICEI ROMÎNILOR

§ 1

BESERICA ROMÎNILOR TOTDEAUNA AU FOST DE LEGEA GRECEASCĂ

Doao, astăzi, în beserica lui Hs., preste tot vorbind, legi (lătinește *ritus)* se numără: cea lătinească și cea
23 grecească, care/ împărțire de legi, în veacurile cele dintîiu ale besericei nicidecum nu au fost. Că, măcar că de demult nu numai besericele cele în prea largi ținuturi cuprinse, ci și fieștecarele arhiereu avea volnicie a băga, după stările vremilor și a locurilor, țerimónii și a face așezămînturi de cele schimbătoare, totuși, precum besericile toate nu cu alt nume, fără cu a lui Hs. se lăuda, așa și osebitele ale lor legi numai cu nume de creștinești se anumea. După ce s-au împărțit împărăției romanilor, în a Apusului și în a Răsăritului, atunci beserica carea era întru împărăției Apusului au început a se chiema Beserica Apusului și beserica ce era întru împărăției Răsăritului, s-a zis Beserica Răsăritului. Mai încolo, fiindcă Beserica Romei, ca ceaia ce ține scaonul patriarhesc a tot Apusului, cu tot adinsul s-au nevoit spre aceaia, cît toate besericile împărăției Apusului, pentru uniformitatea, să priimească și să țină legea și așezămîntul Besericei romane, și Beserica patriarhească de la Țarigrad încă, mai vîrtos după ce patriarhul Țarigradului au încălecat preste ceialalți patriarhi ai Răsăritului, de unde s-au și zis patriarh ecuménic, adecă a toată lumea Răsăritului, au lucrat ca toate besericile Răsăritului să se întocmească după legea și țerimoniile besericei ceii patriarhești

de la Țarigrad, și pre încetu, atît în Beserica Răsăritului prin călugări carii avea vreme destulă spre aceaia și din carii singuri s-au luat datină a se înălța și la scaonul patriarhesc și la orice altă episcopie, precum și în Beserica Apusului, mai virtos prin mintea sholasticilor theologi, multe deosibite țerimonii și tocmele aflîndu-se; de aciia legea Besericei Apusului au început a se chiema Lătinească sau Romană, iară legea Besericei Răsăritului, Grecească.[1]

Beserica romînilor, măcar că începutul credinței creștinești l-au avut de la Beserica Romei vechi, totuși, după ce s-au escal împărțirea legilor cea mai susarătată, totdeauna s-au ținut de legea grecească. Carea și de acolo se vedereşte, că Beserica romînilor nu numai acelor dincolo de Dunăre, ci și acestor dincoace de Dunăre, pănă din vremile cele de demult au fost supusă patriarhului de la Țarigrad. Pentru aceaia și însuși Ioann Gură de Aur, arhiepiscopul Țarigradului, cu fapta ș-au arătat puterea în Beserica Dachiei ceii Vechi, carea în veacul acela la vizantini se chiema Gotia, hirotonind și rînduind Besericei aceiia episcópi. Însuși Ioann Gură de Aur mărturisește aceaia, în *Epistola* 14, cea Olimpiadei văduvei scrisă, zicînd: „Mi-au povestit mărsii și gotii, călugării la carii pururea stete ascuns Serápion episcopul, că au venit Moduariu diaconul aducînd aceaia, că minunatul acela Unila, episcop, pre carele adăunăzi l-am hirotonit și l-am trimis în Gotia, multe și mari lucruri făcînd, au adormit și

[1] Mai ponderat decît în *Procanon*, lucrare scrisă la tinerețe, cînd miza pe laicizarea statului de către un principe luminat, aici atacă nu numai pe papa ci și pe patriarhul de la Țarigrad, și în general ideea aservirii bisericilor unor autorități eclesiastice suverane.

că au adus el carte de la craiul, cu carea cerea ca alt episcop să se trimită către dînșii". Și Săborul de la Halchidon, cînd cu canonul 28 mărginea cădințele patriarhului de la Țarigrad, besericile cele ce sînt întră varvari, adecă dincoace de Dunăre, întră care e Beserica rominilor celor din Dachia Vechie, le-au supus patriarhului de la Țarigrad, zicînd: „Afară de aceaia, și episcópii mai sus-ziselor epárhii care sînt întră varvari, de la mai sus zisul seaon a preasfintei Besericei Țarigradului să se hirotonească". Nice nu se areată
25 nicăiri urmă,/de unde măcar cît de mică gîcitură să se poată stoarce, că doară Beserica rominilor cîndva au fost de legea lătinească [...][1]

44

§ 4

PENTRU NUMELE VLAHÍA

Știu că mulți din cei mai tineri scriitori, cînd cetesc în cărțile celor vechi scriitori că Ioann sau Calo Ioann sau Ioanichie se numește împărat sau craiu al Bulga-

[1] În paragraful următor se referă la introducerea catolicismului în Moldova și la românii din sudul Dunării, pe vremea împăratului Ioann sau Ioannichie. Menționăm aci că istoricii Școlii Ardelene consideră Dunărea un riu care traversează romanitatea orientală, că sînt în mod absolut egal interesați de istoria și limba românilor situați în dreapta și în stînga Dunării. Fără să fi pretins expres unificarea politică a întregii romanități orientale, pornind de la criteriul principal pentru ei, comunitatea de sînge și de limbă, tratează pe picior de egalitate problemele de istorie și de limbă ale daco-românilor și ale macedo-românilor. Centrele culturale și comerciale de la Viena, Buda etc., în care se aflau mulți români din sudul Dunării, organizați în comunități bine determinate, au produs o adevărată cultură și politică în sensul sprijinirii unității sub toate aspectele ale descendenților din romani, indiferent de situarea geografică.

riei şi al Vláhiei sau al Bláhiei, prin numele Bláhia nu înţeleg alta fără Vlahia sau Valahia ceastă dincoace de Dunăre, carea astăzi o chiemăm Ţeara Romînească sau Muntenească (lătineşte se zice *Valachia Transalpina* sau *Montana)*, întru carea cumplit se înşeală. Pentru că, după mărturisirea lui Nichita Honiat, *în Isaachie Anghel*, carele întru acela veac au custat şi au văzut lucrurile cu ochii săi, cînd lăpădară romînii, lăcuitorii cei de la muntele Em, jugul grecilor, doao neamuri desclinite era în Bulgaria, adecă a bulgarilor, neam slovenesc, şi a vlahilor, neam romînesc. Asan, cel dintîiu împărat al romînilor acestora, îndată cum se văzu întru împărăţie destul de întărit şi cu oaste de ajuns îngrădit, spre aceaia îşi puse toată puterea, ca cele doao vechi împărăţii, adecă a búlgarilor şi a mísilor, care oarecînd fusese laolaltă, şi după aceaia le-au cuprins grecii, iarăşi trase de supt mîna grecilor, să le facă una, ca mai demult, şi preste amîndoao să împărătească el. Despre care pre larg şi nu numai într-un loc am cuvîntat, în *Istoria cea pentru începutul Romînilor în Dachia.* Pre romînii aceia, după cum acolóşi am arătat, acum îi chiamă Nichita Honiat vlahi, acum misi, şi ţinutul acela, unde mai vîrtos era romînii aceia, îl numeşte Misia. Iară romînii pre sine nu s-au chiemat misi, ci numai vlahi, nice ţinutul acela al lor nu l-au chiemat Misia, cum îl chiamă Nichita Honiat, ci numai Vlahia, pentru că era ţinutul vlahilor sau a romînilor. Deci, ajungînd romînii aceia cu puterea
46 armelor, a împreuna / iarăşi laolaltă împărăţiia bulgarilor şi a misílor sau a vlahilor, adecă a romînilor, împăraţii lor s-au zis a bulgarilor şi a vlahilor, sau a Bulgariei şi a Vlahiei.

Drept, romînii cei dincoace de Dunăre, carii pre acele vremi se chiema cumani, au dat ajutoriu romînilor acelora de preste Dunăre, asupra grecilor, în zilele lui Asan și a următorilor lui, ci ei au fost cu împărăție de puterea sa, dincoace de Dunăre. Nice nu se află urmă în vechii scriitori, de unde să poți stoarce că romînii aceștea, ori lui Asan, ori lui Ioann, ori altor ai bulgarilor și ai blahilor împărați să fi fost supuși. Urmează că prin numele blahilor, cînd se împreună aceștea cu bulgarii, nu se înțeleg romînii cei de dincoace de Dunăre, ci cei din Bulgaria. De unde lămurit cură că atunci cînd Ioann sau Ioannichie se zice împărat al Bulgariei și al Blahiei, prin numele Blahia nu se înțălege Valahia sau Țeara Romînească cea dincoace de Dunăre, ci ținutul acela de la muntele Em, unde vlahii sau blahii, supușii lui Ioann, lăcuia. Ba încă, după alsăuirea limbei romînești, nu atîta se înțelege ținutul, precum neamul romînilor celor la muntele Em lăcuitori. Că romînește se zicea: împărat a toată bulgărimea și romînimea; de acolo se născu *Bulgariae et Blachiae*, a Bulgariei și a Blachiei.

Lîngă aceste, papa Inochentie 3, precum mai sus, § 3, cetirăm, primatului ce la Trinóva au supus pre mitropoliții a toată Bulgaria și Blahia. Ci, precum se vederește din Codin Curopaláta, despre carea mai încolo, mai pre larg vom grăi, în veacul lui papa Inochentie 3, romînii cei dincoace de Dunăre încă era lipsiți de mitropoliți, nice nu-i dobîndiră pănă în veacul 14, doi în Ungrovlahia și unul în Moldovlahia. Așadară, prin numele Blahiei, cînd se împreună cu Bulgaria, nu Blahia
46 cea dincoace, ci cea dincolo de Dunăre are a se înțelege. Carea, pentru cunoașterea lucrurilor credinței și a ierarhiei romînilor, bine se cade a se însămna.

CAP III

DESPRE FELIUL CREDINȚEI CREȘTINEȘTI A ROMÎNILOR

§ 1

SE AREATĂ ÎNCEPUTUL ÎMPĂRĂCHIEREI CELI ÎNTRĂ BESERICA GRECEASCĂ ȘI ÎNTRĂ BESERICA LĂTINEASCĂ, CAREA PÎNĂ ASTĂZI STĂPÎNEȘTE

Doao mari și preastrălucite de credință creștinească Beserici sînt, adecă a catholicilor și a neuniților carii se chiamă pre sine, după limba grecească, orthodoxi, și, după limba slovenească, pravoslavnici. Catholicii pre patriarhul de la Roma vechie îl cunosc a fi cel mai mare al creștinilor cap, neuniții sau orthodoxii nu vreau aceluiași pre sine să se cunoască supuși, ba și purcederea Duhului Sfînt și de la Fiiul se văd a o tăgădui. Fiind mai nainte pururea uniți întră sine grecii și latinii, în dogma credinței, întîiu și întîiu Mihail Cherulárie, patriarhul Țarigradului, cu nefericire bägă întră aceste, adecă întră cea Greceașcă și întră cea Lătinească, prea înflorite Beserici, împărăchiiarea și neunirea. Că acesta, după ce în anul 1043, în zioa Bunei-Vestiri, cum scriu Curopalata și Chedren, s-au făcut patriarh în scaonul Țarigradului, îndată începu a lucra spre
47 desbinarea Besericei Țarigradului / de cătră Beserica Romei vechi și de cătră Beserica a tot Apusului, spre care lucru îi deteră ajutoriu León, arhiepiscopul Acrídei, și Nichita Stethát.

Deci, afurisind solii lui papa Leon 9, pentru îndărătniciia, pre Mihail Cherularie, și el adunînd sobor de vro cîțva arhierei ce se afla la Țarigrad, zise anáthema solilor lui papa Leon. Soborul acela fu adunat în luna iunie, indict. 7, și așa, în anul Domnului 1054, a cărui sobor fapte le dede la lumină Leo Allațius, în *Disser-*

tația 2, despre cărțile Besericei Grecești, fața 161. La anul dară 1054 se puse începutul împărăchierei și a neunirei ce iaste până astăzi între Beserica cea Grecească și între Beserica cea Lătinească. Iară numele papei de la Roma, cum se pare lui Le Cvien, *Oriens Hristianus*, tom. 1, fața 261, nu Cherularie l-au scos din diptică, de oară ce însuși Cherularie scrie lui Petru al Antiohiei că aceasta o-au făcut cei mai nainte de dînsul în scaonul Țarigradului șezători, de cînd adecă papa Ioann 19 iarăși au cîrtit asupra titulei de patriarh a toată lumea, carele și l-au dat șie patriarhul Țarigradului. Carea însuși Leon, destul de chiar mărturisește în cărțile cele cătră Cherularie și cătră împăratul Constantin.[a] Pre urmă, Cherularie, cu puterea împăratului Isaachie Comnin, după cum mărturisește Curopalata, la anul 1059 fu scos din scoan și dus în Preconnés; acolo, după ce îndeșert împăratul prin mitropoliți ca să se lase din bună-voe de patriarhie, de nu vrea cu rușine să o peardă, l-au dojenit, muri de supărare./

48 Despre acestași lucru Pagius, la anul 1059, numărul 11, grăind spune că nu Fotie carele era bărbat procopsit întru învățăturile theologhicești, ci Mihail Cherularie au fost începătoriu împărăchierei carea până astăzi vecuiaște. între Beserica Grecească și între Beserica Lătinească. Că Fotie, cu îngăduința lui Ioann 8, iarăși fu împreunat Besericei Romane, și în diptica romană multe nume de ale grecilor carii după moartea lui Fotie au trăit, se cetesc.[a] Fără cale dară pre grecii cei neuniți unii îi poreclesc Foțiani, precum și aceia fără omenie lucră, carii pre aceiași neuniți, în loc de a le zice necatholici, îi numesc nepravoslavnici. Că, precum mai sus am însămnat, titula grecilor neuniți iaste, după limba grecească, orthodoxi, și după limba slovenească, pravoslavnici, tocma cum calvinii pre sine se chiamă reformați *(Reformati)* și luteranii se zic pre sine evanghelicești *(Evanghelici)*. Precum dară asupra legilor ome-

nirei ar greși acela carele ar numi pre calvini nereformați, și pre luterani neevanghelicești, așa și aceia fără omenie sînt carii în rîndualele împărătești cele pentru tolleranție, unde neuniții se numesc întră acatholici, cuvîntul *acatholici*, despre neuniți grăind, îl întorc pre romînie, nepravoslavnici. Toți aceia fără înțelepție grăitori se cade să-și aducă aminte că mai multe muște se prind cu miiare decît cu oțet.

Cînd caut eu feliul credinței creștinești a romînilor, carea în capul acesta cuget a face, aceia voiu să cerc, oare romînii ținutu-s-au mai demult sau țînu-se astăzi de Beserica catholicilor, au doară de Beserica orthodoxilor, adecă a neuniților./

49 § 2

ROMÎNII MAI DEMULT TOȚI AU FOST NEUNIȚI

Adeverit iaste că romînii, de cînd au priimit credința lui Hs. (cap. 1) împreună și grecii, pururea au fost una cu catholicii și uniți în credință cu Beserica Romei vechi, pănă la anul de la Hs. 1054. Atunci, precum mai sus (§ 1) am arătat, desbinîndu-se Beserica Țarigradului prin Mihail Cherularie, patriarhul Țarigradului, de cătră Beserica Romei vechi și a tot Apusului, și următorii lui Cherularie, precum și împărații Țarigradului, urmînd întru acea faptă lui Cherularie, nu poate fi îndoială că această împărăchiiare, preste eparhiile cele patriarhului dela Țarigrad supuse cu nevoința patriarhilor și a împăraților grecești foarte curînd s-au lățit și s-au înrădăcinat. Iară fiindcă romînii toți mai demult au fost supuși patriarhului celui de la Țarigrad, nu ne putem îndoi că neunirea aceasta, după ce s-au născut la Țarigrad, cu grabă și prin popoarele romînilor s-au întins, și aceaia cu atît mai vîrtos, că era aproape de romîni soțul lui Mihail Cherularie și ajută-

toriu lui întru această cumplită faptă şi carele mare crezămînt şi putere avea la romîni, ca la aceia a cărora mare parte era lui, în cele sufleteşti, supusă, adecă arhiepiscopul de la Ahrida, în Bulgaria. Cu a căruia nevoinţă nu mă pot îndoi că mai curînd întră romîni decît în celelalte eparhii ale patriarhiei de la Ţarigrad au prins rădăcină neunirea. Drept, că să fi rămas vreunii dintră romîni scutiţi de această desbinare, nici un sămn, nici o urmă nu se află. [...][1]

CAP IV

DESPRE ÎNCEPUTUL ŞI ÎNTÎMPLĂRILE UNIREI ROMÎNILOR CU BESERICA ROMEI, ÎN ARDEAL

§ 1

SE SPUNE STATUL CREDINŢEI ROMÎNILOR SUPT PRINŢIPII CALVINI, ÎN ARDEAL, ÎNAINTE DE A SE FACE UNIREA CU BESERICA ROMEI

După ce s-au băgat luteräniia şi calviniia în Ardeal, prinţipii Ardealului cei de credinţă calvinească, mai presus de cum se poate crede, fiind în partea calviniei răvnitori, toată piatra o mişca ca pre preamultul neam al romînilor, ce e preste tot Ardealul răvărsat, să-l poată către credinţa cea calvinească amăgi şi trage. De aciia, Gheorghius Racoţi, prinţipul Ardealului, socotind că nu e cu putinţă a face pre romini să creadă adevărul credinţei calvineşti, de nu se vor lăpăda de prin besericile romînilor cărţile cele sloveneşti care

[1] Paragrafele următoare tratează: despre jurămîntul de credinţă al primatului de la Tîrnovo faţă de papa şi catolicism; încercări de trecere la catolicism pe vremea lui Vladislav, voievodul Ţării Româneşti; unirea cu Roma n-a avut spor în Ardeal.

încă le întrebuința romînii și care în cea desăvîrșit neștiință și prostie îi ținea pre romîni, rădicînd tipografie noao romînească, în Bălgrád, carea să fie supt grija calvinilor, și tipărindu-se acolo cărți besericești în limba romînească, cu tărie porunceа ca nu într-alta, de aci înainte, fără numai în limba romînească preoții
72 să slujească liturghia și alte lucruri sfinte, sau, după cum poartă cu sine graiul eresului calvinesc,/ cuvîntul lui Dumnezeu să-l propoveduiască; carea între celelalte tocmele ce se da noului episcop a le ținea, era datină a se băga. Așa, la numărul întîiu a brisovului celui din zece zile a lunei lui octomvrie, anul Domnului 1643, alesului episcop Stéfan Simon Pap de la prințipul Gheorghie Racoți dat, zice: „Că cuvîntul cel preasfînt a lui Dumnezeu, după sfintele cărți ale Bibliei, și duminecа, și întru alte sărbători, atît în besericile sale, precum și pre la îngropăciuni și oriunde airea va fi de lipsă, în limba neamului său (romînească) va propovedui și prin toți celialți păstori (preoți) va avea grije și va face să se propoveduiască". Iară în cuvîntările cele înaintea ziselor cărți pre limba romînească tipărite, nenumărate învățături fărădelege asupra credinței celi catholicești și pravoslavnice calvinii, ai tipografiei socotitori, băgа, ca cu vicleníe să poată pre romîni răsvrăti.

După aceaia, din porunca prințipului Gheorghie Racoți s-au tipărit un *Catehism*[1] foarte blăstămat, în limba romînească, în carele sfintele taine, cinstirea icoanelor și a moaștelor, posturile, slujbele besericești, călugăriia și alte toate se lapădă; toată legea și toate țeremoniile sfinte se numesc închinare de idoli, superști-

[1] Lucrare denumită curent *Catehismul calvinesc*. Belgrad, 1640. Nici titlul, nici anul nu sînt sigure. Pare însă că *Catihismul creștinesc* cum îl denumește Varlaam (vezi Gh. Șincai, *Cronica românilor*, III, 65), este titlul corect.

ţii şi lucruri de nemica, şi aceste toate din sfintele scripturi se nevoiaşte a le răsturna calvinul izvoditoriu. Şi, ca acest catehism, episcopul şi alţi preoţi ai romînilor să-l priimească, supt grea pedeapsă poruncea prinţipii calvini ai Ardealului, carea şi întră tocmelele cele în hrisovul cel mai sus-zis, cu aceste cuvinte se pune, la numărul 2: „Că catehismul cel acum lor dat, îl va priimi şi va avea grije ca şi alţii să-l priimească, şi pe tinerime, şi el însuşi cu sîrguinţă o va învăţa catehismul acela, şi prin alţii va face a se învăţa". Ci voiu să
73 cetesc aci/ întreg/ hrisovul acela ce fu de la prinţipul
Gheorghie Racoţi dat lui Stefan Simon Pap, alesului
74 episcop al romînilor în Ardeal, şi carele/ după cererea
lui Petru Bărabaş de Albis, a causelor fiscuseşti în
Ardeal director, din conservatoriul Besericei Albei (a
75 Bălgradului),/ în 19 zile avgust, la anul Domnului 1684,
în transumto, s-au dat afară. Cu carele şi de aci înainte
76 ne vom întrebuinţa./

Se cade a lua aminte că cu tocmala cea la numărul 3 pusă, aceaia se cugetă şi se porunceşte, ca oleul cel
77 sfinţit ce se/ întrăbuinţează la botez, şi altele, atît în Beserica Grecească, precum şi în Beserica Lătinească obicinuite ţerimonii să se lapede. Iară supt numărul 4 se bagă întră romîni cumenecătura cea calvinească carea pănă astăzi şi la uniţi şi la neuniţi în Ardeal, măcar că numai ca o ţerimonie, se ţine. Iaste adecă datină, şi în besericile grecilor şi întru a romînilor, oricînd se slujeşte sfînta liturghie, preotul slujitoriu după sfîrşitul liturghiei să împartă la oamenii cei ce nu s-au cumenecat pîne de aceaia din carea fu scoasă partea aceaia ce s-au jertvit; care obiceaiu întră toate neamurile ce sînt de lege grecească, precum şi întră romînii din Ardeal, osebit se ţine în zioa de Paşti. Ci creştinii altor neamuri de lege grecească, părticica acea de pîne o iau neumezită, iară romînii din Ardeal o iau întinsă în vin, sau, mai bine să zic, o sorb cu vin; şi nu numai

celor de vîrstă, după cum se porunceşte în zisa tocmeală, ci şi pruncilor sugători încă se dă. Însă, măcar că romînii din Ardeal curat cred taina sfintei cumenecături întocma ca Beserica cea Grecească şi ca Beserica cea Lătinească
78 şi desclinesc acea pîne în vin întinsă, de sfînta cumenecătură, totuşi proştii nu ştiu ce putere osibită soccotesc a fi întru acea ţerimonie. Pentru aceaia şi pre însuşi pruncii cei sugători, spre zioa de Paşti, de la miezul nopţii pănă la vremea cînd se împarte zisa pîne întinsă în vin, cu tirănie îi silesc la ajun şi aşa fometoşi îi duc mamele la beserică, unde adunaţi acela sunet fac cu vaetele sale cele de ajun căşunate, care s-au obicinuit a face micii în strungă, cînd întîiu fură înţercaţi; ba drumariul, de nu va putea ajunge în zioa de Paşti la vro beserică de legea sa, unde să se poată împărtăşi din zisa pîne în vin întinsă, nu cutează a lăsa postul Paştilor, ci pănă atuncea îl tot ţine, pănă cînd să face părtaşi pinei aceiia: şi, de se va lăuda cuiva pentru vro greşeală preotul locului că nu-i va da paşti (aşa chiamă pînea acea întinsă în vin), socotind această pedeapsă foarte mare, cu tot adinsul se nevoieşte a-şi îndrepta greşeala ca să poată scăpa de amenințata pedeapsă. Ba şi aceia carii se cumineacă cu sfînta taină a evharistiei, în zioa de Paşti, nu se odihnesc pănă nu se împărtăşesc din zisa pîne ţerimonială. Deci, neştiind nicăiri, afară de Ardeal, în besericile cele de lege grecească, obiceaiu de a lua în zioa de Paşti anáfora întinsă în vin, şi socotind cele ce mai sus am spus despre lucrul acesta, nu poate fi îndoială cumcă ţerimonia aceaia, de a băga pînea în vin, în zioa de Paşti, iaste urmă a cinei sau cumenecăturei calvineşti, şi aceasta, atunci cînd se făcea silă cunoştinţelor romînilor în Ardeal, fu acolo, întră romîni băgată.

Drept, prinţipii Ardealului cei de credinţă calvinească, cu deadins era ca pre toţi romînii Ardealului să-i poată răsvrăti cătră calvinie, totuşi, osebit s-au nevoit a

abate pre nemeşii romîni cătră zisul eres. Pentru aceaia,
79 afară de alte tehne, mai toate/ ţinuturile, unde sînt mai deşi nemeşii romîni, cum se vede în mai sus-cetitul hrisov a lui Gheorghius Racoţi, le-au tras de supt ascultarea arhiereului celui romînesc şi le-au supus superintendentului celui calvinesc, măcar că şi aceia romîni ţinea legea cea grecească. Nice nu putea arhiereul romînesc în ţinuturile acele care se anumesc în zisul hrisov să lucre alta fără precît îl îngăduia superintendentul, adecă episcopul calvinilor; mi se pare că întru acele ţinuturi arhiereul romînilor alta nu făcea fără cît hirotonea preoţi. De unde nu e mirare că nemeşii cei mai mari ai romînilor, toţi, din celalalt număr ai nemeşilor romineşti însă foarte mulţi, s-au alunecat la calvinie. Nice apoi aceia nu s-au mai socotit întră romîni, ci întră unguri pănă astăzi, ca cînd credinţa şi însuşi sîngele neamului l-ar schimba.[1]

Iară, fiindcă prinţipii calvini, nevrînd episcopii şi clirul romînilor a împlini acele tocmele din mai sus-zisul hrisov, credinţei ceii drepte vrăjmaşe, nu putea după cugetul lor spori spre a răsvrăti pre romîni de la credinţa cea adevărată, mai de grele mijlociri se apucară, începură adecă cu legături, cu temniţe şi cu batjocurite despreoţiri, ba şi cu moarte de preoţi, şi mai vîrtos pre arhierei a-i spărea, a-i munci şi a-i măcelări; aşa se face lui Sava al doilea mitropolitului, în castelu de la Blaj al prinţipului Apafi, dintru a căruia poruncă lăudatul Sava fu bătut de moarte, după aceaia în beserica cea de la Vinţ, înaintea a tot norodul, fu în chip de despreoţire desvăscut de vestmintele cele arhiereşti, după aceaia de nou băgat în temniţă şi de acolo, scos în toată vinerea, fu bătut cu toiage pănă la moarte.

De aciia superintendentu calvinilor nu numai el şedea pre scaonul cel dintîiu, în săboarele cele besericeşti ale

[1] Vezi mai jos pg. 240, nota[1].

romînilor, ci încă patru protopopi din clirul romînilor
80 era siliți pre aceiaș/, rădicat în scaon să-l ducă pe umeri
în sobor, nice fără de înainte-șederea acestuia nu era
slobod clirului romînilor și arhiereilor lor să judece
nemica în cele duhovnicești.

În cît e pentru întîmplarea mai sus-lăudatului mitropolit al romînilor din Ardeal, iaste o scrisoare a lui Ladislaus Ceachi și a lui Hristóforus Pașco, carii era curatori ai Ardealului în Țarigrad, la curtea împăratului turcesc, din 21 avgust al anului 1681 întru acesta chip dată.[a])

Scrisoarea aceasta s-au dat la lumină într-o carte, la anul 1795 tipărită, a căriia titula iaste: *Pribavlenie solerjașcee vajnaia pismenaia dokazatelstva că iziasneniiu istorii slavenschihu narodovu*, și stă în *Pribavlenie*, III, fața 278.

Iaste trădanie că și la cetatea Eciului *(Véts)*, în varmeghiia Turzii, un vlădică a romînilor din Ardeal
81 aruncat din cetate,/ fu omorît; ba preotul Ioann Ládoș cel Bătrîn din Săcalu de Margini, care sat e vecin Eciului, mi-au povestit că lui i-au spus tată-său cumcă tatăl lui povestea că fiind prunc diecut și tată-său preot acolo, în Săcalu de Margini, au fost cu tată-său la îngropăciunea zisului vlădică, și numai amîndoi l-au prohodit. Causa pentru ce fu omorît vlădica acela, spun că au fost aceaia: că fiind vlădica la prînz, la prințipul Ardealului, în zisa cetate, și mîncînd vlădica bucate de post, după legea Besericei Răsăritului, zise prințipul către vlădica romînilor să-i boteze un cîne, ce îl avea acolo, lîngă sine. Vlădica bine pricepînd această poruncă a fi numai spre a batjocori credința cea pravoslavnică, răspunse către prințipul calvin: de iaste cîncle de legea mea, eu îl voiu boteza, iară de iaste de altă lege, să-l boteze preoții cei de legea aceaia. Să-l ispitim pre cîne de ce lege iaste! Răspunse prințipul: bine. Atunci vlădica puse un blid cu fasole înaintea cînelui, carea

amirosîndu-o cînele, nu-i plăcu să mînînce. După aceaia îi puse cînelui înainte un blid cu carne, din carea îndată începu cînele a îndopa. Atunci zise vlădicul către prințip: vezi de a cui lege e cînele!

Cînd în chipul cel mai sus arătat, prințipii muncea pre arhiereii romînilor în Ardeal, domnii locurilor pe preoții aceloraşi romîni îi purta ca pre iobagi şi ca pre niște robi apuşi: îi mîna la lucru domnesc ca şi pre alți iobagi şi lua dajde colonicală de la dînşii, îi lega, îi băga prin temnițe, cum lor le plăcea. Care şi din însăşi *Diplóma* lui Leopoldus celui întîiu, împăratului romanilor, cea din 16 zile a lunei lui fevruarie, în anul 1699 dată şi întru acelaşi an, în opt zile a lui septemvrie, fu, în dietă, la Bălgrad, publicată, cu carea preoții romînilor de unele ca aceste greotăți se slobozesc, se
82 vedereşte. Ba, cum/ îmi povestea bătrînii, pe preoții romînilor îi silea domnii locurilor ca să le erneze cînii cei de vînat întru aceaiaşi casă cu sine şi cu fiii săi. Diploma cea mai sus-lăudată, aceasta iaste.[a]/

83 Se cade a însămna că diploma aceasta în partea romînilor celor uniți din Ardeal, o-au întărit după aceaia şi
84 Iosefus cel întîiu,/ împăratul romanilor, ba şi Maria Theresia, împărăteasa romanilor, precum ne învață rescriptul împărătesei Mariei Theresiei cel în 9 zile a lunei lui septemvrie anului 1743 eşit, la numărul 6, cu aceste cuvinte:[b]

Adeverit iaste că şi altă *Diplomă*, la anul 1701 s-au dat de la împăratul Leopold cel întîiu, în partea uniților romîni din Ardeal, ci oare publicatu-s-au acela, sau ba, nu se ştie. Împărăteasa Maria Theresia pentru Diploma aceasta aşa poruncea în 9 zile a lunei lui septemvrie anului 1743, crăescului guberniu al prințipatului Ardealului;[b] şi clirul unit, precum ne învață faptele so-
85 borului/ mare al Ardealului, ce fu adunat la Blaj, în 25 maiu anului 1739, la numărul 13, pentru diploma aceasta aşa grăia către theologul Nicolae Ianoşi:[a] Îi

vinea adecă greu clirului unit, că a doao diplomă a împăratului Leopold, în cele ce sînt spre greotate clirului, se ține, și în cele ce sînt părtinitoare, e lipsit de putere. Una mai mare greotate era că, după diploma acceaia, arhiereul uniților e detoriu să sufere lîngă sine theolog carele totdeauna au fost de legea lătinească, și cu chieltuiala sa îl hrănea. Despre carele așa grăesc *Literele Fundaționale* ale episcopiei uniților din Ardeal, la numărul 11./

§ 2

86 *ROMÎNII DIN ARDEAL PRE LA CAPUTUL SUTEI 17, TOȚI S-AU UNIT CU BESERICA ROMEI*

Întru acela chip, cum am spus mai sus, fiind romînii cei de legea grecească în Ardeal asupriți, batjocoriți și năcăjiți, pre la anul 1696, Theofil, arhiepiscopul romînilor în Ardeal cu deadins începu pentru înoirea unirei romînilor cu Beserica Romei a lucra, carea, cuprins fiind de moarte, o lăsă următoriului său, lui Athanasie, să o săvîrșească. Acesta, întorcîndu-se Ardealul supt stăpînirea împărătești Case a Austriei, cu părtinirea împăratului Leopold celui întîiu al romanilor ajutorat, cu tot clirul și cu toți romînii se întoarse la împărtășirea Besericei Romane cea înainte de șese sute de ani părăsită. În urma căriia, mai suslăudatul împărat, cu *Diploma* cea din anul 1699 dată, carea mai sus (§ 1) o cetirăm, clirul romînilor de greutățile și de batjocurile cu care mai nainte era asuprit îl scăpă și porunci ca toate acele cădințe cu care e într-armat clirul cel de lege lătinească, să le aibă și clirul romînilor în Ardeal.

Martinus Sentivani carele au custat în zilele acele, cînd romînii din Ardeal fecere zisa unire, în *Dissertația Hronologhico-Polemica* cea pentru începutul neunirei greceș'i, așa scrie despre unirea romînilor, de carea cuvîntăm: „Iară fiindcă, după ce romînii în Ardeal, cu

arhiepiscopul său și cu tot clirul au priimit această
unire cu Beserica Romei, nu au lipsit unii calvini carii
urmînd catholicilor cugeta pre unii preoți de ai romî-
87 nilor să-i plece a se uni cu calvinii, am socotit/aci să
arăt[a] ș.c.[a]) De acolo adecă, că, precum grecii nu ascultă
de patriarhul de la Roma, așa nici calvinii nu se supun
lui, și că precum grecii slujesc sfînta liturghie în pîne
dospită, așa și calvinii iau cina sa în pîne dospită, să
nevoia unii calvini a amăgi pre romîni ca să se unească
cu calvinii și nu cu catholicii. Că, preamilostivul împărat
Leopold cu fierbinte dragoste părintească dorea să
ajute pre romîni și să scutească pre preoții lor, după
cum sînt și cei de alte legi preoți scutiți în Ardeal. Ci,
după *Legile Țării Ardealului* nu putea altmintrea să le
facă acest bine, fără de vor îmbrățoșa romînii vruna
din cele patru credințe priimite în Ardeal. Că în Ardeal
aceste credințe sînt priimite: cea catholicească sau
latinească, cea calvinească, cea luterănească și cea
unitărășască sau arienească: credința Bisericei Răsă-
rîtului o socotesc numai suferită în Ardeal; pentru
aceia preoții cei de credința aceasta, după datina arde-
lenelor neamuri, nu pot avea acele cădințe și scutele
care le au preoții cei din cele patru credințe priimite, și
se socotesc întră proști. Deci, unii dintră calvini văzînd
că acum, după cum era voia împăratului ca să ajute
pre romîni și să scape pre preoții lor de acele cumplite
batjocuri și necazuri, sta ca înealete să se unească cu
calvinii. De aci fu că unii romîni nemeși din pămîntul
Făgărașului, fiind acum demult trași de supt puterea
arhiereului romînilor, cum se vede din hrisovul cel mai
sus (§ 1) ceții, și dedația se supune ascultărei superin-
88 tendentului /celui calvinesc, nu vrură a priimi împărtă-
șirea Bisericei Romană pănă cînd nu se răschiră de la
împărăție lucrul, cumcă spre aceaia, ca să poată neștine
avea cădințele credinței ceii priimite în Ardeal, nu e
destul cu o credință din cele patru priimite numai întru

unele dogme să se unească, ci toate dogmele credinței aceiia să le creadă; pentru aceaia mai de toate dogmele credinței calvinești, ca de cele ce sînt cu totul streine de către credința Răsăritului, îngrozîndu-se, și ei priimiră credința cea catholicească carea puțin de cea până aci ținută a Răsăritului credință se deslinea. Vede-se întîmplarea aceasta în *manuscriptul* cel din 20 iulie a anului 1711, carele se ține în Biblioteca Crăeștei Universitate de la Pești, unde 315 boiari și nemeși romîni din ținutul Făgărașului se văd iscăliți la unire, între carii în frunte iaste Andrei Séghedi, fieștecarele întărindu-și iscălitura cu peccata sa. Și așa, toți romînii din Ardeal se uniră cu Beserica Romei în credință, iară nu în lege, că legea grecească totdeauna, și după făcuta unire, au ținut întreagă și până astăzi o țin, încă mai bine și mai curat de cum văd eu că se ține prin beseri[illegible]ile siriilor celor neuniți.

§ 3

STATUL UNIREI ACESTIIA DE LA ÎNCEPUTUL EI PÎNĂ LA MOARTEA VLĂDICULUI IOANN PĂTACHI

Ci nu multă vreme după aceaia, fiind silit arhiepiscopul Athanasie, după rînduiala *Diplomei a doaoa* a lui Leopold, împăratului romanilor, să-și țină în coaste theolog, și acela i se da de lege latinească, romînilor, luînd dintru aceaia scandălă, nu le tieni de unire. Pentru că văzînd pre theologul cel de lîngă arhie-
89 piscopul/ lor că nu are barbă, după obiceaiul Besericei Răsăritului, și în Păresimi mîncă oao, adecă că e de lege lătinească, sau, cum se zice de obște, popistaș, avură prepus că pentru aceaia fu dat să fie lîngă arhiepiscop, ca pre încetu pe toți romînii să-i tragă la legea lătinească, adecă să-i facă popistași și să-i silească a

mînca oao în Păresimi. În care prepus cu atîta mai vîrtos se întărea, că încă nu le era bine vindecate ranele cele de calvini, carii le făcuse până acu silă cunoștințelor, lor, căşunate în sufletele lor.

Afară de aceaia, episcopul cel de lege lătinească al Ardealului, sau cu pilda episcopilor celor dintru alte țări, sau cu titula ce o poartă, a Ardealului, îndemnat, socotea că nu numai catholicii cei de lege lătinească sau popistaşi, ci şi romînii, măcar că sînt de lege grecească, după ce s-au întors odată la credința catholicească, trăbue să fie supuşi lui, şi el, precum popistaşilor, aşa şi romînilor să le fie episcop. Şi aceasta, după îndemnul iezuviților patări, fără vreme o poftea de la romîni. Care a episcopului lătinesc poftă, de s-ar fi împlinit, arhiereul romînilor din Ardeal, carele până aci fusese arhiepiscop şi mitropolit, nice episcop cu eparhie, ci numai vicariu episcopului celui lătinesc al Ardealului şi întru toate atîrnat de la poronca acestuia, vrea rămînea. Care lucru, adecă de a-şi supune şie pre romîni, cunecă întru adevăr l-au ispitit episcopul lătinesc al Ardealului, nu numai bătrînii mi-au povestit, ci şi din *Bulla Erecțională* a episcopiei Făgăraşului, carea mai jos o vom ceti toată, de ajuns mi se pare a se vederi. Că acolo apriat se pune că clirul şi poporul cel de lege grecească din Ardeal l-au scăpat papa de supt stăpînirea şi puterea episcopului lătinesc al Ardealului carele atunci era Gheorghius Martonfi./

90 Această a episcopului lătinesc pretensie multora dintră romîni, carii până aci nu era învățați a fi supuşi fără arhiereilor celor de neamul lor şi de lege grecească, greață noao le fece de unirea făcută. Această luată scandălă vrînd a o vindeca Ioann Liber Baro Patachi sau Nemeş, următoriul lui Athanasie, celui întîiu unit arhiereu al romînilor în Ardeal, şi văzînd că altă cale nu poate fi în țările acestea de a scăpa de pretensiile episcopilor celor de lege lătinească, cînd cu prefacerea

cetății Bălgradului, venind măsura tocma prin beserica Mitropoliei romînilor, au trăbuit să se spargă zisa beserică și pentru aceaia scaonul mitropoliei, din rînduiala împărătească, s-au mutat din Bălgrad sau Alba Iulia la Făgăraș, în care parte a țărei și era o parte a moșiilor celor spre hrana vlădicului rominesc de la împărăție dăruite; cu acest prilej, zisei, ceru Patachi de la Scaonul Romei vechi canonizație episcopatului său, carea dobîndindu-se la anul 1721, toată pretensia episcopului lătinesc cea asupra uniților romîni din Ardeal se răteză.

Cu adevărat, de ar fi avut episcopul lătinesc Gheorghius Martonfi al Ardealului întemeiată pretensie spre a-și supune șie pre uniții romîni din Ardeal, nicedecum nu s-ar fi lăsat de cădința sa, nice-nu ar fi îngăduit niciodată canonizația episcopiei Făgărașului să se facă, de oară ce știut lucru iaste că episcopii lătinești ai Ardealului pururea morțiș s-au apărat cădințele sale. Cunoscută e întîmplarea cînd s-au ispitit, lucrînd tocma craiul Ungariei spre aceaia, ca prepositura cea de la Sibiiu să se facă episcopat, și totuși stînd în coantră episcopul Ardealului, nu putu craiul să-și plinească voia sa.

Se cade și aceaia să însămnăm aci, că după moartea arhiepiscopului Athanasie și înainte de a se sfinți Ioann Patachi arhiereu romînilor din Ardeal, oarecarele Dosit-
91 heiu, cu porecla Țirca, romîn din Ardeal, dintru a cărui neam și acum mai sînt în sat Gîmbuț, în varmeghiia Bălgradului de Jos, mergînd în Țeara Rominească, după obiceaiul pănă aci ținut, s-au sfințit arhiereu și întorcîndu-se la Ardeal, pre mulți au hirotonit preoți, pre carii Patachi, după ce s-au așezat în scaon, pre toți de nou i-au hirotonit, nu pentru că doară ar fi fost îndoială, oare fost-au Țirca intru adevăr sfințit arhiereu, sau ba, cum vreau unii să-i apere fapta lui, ci tocmelele cele strîmbe a unor sholastici, pentru că Țirca au fost priimit sfințirea de la arhierei neuniți,

îl împinseră a lucra aceasta. De care scălcicturi și pre airea s-au întîmplat între cei ce mai mult prețuia năluciriile sholastiicești decît vechiul adevăr. Că și Parthenie, episcopul rușilor, de la Muncáci, carele cel întîiu s-au făcut unit, măcar că adeverit e și tuturor preacunoscut lucru era că au fost sfințit arhiereu de arhiepiscopul Stefan Simon cel din Ardeal, la anul 1651, totuși, după aceaia fu a doao oară sfințit episcop. Despre carea vom avea încă mai încolo vorbă. Cumcă Dositheiu Țirca nu pre furiș, ci de mai mulți din cler ales, s-au dus în Țeara Rominească a se sfinți arhiereu, nu mă lasă a mă îndoi aceaia: că, măcar că Patachi au hirotonit a doao oară pre cei hirotoniți de Dositheiu Țirca, altă zăhăială nu au avut nemica de la împărăție, ba, după ce s-au făgăduit lui Patachi că nu va mai hirotoni pre cliríci de a eparhiei lui, fu așezat cu treabă bună în Maramorăș, unde de mai multe veacuri era loc de episcop, și acolo viețui pănă la moarte, ca episcop unit și, după moartea lui Patachi, iarăși au început a hirotoni preoți de Ardeal.

Aceaia despre Patachi, mai din mulți bătrîni am auzit, că de cei ce avea greață de făcuta unire otrăvit, au murit
92 în drum. / Că simțindu-se el a fi otrăvit, au strigat cătră cei ce îș să mînă tare caii, ca să ajungă mai curînd la sălaș, ci cînd au ajuns acolo, se află mort în rădvan.

§ 4

STATUL UNIREI DUPĂ MOARTEA LUĬ IOANN PATACHI PĂNĂ LA IOANN INOCHENTIE CLAIN

Nu puțini, cum am spus mai sus, era între romini, carii avea acum greață de făcuta unire cu Beserica Romei, însă nemica nu au vărsat afară pănă ce nu luară a treia scandălă dintru aceaia că murind vlădica Ioann Patachi, măcar că romînii avea din neamul lor

doi vicari, cum se zic, ghenerali, totuşi, puterea şi stăpînirea preste clăr şi preste toţi romînii, în cele duhovniceşti, fiind scaonul arhieresc lipsit de vlădică, fu prăvălită la patărul rector al iesuviţilor din Cluj, carele vru a se titula şi a se numi Preacinstit, Prinţipal şi Prelat *(Reverendissimus, Principalis et Praelatus)* al romînilor. Cu întîmplarea aceasta mulţi dintră romîni crezînd că nu numai strămoşasca lege şi tocmala cea besericească, de carea pănă astăzi foarte sînt alipiţi cu inima romînii, aşa cît şi de umbră, în treaba aceasta, încă se sparie, se va schimba în lege şi în tocmală lătinească sau popistăşască, ci şi acela vifor nălucindu-şi că se apropie, cît, precum mai demult pre superintendentu calvinilor, aşa, de aci înainte, pre pater rector al iezuviţilor, protopopii romînilor rădicat în scaon vor fi siliţi a-l duce pre umeri în sobor şi cunoştinţelor se va face silă, mulţi, zisei, dintră uniţii romîni nu numai mireni, ci şi preoţi, socotea că mai bine va fi de, cu bună vreme, să rumpă unirea cea cu beserica Romei
93 făcută, / decît strămoşeasca lege şi tocmală să o sufere a se schimba. De aciia, dacă mai nainte numai cîte unii, şi pre cîtiva, şi mai mult cu cîrtirea decît cu fapta s-au împrotivit făcutei uniri, acum cu gloata şi cu larmă au început a scădea de la unire, ba încă şi silă a face celora ce vrea să rămînă în unire; carea din mai multe locuri ale faptelor săborului mare celui în anul 1728, din poronca patărului rector al iezuviţilor, în Cóloş-Mónoştor adunat, mai vîrtos din sessia 1. numărul 2, se vedereşte. Preţ lucrului socotesc a fi să descriu aci faptele soborului aceluia din orighinal, carele îl am a mînă, că nu puţină lamină aduc istoriei besericei romînilor ceii din veacul acela./

94 Întru adevăr, cumcă iezuviţii, şi mai vîrtos theologii
95 cei de lîngă vlădica uniţilor, asemenea iezuviţi de lege lătinească,/ au ispitit să facă schimbare în tocmelele cele besericeşti ale uniţilor romîni, de acolo nu întune-

96 cat se culege că clirul / unit, cum ne învaţă faptele
soborului mare celui la anul 1739, maiu 25, în Blaj
97 adunat, în carele, afară de Nicolae Pap de la Boia,/
gheneral-vicariu al uniţilor şi protonotariu apostolicesc,
au fost treizeci şi cinci de protopopi, cu prilejul introducţiei theologului Nicolae Ianoşi, la numărul 5. întru
acesta chip îşi înoiaşte protestaţiia: „Cele patru puncturi
care cuprind sfinta unire pururea şi nelăsat cinstitul
nostru clir le va păzi şi le va ţinea, iară la mai multe cu
nici un steamăt să nu se silească". Şi la numărul 6:
„Legea canonicească, ce se zice pre rominie, *Pravila*,
afară de acele care s-ar afla a fi împrotiva sfintei uniri,
să rămînă în puterea sa şi după aceaia să umble judecăţile"./

98 § 5

MAI ÎNCOLO SE CUVÎNTĂ DESPRE THEOLOGUL CEL DE LÎNGĂ VLĂDICA ROMÎNILOR ÎN ARDEAL

Şi că theologul cel în coastele vlădicului romînilor pus, nu totdeauna au fost vlădicului credincios, sau clirului uniţilor voitoriu de bine, din faptele aceluiaşi săbor se vedereşte, unde la numărul 8, aşa grăiaşte clirul către theologul Nicolaus Ianoşi: „Detornica omenie, atît către prealuminatul domnul vlădica, precum şi către c. clir, şi în públică şi în privát, să o ţină". Şi la numărul 12: „Mult cinstitul părinte theolog înştiinţări păgubitoare şi pre ascuns, care sînt spre răul cinstitului clir, plecate, nimărui să nu trimită, nice împreunăînţelegeri de acest feliu cinstitului clir stricătoare cu domnii ţărei să nu aibă, ci să se înţeleagă cu prealuminatul domnul vlădica şi cu c. clir". Carea ce însemnează alta, fără că se temea clirul să nu pată ce au fost mai pătit? Ba încă, cu vreme, la atita au ajuns lucrul întră vlădica şi întră theolog, cît vlădica au fulgerat

afurisanie asupra theologului său, precum arată *Decretul* lui Inochentie Clain, vlădicului uniților romîni din Ardeal, în 9 zile a lui aprilie a anului 1747, din Roma către Ioan Săcadati, protopopul Blajului, trimis, carele din orighinalul de la poșta-meșter Nicolae Sacadati din Sas-Reghin, fiiul lui Ioann Sacadăti, protopopului din Blaj, mie dăruit, îl descriu aci. [a]

99 Și împreună că, cu mare putere au fost într-armat
dintru acele care în faptele zisului săbor din anul 1739,
100 numărul 3, cu aceste / cuvinte se areată: „Poate, zice,
să se întîmple și aceasta, ca unii dintră preoți, sau pentru
101 neascultarea sa, sau pentru alte greșcale, / să se pedepsească de la protopopii lor și de aceaia, după datina sa, sau prealuminatului domnului vlădică, sau titulatei părinției voastre stîngaci să spună lucrul. Deci, părinția voastră multeinstită, înainte de a te înștiința drept de la protopopul locului, de nemica să nu te prinzi, ba, de s-au dat plîngerea în scris, scrisoarea aceaia să o trimiți la protopopul locului, sau, de va fi lucru mare, pentru mai încolo înștiințare și a lucrului cercare, la vicariu, altmintrea niciodată nu vor avea capet zălăelele și înștiințările cele stîngace". Și la numărul 9: „să nu te împrotivești, ba, în cît se va putea, să stai ca cei ce vin la hirotonie, să se hirotonească, unde e de
102 lipsă avînd / alte cele ce sînt de lipsă, ca să nu fie siliți, cu scandălă sfintei uniri, a ajunge la shismatici".

Deci, fiindcă acești de lege lătinească la romîni theologi și ghenerali-auditori a tuturor causelor, în coastele vlădicului puși, era neștiutori de pravila și de tocmelele Besericei ceii grecești, vrea după pravila și după tocmelele Besericei ceii Lătinești să păsească întru judecare, de oară ce fieștecarele, după meșteșugul carele îl știe, după acela lucră. Pentru aceaia nu e de a se mirare că theologii aceia s-au ispitit a schimba tocmelele romînilor și a le face lătinești. Cu carea s-au întîmplat cît, pănă au fost acest feliu de theologi lîngă

vlădica uniților romîni, nu numai puțin rod au putut aduce propoveduirea uniților bărbați spre întărirea unirei, ci pre urmă partea cea mai mare a romînilor cu totul se lăsară de unire.

§ 6

STATUL UNIREI ÎN ZILELE VLĂDICULUI IOANN INOCHENTIE CLAIN

Lui Inochentie Clain, îndată cît se așeză în scaun, aceaia îi fu grija cea mai mare, ca turburarea ce se stîrnise între romîni, în vremea stăpînirei patărului rector de la Cluj, să o alineze. De unde, de rădăcină se apucă ca să o smulgă: fece rînduială ca legea și toate tocmelele Besericei Răsăritului pretutindine curat să se țină; pentru aceia, de au ispitit ceva iesuviții schimbare să facă întru tocmelele cele mai nainte între romîni ținute, aceia întru nemica să fie, și toți la cele vechi obiceaiuri să se întoarcă. Care a lui spre legea grecească rîvnă pre toți cei ce s-au fost tras sau sta să se tragă de lîngă unire, îi îmblînzi și le scoase/ frica aceaia din
103 inimă, carea o avea, să nu li se schimbe legea cea vechie. În urma acestora prinse a pune theologului hotar, ca nemica din obiceaiurile și tocmelele cele popistășești să nu cuteze a vîrî între romîni. Lîngă aceste, fiindcă cădințele și scuteala care le dăruise împăratul Leopold să le aibă preoții cei uniți, întocma cu clirul cel lătinesc și cu celelalte legi priimite, atîtea împrotiviri avea a suferi, aci în țeară, de la aceia carii pizmuia să fie preoții romînești scutiți și cinstiți ca preoții altor neamuri, cît dorul bunei împărății puțin rod făcuse pănă aci, începu des a merge la Beciu, a plînge și a se ruga la înălțata curte, de unde multe moșii și scutele dobîndi preoților romînești. Nice nu se lăsă pănă nu văzu între *Articulii* țării, în anul 1744, priimită unirea și clirul uniților,

carea, de nu se vrea face atuncea, nu ştiu ce ar fi rămas uniţilor preoţi, în vremea stăpînirei vlădicului celui de acum. Cu unele ca aceste se făcu foarte iubit tuturor romînilor, şi pentru aceaia pre toţi îi ţinea întru linişte, cît, măcar că în zilele acestuia, la anul 1742 au venit oarecare călugăr săhastru, cu numele Ilarion[1], ce avea veste de om sfînt, cît şi astăzi îi zic romînii *sfîntu!* şi au propoveduit aici, în Ardeal, fără frică neunirea, totuşi nu s-au tulburat liniştea cea prin vlădica Inochentie Clain căştigată. Iară, după ce iubitoriul de neamul său, preabun vlădică Inochentie prin grea goană, despre carea mai pre larg vom grăi unde vom cuvînta despre faptele vlădicilor uniţi din Ardeal, fu silit a fugi la Roma, de unde nu s-au mai întors, grea turburare urmă întră romînii din Ardeal.

Întrarea zisului săhastru în Ardeal, aşa o povesteşte o scriptură latinească care o-am aflat în protocolul
104 vlădicului Inochentie Clain, din carele mai multe, de
105 aci înainte vom descrie, în *Istoria* / aceasta. Fu adusă, zice, la protopopul Gheorghie Pop, în Dobra, o epistolă, din marginea Bănatului, iscălită de ober-cnesul Petco şi trimisă în Dobra la viţe-ductorul, în carea se scriia că după doao-trei ceasuri va să vină acolo un săhastru, căruia numai sălaş să-i rînduiască, că de altele nu are lipsă şi să spună protopopului locului ca să iasă cu litie înaintea săhastrului şi aşa să-l petreacă la rînduitul sălaş. Ci, protopopul răspunse viţe-ductorului că, de
106 vreme ce nu are poruncă de la mai-/marii săi, nice nu

[1] În subsol, o notă a lui Petru Maior (singura notă în românește), în care informează asupra faptului că strănepotul episcopului Innochentie Micu-Clain, anume Efrem Clain de Muntiul, i-a comunicat trei protocoale ale episcopului, scrise din exil, de la Roma, şi că are de gînd să le depună în păstrare la arhiva episcopiei de la Oradea, unde vor fi păstrate mai în siguranţă (decît de Bob). În continuare, numele călugărului rebel şi agitator apare notat cînd Ilarion, cînd Visarion. Corect: Visarion.

știe cine e acela, nu-i va face acea cinste. Într-aceaia veni săhastru de mulți călăreți și pedestrași încungiurat și intrînd la sălașul rînduit, mulți din norod se adunară acolo a-i săruta picioarele și mînile. După aceaia săhastru prin tălmaci (că el, spun că nu știe altă limbă fără cea sîrbească) începu a grăi către norod, că foarte rău îi pare că atîtea suflete, cîte privește înaintea sa, vor să piiară în veci, însă nu atîta îl doare de sufletele aceste, precum de pruncii carii au a crește în unirea aceasta. Și altele, mai multe, au grăit de aceste; și spunea descoperirile cele avute de la Născătoarea de Dumnezeu carea în toate zilele i se arată, precum și în cîtă cinste l-au avut pe el totdeauna craii și boiarii; pentru aceaia pre protopop, căci nu i-au făcut poftita cinste, l-au blăstămat. A doao zi fiind duminecă, i-au adus aminte norodul că e vremea de a merge la beserică, iară el răspunse că are poruncă de la Născătoarea de Dumnezeu astăzi să nu între în beserică. Și așa, din Dobra s-au dus la Deva și mai încolo. Om au fost de mijloc la stat săhastru acesta, cu barbă mică, negru la față și perit. Nice nu priimea sau mînca alte bucate fără legumi, totuși bani spun că avea mulți. Fost-au și în Bălgrad săhastru acesta Visarion, unde mama lui Visar carele după aceaia au trăit și au murit în Blaj, fiind grea cu Visar, zisul săhastru i-au prorocit că va naște fecior și i-au poruncit să-i pună numele Visarion, de pre numele lui; și fecior au născut, dară nu i-au putut născutului acestuia dărui împreună cu numele și înfrînarea sa săhastrul, că lui Visar pînă la moarte i-au foarte plăcut vinul.

Săhastrul Visarion au avut carte pasuală de la Arsenie al patrulea, patriarhul Ipeculuí, în 12 zile a lunei lui fevruarie anului 1742, din Carloviți, în limba sîrbească,
107 dată și prefăcută pre / limba lătinească de secretariul aceluiași patriarh. Într-aceasta [a] se spune că Visarion e născut din Bosnia, însă părinții lui acum / sînt lăcuitori

108 în Croația și cumcă înainte de doi ani au fost el la Ierusalim și acum ierăși cugetă la Ierusalim să meargă. De cară ce la Carloviți niciodată nu au fost patriarhie, ci numai mitropolie, pentru răschirarea lucrului căci Arsenie în mai sus-descrisa carte ca lui Visarion dată s-au iscălit patriarh, nu neplăcut lucru mi se pare că voiu face cetitoriului, de voiu spune aci întîmplarea mai sus-lăudatului Arsenie, cu carea au ajuns el a se așeza în Carlovăț. În Albania sau țeara arnăuților, întră Scodra și întră Antibar, iaste un sat chiemat Ipechia, unde mai demult au fost vestita cetate Dióclea. În mănăstirea cea de acolo are scaonul său arhiepiscopul care s-au obicinuit a se chiema pre sine și patriarh. Fiind războiu întră împăratul romanilor Carol al șaselea și întră turci, mai sus-lăudatul Arsenie Ivanovici, patriarh în Ipechia, au ținut parte împăratului Carol; pentru care pricină fu pus la închisoare de turci patriarhul. În carea prinsoare fiind, un ture priiaten al lui, îi descoperi pre ascuns că așa i-au eșit judecata, ca să-l tragă în țeapă. După carea înștiințare se rugă Arsenie de bășa, ca să-l sloboadă să meargă la mănăstirea sa, pentru ca să se la, să se spele pre trup; ci, nu voi bășa să-l sloboadă. Totuși, pre urmă, după rugarea muerei sale, îl slobozi bășa pre vreme de doao ceasuri. Arsenie, cum ajunse la mănăstire, adunîndu-se și alții pre lîngă dînsul bine armați, se sui călare și o luo încoace. Bășa văzînd că nu vine patriarhul după doao ceasuri, și oblicind că au fugit, au mînat armași după dînsul; ci, cei de lîngă patriarhul, după ce fură ajunși de trimișii turci, au ținut războiu cu turcii, pre carii îi și învinseră. Așa Arsenie, la anul 1737 au eșit cu norocire încoace, nu numai cu aceia cu carii pornise din Ipechia, ci au scos și mulțime de arnăuți de legea popistășească cu

109 mueri, cu prunci cu toţ, din / carii s-au făcut doao sate militărești în Srem, aproape de Mitroviţi, anume Rtcovţi şi Nichinţi; acești arnauţi se chiamă clementini. Aceste mi le-au povestit bătrînul preot Vasilie Protici carele acum șede în Buda. Iară el le-au auzit din gura preotului Simeon carele fusese soţ de fugă patriarhului Arsenie din Ipechia. Acel popa Simeon carele acum nu slujea liturghie pentru că în mai sus-spusa fugă, în carea oamenii patriarhului Arsenie se loviră cu turcii, el omorîse vro cîţva turci, de multe ori în casa tatălui lui Vasilie Protici venind povestea pățina patriarhului Arsenie şi fuga lui de la Albania încoace. Pre tatăl lui Vasilie Protici încă mai sus-lăudatul Arsenie l-au hirotonit preot. Cu patriarhul Arsenie au venit încoace şi frate-său, protopopul Andrei, tatăl lui Iosif Șacabént, fostului episcop la Virșéţ; împreună au venit şi protodiaconul Ioann Gheorghievici, carele după aceaia au fost mitropolit la Carloviţ.

Ci, să ne înturnăm la Visarion Săhastru. Pre acesta şi astăzi îl pomenesc romînii în Ardeal supt nume de sfînt. Însă, despre sfinţenia lui, nu fără dreptate, mi se pare, ne putem îndoi. Că iubirea aceaia de cinste şi pofta ca să-i iasă cu litie înainte, şi laudele acele, că craii încă (nu pot pricepe unde să se fi putut el tîlni cu vrun craiu, ca să fie cinstit de dînsul) l-au cinstit pre el şi că Născătoarea de Dumnezeu în toate zilele i se arată ş.c., nu pot sta într-un loc cu sfiinţenia. Iară aceaia, cumcă vlădica Inochentie Clain s-au întîlnit cu săhastrul acesta şi săhastru l-au învins cu disputaţia pre vlădica, între poveştile cele băbeşti se cade a se număra. Că, de vreme ce săhastru Visarion au fost sîrb şi nu au ştiut altă limbă fără cea sîrbească, cine nu vede că au fost om prost şi fără de învăţătură. Iară

Inochentie Clain au fost vlădică harnic, bărbat iscusit
110 în toate părțile și theolog / mare; ba, în vremea aceaia, cînd au umblat Ilarion în Ardeal, Clain nici nu era aci, ci în Beciu, pentru trebile clirului și a neamului romînesc.

Aceaia încă se cade să însămnăm, că în anul 1743 întorcîndu-se toamna vlădica Clain din Beciu și înțelegînd romînii că, măcar cît au lucrat vlădica ca să se lapede theologul popistaș de lîngă el, totuși iară, după porunca împărătesei, fu pus în coastele vlădicului, și multe din cele ce ceruse vlădica pentru fericirea romînilor fură îngropate întru adîncul tăcerei, ba încă fu oprit vlădica să nu mai meargă la Beciu și fu urzită goană asupra lui, s-au mîhnit și începură a se lăsa de unire, mai vîrtos în părțile Orăștiei, pre unde umblase săhastră Ilarion.

§ 7

STATUL UNIREI ÎN ZILELE VLĂDICULUI PETRU PAVEL ARON

După ce Inochentie Clain rămînînd la Roma s-au lăsat de vlădicie, silit de împărăteasa Maria Theresia, au încăput în locul lui Petru Pavel Aron de Bistra. În zilele acestuia, pre la anul 1759, fiind romînii scîrbiți de goana ce o-au pătimit vlădica Inochentie Clain, au venit un călugăr din Țeara Romînească, cu născuta romîn ardelean din Cioara de loc, om nu cu blîndețe, cum fusese Ilarion, ci de fire aspră și turburată, și au început a propovedui neunirea întră mocani, nu numai cu gura, ci și cu boata, întărîtînd prostimea mai vîrtos asupra preoților celor uniți, ca să-i scoată din căsi cu

toate ale lor și să-i ducă întră hotară. Drept, Sofronie[1] acesta fu alungat înapoi, la Țeara Romînească, dară răul cel de dînsul pornit, au rămas în Ardeal, cît fu de lipsă să trimită împărăteasa pre gheneral Búcov
111 cu un reghement de armași, spre / așezarea purcesei turburări. Cum ziseiu, Sofronie au dat început turburării întră mocani, iară spre Mureș în sus au întărit neunirea mai vîrtos oarecarele preot Ioann din Sad. Pre acesta, pentru că s-au fost hirotonit preot în Țeara Romînească, preste poruncile împărătești și tocmelele canonicești, l-au fost tuns vlădica Aron. De unde, precum și din fire era om inimos și îndrăzneț, măniindu-se au venit în varmeghiia Turdei, în sat Pogăceao, și fiind în vecinul sat Sinpietru tîrg mare de țeară, acolo, în tîrg făcîndu-și chip de amvon înalt au început a propovedui neunirea și a grăi cu batjocură, încă în versuri[2], nu numai de uniți și de catholici, ci și de calvini, cum mi-au spus aceia carii au fost față și l-au auzit grăind. Se adunară la dînsul gloate de romîni, a-l auzi ca pre un sfînt, precum îl și numea, cît

---

[1] Asupra acestui Sofronie care a provocat o adevărată răscoală împotriva uniților în Ardeal, vezi *Scurtă cunoștință a istorii romînilor* de S. Micu, § 5, intitulat *Turburare supt Sofronie*. Acest călugăr Sofronie de la mînăstirea Cioara este menționat în mai multe rînduri, în *Țiganiada*. Citățm după varianta A: „O hîrtoagă vechie, de moli roasă, / Ce Sofronie-au scris-o românește, / Cînd era la Cioara-în mănăstire, / Propovăduind sfînta neunire." (v. 573—576). La aceste versuri poetul adnotează: „Sofronie este un călugăr cunoscut foarte de nume, în Ardeal, și călugărit la mănăstirea Cioarei; și au sculat mare vrajbă asupra uniților".

[2] *Versuri* înseamnă aci pamflet (în versuri) de structură populară. De notat că propaganda religioasă ortodoxă se făcea prin apel la formele culturii populare.

derecătoarele varmeghiei, fibirău, vițișpán și alții fiind acolo în tîrg, n-au cutezat să-i facă alta, fără au trimis doao solgăbirao la dînsul, să-l întrebe cu ce putere face aceste, cărora cu batjocură le-au răspuns. Aceasta mi-o au povestit unul dintră acei doi trimiși, anume Endeș Peter solgăbirăul. Acest popa Ion, căruia uniții în batjocură îi ziceau Tunsu, pentru că îl tunsese vlădica, cum am spus mai sus, ci și el după aceaia ș-au dat poreclă de Tunsu, măcar că porecla lui cea adevărată era Mólnar, acesta, zisei, întorcîndu-se pre noapte la Pogăceao, protopop Gheorghie de la Maroș-Vașarhei și protopop Daniil de la Uilác uniți, sculînd cătane împărătești și alții, au mers în noaptea aceaia la Pogăceaoa, ca să prindă pre Tunsu carele era săluit la un nemeș romîn. Acolo mergînd zișii protopoi cu cătanele carii, cum mi-au spus Endeș Peter solgăbirăul, au fost cu numărul 20 și cu ceialalți pe casa nemeșului, s-au întîmplat și moarte, că tocma stăpînul casei fu împușcat. Vestea așa au eșit, că protopop Daniil l-au împușcat, pentru că / protopopul Daniil purta pistoale, în
112 vremile acele. Ci, mai sus-pomenitul solgăbirău carele și acolo au fost față, măcar că acum era cu mănie nu de mijloc asupra lui protopop Daniil, totuși, odată aducîndu-i cu aminte că oamenii așa vorbesc, că protopop Daniil să fi împușcat pre nemeșul acela, cînd fu prins Tunsu, îmi răspunse că nu e adevărat, ci o cătană au slobozit din tindă pușca asupra lui, nu după alt sămn, fără după graiul lui carele striga din casă fiind ușa închisă, și singur după acest semn trecînd plumbul prin scîndura ușei, măcar că era mai mulți oameni în casă, au nemerit tocma în stăpînul casei.

Despre ierarhia romînilor

142 CAP II[1]

DESPRE ARHIEPISCOPIIA ŞI MITROPOLIIA ROMÎNILOR ÎN ARDEAL

§ 1

ARHIEREUL ROMÎNILOR CEL DIN ALBA IULIA SAU BĂLGRAD ÎN ARDEAL, ÎNAINTE DE A SE UNI ACEIAŞI ROMÎNI CU BESERICA ROMEI, AU FOST ARHIEPISCOP ŞI MITROPOLIT

Patru hrisoave autentice de a crailor ungureşti am a mînă, unul al craiului Mathias, din anul Domnului 1479. Altul, al craiului Uladislaus, din anul 1491. A treia al aceluiaşi craiu din anul 1494. A patra, iarăşi al aceluia craiu din anul 1498. Fiindcă aceste sînt date în partea romînilor şi ne aprind lumină spre ceaia ce căutăm în capul acesta, precum mai jos vom vedea, am socotit să le descriu aci[a)] pre larg, cum sînt autenticate./

143 Cum că arhiereul romînilor cel din Bălgrad au fost arhiepiscop şi mitropolit, singure cărţile romîneşti
144 cele vechi, prin/ luterani şi prin calvini tipărite în Ardeal, încă de ajuns vădesc. Iaste o *Căzanie* romînească[2], în zilele prinţipului Ardealului, Hristoforus/ Batori,
145

[1] În cap. I se ocupă despre episcopiile românilor celor dincoace de Dunăre. Socoteşte că românii, în primele veacuri ale creştinismului, trebuie să fi avut episcopii, în ciuda faptului că nu li se cunoaşte numărul, locul, numele. Tratează despre „episcopiia Gotiei", despre episcopiile din Ţara Românească, din Moldova, din Ardeal (asupra episcopiei neunite din Ardeal, în paragraf aparte).

[2] Intitulată *Evanghelie cu învăţătură*, Braşov 1581. Tipărită de diaconul Coresi.

la anul 1580, în Braşov, de sasi tipărită. În titula şi în cuvîntarea-înainte a căzaniei aceştiia, Ghinádie,
146 cel pre acele vremi/ arhiereu romînilor în Ardeal, se zice arhiepiscop şi mitropolit a tot Ardealul şi a ţinu-
147 tului Varádului, adecă a Oradei/-Mare.

La anul 1641, în zilele prinţipului Gheorhie Racoţi s-au tipărit în Bălgrad o *Căzanie*[1]. Întru aceaia Ghinadie carele s-au rugat de prinţipul pentru tipărirea cărţii aceştiia, se zice *arhimitropolit*. Asemene, Orést, următoriul lui Ghinadie, în vremea căruia, după moartea lui Ghinadie, s-au tipărit cartea aceasta, se zice arhimitropolit.

La anul 1651, în zilele aceluaşi prinţip, s-au tipărit *Psaltirea*[2] cu chieltuiala şi cu porunca aceluiaşi prinţip al Ardealului, de pre jidovie întoarsă pre rominie. Acolo, în predoslóvie, aşa grăesc cătră Gheorghius Racoţi calvinii cu a cărora nevoinţă s-au dat la tipariu psaltirea aceasta: „Acestea toate văzîndu-le şi şi luîndu-le aminte, Măriia-ta, milostive craiu, foarte dumnezeieşte şi spre mare lauda lui Dumnezeu ai poruncit noao, slugilor Măriei-tale, împreună cu *Simeon Stefan*, mitropolitul din scaonul Belgradului" ş.c.

Şi în *Testamentul cel Nou*[3] ce fu tipărit din porunca şi cu chieltuiala prinţipului Gheorghie Racoţi, la închi-
148 narea sau dedicaţia cărţii,/ iaste iscălit: Simeon Stefan, arhiepiscop şi mitropolit a Scaunului Bălgradului, a Vadului şi a Maramorăşului[4].

---

[1] Intitulată *Evanghelia cu învăţătură*, Belgrad (Alba Iulia), 1641. Contextul se referă la: „Cu mila lu Dumnezeu, Eu, arhimitropolitu Ghenadie..."

[2] Intitulată pe scurt: *Psaltirea*, Belgrad (Alba Iulia), 1651.

[3] Intitulat pe scurt: *Noul Testament*, Belgrad (Alba Iulia), 1652.

[4] Titulatura corectă: „Simion Stefan, arhiepiscop şi mitropolit scaunului Belgradului, şi a Vadului, şi a Maramurăşului, şi a toată ţara Ardealului".

Predosloviia *Molitevnicului*[1] care s-au tipărit în zilele prințipului Apafi Mihaiu, la anul 1689, întru acesta chip începe: „Cătră preaosfințitul și în Dș. luminatul, VARLAAM, arhi-episcop și mitropilotul Sfintei mitropolii a Belgradului, al Vadului, al Silvașului, al Făgărașului și al Maramorășului și al episcopilor din Țeara Ungurească".

Pre urmă, întru închinarea *Ceasoslovului*[2] celui la anul 1696, în Sibiiu tipărit, Theofil se zice mitropolit Belgradului, a Maramorășului și a Silvășului ș.c.

Vederit dară lucru iaste din cărțile cele rominești de demult tipărite că arhiereul romînilor cel din Belgrad în Ardeal, înainte de a se uni romînii cei din Ardeal cu Beserica Romei, au avut titulă de arhiepiscop și de mitropolit. Ci și alte doeumînturi spre lucrul acesta sînt.

§ 2

ACEAIAȘI SE ADEVEREAZĂ MAI ÎNCOLO

În zilele arhiereului din Bălgrad, Athanasie, carele cel dintîiu urzita de Theofil, cel ce înainte de Athanasie au șezut pre scaonul arhieriei Bălgradului, unire cu Beserica Romei o-au făcut, Ioann Constantin Brancovan, prințip împărăției romanilor și a Țărei Muntenești vodă, au dăruit o moșie din Țeara Rominească arhiepiscopiei Bălgradului în Ardeal, care dăruire și cu scrisoare o-au întărit. Scrisoarea aceiaia o-au dat lăudatul prințip și vodă în limba rominească, iară după
149 aceaia fu prefăcută și limba / lătinească. Neavînd eu amîndă fără cea în limba lătinească scrisoare, nu pot singură aceaia să o cetesc aci.[a]

[1] Institulat pe scurt: *Molitvenic*, Belgrad (Alba Iulia), 1689.
[2] Intitulat pe scurt: *Ciasloveț*, Sibiiu, 1696.

Martinus Sent-Iváni carele la anul 1703, din porunca lui Leopoldus Collonit, primatului de la Strigon, au scris o *Dissertație* și o-au dat la tipariu, pre mai susLăudatul Athanasie fără nici o îndoială îl numește arhiepiscop romînilor din Ardeal. Cuvintele lui vezi-le mai sus, partea I, cap. 4, § 2. De oară ce dară zisa *Dissertație* din porunca celui preste toate besericile popistașilor celor din crăimea ungurească mai-mare s-au dat la publică, urmează că popistașii nicidecum, ca de un lucru prea cunoscut, nu s-au îndoit pre acele vremi cumcă arhiereul romînilor cel din Bălgrad, în Ardeal, înainte de a se uni romînii aceia cu Beserica Romei, au avut titulă și vrednicie de arhiepiscop. De aciia vlădica romînilor celor din Ardeal, baronul Inochentie Clain, fiind în Roma, în scrisoarea cea din 15
150 zile a lui iulie anului 1747 / către Ioan Sacadáti, protopopul din Blaj, dată, gemea zicînd: „Scaonul acesta au fost arhiepiscopesc și se face scaon episcopesc. Ce adaogere dară are beserica mea? carea iesuviții vreau să o prădeze, să o robească și de rodurile fundaționale să o despoae". Ci, voiu aci,[a] toată cartea aceaia din origi-
151 nal, carele/ îl am a mînă, să o descriu, pentru că mai multe lucruri cuprinde în sinul său, cu care mult se răsfiră istoria besericei romînilor din Ardeal cea din veacul acela. Drept aceaia, vrednică iaste să iasă la lumină./
152 Asemene, vlădica Clain, în scrisoarea cea către clirul său, în sărbătoarea Sfintului Vartholomeiu, în anul 1747, din Roma dată, carea e în *Protocolul* 2, fața 71, zice că beserica romînilor din Ardeal au fost scaon arhiepiscopesc și după priimirea unirei, împrotiva canoanelor fu scoborîtă la scaon episcopesc.[a]

Ba și către papa Venedict 14, același vlădică grăiaște zicînd că împrotiva scutirei tuturor besericilor Răsăritului celor unite și și a celor lătinești, beserica aceasta, care mai nainte au fost scaon arhiepiscopesc,

după priimirea unirei fu scărită la scaon episcopesc. *Protocol* 2, fața 19.[a)]

Ladislaus Ceachi și Hristoforus Pașco carii era curători ai Țerei Ardealului în Țarigrad, la Curtea împăratului turcesc, în scrisoarea cea din anul 1681, carea e descrisă mai sus, în partea I. cap. 4, § 1, pre Sava, carele au fost înainte de mai sus zisul Varlaam arhiereu romînilor în Ardeal, îl numesc cu titulă de mitropolit. Pre același Sava și Ioann Raici, arhimandritul sîrbesc, în isteria sa cea în limba slovenească întocmită, tom. 4, cap. 5, § 6, îl chiamă mitropolit.

Ba și preanvățatul analista unguresc, Gheorghius Prai, în cartea ce se chiamă *Spécimen Ierarhie Ungarice*, tom. I, unde cuvîntă despre episcopiia Muncaciului, pre arhiereul romînilor din Bălgrad în Ardeal îl cunoaște, înainte de a se uni romînii aceia cu Beserica Romei,/ a fi fost arhiepiscop. Acoloși răcitește 153
și cartea cea de Simeon Stefan, arhiepiscopul Bălgradului, a Vadului, a Maramorășului și a tot Ardealul lui Parthenie, episcopul Muncaciului, pre carele însuși l-au sfințit episcop, în anul Domnului 1651 dată, carea așa sună: [a)] /

Acesta ce se numește în cartea aceasta Stefanus Simonovicius iaste acela Simeon Stefan sau Stefan Simon carele au urmat lui Ilie Forest, în scaonul mitropoliei Bălgradului în Ardeal. Despre care pre larg grăiește hrisovul cel de la Racoți carele l-am citit mai sus, partea 1, cap. 4, § 1. [...][1]

[1] În continuare se arată că arhiereul românilor de la Belgrad, înainte de unirea cu Roma, a fost arhiepiscop și mitropolit, nu episcop. Se prezintă o diptică de la Blaj cu numele și ordinea mitropoliților români de Alba Iulia. Se trec în revistă episcopiile care țineau de mitropolia din Alba Iulia.

171

CAP III

DESPRE EPISCOPIILE ROMÎNILOR CELOR DINCOLO DE DUNĂRE /

180

§ 10[1]

TOATE EPISCOPIILE DIN DACHIA CEA DE MIJLOC AU FOST ROMÎNEȘTI

Fiindcă din zilele lui Aurelian, după trecerea romanilor din Dachia Vechie în Dachia de Mijloc, lăcuitorii Dachiei de Mijloc au fost romîni, nu poate fi îndoială că toate episcopiile cele din Dachia de Mijloc au fost ale romînilor. Din care Protoghén, episcopul Sárdichei, cu Hosie cel de la Corduba Ispaniei au ținut locul cel de frunte în Săborul de la Sardica, cum mărturisește Sozómenus, în Cartea 3, cap. 121, cu aceste cuvinte: „Hosius și Protóghenes carii atunci era episcopii Apusului ce se adunase la Serdica, locul cel de frunte ținea“./

181 Cum văzum din Sozomenus, Protoghen, episcop romînesc din Dachia de Mijloc, se număra întră episcopii Apusului, adecă întră aceia carii sînt supuși patriarhului de la Roma, că toate ținuturile acele în care era romînii, mai demult s-au ținut de patriarhia Romei vechi, ba la Țarigrad nici nu era în veacurile acele patriarh, ci întîiu și întîiu, în Săborul al doilea a toată lumea i se dede episcopului de la Țarigrad cinstea aceaia,

---

[1] În primele nouă paragrafe se ocupă de episcopiile românești din dreapta Dunării, începînd cu sec. al V-lea: episcopiia Abritului, Novelor, Nicopolului, Odissului, Appiariei, Comeei, Dorostolului, Marcianopolului.

şi apoi Săborul a toată lumea cel de la Halchidon îi dărui şi putere. Nu poate fi dară îndoială că în veacurile cele dintîiu romînii toţi au fost supuşi patriarhului Romei vechi. De unde, măcar că întru acele veacuri nu era întră creştini acea împărţire de legi, ca unii să se zică de lege lătinească sau romană, alţii, de lege grecească, totuşi, precum în toate besericile cele supuse patriarhiei Romei vechi, afară de cele de limbă grecească, se slujea cele sfinte în limba lătinească, aşa şi romînii nu numai afară, întru cele politiceşti, ci şi în beserică, nu altă limbă întrăbuinţa, fără cea lătinească, carea e limba neamului lor. Carea şi de acolo se întăreşte, că toţi episcopii romîneşti ai Misiei de Jos adunaţi în Săbor nu ştiură întru altă limbă, prin scrisoarea sa, să vorbească cu împăratul grecesc, fără în limba lătinească. Ce schimbări apoi s-au întîmplat în lucrul acesta, vezi *Dissertaţiia* cea mai sus-arătată. Şi, de ce lege au fost romînii după ce s-au escat anumirea cea de lege grecească şi de lege lătinească, vezi mai sus, partea 1, cap.2.

Şi aceaia, cum, după orbecare nu de puţini ani, cu limba cea slovenească prin besericile sale, romînii iară ş-au băgat limba sa cea romînească în beserică, am arătat în *Dissertaţiia* mai sus zisă. Aci nu mă pot ţinea să nu grăesc de scălciatul, sumeţ şi tocma nesuferit sfat al grecilor. Sfînta Scriptură, adecă Tista-
182 mîntu/ cel Vechiu şi cel Nou, carea e tocma de la Duhul Sfînt însuflată, sfinţii părinţi şi sfintele săboară niciodată n-au poftit de la neamuri, ba vrînd a întoarce pre limba sa Tistamîntu Vechiu de pre jidovie, în care limbă s-au scris întîiu, sau Tistamîntu Nou de pre grecie, în care limbă l-au scris apostolii şi evanghelistii, neamurile acele să-şi schimosască limba sa cea firească şi să o prefacă după alăsuirea limbei sau acei

evreceşti, sau aceii greceşti, ci singur aceaia au voit, ca înţălesul să se ţină întreg, ori în ce limbă. Iară grecii aşa vreau, ca cărţile cele besericeşti care mai vîrtos niscari călugări greceşti fieştecarele cum au priceput, după talentul său, le-au alcătuit, cînd se întorc pre altă limbă, aşa să se întoarcă, cît nu numai înţelesul cel cuprins în cărţile acele să se ţină, ci şi ţesetura cea dinlontru a limbei greceşti. Carea, de se va face, fieştecarele vede că limba aceaia întocmindu-se după cea grecească, se schimoseşte şi îşi pierde firea ei. Aşa s-au întîmplat limbei ceii sloveneşti. Carea ţinînd întru întoarcerea cărţilor celor besericeşti de pre grecie, ţesetura şi însuşirile limbei greceşti, tocma i se sparse sintaxa şi firea şi se fece limbă deosebită de cum era mai nainte, limbă carea niciodată n-au fost în gurile slovenelor ghinte, limbă carea nu se poate zice slovenească, ci greco-slovenească. Pentru aceaia iaste întunecată, greao şi prea puţini se află întră ghintele slovene carii să o înţăleagă cum se cade. Dirept aceaia întîrzie ştiinţele a păşi înainte întră sloveni, că limba cea de obşte, în carea ar putea procopsi toţi nu s-au nevoit a o poli, ba ruşii din Ţeara Ungurească, carii ştiu ceva întru alte limbi, a sa cea de obşte o urgisesc, ba încă le iaste ruşine de dînsa. Pentru aceaia în conzistoriul lor cel episcopesc, causele care sînt şi întră oamenii neamului său, cu toate documenturile niciodată în
183 limba sa cea rusască, ci sau în cea lătinească,/ sau în cea ungurească le scriu. Întru carea cu atîta sînt mai nevrednici de apărare, că la aceaia nimene nu-i sileşte, ci singuri ei, din bună-voia lor, pun piiadecă deşteptărei neamului.

Romînii, precum Sfînta Scriptură, aşa şi cărţile cele besericeşti le-au întors pre romînie, după firea

limbei romînești, numai de aceaia grijindu-se, ca înțălesul să rămînă întreg. Pentru aceaia sintaxa și toată țesătura cea dinlontru a limbei romînești au rămas nesmintită, cît fiștecarele romîn, în cît se atinge de limbă, le poate înțălege. Nu are lipsă romînul să învețe altă gramatică în limba sa, singură aceaia care o-au supt împreună cu laptele de la mumă-sa, îi ajunge. Pentru aceaia grecii se mînie cînd aud laudele lui Dumnezeu în limba romînească din cărțile cele bisericești, auzind limba romînească întreagă, nu schimonosită, după grecie. Dară romînilor nu le pasă nemica de mînîia grecească, ci merg înainte a-și netezi și a-și îmbogoți limba părintească. Adevărat, limba romînească în stat ca acela iaste, cît, măcar ce știință se poate da în limba aceasta; cei ce simțesc greotate întru aceasta, de acolo le vine aceaia, că nu s-au dat încă a ceti cărți romînești și mai vîrtos că pănă acum, în limba romînească, numai de lucruri de casă, de lucruri de jos, de care grăesc toate moașele, au fost deprinși a vorbi, și cu alții și cu sine. Unde, întru științele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum grecilor le iaste slobod, în lipsele sale, a se împrumuta de la limba elinească, și sîrbilor și rușilor de la limba slovenească cea din cărți, așa și noi, toată cădința avem a ne ajuta cu limba lătinească cea corectă, ba și cu surorile limbei noastre, cu cea italienească, cu cea frîncească și cu cea spaniolească./ [...][1]

---

[1] Se citează documentul emis de împăratul Justinian cu ocazia înființării primatului Justinianei Prime și se enumeră provinciile supuse exarhiei Justinianei. Se încearcă să se demonstreze că această exarhie a fost românească. În continuare, despre primatul de la Tîrnovo.

CAP II

DESPRE EPARHIIA EPISCOPIEI FĂGĂRAȘULUI

§ 1

ÎNCEPUTUL EPISCOPIEI FĂGĂRAȘULUI CEII DE ACUM

Nu grăim aci despre episcopiia Făgăraşului cea de demult carea ca cea, până au vecuit, supusă arhiepiscopului Bălgradului sau Alba-Iulianului, până la capetul sutei 17 au avut loc în titula zisului arhiepiscop şi mitropolit. Mai vechiu iaste începutul episcopiei aceiia decît întră atîtea varvare întîmplări şi schimbări/
193 cu care au avut neamul romînesc a se lupta, să-l putem afla, ci despre începutul episcopiei aceiia a Făgăraşului cuvîntăm aci, la carea au scăzut arhiepiscopiia şi mitropoliia Bălgradului sau a Alba Iuliei.

Cum am arătat mai sus, la cap. 2, arhiereul romînilor cel din Alba Iulia sau Bălgrad în Ardeal, înainte de a se uni aceiaşi romîni cu Beserica Romei, au fost arhiepiscop şi mitropolit, până tocma şi acel de pre urmă, carele întîiu se fece unit cu tot clirul său, Athanasie, au fost arhiepiscop atunci cînd s-au unit; şi după ce s-au unit încă ş-au ţinut titula cea de arhiepiscop. Vezi zisul cap. 2, § 2 şi § 4.

Următoriul lui Athanasie, Ioann Patachi, au poftit de la papa ca să canonizască, cum se zice, vlădiciia eparhiei lui. Papa o-au canonizit, cum arată Bula[a] lui din anul
194 1721, în treaba aceasta dată./ Carea cu ce prilej s-au făcut, am spus în partea 1, cap. 4, § 4. Aşa, arhiepis-
195 copiia Alba Iuliana a hramului Sfintei / Troiţă se fece episcopie a Făgăraşului, supt hramul Sfîntului Nicolae. Cu carea mare scapet pătimi ierarhia romî-
196 nilor cea de multe/ veacuri în Ardeal întemeiată. Că, pre arhiereul acela al romînilor în Ardeal, pre carele mai nainte şi popistaşii îl cunoştea arhiepiscop, şi craii

țărei ungurești în publică îl mărturisea arhiepiscop și mitropolit, cum am adeverit mai sus: cap. 2, după ce s-au unit cu Beserica Romei, papa îl blagoslovi să fie episcop. Întîmplatu-s-au aceasta din reotatea și cu vicleșugul iezuviților, au după rugarea episcopului lătinesc Gheorghie Martonfi, ca să nu fie în Ardeal mai cinstit arhiereul romînilor decît episcopul/ popista-
197 șilor, au din plăcerea Scaonului Romei, au doară toate fură adunate întru una, nu știu.

Drept, că unii dintră uniții cei de acum tare vinovățesc pre vlădica Ioann Patachi zicînd: Patachi fiind învățat în shoalele iezuviților și crescut, despre o parte cu tehnele iezuviților, despre alta cu acea părere înșelat cumcă nici o episcopie nu poate să fie canonicească carea nu e sfințită și blagoslovită de papa, au poftit de la papa să se sfințească episcopiia Făgărașului și nu arhiepiscopiia și au dobîndit, necumpătata adecă a credinței sale cătră Scaonul Romei doveadă, mare rău clirului și poporului romînesc născu. [a]

Ci uniților acestora eu le răspund să-și aducă aminte de tocmala cea vechie a episcopilor lătinești carii, cum se întorcea vrunii din cei de lege grecească la împărtășirea Romei vechi, îndată încăleca preste ci, cît episcopii cei de lege grecească nu mai avea acea putere și volnicie carea o avuse întru neunire, ci cu totul atîrna de la voia și porunca episcopilor celor lătinești și numai vicării era acestora. Așa episcopul de la Oradea-Mare, așa episcopul cel rusesc de la Muncaci
198 așa episcopul cel unit de la Croația,/ pănă tîrziu, în zilele preabunei împărătesei Mariei Theresiei fură vicarii supuși episcopilor celor lătinești și cu mare nevoe putu milostiva împărătească de la Scaonul Romei dobîndi ca zișii episcopi să scape de supt robiia episcopilor lătinești și să fie episcopi de eparhie. Întru aceaiași asuprire era arhiepiscopul din Ardeal cu toți romînii lui

după făcuta unire cu Beserica Romei. Vezi partea 1, cap. 4, § 3. Altă mijlocire nice una nu era de a scăpa de încălecarea episcopului celui lătinesc, fără să se canonizască prin papa episcopiia romînilor. [...][1]

210 § 3

ÎNTÎMPLĂRILE MĂNĂSTIREI CĂLUGĂRILOR DIN BLAJ

Călugării mănăstirei Blajului nu de mijloc price au avut cu următoriul lui Inochentie Clain, vlădica Petru Pavel Aron, despre o parte pentru că le vătăma cădinţele cele dinlontru ale mănăstirei lor, despre alta că în veniturile cele ce după fundaţiia împărătească li se cădea, îi smintea. La atîta pre urmă ajunse lucru, cît doi ieromonahi din mănăstirea aceaia, Silvestru Căliani şi Grigorie Maior, tocma în Beciu, la Scaonul împărătesc s-au dus pentru apărarea cădinţelor mănăstirei asupra vlădicului Petru Pavel Aron. De unde, ce au dobîndit se va vedea din rescripturile împărăteşti care aci [a)], din arhivul mănăstirei Blajului scoase,/ pre-
211 cum le-am aflat, le descriu. Precum ori în ce price cu anevoe se poate ţinea cumpătu, aşa şi aci au aflat împă-
212 răţiia că călugării/ au greşit căci s-au dus la Beciu şi nu au trimis cu altă mijlocire plînsoarea sa ş.c. Şi pre vlădica,
213 Petru Pavel Aron/ încă l-au aflat vinovat şi s-au cerut samă cu amăruntul de la dînsul pentru veniturile
214 mănăstirei. Şi altele după aceaia foarte / cu grije fură de la împărăţie rînduite, în treaba veniturilor mănăstirei, spre folosul călugărilor şi spre împiedicarea vră-
215 jbei întră / mănăstire şi întră curtea vlădicului ce se

---

[1] În continuare despre canonizaţia episcopiei de către papa şi despre domeniul dăruit de împărăţie episcopiei, precum şi despre mutarea reşedinţei episcopului.

urzea pentru venituri. Între acele şi aceaia răsfirase
216 împărăţiia că, de va da vlădica/ din locurile cele dom-
neşti, cum se zic, alodiále sau din vii de acest feliu
colonilor, adecă proştilor, ca pe sama lor să le/ ago-
217 nisască, şi ei să ia rodurile dintru dînsele, unele locuri
ca acele să nu fie scutite de zăciuială, ci, măcar că din
firea lor sînt domneşti sau alodiale, totuşi, cînd le vor
agonisi proştii, pre sama lor, dăruite de vlădica, că-
lugării neapărat să ia zăciuială din rodul locurilor sau
a viilor acelora. Bine, zisei, le întocmise toate milostiva
împărăţie, totuşi nu putură împiedeca să nu se stîr-
nească acel cumplit foc între vlădica Grigorie Maior şi
între călugării mănăstirei Blajului care apoi şi pe vlă-
dica Grigorie Maior îl mîncă, şi pre călugări îi fece ne-
mica. Tot răul de acolo spun că au luat început, că
dînd zisul vlădica Grigorie Maior nişte pămînt de cel
domnesc sau alodial unor proşti ca să-l agonisască pe
sama lor, călugării, după datina ţărei / şi după răsfirarea
218 împărătească cea mai sus scrisă, vrură să ia zăciulală
de la proşti din rodurile locului aceluia. Vlădicului îi
sări în nas: cum să ia, zise, călugării zăciuială din
locurile mele cele vlădiceşti ş.c. Călugării nu-şi lăsară
dreptatea. Vlădica Grigorie Maior acum bătrîn, aţiţat
de alţii asupra călugărilor, îşi uită cît au trăpădat
însuş cu soţul său Silvestru, în zilele vlădicului Petru
Pavel Aron, spre apărarea căđinţelor mănăstirei Bla-
jului. Călugării dederă plînsoare la judecătoriile cele
dinafară, spre carea avea drept într-o treabă ca aceasta.
Să fi răspuns vlădica numai la plînsoarea aceasta a
călugărilor, şi călugării să nu fi păşit asupra vlădicului
la altele care nu se ţinea de plînsoarea cea dintîiu sau
de veniturile mănăstirei, lucru era de suferit şi călu-
gării ar fi căştigat causa. Ci, amîndoao părţile au fost
fără cumpăt, că şi vlădica au pîrît pe călugări de toate
cîte ştiia şi alte năsărîmbe încă făcu călugărilor; călu-
gării, cîte ştiia, şi mici şi mari, de vlădica, le desvăliră

şi cu atîta mai vîrtos se împulpa, că neprietenii vlădicului se arăta a părtini călugărilor, carii întru adevăr se bucura şi o parte şi alta să o veadă stricată. Ce judecată pre urmă au venit de la împăratul Iosif, prin episcopul cel lătinesc, Ignatie Batiani, trimisă în treaba aceasta, vei vedea din cele ce aci [a] le scriu din arhivul mănăstirei Blajului scoase. După aceaia/ Thadéus
219 Baro a Ráişah, canţelariul din Beciu, scriind carte
pretenească vlădicului Grigorie Maior, în taină l-au
220 sfătuit ca să se lasă de / vlădicie de bună voia lui. Care
carte priimindu-o zisul vlădică, nu vru nici la sfetnicii
221 săi cei mai aproape carii asupra călugărilor,/ parte
l-au ajutat, parte l-au aţiţat şi la cea mai de pre urmă
strîmtoare l-au adus, să o descopere, ci singur tră-
222 gînd samă/ lucrurilor sale, precum era om păţit, cu
bătrîneţele slăbit şi de cele de multe feliuri de lupte
care din tinereţele lui nu i se mai curmară, ostenit, se
mărgini, întru ascunsul inimei sale, ca să se lase de
223 vlădicie şi aşa, nespunînd nimănui nemica, trimise/
la Beciu scrisoare cu carea îşi arăta cugetul său accla.
Priimindu-se la Curtea împărătească lăsarea de vlădicie a lui Grigorie Maior, de acoloşi fu rînduit ca să-i umble pre tot anul cîte 1500 de florinţi nemţeşti pănă la moarte. Şi aşa dede împăratul voe clirului uniţ din Ardeal să-şi aleagă alt vlădică. Fiind adunat săbor mare în Blaj pentru treaba aceasta, acolo zisul vlădică arătîndu-şi voia şi înaintea clirului, că s-au lăsat de vlădicie şi luîndu-şi zioa bună de la clir, cu acestea începu cuvîntul: „Din tinereţele mele multe patimi se luptară cu mine“.

Iară pentru veniturile mănăstirei s-au poruncit de la împăratul ca, spre curmarea pricelor întră vlădică şi întră călugări, care totdeuna din veniturile acele se năştea, toate să se dea vlădicului pre 15 ani şi vlădica

pe tot anul să plătească pentru dînsele arîndă patru mii de florinți nemțești, carii să aibă a se împărți întră călugări și întră cliricii seminariului din Blaj. Și așa, următoriul vlădică Ioann Bob carele și acum custă, cuprinse toate veniturile mănăstirei din Blaj și le alipi lîngă cele vlădicești; ba și moșiia seminariului clericesc cea de la Cut încă fu dată zisului vlădică în arîndă. Atunci zise vlădica Grigorie Maior despre călugări: „Mă mîncară frații, dară vor screme pănă mă vor cica!“ Carea s-au și plinit, că, după trecerea celor 15 ani, acei puțini călugări carii mai trăia încă în / mănăsti-
224 rea Blajului nu căpătară înapoi veniturile sale, ci și astăzi le ține vlădica Ioann Bob. Acei puțini călugări, zisei, că vlădica Ioann Bob acea poruncă împărătească, ca în mănăstirea Blajului pănă atuncea să nu se mai priimească călugări, pănă cînd nu va scădea numărul lor, cît numai 11 să rămînă, după cum iaste fundațiia, ca 11 călugări să fie în mănăstirea aceaia, acea poruncă zisei, cu atîta credință o ținu și cu acea asprime era asupra acelora feciori pre carii îi sîmțea că au plecare a se face călugări, cît acum singur unul, bătrîn și neputincios călugăr, iaste în mănăstirea aceaia.

Așa, ținînd vlădica Ioann Bob și moșiia vlădicească și cea călugărească, și cu îmulțirea banchelor fără samă crescînd prețul tuturor productelor celor din moșiile acele, fece acea sumă mare de bani de care țeara s-au mirat. Că mai sus de șeptezeci de mii de florinți căpăta într-un an, a cărora jumătatea au fost din veniturile mănăstirei, pentru care nu da arîndă fără patru mii de florinți; aceste patru mii nu fac în bani buni fără opt sute de florinți. Asemenea, au căpătat mult și din moșiia cliricilor, și n-au plătit mai mult cliricilor în banche, fără cu acela număr carele era mărginit în bani de argint. Deci, fiindcă și călugării și cliricii cele ce sînt

spre hrana vieţici toate în marea scumpete trăbuia să le cumpere pe bani, fieştecarele poate vedea cîtă lipsă au fost siliţi să sufere şi cîtă foame să rabde şi călugării şi clericii, în anii trecuţi./ [...][1]

§ 8

APELAŢIIA DE LA SCAONUL EPISCOPIEI FĂGĂRAŞULUI LA SCAONUL ARHIEPISCOPESC AL STRIGONULUI

257 ...Afară de îndoială dară[2] pus mi se vede cumcă Scaonul Episcopiei Făgăraşului niciodată nu au fost supus canonicește Scaonului Arhiepiscopesc al Strigonului. Nice nu avem nici un esemplu în toată vremea cîtă au curs de la urzirea unirei ceii de acum, carea iaste mai sus de o sută de ani, vro causă să fi fost apelată de la conzistoriul uniţilor din Ardeal la Scaonul Arhiepiscopesc al Strigonului, nice până au domnit în conzistoriul uniţilor patărul theolog, necum după scoaterea lui de acolo. Frumoasă alsăuire era rominilor uniţi din Ardeal această neatîrnare ce era rămăşiţă şi arătată doveadă a Arhiepiscopiei rominilor ceii vechi din Alba Iulia sau Bălgrad.

Esemplu cel dintîiu de apelaţie de la conzistoriul rominilor uniţi din Ardeal la Scaonul arhiepiscopului al Strigonului îl puse întîmplarea lui Chiril Ţopa, vicariului din Haţeg, carele înainte de vro şese ani, în

---

[1] Se întinde pe larg asupra canoanelor tradiţionale, de a se aduna de două ori pe an sobor mare format din protopopi şi cîte doi preoţi. Atac împotriva lui Bob care în decurs de 29 ani a convocat soborul numai de două ori, cu ocazia depunerii jurămîntului, la înscăunarea împăraţilor Leopold şi Francisc.

[2] În prima parte a acestui paragraf se străduieşte să arate că episcopia unită de Blaj nu este subordonată arhiepiscopiei Strigonului, că — de ex., în chestiuni de divorţ şi recăsătorire — practica românilor diferă ca procedură şi soluţii de cea catolică.

conzistoriul Blajului, supt înainte-şederea vlădicului celui de acum Ioann Bob, cu nedreptate fu lipsit de deregătoriia cea vicariiască şi împreună şi de toată slujba preoţească. Această strîmbătate şi a sa de tot stricare neputînd-o suferi Ţopa, carea, de o vrea răbda el, poate, cum sînt stările-împrejur ale eparhiei episcopiei Făgăraşului de o treaptă de vreme, mai mulţi bărbaţi vrednici prin cei de neamul lor ar fi rămas stricaţi, au apelat, adecă au mutat legea de la conzistoriul Blajului la Scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, ca a doao oară să se judece lucrul pentru carele l-au osîndit aşa cumplit vlădica Ioann Bob, în conzistoriul său. Însă, nefiind obiceaiu, nici până aci vro pildă ca de la conzistoriul episcopesc din Blaj să se mute/
258 undeva legea şi airea să se caute dreptate, afară de dreptatea Scaonului episcopesc al Blajului, nu vru vlădica să sloboadă a se muta această judecată la Scaonul arhiepiscopesc al Strigonului. Şi drept, că, de ar fi ţinut vlădica Ioann Bob aşa dreptatea, în judecata aceasta, precum avea cădinţă a nu slobozi să se mute legea de la Scaonul său, nice el nu vrea fi silit a slobozi de la sine judecata aceasta la Scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, nice piiarderea volniciei Scaonului vlădicesc din Blaj ceii vechi nu o vrea lăsa moşie următorilor săi. Sau, măcar după aceaia de s-ar fi deşteptat. Că Ţopa, prevăzînd despre o parte piiarderea volniciei Scaonului episcopesc al Blajului, de va păşi mai încolo, despre alta fiindu-i groază de trapăd şi de chieltuială cu umblarea pre la Sîmbăta Mare, în ţeara ungurească, unde iaste conzistoriul cel arhiepiscopesc al Strigonului, vru mai nainte, ca cînd cu toată dreptatea ar fi curs judecata lui, prin bărbaţi mari a se ruga de ertare şi de milă la vlădica Ioann Bob. Se rugă, zisei, la vlădica Ioann Bob pentru Ţopa, episcopul Samuil Vulcan de la Oradiia-Mare, văr primare lui Ţopa, se rugă faţă, cu prilejul sfinţirei sale în Blaj; prinţul Bráncovan,

a căruia, măcar în ce lucru mare, nu se cădea să nu-i plinească cererea tocma un romîn, încă veni în Blaj de se rugă la vlădica Ioann Bob pentru Ţopa, ci nemica nu putură face.

De unde, socotind Ţopa că mai de folos iaste romînilor uniţi să pată ceva scapăt Scaonului vlădicesc întru volniciia sa, decît prin Scaonul acela să se strice bărbaţii cei vrednici şi harnici, carea nu de puţină scădere ar fi clirului şi neamului romînesc, căpătînd de la zisul vlădica ce fu silit mai de sus, tot protesul, se duse cu dînsul în Sîmbăta Mare, la conzistoriul arhiepiscopesc. Ci vlădica Ioann Bob încă, pe lîngă protesul dat în mînile lui Ţopa, supt pecete, pentru ca nu cumva
259 să se schimbe/ judecata lui cea asupra lui Ţopa făcută, trimise după Ţopa o carte lungă, la Sîmbăta Mare, unde avea doi preteni şi patroni puternici. Nu se opri nevoinţa Blajului asupra lui Ţopa aci. Ci, de acoleşi fu trimisă în Beciu, la *Novalista cel Unguresc (Magyar Kurir)* o scrisoare în carea se povestea cu covîrşire de laudă facerile de bine ce le fece Ioann Bob cu banii cei ce i-au adunat în vlădiciia sa, ca să le vestească acele zisul *Novalistă*, prin toată lumea ungurească, ca fiindcă a doao judecată a lui Ţopa era acum să se facă în ţeara ungurească, cu numărarea acelor faceri de bine şi cu laudele acele nemărginite, scăderile cele ce înadins s-au făcut în judecata cea asupra lui Ţopa să se acopere, şi pentru acele judecătórii besericeşti cei din ţeara ungurească să se plece a părtini aşa lui Ioann Bob, cît şi ei să osîndească pe Ţopa.

Ci, cela ce umblă întru întunerec, lesne se poticneşte. Că aducînd cineva aminte blăjenilor cumcă cu acea veste de sumă mare de bani de la vlădica Ioann Bob, întru facerile de bine ale sale vărsată, cu carea se înălţa preste toţi vlădicii romînilor din Ardeal cei înainte de dînsul laolaltă socotiţi, s-au căşunat pismă dominiului sau moşiei vlădiceşti de la Blaj, că lesne vor

gîndi cei mari că preamult iaste pentru un vlădică romînesc un dominium din care atîta sumă de bani se face, şi pentru aceaia se vor nevoi ca să se ia acea moşie grasă de la vlădica şi se i se dea ceva simbrie pe an, în bani gata, aducînd, zisei, aminte cineva aceste blăjenilor, această scrisoare[a], de nou trimiseră în/
260 Beciu la zisul *Nocalista*, ca şi aceasta să o vestească prin lumea ungurească, precum o şi vesti.

Întru această scrisoare se areată că cu acea mijlocire au adunat Ioann Bob aşa mare sumă de bani, că dintru începutul vlădiciei sale au tras de la sine, adecă n-au cheltuit pentru sine atîta, cît s-ar fi cuvenit, şi de toată pompa s-au ferit şi oricîte cheltuiale au putut încungiura, nu le-au făcut. Lîngă aceste, de cînd e vlădică produtele cele dintru acel dominium mai în tot anul au avut preţ bun, ba adeseori au fost şi scumpete; despre altă parte, osebit au blagoslovit Dumnezeu pe vlădica Ioann Bob, cît totdeuna au fost rodire multă întru acel dominium al Blajului./

261 Pre urmă, care e cap lucrului, Ioann Bob e gazdă, adecă iconom foarte mare, deci nimene nu trăbue să socotească că acel dominium episcopesc aduce prea mari venituri, pentru că, de ar fi vrut vlădica Ioann Bob să trăiască mai strălucît şi de ar fi făcut mai multe drumuri şi mai de multe ori de ar fi eşit din Blăj (de care, zice că de multe ori schimbarea sănătăţii l-au oprit), într-atîţa ani lesne ar fi chieltuit şi el veniturile acele, cum le-au chieltuit şi ceialalţi înaintea lui vlădici. Toate aceste, zice că pentru aceaia le-au făcut Ioann Bob, ca să adune pentru supuşii lui preoţi, ca un tată ce e cu milă cătră fiii săi, au tras de la sine, ca să poată ţinea fiilor săi.

Întră toate aceste, aceaia e prea adeverit, că iconom au fost foarte mare şi cu aceasta pre toţi cei mai nainte de el vlădici fără asămănare i-au întrecut, pentru că din tinereţele lui au fost deprins în iconomie şi întru

aceaia au petrecut până astăzi cu toată mintea și inima lui, întru carea fu osebit ajutat cu aceaia că fiind el mai nainte mulți ani la cătugării din Blaj deregătoriu, ce se zice dijmași, foarte bine știia toată firea și toate trebile acelui dominium, cît nici măcar un florint nice de cinste, nu putea să vină la deregătoarele lui, ca să nu știe el. Iară, de nu au trăit strălucit, și ceialalți înainte de el vlădici nu mai strălucit, nici mai fără cruțare au viețuit; ba încă, unii atîta au fost de postelnici, cît numai cu legumi custa, nice pește nu gusta. Iară Ioann Bob cele ce i-au fost lui după firea sa de lipsă, niceodată nu ș-au tras de la gură; ba în anii dintîiu știu că la aceaiași masă a lui alt feliu de pîne mînca și alt feliu de vin bea el și altele mai slabe punea înaintea prietenilor săi, cît protopop Alexandru Fiscuti carele după aceaia au fost vicariu în Hațeg, șezînd într-o vreme în Blaj și/ avînd masă la zisul vlădică, își cum-
262 păra pîne din tîrg, neputînd suferi pînea cea de la vlădica, și acolo, la masa vlădicului, scoțîndu-o din buzdunariu, mînca. Și mie mi s-au întîmplat odată că avînd norocire a fi la masa zisului vlădică și fiind eu slab din frigurile ce le-am fost avut mai nainte, din mirósul pînei ce era din grîu de groapă, din nou mă apucară frigurile.

Aceaia încă iaste adevărat, că în toată vlădiciia lui Ioann Bob produtele acelui dominium au avut preț bun și s-au vîndut scumpe. De nu avea în vrun an grîul preț bun, îl băga în gropi, unde îl ținea până îi venea acela preț carele îl vrea el. Pămîntul dintru acel dominium al Blajului nu numai în zilele lui Ioann Bob, ci totdeuna, din firea lui, e blagoslovit de la Dumnezeu, ca să nu înșele pre agonisitori.

Aceaia iaste drept, că, de ar fi făcut mai multe drumuri și mai de multe ori de ar fi eșit din Blaj, mult ar fi chieltuit dintru acea sumă mare de bani, cum au cheltuit cei înainte de el vlădici cu cele dese ale lor

canonicești vizitații, care sînt detori arhiereii, din firea deregătoriei sale, a le face, de oară ce Hristos nu vînători de bani, ci vînători de oameni au lăsat și au poroncit să fie episcopii. Iară vlădica Ioann Bob arareori au eșit în vizitație a-și cerceta oile sale. Cînd au eșit, încă nu atîta pot să zic că au făcut vizitație canonicească, cît că au alergat ca curînd iarăși să se întoarcă la iconomiia sa și să nu chieltuiască mult. Știu că eșind în vizitație canonicească, au venit, o dată în toată vlădiciia lui, și în protopopiatul Gurghiului, unde, de au umblat pre airea cîte cinci, șese sate într-o zi, cum îi era obiceaiul, aci, în trei ceasuri după prînz, cum sînt satele dese, au făcut vizitație canonicească în cinci sate, și pe cină iarăși s-au întors în Beica Romînească, la parohul Alexandru Truța, de unde eșise./

263 Spre abaterea pismei de la acel dominium vlădicesc și spre adeverire că, de ar fi făcut Ioann Bob cele ce au făcut ceialalți înainte de el vlădici, după detoriia sa cea episcopească, și el ar fi chieltuit veniturile vlădicești, ca ceialalți, lipsea să se spună acel adevăr mare, că ceialalți vlădici n-au ținut fără moșiia cea vlădicească, iară Ioann Bob, lîngă aceasta, dintru începutul vlădiciei lui au luat și veniturile toate ale mănăstirei și ale cliricilor, și pentru iale n-au plătit mai mult pe an în banche, de cum au fost hotărît să plătească în bani de argint. Așa, pentru veniturile mănăstirei au fost mărginit să plătească în bani de argint patru mii, și el au dat acele patru mii în banche, care nici opt sute de florinți, în bani de argint, nu fac. Așa, fiind hotărît ca din suma aceaia unui călugăr să se vină doao sute de florinți în argint, acum un călugăr lua acele doao sute în banche, care nice 40 de florinți în argint nu fac; și cu atîta era silit un călugăr bătrîn, a căruia vîrtutea toată, prin învățătura shoalelor, îi fu stoarsă, să-și tragă sufletul. Așa, pentru un cliric era hotărît o sută de florinți, în bani de argint; cum suta aceaia i se vinea de la vlădica Ioann Bob,

parte din veniturile mănăstirei, parte din veniturile seminariului cele de la Cut, în banche, care în bani de argint nu ajung 20 de florinți. Acum judece fieștecarele, până adună vlădica Ioann Bob cumplită sumă de bani, oare el și-au tras de la gură cele de lipsă, au călugării și cliricii au tras foame nesuferită și goliciune. Deci, nu are ce să pismuiască nimene romînilor acel dominium episcopesc de la Blaj. Că, de se vor chieltui veniturile lui cum se cade, după dreptate, și în cele ce poftește ființa episcopiei carea e rînduită de la Hristos spre a vînare oameni, nu e cu putință sumă mare să rămînă în urmă./

264 Ci, să ne înturnăm la Țopa. Pre urmă ajunse la judecătoriu pre carele nice nașterea lui, nice creșterea lui, nice firea lui nu-l lăsa la judecată a căuta în față și a se abate de la dreptate. De unde i se întoarse lui Țopa toată cinstea înapoi cea în conzistoriul din Blaj, supt înainte-șederea vlădicului Ioann Bob, cu răsturnarea rîndului judecății, luată și se întoarse la starea sa biruitoriu. Iară lui Ioann Bob și scăderile acele grele ce se aflară făcute în judecata cea aupra lui Țopa, și novelele mai sus-cetite cele în zioa dintîiu a lunei lui dechemvrie anului 1807, supt numărul 44, vestite, vîrtos îi micșorară numele în toată țeara ungurească. Că toți, numai din novelele acelea încă, fără de cele ce au auzit după aceaia, pricepură că lui Ioann Bob în toată vlădiciia lui mai vîrtos i-au fost plecarea spre iconomie și spre adunarea banilor decît a împlini acele în care spre mîntuirea sufletelor fu nevoința celor mai nainte de el întru acel scaon vlădici. Și aceaia l-au făcut mic pe Ioann Bob înaintea popistașilor celor din țeara ungurească, că toți cei mai nainte de el în Blaj vlădici au fost cu răvnă spre creșterea credinței catholicești, și cel înaintea lui, Grigorie Maior multe miriade au întors la unire, iară Ioann Bob, în toată vlădiciia lui această lungă, nici o nevoință spre adaogerea unirei

n-au pus, de cît că au eşit o dată fără de nici un rod în pămîntul Făgăraşului. Ba, necum să întoarcă pre alţii la unire, ci şi ai lui poporeni, fiind el paroh şi protopop în Móroş-Vaşarhéiu, s-au făcut neuniţi, pre carii după ce s-au făcut Ioann Bob vlădică, un cliric cetéţ, fiind acolo atunci paroh şi protopop Dimitrie Caian cel Bătrîn carele e acum în Blaj, preposit capitulului, iarăşi i-au întors la unire. Aceasta o ştie bine lăudatul Caian./

265 Acum, după întîmplarea lui Ţopa cea mai sus arătată, cu carea s-au deşchis calc apelaţiilor de la Scaonul vlădicesc al Blajului cătră Scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, văd că au început unii şi alţii a muta legea şi în cause de căsătorie de la scaonul vlădicesc al Blajului la Scaonul arhiepiscopesc al Strigonului, fără de nici o împiedecare. Unde va ajunge lucru pănă în capet, nu ştiu. Drept, că cum îşi bate capu Ioann Bob a micşora puterea protopopilor şi a face de nemica cădinţele lor cele din nepomenită vreme avute şi în legea Besericei Greceşti răzimate, ba nice nu face acum protopopi, ci numai viţe-protopopi şi cu titule care nu s-au mai auzit în legea grecească, lesne se poate esca cît toate causele cele de căsătorie spre despărţire pornite, nu mai mult în Scaonul protopopesc, ci, după cum iaste obiceaiul la popistaşi, întîia dată în conzistoriul cel vlădicesc de la Blaj să se judece. Carea, de va fi, apoi toate causele cele de acest feliu, spre a doao judecată vor trăbui, prin apelaţiia apărătoriului căsătoriei, de la Scaonul Blajului să se mute la Scaonul arhiepiscopesc al Strigonului. Care întîmplare, precum şi acele strămutări besericeşti ce se nevoiaşte vlădica Ioann Bob a le face, ce urmări vor să nască întră romîni, cărora nemica nu s-au obicinuit a le cădea aşa cu greu decît schimbarea în lege şi în cele besericeşti, aceia se cade să grijască şi timpuriu să pună piedecă carii au detoria a lua aminte ca să nu se întîmple, după năluciriile unui om, neplăcute urmări.

§ 9

DESPĂRȚIREA CĂSĂTORIEI

Precum tot feliul de împiedecări stricătoare de căsătorie care sînt la greci, le au și romînii cei uniți în Ardeal, așa, ori / cu carea dintru acele împiedecări, de
266 se va fi făcut căsătoriia, o desfac și romînii cei uniți din Ardeal, întocma ca grecii. Despre carea pe larg cuvîntă *Pravila* cea romînească. Pentru aceaia eu nu voiu să grăesc aci fără despre despărțirea căsătoriei cea pentru cuvînt de curvie, întru carea aflu că se desclinesc acum uniții de greci; așijderea voi grăi pentru căsătoriia cea pre ascuns *(matrimonium clandestinum)*, întru carea obiceaiului popistășesc urmează uniții.

Pentru cuvînt de curvie, adecă de au căzut vro parte după cununie în păcatul curviei, totdeuna poftind partea cea nevinovată despărțire, în Beserica Grecească s-au desfăcut de tot acea căsătorie și părților s-au dat voe a păși la altă căsătorie. Dinprotivă, la Apuseni, măcar că și ei, pentru cuvînt de curvie, îi despărțesc pre cei căsătoriți de casă și de masă, totuși a trece la altă căsătorie, pănă trăesc amîndoao părțile, nicedecum nu se dă voe. Așa și grecii și latinii își ținea osebitul său obiceaiu cu liniște, fără de a se osîndi unii pre alții. Pre urmă stîrnindu-se eresul lui Lutér și a lui Calvin, aceștea începură și întru aceaia a defăima pre latini, că nu desfac căsătoriia pentru cuvînt de curvie. [...][1]

269 Romînii din Ardeal, ca cei ce sînt de lege grecească, întocma ca grecii, înainte de a se uni cu Beserica Romei, desfăcea și ei de tot căsătoriia, pentru cuvînt de curvie.

---

[1] Despre anatema aruncată de Conciliul de la Trident asupra luteranilor și calvinilor care admit divorțul și despre tradiția bisericii orientale care îl îngăduie.

După ce s-au unit, rînduind împărăţiia theolog şi audítor cáuselor, în coastelé vlădicului unit, de lege lătinească, lîngă carele au fost cea mai mare putere în conzistoriul uniţilor, măcar că în săboarele protopopeşti se făcea despărţire de tot de căsătorie, pentru curviia unei părţi, totuşi, cînd ajungea causa la consistoriul vlădicesc după obiceaiu, pentru revizie, patărul
270 theolog nu o judeca după legea / grecească, ci după legea sa cea lătinească, după carea căsătoriia, carea au fost odată statornică, de aciia încoace nici pentru o pricină nu s-au obicinuit a se desface, pentru aceaia nici pentru cuvînt de curvie nu se desfăcea la uniţi căsătoriia în conzistoriul vlădicesc, pănă au fost lătinul theolog în conzistoriul vlădicesc al uniţilor; asesorii ceialalţi romîni ai conzistoriului aceluia, despre o parte fiind deprinşi cu theologul latin a nu face zisa despărţire, despre altă parte avînd nu ştiu ce frică deşeartă că se vor mînia popistaşii, de vor pricepe că romînii desfac de tot căsătoriia pentru cuvînt de curvie, au urmat a ţinea treaba patărului theolog, măcar că capitulum cel popistăşesc din Bălgrad tîrziu, în vlădiciia lui Ioann Bob celui de acum, ca nişte bărbaţi bine pricepuţi ce sînt, s-au mirat cînd au înţeles că în Blaj nu se desface legătura căsătoriei pentru cuvînt de curvie. Însă, mai nainte tot era cum era, că ştiu, în zilele vlădicului Grigorie Maior, că tocma în săborul mare fu despărţit de tot oarecarele cu porecla Bálamir pentru preacurviia muerei sale. Iară acum morţiş spre aceaia ca nicedecum să nu se desfacă căsătoriia pentru cuvînt de curvie, stă vlădica cel de acum Ioann Bob.

Ci, precum romînii din Ardeal cu clir cu tot niciodată n-au crezut că la ei nu se poate desface căsătoriia pentru cuvînt de curvie, nice nu s-au supus niceodată a urma întru aceasta obiceaiul popistaşilor, aşa fapta conzistoriului mai sus-spusă, de a nu desface căsătoriia

pentru cuvînt de curvie, nu iaste lege, ci silă romînilor uniți, precum i s-au și spus față vlădicului Ioann Bob, în săborul mare cel din anul 1792, unde și aceaia s-au arătat, că conzistoriul vlădicesc nu are acea putere, cît obiceaiul Besericei Grecești cel de obște cu sila să-l răstoarne. Și cu atîta mai puțin / în unele ca
271 aceste ale legei grecești tocmele nu e slobod nimenui a face schimbare, că clirul unit totdeuna au strigat și au făcut protestație, că la altele, afară de legea grecească, nu se supun fără celor cunoscute patru punturi ce se țin de credință.

Dintru aceste toate cu care chiar s-au vădit cumcă la cei de lege grecească, tocma și uniți de vor fi cu Beserica Romei, limpede iaste slobod, pentru cuvînt de curvie, a se despărți omul de muiare și a lua alta, judece acum care are suflet: îi fuge unui om muiarea cu alt bărbat, în țeară streină sau acolo se mărită (care întîmplări, mai ales pre la margini, sînt nenumărate în Ardeal; eu într-o parohie am aflat opt); bărbatul cel pre lege nevinovat rămîne cu vro cîțva prunci carii trăbue să-i hrănească, să-i îmbrace, să-i crească; iaste cu slujbă domnească, iaste supus porției împărătești și greotăților țărei aceste, neavînd găzdoae în casă, nu are cum le plini. Ce e mai mult, pofta cea firească îl împinge la dese, grele păcate. Acum, ce iaste mai rău, a slobozi pre unul ca acesta a se căsători în Domnul, au a-l face nefericit și în lumea aceasta și în ceaialalta?

Mulți carii sînt întru această întîmplare, nevrînd vlădica a-i slobozi să se însoare și temîndu-se preoții lor de vlădica a-i cununa, fug pre airea și cununîndu-se prin vrun preot strein, se întorc la casele sale și la pruncii săi, unde preoții lor știind că după legea grecească le-au fost slobod a se însura, și numai sila cea nedreaptă îi oprea de la căsătorie, îi sufere, tac, și așa aceia trăesc cu muerile lor cele noao. Ba văzut-am cît

tocma cu deliberatul cel de la Scaonul vlădicesc şi cu pecetea Mitropolici întărit, în care chiar era pus să nu se păşască la altă căsătorie, ducîndu-se la popă strein, se înturnară cununaţi şi trăire laolaltă pănă la moarte. Unii fiind pentru aceaia zăhăiţi / de vlădica, fug cu
272 muerile sale cele noao la Moldova, la Ţeara Muntenească şi aşa rămînînd moşiile cele domneşti deşearte, şi domnii locului pat pagubă, şi cămara împărătească, împuţinîndu-se oamenii cei porţiiaşi; uneori pruncii lor rămîn prin uşile oameniloi şi crescînd fără cuviincioasă învăţătură, ajung a se face oameni răi. [...][1]

279 § 10
PROTOPOPII

301 ...A patra căderiţă[2] iaste ca protopopii să cerce viiaţa şi petrecerea preoţilor, adecă de nu sînt înjurători sau sfadnici sau bătaci sau beţivi ş.c. Şi, despre beţie, cu cît aceaia iaste mai de obşte întru aceste părţi, cît mai toţi oamenii o socotesc întru nemica, ba unii se şi fălesc întru reotate, cu atita mai vîrtos se cuvine ca protopopii să cerce pentru aceaia pe preoţi şi să facă îndreptare, ca să nu se afle preoţii a fi povaţă oarbă orbilor. Că, de vreme ce Pavel Apostolul, *Către Corintheni, Cartea* 1, cap. 6, stih. 10, pre toţi oamenii cei

[1] Despre căsătoria ilegală, recunoaşterea şi despărţirea ei, la români.

[2] La începutul paragrafului se străduieşte să demonstreze că protopopii au, în vremea sa, drepturi limitate şi cere să se revină la vechea practică prin care protopopii erau episcopii locurilor (gr. *horepiscopi*). Primele trei îndatoriri ale protopopilor sînt: să inspecteze bisericile şi felul cum se oficiază cultul, să verifice cunoştinţele credincioşilor supuşi lor în materie de credinţă, frecventarea şi conduita credincioşilor în biserică, dacă cinstesc pe preoţi, dacă plătesc darea preotului, în fine să supravegheze conduita preoţilor şi modul de oficiere a sfintelor taine.

beţivi îi vesteşte închişi afară de împărăţiia ceriurilor, şi la cap. 5, stih 10, porunceşte ca nici să mîncăm la o masă cu cel beţiv, cum se va suferi aceasta întru preoţi carii sînt lumină oamenilor şi sare pămîntului? Şi ce va fi, dacă lumina se va întuneca şi sarea se va împuţi? De unde canonul apostolicesc 42 hotăreşte: „Episcopul sau preotul sau diaconul carele se joacă cu cotca şi iaste beţiv, sau să se părăsească de acele, sau să i se ia darul". Dară şi aceaia cearcă protopopii, oare nu merg preoţii la cricimă, ori va fi aceaia înlontru, în căsi, ori afară, în tîrg, sau şi la cîmp. Că iarăşi hotăreşte canonul apostolicesc 54: „Clericul carele se va /
302 afla mîncînd în cricimă, să se afurisească, afară de călătorie, cînd pentru lipsa se va abate la sălaşul cel de obşte pentru călători". Şi canonul 5 a săborului din Ardeal, la anul 1725 adunat, zice: „pentru popi carii merg la cricimă sau suduesc, sau blastămă... varecine va greşi în unele ca aceste, să aibă a-l globi protopópul cum va socoti sufleteşte, după greotatea păcatului, iară de se va oblici că nu l-au globit, ci l-au ertat fără de ocă, atunci el protopopu singur să fie globit cu gloaba săborului mare, 66 de florinţi".

Precum şi aceaia cearcă protopopii, cum se poartă preoţii pre la ospeţele cele de la nuntă: sufere oare a se face acolo jocuri scăndălicioase, au doară încă şi însuşi privesc la acele şi areată voe-bună spre iale? Că zice canonul 54 a săborului de la Laodichia: „Cumcă nu se cade preoţilor sau cliricilor la nunte sau la ospeţe a vedea oarece priviri, ci, mai nainte de ce întră cei ce fac priviri, a se scula şi a se duce de acolo". Cu cît mai vîrtos nu se cade să sufere preoţii glumele cele netrebnice din care se escază şi sfadă şi bătae, în priveghiu la morţi. Că, pentru aceaia s-au rînduit la oameni morţi a se ceti evanghelia şi psalmii, ca să ne venim în fire şi auzind cuvîntul lui Dumnezeu şi văzînd de faţă pilda cea tristă a statului nostru, să ne aducem

aminte de moarte, să socotim deşărtăciunea vieţei aceştiia, să ne plîngem păcatele, să ne îmbărbătăm spre fapte bună, să cerem răposatului odihnă, nu se facem glume toată noaptea, nemica sfiindu-ne şi să adăogăm păcate şi să necinstim pomenirea răposatului la carele ne-am adunat. Aceste, de nu le va putea împiedeca preotul, nicecum să nu stea acolo a ceti îndeşert şi cu necinste sfînta evanghelie, ci îndată să se ducă de acolo. Care ca cu bună rînduială să le săvîr-
303 şească, tocma se cade, la unele prilejuri / ca aceste, să se ferească de beutură şi de ameţeala capului. Nici aceaia nu iaste slobod preoţilor nicecum, ca să joace la nuntă, de oară ce aceasta şi mirenilor opreşte canonul 53 a săborului de la Laodichia, zicînd: „Cumcă nu se cade creştinilor carii vin la nuntă a juca, ci cu cuviinţă a cina sau a prînzi, cum se cade creştinului". Ba nice aceaia să nu sufere protopopii, ca preoţii să se facă răspunzători şi urători la nunţi, care obiceaiu iaste la nuntele proştilor, batjocorindu-şi statul său cu acea lungă, de nemica şi uneori scăndălicioasă vorbă, ci în tot locul cu acea cuviinţă şi strălucire de fapte bune să se poarte, ca văzînd oamenii faptele lor cele bune, să proslăvească pre Tatăl lor cel din ceriuri". Canonul 4 a săborului din Ardeal, cel din anul 1675, supt mitropolitul Sava, aşa porunceşte: „Care popă se va face vornic pre la nunte şi va juca şi va umbla beat prin tîrg şi va îmbla la cărcime şi se face măscărici şi vrăjitoriu, să i se ia popiia". [...][1]

[1] Atac împotriva lui Bob care a despuiat pe protopopi de dreptul de a pedepsi preoţii. În continuare atribuţii legale ale protopopilor: să judece litigiile matrimoniale, să emită scrisori asupra dreptului de a se cununa, să acorde dispense; citează o scrisoare a unui „protopop bătrîn" (care îi aparţine lui însuşi), atrăgîndu-i atenţia lui Bob că îşi arogă drepturi ce revin, prin hotărîrea canoanelor, protopopilor subordonaţi. În fine, despre dreptul protopopilor de a da scrisori de recomandare celor care vreau să se hirotonească.

322 A 11-a cădință a protopopilor iaste a da preoților popoară. Săborul mare din anul 1700, la numărul 3, zice: „Popii carii vin dintr-alte țări să nu se priimească pănă nu vor aduce carte de la vlădica. Așijderea popii carii merg într-alte epárhii să nu se priimească pănă nu va avea carte de la protopopul lui cumcă-i om bun și și-au plătit darea. Iară care protopop nu va face așa, să aibă vlădica a-l birșăgui cu 24 de florinți". Poruncește aci săborul ca nici un protopop să nu priimească, adecă să nu le dea popor acelor preoți carii vin dintr-altă țeară, fără știrea vlădicului. Iară, de va veni vrun preot dintr-alt protopopiat a țării aceștiia, atunci poate protopopul acesta să-i dea parohie, și fără știrea vlădichei, numai cît să aibă carte de la protopopul acela, supt a cui mînă au fost mai nainte, cumcă e om bun și și-au plătit darea vlădicească. Și săborul cel din anul 1675, la numărul 9
323 zice: „Tot / protopopul să nu priimească nici un preotu în poporu, pănă nu va aduce carte de la protopopul unde au fost nainte, cum s-au purtatu"; și la numărul 10, zice: „Nici un popă în poporu, fără știrea protopopului, să nu se tocmească, iară carele se va tocmi fără știre, să fie opritu de popie". Această a protopopilor cădință era mai văzută cînd oamenii după voia lor își schimba preoții și îi lăpăda. Iară de cînd s-au îmulțit protopopii cei învățați carii au contenit pre oameni de a-și lăpăda preoții, arareori își areată protopopii cădința aceasta. Totuși, și de cînd e Ioann Bob vlădică, au fost întîmplări de aceste. Știu că pe un Petru, paroh al Curticapului, în varmeghiia Turzii, protopopul locului cu săborul său judecîndu-l pentru beție de carea nici o nădejde nu era să se părăsească, l-au lipsit de parohie, fără știrea vlădicăi; și într-alt protopopiat, anume în Craifalău, fiind doi preoți, pre unul dintră aceștea, adecă pre Theodor Graur l-au băgat în parohiia Curticapului, carele și astăzi e acolo

paroh. Drept, popa Petru, după lipsirea sa din parohie, au ajuns la vlădica Ioann Bob cu plînsoare asupra protopopului, ci spunînd el drept causa pentru carea fu lipsit de popor, nemica nu-l folosi vlădica. Fără la anu iarăşi merse la vlădica cu suplică arătînd o carte de mărturisire cu niscari nemeşi făcută, cum că el acum s-au lăsat de beţie şi s-au îndreptat, pe carea au căpătat de la vlădica Ioann Bob răspuns că fiindcă, cum areată mărturisirile, popa Petru s-au părăsit de beţie, protopopul locului sau să-l bage înapoi în Curticap, sau să-i dea alt popor. Ci protopopul ştiind că nu s-au îndreptat, nicedecum nu l-au priimit. [...]'

§ 11

VIŢE-PROTOPOPII, INSPECTORII, ADMINISTRATORII, NOTARII

328 Titule sînt aceste neauzite în Beserica Grecească, nice în Beserica Romînilor nu s-au auzit pănă în veacul nostru. Notarii, drept, şi mai nainte au fost la romîni, ci nu carii să stăpînească protopopiaturi, în loc de protopopi, fără în fieştecarele protopopiat era unul dintră preoţi notariu, lîngă protopopu locului, ales de protopop şi supus protopopului. A lui Ioann Bob aflare sînt aceste titule streine de legea grecească şi de datina Besericei Romînilor. Văzînd el adecă că nu poate, după volniciia sa, să lapede pre ptotopopi din deregătorie, pentru că şi legea Besericei Greceşti şi vechiul obiceaiu al romînilor şi poruncilor prinţipilor Ardealului şi crăescul gubernium punea piiadecă îndrăznirei lui, începu în ţinuturile aecle, din care murea protopopii, a nu pune protopopi, ci pre aceia pre carii

[1] Despre dreptul protopopilor de a alege pe episcopi, de a ridica dajdie de la preoţii din protopopiat, de a nu fi demişi după bunul plac al episcopului, ci numai prin hotărîrea soborului.

îi rînduia ca să poarte deregătoriia cea protopopească în ţinuturile acele, a-i numi pre carii viţe-protopopi, pre carii inspectori, pre carii administratori; acum au început a da şi titule de notarii pre alocurea. Pre aceia, măcar că toată deregătoriia protopopească / o
329 poartă întocma ca protopopii cei adevăraţi întru toate, nice nu au mai puţină putere de cît protopopii, totuşi, fiindcă titula nu le iaste curat de protopopi, îi lapădă, după singură zburdarea sa, cînd vrea şi îi strămută dintr-un loc într-altu. Însă, poporul romînesc şi preoţii nu ştiu de aceste titule noao, în beserica lor, ci, precum aceia întocma poartă deregătoriia ca protopopii, aşa pre toţi îi cred şi îi numesc protopopi. Despre această faptă scrise această carte[a)] vlădicului Ioann Bob, din 13 octomvrie a anului 1808, acelaşi protopop
330 bătrîn, / carele au scris şi cele mai din sus doao cărţi către acelaşi vlădică. Nu-i ajunse lui Ioann Bob acea
331 nesuferită şi de / ocară strămutare, carea nice la popistaşi nu iaste în Ţeara Ardealului, nice la calvini, nice la unitărăşi, ferească Dumnezeu / apoi, la romînii cei
332 neuniţi; numai la luterani se schimbă decanii lor, tot la trei ani. Doară acestora au vrut să urmeze vlădica uniţilor Ioann Bob cu schimosirea cea mai sus spusă, ca să mestece în legea uniţilor ceva şi din tocmelele luteranilor, pentru ca pre urmă legea uniţilor să fie o coleşă de multe mestecături, precum va şi fi, de se va îngădui vlădicului acea volnicie, ca după năluciréa sa să răstoarne vechile tocmele şi de nu se vor întoarce la locul său cel încuviinţat acele ce Ioann Bob au pornit, după mintea sa, a le strica. /

333 Nu-i ajunse, zisei, lui Ioann Bob acea strămutare de ocară, ci şi protopopiaturile, făcînd cîte trei din unul, fără cumpăt le îmulţi, ca să aibă mai mulţi viţe-protopopi şi notarii. Pre carii, măcar că i-au vestit prin shematismus, nu la toţi le-au dat încă puterea lucrării protopopeşti. Toţi se miră de această

a lui faptă, pentru că şi mai nainte era strîmte protopopiatele uniţilor şi cu mult mai mici decît ale neuniţilor, iară acum, de vor rămînea cum le-au croit Ioann Bob, sînt mai toate nemica. Unii zic că pentru aceaia au îmulţit Ioann Bob aşa fără treabă protopopiaturile, ca văzînd streinii în shematismus atîta mulţime de protopopiaturi unite, fără nici o îndoială să creadă că fără asemănare sînt mai mulţi uniţi în zilele vlădicului Ioann Bob decît neuniţi în Ardeal, unde tocma împrotivă iaste lucru. Alţii zic că nu fără sfatul aceluia s-au făcut aceasta, carele doreşte în urma lui Ioann Bob să fie el vlădică, sau fiindcă el acum de ce dece mai slăbeşte şi aceaia încă o simte, că la cei mai mulţi din clir iaste urît, încai nepotu-său să urmeze în scaonul vlădicesc. Că, precum am spus mai sus, la uniţi alegerea vlădicului se face prin votizaţiia clirului, fieştecarele protopopiat dînd cîte trei voturi. Aşadară, de era mai nainte 50 de protopopiaturi, 150 de voturi se împărţea pe unii, pe alţii, iară acum, de vor fi o sută de protopopiaturi, vor să iasă 300 de voturi. Dintru aşa multe voturi, cu atîta mai vîrtos poate cela mădăjdui că vor cădea sau pre dînsul sau pre nepotu-său şi pre amîndoi atîtea voturi, cît să între în numărul celor trei candidaţi, că cred eu că niceunul nu se înalţă la deregătorie fără prin patroniia aceluia, şi pănă atunci poate rămînea oricare în vro deregătorie de acele pre ghiaţă, pănă cînd vrea acela. Lîngă aceste, de cumva se va rîndui / ceva simbrie vite-
334 protopopilor şi notariilor de la vlădica, vezi că şi după moartea vlădicului încă are acela nădejde să-i ţină legaţi pre aceştea: de nu vor pofti încă şi jurămînt de la ei, că veacuri ca acele viém, în care unii din cei besericeşti povăţuitorí nu atîta duhul sfintelor canoane, cît voia sa o urmeaze. Şi despărţirea aceasta a protopopiaturilor în mănunte părţi de Ioann Bob făcută, e nesuferită şi de rîs; pentru aceaia se cade a se înturna

la statul cel de demult. Şi dacă vrea vlădica Ioann Bob să se fălească cu multe protopopiaturi, se cădea acele nu cu stricarea celor de alţi vlădici agonisite să le îmulţească, ci cu întoarcerea a mai multe miriade dintru neunire, supt stăpînirea sa, spre care larg cîmp şi tocma îndemînat prilej în mulţi ani au avut, ci, în cît ştiu eu, nice măcar un suflet n-au întors cu nevoinţa sa, în toată această a lui lungă vlădicie.

Voiu să adaog aci doao scrisori a unui protopop bătrîn, care slujesc spre cunoaşterea statului lucrurilor întru stăpînirea lui Ioann Bob. Una e din 22 iunie a anului 1803, către conzistoriul vlădicului Ioann Bob, alta din 4 avgust a anului 1804, către vlădica Ioann Bob trimisă.

PREA CINSTIT CONSISTORIUM!

Ce s-au judecat în forumul acesta despre pricina lui Moldovan Gavriil cu muiarea sa, Şerbănaţ Paraschiva, din Solovăstru, supt cinci fevruarie a.c., conzistorialniceşte spre sfîrşitul hotărîrei încoace trimisă, din deliberatul săborului acestuia, supt 11 a lunei şi a.c., făcut, părinţeşte va cunoaşte preacinstitul conzistorium. Însă aflu în mai sus-lăudata a precinstitului conzistorium comişie această închiiare către mine îndreptată: „Aşa, acea cercare dinpreună cu judecata frăţiei-tale să o trimiţi / la Scaon, precum şi alte cause
335 ori în ce chip în forumu frăţiei tale judecate, fiind din deregătorie dătorie acele a le trimite la Scaon". Eu, ce va să înţeleagă preacinstitul consistorium cu aceste cuvinte, nu pricep. Că, de se înţelege cumcă dătoriia deregătoriei protopopeşti iaste ca hotărîrile protopopeşti cele ce după vechile şi bătrîne aşezămînturi în Beserica Grecească, a căriia nu de jos parte iaste Beserica noastră, pănă acum ţinute şi în prealarga a vlădiciei Făgăraşului eparhie cu preandelungat obi-

ceaiu carele nici un vlădică până acum nu s-au ispitit a-l vătăma, întărite, a se trimite la Scaonul arhieresc sînt obicinuite, şi eu să le trimit la Scaon, mi se pare că, precum obiceaiurile şi aşezămînturile acele îmi sînt preacunoscute, aşa pururea m-am şi nevoit a le împlini. Iară, de se înţelege că doară să se răstoarne obiceaiul cel vechi al Besericei ceii Greceşti şi alt nou práxiu să se bage acum în eparhia vlădiciei Făgăraşului, cu detornica plecăciune mă rog preacinstitului conzistorium ca mai pre larg să mi se răschireze lucrul şi lămurită instrucţie să mi se trimită, şi ca să ştiu de ce mă ţinea şi pentru ca să-mi fie cunoscută puterea prin carea se face înoirea. Că, precum nu toată puterea are volnicie a face înoire în lege, aşa, fiindcă trista ispită areată cumcă înoirea, mai vîrtos în legea cea besericească s-au obicinuit a naşte jalnice urmări, lăudat lucru, mi se pare, va fi, de se vor descoperi puterei ceii preanalte greotăţile care pot să se nască dintru înoire. Deci, până cînd se va limpezi cu amăruntul lucrul, mă rog să fie cu blagosloveniia Scaonului a mă ţinea de vechiul obiceaiu. Cu preaosebită cinstire rămînînd.

Adecă vlădica Ioann Bob cu sfetnicul său Dimitrie Caian, după ce au făcut nemica pre călugării din Blaj carii de la împărăţie / fusese rînduiţi sfetnici vlădicului
336 Făgăraşului, cu mîni, cu picioare şi cu multe feliuri de tehne porniră să spargă şi puterea protopopilor carea după legea Besericei Greceşti se cuvine lor, şi o ţin ca să poată stăpîni ei după volnicie. Ci întru aceasta le fu a sîmţi grele împrotiviri despre partea protopopilor. Dimitrie Caian carele acum e prepósit în capitulum, fiind mulţi ani professór la cei ce se găta spre hirotonie, în tot chipul s-au nevoit, încai în capul acelora să le bage părere mieşorată şi apusă despre puterea protopopilor şi că nu se cade întru îndoiale ş.c. a se înţelege cu protopopii lor, ci oblu la scaonul

vlădicesc să scrie. Dară aceia fiind oameni pricepuți și văzînd cît de puțin se folosesc cei ce ajung la Scaonul arhieresc, rîdea de învățătura lui Caian zicînd: așa iaste, pre protopopii noștri să nu-i băgăm în samă, de la Scaonul vlădicesc, cum vedem că sînt stările-împrejur, nici o nădejde nu poate fi de ajutoriu; apoi cine ne va apăra?

CEAIALALTĂ SCRISOARE IASTE ACEASTA

„La milostiva mustrare, din 13 iunie a.c., supt n-rul 385, prin carea cu iscălitura exțelenției-tale, toată încurcarea cauzei ceii de căsătorie a lui Tódea Irimie din Télec cu Hâba Maria și acea grea a lor asupra pravilei și asupra rînduialei exțelenției-tale ceii arhierești cu cununiia cea îndoit fărădelege și cu îndelungata fărădelege lăcuind laolaltă neascultare, părintește mie mi se împută și spre îndestulată dovedire aceii cumplite a mele nelegiuiri aceasta în mijloc se aduce, că eu, în 21 ianuarie a.c., mai sus-scrișilor am dat țidulă ca să se cunune pe lege, fără de a le da a se ceti rezoluția exțelenției-tale și fără de a țitălui acea rezoluție în țidulă-mi, de unde mi se / face înștiințare
337 ca orice dispenzație dai exțelența-ta, să nu dau țidulă după aceaia, ci în orighinal să o dau a se ceti, pentru adevărul lucrului și pricinî exțelenției-tale cunoscute, cu fiiască umilință răspund.

De ar fi de adevăr răzimată mai sus-arătata nelegiuire mie împutată, adevărat, foarte cu direptate mi s-ar împuta. Că, de vreme ce fiștecarele preot iaste pus să fie lumină și sare oilor lui Iis. celor cuvîntătoare, cu cît mai vîrtos protopopul carele iaste ochiul cel drept al arhiereului. De unde, de se va face lumina întunerec și sarea se va împuți, pricinuind ori în ce chip a nu se supune mirenii pravilei și canoricești-lor rîndueli ale arhiereului, cine poate măsura împu-

tarea unei nelegiuri ca aceasta? Însă eu, necum să fi pricinuit încurcarea şi neascultarea mie imputată, ci încă, tare cred că niciun lat de unghie n-am lăsat din sîrguinţa ce se cădea mie, întru acest lucru, a nu plini. Că, cerînd mai sus numiţii, după obiceaiul cel cu publicaţiia normei, prin rescriptul împărătesc din 23 septemvrie 1784 şi în clirul nostru băgată, ţidulă de cununie, în 21 ianuarie a.c. le-am dat acea ţidulă ca să se cunune pe lege, a Parohului locului fiind cercetarea împiedecărilor. Oblicind după aceaia parohul locului a mijloci împiedecare de a se cununa zişii Teleceni, mi-au descoperit împiedecarea. De unde, urmînd de la mine oprelişte ca să nu se cunune şi îndreptîndu-i către exţelenţia-ta pentru blagoslovenie, ei cu părtinirea curţii carea şi după aceaia cu nevoinţă i-au apărat, precum din scrisoarea dregătoriului din Ghernesít, carea în 12 fevruarie a.c., o-am trimis la exţelenţia-ta, pre larg s-au putut vedea, s-au dus preste hotar şi prin popă strein s-au cununat. Care fărădelege înţelegînd eu, îndată i-am oprit a lăcui laolaltă şi i-am
338 sorocit / la săbor; iară ei, în loc de a plini aceasta, mi-au trimis acea mare apărare a deregătoriului mai sus-pomenită.

Întru care încunjurare n-am avut ce face alta, fără în 12 fevruarie a.c. am făcut relaţie exţelenţiei-tale închizînd împreună şi scrisoarea deregătoriului cea apărătoare. Exţelenţia-ta ai scris pentru aceaia la măria-sa domnul fi-işpán şi nemica isprăvindu-se, în 11 maiu a.c. am adăogat a înştiinţa pentru aceaia pe domnul notárăş Dimitrie Caian, de unde mi-au venit răspuns că exţelenţia-ta şi a doao oară ai scris la mai sus-lăudatul fi-işpan pentru lucrul acela, şi, de nu se va isprăvi şi acum lucrul, de iznov se fac relaţie la exţelenţia-ta, carea o-am şi făcut, în 24 iunie a.c. După carea mi-au venit de la exţelenţia-ta, în 28 iunie, supt numărul 359, acest milostiv răspuns: „Dacă

nu s-o isprăvit până acum, înaintea lui Dumnezeu, nici noi, nici voi, vinovați n-om fi". Eu neputîndu-mă odihni în cunoștința mea, ca acei rău cununați creștini să viețuiască în căsătorie fărădelege până la moarte, am îndrăznit a te mai îngreoia pe exțelenția-ta cu scrisoarea mea cea din 18/6 iulie a.c. și a da umilită rugare ca să te milostivești cu dispenzație a-i slobozi să-și înoiască împrumutata voință, înaintea parohului locului și a doi sau trei oameni mărturii. La această rugare din 6 iulie a.c., exțelenția-ta te-ai milostivit a da poftita dispenzație, în 13 iunie a.c., supt 385.

După aceste toate, cu cea mai adîncă fiiască umilință mă rog și mă cuceresc să te milostivești exțelenția-ta a judeca ce vină am eu, sau ce am putut face eu, și nu am făcut, în lucrul acesta, ba să te milostivești a privi adynatía, adecă neputerea și protivirea ce iaste în mustrarea cea asupra mea slobozită. Zice
339 că de la mine au urmat toată încurcarea aceștei / întîmplări și neascultarea acestora, pentru că în țidula mea cea din 21 ianuarie n-am țităluit rezoluțiia exțelenției-tale și nu am dat a se ceti și mi se împută că dispenzațiia exțelenției-tale nu o-am dat a se ceti în orighinal. Dară, mă rog, care rezoluție? sau dispenzație? au doară cea din 28 iunie, sau ceastă din 13 iunie, că altă scrisoare, numească-se ori rezoluție, ori dispenzație, în lucrul aesta nu mi-au venit de la exțelenția-ta. Dară nici n-au putut să vie, că vîrful începutului acestui lucru au fost țidula mea cea din 21 ianuarie a.c. De-aciia au urmat relațiia mea din 12 februarie cătră exțelenția-ta, din carea întîiu și întîiu ai cunoscut exțelenția-ta întîmplarea. După aceaia cărțile exțelenției-tale cătră măriia-sa domnul fi-ișpan, apoi răspunsul exțelenției-tale cel din 28 iunie cătră mine, și mai pre urmă, la rugarea mea cea din 6 iulie, din 13 iunie dispenzațiia împreună cu împutarea cea grea mie făcută.

Milostiveşte-te· exţelenţia-ta părinţeşte a socoti, oare poate-se mai mare protivire şi contradicţie împleti, de cum încurcă conţipista aceştei mustrări asupra mea tunate. De la mine, zice, au urmat toată încurcarea aceştei întîmplări şi neascultarea acestora, pentru că eu, în ţidula mea cea din 21 ianuarie, n-am ţităluit sau răspunsul exţelenţiei-tale cel din 28 iunie, sau dispenzaţiia cea din 13 iunie, la rugarea mea cea din 6 iulie dată. Cu adevărat, mai mare protivire iaste intru aceasta a conţipistei dovadă, de cît în ceaia: *baculus in angulo, ergo pluit.* Pentru că, măcar că nici o legătură nu iaste întră starea băţului în unghiu şi întră ploae, totuşi se poate întîmpla ca stînd băţul în unghiu, să ploae. Iară să se ţităluiască în 21 ianuarie rezoluţia carea după aceaia, în iunie s-au făcut, nu iaste în lume făptură aşa înţăleaptă şi aşa puternică
340 carea să poată/face, cu atîta mai vîrtos că Domnul Hs. zice la, *Faptele Apostolilor*, cap. 12: „Nu iaste voao a şti anii sau vremile care Tatăl le-au pus întru a sa putere". Singură cănţălăriia exţelenţiei-tale au aflat a răspunde în 13 iunie la cartea după aceaia în 6 iulie acestuiaşi an dată, de care feliu de măzăcíe nu numai acum s-au încumătat cănţălăriia exţelenţiei-tale a face, că şi adăunăzi, într-o scrisoare lătinească, carea trăbuiam să o arăt la slăvitul ofiţiolat, mi-au venit cu numele exţelenţiei-tale *datum* din 9 maiu şi acoloş mi se arăţa că trimisa mie poroncă au sosit la exţelenţia-ta, pe poştă, în 7 iunie acestuiaşi an de la crăescul gubernium.

Şi, după nişte contradicţii ca aceste, încă îndrăzneşte conţipista, ca o tudumană, a-mi scrie: să ştiu că orice mi se scrie de la Scaonul arhieresc, toate exţelenţia-ta însuşi le lucri, au cercetate le iscăleşti, sau din rînduiala exţelenţiei-tale *quoad omnia* se expedăluesc, precum şi această mustrare, iară nu după conţipişte. Cine poate suferi o îndrăznire ca aceasta

a conțipistei carele niște contradicții și măzăcii nesocotite ca acele, precum sînt cele mai sus arătate, fără sfiială cutează a le lipi cătră înțelepciunea exțelenției și a-ți face de necinste bătrînețele exțelenției-tale cele cu titulă așa înaltă acum de preanălțatul împărat, cu mare bucurie, laudă și fala noastră tuturora împodobite. Cu adevărat, unii conțipiști ca aceștea nu se cade a se răbda lîngă exțelenția-ta. Că unii ca aceștea, precum iaste obiceaiul unor curteri, învățîndu-ți tot năravul și toată plecarea exțelenției-tale, lesne vor vîna prilejul și te vor înșela a iscăli conțepturile lor, de carea în deșert apoi vei bănui. Ci, să te milostivești exțelenția-ta, a ținea bărbați aleși carii să aibă loghică la cap. De nu se află în
341 cler, încă de aircă să capeți, pe plată bună, că ț-au dat Dumnezeu putere de ai vreme a nu cruța simbriia la niște conțipiști înțelepți, carii să ajute bătrînețele exțelenției-tale, iară nu să le mai îngreoiaze; rîndul bun, cinstea exțelenției-tale și binele de obște poftește aceasta. Că, de vor merge lucrurile la Scaonul arhieresc tot așa ca acum, mă tem să nu se dea pricină de îndoială, nu numai că nu sînt cercetate de exțelenția-ta lucrurile ce se scriu de la Scaon, ci, cumcă nici iscălitura numelui exțelenției-tale nu iaste scrisă de exțelenția-ta.

Iară, în cîtu-i pentru mine, arătînd eu îndestul nevinovățiia mea, cu cea mai umilită plecăciune mă rog exțelenției-tale, de vreme ce *impossibilium nulla obligatio*, să te milostivești a nu mă socoti pricinuitoriu încurcărei și neascultărei Telecenilor, pentru căci n-am țităluit sau n-am dat a se ceti rezoluția exțelenției-tale, carea după țidula mea cea din 21 ianuarie s-au născut pe lume și pe conțipista mustrărei ceii din 13 iunie a.c. părintește să-l dojenești mai cu sîrguință a privi la cinstea exțelenției-tale, întru conțepturile sale, și cănțălăriia să se îndrepteze amintrea,

că es de acolo scrisori aşa cu mari şi dese greşeale scrise, cu numele exţelenţiei-tale, cît iaste ruşine a le arăta unde ar trăbui să se arate. Cu adîncă evlavie rămînînd".

Dintru această a prototopului scrisoare fieştecarele poate vedea cum au curs lucrurile la scaonul vlădicesc în Blaj, supt stăpînirea lui Ioann Bob, înainte de rădicarea capitulului, carele îl fece el. Că, fiindcă Ioann Bob pre nimene nu vrea să ţînă lîngă sine, fără numai pre Caian, pentru cruţarea chieltuelei, singuri amîndoi purta toate lucrurile şi conţepturile cele pentru
342 această mare eparhie a Făgăraşului, carii afară de aceaia că amîndoi / puţin sînt iscusiţi întru ştiinţe cu totul era cufundaţi întru grijile iconomiei. De unde nu era cu putinţă să nu se întîmple acele scîlciituri care le spune protopopul, în scrisoarea cea mai sus-cetită şi altele, la Scaonul vlădicesc al Blajului.

Acest protopop a cui sînt şi cele mai sus, în limba lătinească descrise trei cărţi, de mulţi ani n-au încetat pănă aci, după datul prilej, a scrie către vlădica Ioann Bob şi la scaonul lui asupra greşealelor vlădicului întru povăţuire şi asupra scaonului lui, carele de la singuri Ioann Bob şi Dimitrie Caian atîrna; nu din ceva mînie făcînd aceasta, că nice nu i-au făcut Ioann Bob nici un rău, pentru a căruia nesuferire să se turbure asupra lui, ci numai din răvna adevărului, a dreptăţii şi a binelui de obşte. S-au încumătat a se pune împrotivă lucrărilor lui Ioann Bob, cu nădejde că doară, doară se vor înturna lucrurile spre mai bine şi vor veni la măsura cea canonicească. Drept, lui Ioann Bob nu i-au plăcut răvna acelui protopop. Pentru aceaia încă în anul 1794 i s-au lăudat cu aceste cuvinte: *dabo operam ut illum destruam.*[1] Ci protopopul avînd tare nădejde în Dumnezeu şi

[1] Mă voi strădui să-l distrug (lat.).

întru dreptate, nemica pentru aceaia n-au micşorat din răvna sa cea spre binele de obşte.

Acest protopop după ce au auzit că vlădica Ioann Bob au prins a deschide mîna şi a face fundaţii, ca şi el, despre partea sa, să adaogă îndemn lui Bob cu lauda spre a face mai mult bine din banii adunaţi, toate vitrélele curgerei graiului său le-au slobozit spre lauda lui Ioann Bob, în cartea, carea în 14 octomvrie a anului 1803 o-au scris către Ioann Bob. Cu toate aceste, şi după aceaia n-au încetat a-i aduce aminte şi a-i arăta scăderile povăţuirei lui şi a-l îndemna ca
343 să ţînă oameni harnici lîngă sine. Întră aceste, pre/ protopopul acela l-au îmbiiat vlădica Ioann Bob, prin scrisoarea cea din 28 martie a anului 1805, ca să-l pună vicar în locul răposatului Mihail Timar, la Haţeg; ci protopopul mulţemind vlădicăi cu scrisoarea sa, în 4 aprilie al aceluiaşi an, nu primi data cinste. Aşa, şi cînd au auzit că vlădica Ioann Bob face capitulum, nicecum nu vru să se roage ca să-l priimească întră canonici. După ce au murit unul dintră canonici anume Avraam Méheşi, protopopul acela s-au rugat de Ioann Bob într-un chip aşa de apus, cum ştiia că-i place lui Ioann Bob, ca să-l priimească în locul răposatului canonic; nu pentru aceaia s-au rugat, că doară are lipsă şi voe a fi canonic lîngă Ioann Bob, sau doară ar socoti că Ioann Bob se va pleca a face aceaia, ci pentru ca cu această mijlocire să îmblînzească mînüia lui Ioann Bob cea asupra familiei protopopului, că au fost înţeles protopopul că vlădica Ioann Bob la atîta au ajuns asupra familiei protopopului, cît au zis că el s-au jurat să nu priimească nici unul mai mult din familiia aceaia în clirul său, precum văd că nici nu priimeşte. Singură aceasta iaste pricina împărechierei întră protopopul acela şi întră vlădica Ioann Bob, că protopopul zice şi vădeşte că vlădica e detoriu să ocîrmuiască toate canonicește,

iară vlădica crede că are putere să facă ce va vrea. Altmintrea protopopul e cu toată dragostea și cinstea către persoana lui Ioann Bob, și cu toată evlaviia îl pomenește întru obicinuitele rugăciuni și îi poftește să-l țină Dumnezeu întru mulți ani.

Pre urmă, se cade și aceaia să însămnăm aci, că vlădica Ioann Bob, în scriptura carea au făcut-o pentru rădicarea capitulului, așa arcată către împăratul și după aceaia către papa, că el pentru mai buna și mai ușoara grije vrea să împartă toată eparhiia episcopiei Făgărașului în decanaturi și fieștecarele canonic să aibă cîte un decanat, adecă canonicii să fie și
344 decani / și în tot anul o dată, sau, de va fi ceva piedecă, tot în doi ani o dată fieștecarele să-și cerceteze decanatul său, cu toată chieltuiala sa, fără de nici o îngreoiare a poporului sau a parohilor. Unde întîiu aceia se cade a lua aminte, că în Ardeal nice la popistași, nice întru altă oarecare lege, fără numai la luterani, sînt titulele acele de decani. După aceaia se cade a lua aminte că vlădica Ioann Bob arătînd voia aceaia a sa, nice înaintea împăratului, nice înaintea papei n-au spus că eparhiia a vlădiciei aceștiia, după tocmelele legei grecești, pururea, și înainte de unire, și după unire, s-au povățuit după vlădica prin protopopi; nice n-au spus că doară vrea să lipsească pe protopopi de drepturile și cădințele lor, ba nice aceaia n-au spus, că el s-au luat mai în toate protopopiaturile a pune în loc de protopopi vițe-protopopi, notari, ș.c. De unde nimene nu se cade să se înșeale că doară împăratu sau papa au întărit cugetul lui Ioann Bob asupra cădințelor protopopești, și clirul totdeuna are cale a cerca mai sus, ca nimene să nu îndrăznească a băga altele, afară de cele cunoscute patru puncturi între romînii cei uniți din Ardeal. Și aceaia se cade se însămnăm, că, măcarcîți va trimite vlădica în vizitație, pre dînsul nu-l scutesc canoanele să nu iasă a-și cer-

ceta oile sale, mai vîrtos cînd pentru cruţarea chieltuialelor se trage de a plini această grea a sa detorie. Şi dacă aceluia carele cîştigă miriade de florinţi pe an, nu-i dă mîna să chieltuiască pe vizitaţie, cum, un canonic din şepte sau opt sute de florinţi în banche îşi va putea ţinea şi casa şi să umble şi în vizitaţie cu toată chieltuiala sa? Mai puţin s-ar cădea să le dea vlădica pe zi cîte patru florinţi, în bani buni, din carii să-şi plătească caru ş.c./

345 § 12

PAROHII ŞI CEILALŢI SLUJITORI BESERICEŞTI [1]

346 ... Voiu să scriu aci[a)] / răscriptul acela cu carele în anul 1743, cel de vecinică pomenire vlădică, Inochentie Clain, după multe ostenele s-au întors din Beciu /
347 acasă la Ardeal, carele nu numai acele cuprinde care se ţîn de moşiile, de mijlocirile traiului şi de scuteala
348 preoţilor, ci / şi de acele are, care se ating de romînii mireni. Că vlădica Clain, după nemăsurata răvnă cu
349 carea era înfierbîntat cătră / neamul său cel romînesc, nu fu îndestulat cu nevoinţa cu carea cerca binele clirului său, ci se încumătă a se pune în primejdie, ca /
350 să cîştige fericire şi tuturor celoralalţi romîni, adecă ca nemeşii romîni să se înalţă la deregătorii politiceşti, ca şi ungurii nemeşi, şi romînii cei proşti să fie scutiţi de asprelele domnilor pămînteşti, şi alte mai multe mari lucruri spre folosul romînilor au ispitit, care nu se resfiră în rescriptul acesta, fără pe deasupra se spun, zi-

[1] La începutul paragrafului, despre scutinţele preotului-paroh, ale cîntăreţului şi ale ţîrcovnicului sau crîsnicului.

cînd că acele sînt de mai mare ispitire. De aci cred eu că s-au urzit asupra prea bunului părinte vihorul carele pre urmă îl fece să moară afara de Ţeara Ardealului.

Şi altă a împărătesei Mariei Theresiei rînduială sau rescript, din 11 zile a lui avgust a anului 1773, vom descrie aci[a], carea / supt numărul 1598 s-au dat pentru
351 apărarea clirului unit, şi extractul rescriptului crăesc celui din 17 aprilie a anului 1777, supt numărul 3985 eşit, îl voiu scrie aci[a], carele despre aceaia / grăiaşte, ca
352 parohilor să se dea moşii, în cît se poate deplin; ba şi besericilor şi dascalilor să li se dea moşie, poroncește. Acestaşi rescript întru acest chip[a] îl împărtăşi crăescul
353 gubernium / al Ardealului, în 22 iunie anului 1780 vlădicului Grigorie Maior, al unitilor romîni din Ardeal. Care aşa spun că are a se hotărî porţio canonica, cît fieştecărui paroh să-i vină căştig curat şi statornic pe an de 200 de florinţi nemţeşti, iară la locurile cele mai alese, de cîte 300 de florinţi nemţeşti. Căştigul sau venitul acela aşa are a se înţălege din pămînturi arătoare,/
354 din vii, din fînaţe, că să se scoată toată chieltuiala carea e de lipsă spre agonisirea acelora, şi după scoaterea tuturor chieltuialelor cîştigul ce rămîne, acela are a se socoti în cele doao sute de florinţi, din care se alcătuiaşte porţio canonica. Carea de se va socoti, precum trăbue să se socotească, în puţine locuri vei afla în Ardeal să aibă parohul cel unit porţio canonica întreagă. Ştiu că în zilele celui de vecinică pomenire împărat Iosif al doilea carele voia să ajute pe parohii romîni uniţi în Ardeal, s-au făcut conscripţie de veniturile parohilor uniţi, cu carea în multe locuri s-au aflat că scoţînd toată chieltuiala au rămas căştig numai de 2, de 4 şi nu cu mult mai sus de florinţi, ba, în unele locuri, nice chieltuiala n-au eşit toată./

355

CAP VII

DESPRE FAPTELE VLĂDICILOR CELOR UNIȚI DIN ARDEAL

§ 1

A LUI ATHANASIE CELUI ÎNTÎIU CU NUMELE ACESTA

Vlădica Athanasie, după ce s-au unit romînii cu Beserica Romei, ținînd sobor de toți protopopii Ardealului, în 14 septembrie anului 1700, dede aceste rînduiale care să le țină toți romînii cei din Ardeal și din părțile lui împreunate:

„Într-această vreme fiind săbor mare în mitropoliia Belgradului de toți protopopii Țărei Ardealului care sînt romîni, noi, vlădica Athanasie, am arătat pohta noastră către svîntul sobor cu aceste poncturi. Și poràncim foarte tare, în tot locul, în varmédghii, în scaune, în parțium, protopopilor, preoților, mirenilor carii sînt romîni, greci, sărbi ce sănt aici, în Țara ce se chiamă Tranjilvanie: — Pohta vlădicăi. — [...][1]

371 Cele ce se hotărăsc în săborul despre carele cuvîntăm, la numărul 22, s-ar vedea a fi prostie, ci socotind stările-împrejur cele de atunci, vom afla că nu fără înțelepție le-au mărginit / săborul. Cei ce până aci
372 fusese supt stăpînirea calvinilor se alunecașe pre urmă la unele deșărtăciuni cu nebăgarea de seamă a legei cei pravoslavnice. Unii preoți mergea cu pipa în gură fumînd până la ușa besericei, acolo ajungînd o lua din gură și o punea deasupra ușei besericei, și întrînd în beserică, lua epitrahilul în grumaz și cădelnița a mînă;

[1] Se citează în original documentul referitor la reglementarea strîngerii soborului, hirotonirea preoților, primirea preoților din alte regiuni, cununarea clandestină, curvia fețelor bisericești, asuprirea de către mireni a fețelor bisericești, nerespectarea etichetei și a costumului de către preoți, obligativitatea frecventării bisericii etc., etc.

eşind din beserică, iarăşi apuca pipa. Deci, unele ca aceste necuviinţe, şi cine ştie ce vor fi fost şi altele, acele au vrut săborul să le curme cu canonul acesta. Că altmintrea, a trage tăbac, ori pe nas, ori cu pipa, cu cumpăt, nu e nici un păcat, precum nu e păcat a mînca pîne şi a bea vin cu cumpăt.

Pentru acelaşi peristasuri sînt hotărîte şi cele de supt numărul 24, că calvinii, precum sînt vrăjmaşi sfintelor icoane, aşa adusese pre unii romîni carii mai de aproape era supuşi lor, ca nici o icoană să nu ţină în besericile lor.

După ce prin nevoinţa lui Télechi Mihai al doilea, Ardealul de tot tras de către turci, au apucat supt stăpînirea Casei Austriei, care stăpînire fu întărită prin pacea cea cu turcii, în 25 ianuarie a anului 1699 făcută, şi Iosif cel întîiu, feciorul lui Leopold celui întîiu, s-au făcut el întîiu crai de moşie al Ungariei, unii dintră unguri nu fură îndestulaţi cu aceste tocmele, şi pentru aceaia începu a se cloci acea rebéliie asupra împăratului Leopold al romanilor şi asupra fiiului său Iosif, craiului de moşie a Ungariei, carea apoi se ivi supt povăţuirea lui Rácoţi Ferénţ, fiiului lui Racoţi Gheorghie al doilea, prinţipului oarecînd al Ardealului. Deci, ca nu vreunii dintră preoţii romîneşti să se înşeale a nu se pleca împăratului Leopold al romanilor şi craiului de moşie al Ungariei, Iosif, aspru porunci săborul, supt
373 numărul / 26, ca toţi, la sfintele slujbe, ca pre cei legiuiţi stăpînitori să pomenească după obiceaiu pre împăratul Leopold şi pre Iosif, craiul Ungariei. Ba şi aceaia se porunceşte, ca toţi să pomenească pre vlădica Ardealului. Că, precum am arătat în partea întîiu, cap. 4, § 2, unii, şi mai vîrtos o parte a nemeşilor din pămîntul Făgăraşului adămănaţi de calvini încă nu s-au fost întors la unire; şi de unii ca aceştea opriţi unii preoţi încetase a pomeni la sfintele slujbe pre vlădica său.

Mai scriu aci încă o carte a vlădicului Athanasie carea în original o am a mînă, cu pecetea mitropoliei întăritä şi cu mîna vlădicului iscălită, afară de săbor, cătră protopopi, întru acesta chip trimisă:

374 [...] Şi mai poruncim tuturor foarte tare, despărţenie întru căsătoriţi să nu să facă mai mult necăeri, nice într-un chip, şi, de s-au şi făcut, să să îndirepte la loc. Şi unde va fi oca ca aceaia, să să adune aici, în săbor, la Bălgrad, înainte noastrî şi vom socoti cu toţi, iar care protopop ar face vo o despărţenie, să ştie că necum protopop, ce nice popa mai mult nu va fi, şi toate bucatele i să vor lua.

Popii cari-s cu a doao muiare, nice la liturghia, nice la ispovedanie să nu îndrăznească, nice la alte slujbe preoţeşt să nu să tindă, fără la cântare. Aşijdere, şi cárí de acum năinte se vor însura a doa oarî, nicecum să nu mai slujească nice o taina, ce să fie lipsit de toate trebile preoţeşt şi să va şi globi cu 66 de florinţ.

Cari dieci să vor duce într-alte ţări, de să vor preoţi la alţi arhierei, unii ca aceia să fie lipsiţi de toate cele preoţeşt şi de bucatele lor.

Noi, după porunca Domnului Hs. şi după pravila sfinţilor apostoli şi a sfintelor săbóre şi a sfinţilor părinţ,

375 poruncim/ tuturor foarte tare: cele ce-s oprite şi legate de Domnul Hs. şi de beserica lui şi de sfinţ apostoli, să lea ţinéţ şi, precum am poruncit, să faceţ. Iar care are face într-alt chip, să ştie că mulţi să vor mira de petrecere acelora şi vom găsi pe alţi, în locul acelora, cari vor mai bine asculta de porunca noastrî. Scris în Bălgrad, luna lui octov., 25 de zile 1711.

Athanasie (L.P.) *vlădica.*

Iscălitu-s-au în anul Domnului 1712, în luna lui ian. 4 zile".

Acea asprime cu carea vlădica Athanasie pre preoţii cei cu a doao căsătorie, preste cele ce aşezase în treaba

aceasta, la anul 1700, în săborul mare, în cartea aceasta îi scăreşte la starea cîntăreţilor, ba şi la gloabă de 66 de florinţi, trăgînd doao piei de pre un bou, îi supune, e sămn că popistaşul theolog carele era pus în coastele vlădichei, vîrtos acum încălecase; şi precum la protopopi' nicedecum nu e slobod să se însoare, acela poate obiceaiu se nevoia să-l bage şi întră romînii uniţi. Întăreşte-se acest al mieu prepus, de acolo că întru aceastăşi carte opreşte pre popistaşi[2], preste obiceaiul cel de nepomenită vreme ţinut, nicăiri şi nice într-un chip să nu facă despărţenie, fără în treaba aceaia să se mîne oamenii la Bălgrad, la săborul cel vlădicesc, cît, de ar face vrun protopop vro despărţanie, nu numai de protopopie, ci şi de preoţie să fie lipsit, ba şi averea să i se ia toată. Ce iaste aceasta alta, fără că fiind la popistaşi datina, causele cele de despărţenie, nu la protopopi, ci întîia dată la episcop să se judece, theologul latin acelaşi obiceaiu, cu sila vrea să-l bage şi întră uniţii romîni? Cu carea şi aceaia dobîndea, că fiind el auditor causelor, şi alt obiceaiu popistăşesc silea pre romînii uniţi să priimească, adicăte ca căsătoriia nici pentru cuvînt
376 de curvie să nu / se despartă. Ci, cu toate tehnele theologului şi protopopii judecă causele cele de căsătorie pănă astăzi, şi preoţii cei cu a doao căsătorie, cum vedem, slujesc toate cele preoţeşti, afară de liturghie. Mie mi se pare că această carte singur theologu o-au făcut, şi apoi au silit pre vlădica să o iscălească; la care lucru tîrziu s-au plecat vlădica. Că cartea fu scrisă în 25 octomvrie a anului 1711 şi apoi iscălită în 4 zile ianuarie a anului următoriu, 1712, precum aceaiaşi carte spune, cum cetim mai sus.

Şi pre aceia carii se ducea într-alte ţări a se hirotoni preoţi, aspru a se pedepsi mărgineşte cartea. Că nu nu-

[1] Corect: popistaşi.
[2] Corect: protopopi.

mai de toată slujba preoţească să fie lipsit, ci şi averea lor să li se ia porunceşte. După ce adecă vlădica Athanasie cu tot clirul şi cu toţi romînii s-au întors la unire, vru împăratul ca şi romînii să se mai netezească cu învăţătura şi să se mai poliiască; carea lipsea întîiu să se înceapă de la clir. Deci vlădica poftea de la cei ce vrea să se hirotonească preoţi mai multă ştiinţă de cum era pănă aci, în veacurile varvare, obicinuit. Pentru aceaia unii diiaci vrînd a se feri de osteneala învăţăturei, fugea printr-alte ţări, unde afară de cetire şi de cîntare nu se poftea altă învăţătură, şi hirotonindu-se preoţi se înturna acasă la Ardeal; ba s-au aflat încă unii carii, nehirotoniţi preoţi întorcîndu-se acasă, au prins a sluji cele preoţeşti.

§ 2

A LUI IOANN, LIBER BARO PATACHI SAU NEMEŞ

După moartea lui Athanasie au urmat în vlădiciia romînilor din Ardeal Ioann Patachi sau Nemeş, dăruit de la împărăţie cu titulă de liber baro. Acesta fiind
377 născut romîn şi de / lege grecească, trecuse la legea cea popistăşească, de unde fiind ales vlădică, în partea romînilor celor din Ardeal, iarăşi se întoarse la legea cea grecească a romînilor. Cumcă acesta atunci, cînd fu ales vlădică în partea romînilor, era de lege popistăşască, mai mulţi bătrîni de ai noştri, în prunciia mea, am auzit povestind; unii încă zic că să fi fost tocma iesuvită. Unde, şi prin cine s-au sfinţit acesta arhiereu, nicăiri nu am aflat scris, nice din gura bătrînilor nemica nu am auzit despre aceasta. Ioanichie Basilovici, proto-egumenul din Muntele Cérnec la Muncáci, de acolo vrea se încredinţa cumcă prin episcopul cel de la Muncaci

fu sfinţit arhiereu Ioann Patachi, pentru că în zilele acele nici un episcop nu era în ţările împărăţiei romanilor altul greco-catholicesc fără singur cel de la Múncaci, iară prin episcop neunit să se fi hirotonit arhiereu el, nu e de a se crede, mai vîrtos fiind că se zice că înainte au fost iesuvită.[a] Cumcă nu s-au sfinţit acesta prin oarecarii episcopi neuniţi, nicecum nu poate fi îndoială, de oară ce atîta greaţă au avut el către episcopii cei neuniţi, cît, precum am spus în partea 1, cap. 4, § 3, pre toţi preoţii cei hirotoniţi de Dositheiu Ţirca numai pentru aceaia i-au hirotonit a doao oară, că Dositheiu fusese sfinţit arhiereu de arhiereii neuniţi.

De la vlădica Ioann Patachi avem un săbor din anul 1725, a lunei lui fevruarie, 26 de zile, a căruia fapte le
878 am amînă autentiche, / cu iscălitura aceluiaş vlădică întărite, şi protopopului Miclăuş de la Vóila trimise, întru acest chip.

„De la Hs. bună sănătate îţi poftim şi de la noi blagoslovenie îţi trimitem frăţii-tale, cinstite protopoape Miclăuş de la Voila.

Într-aceste zile mai denainte, strîngăndu-se cîţva cinstiţi fraţi, protopopi juraţi, împreună şi cu alţi preoţi înţelepţi făcăndu soboru socotiră şi isprăviră nişte punturi, pentru multe socotele ale săborului mare, care iată, şi frăţii-tale le trimitem în scrisoare; pentru aceaia, cum vei priimi frăţiia-ta această scrisoare, deuna să strîngi săboru de plin şi poruncile aceste foarte pe amăruntul să le arăţi şi să le dai a înţelege tuturor preoţilor, iară popi, în toate satele, la toţi oameni, ca de acum înainte să se ţie şi să se plinească aceste toate suptu acele gloabe şi pedepse oarecare să vor afla scrise înlăuntru;

Fără de aceste porînci ale săborului, să aibi grije frăţiia-ta, cum dăjdile vlădiceşti pănă la Sveti Gheor-

ghie să se strângă împreună cu talerul logofătului, şi atunci înlăuntru să să aducă. Venitul frăţii-tale, pe cum au fostu obiceiul în zilele altor vlădici răpăusaţi, poţi-le cere frăţiia-ta.

Apoi vei avea grije frăţiia-ta, de vei pune în catastîv toţ popi cari s-au hirotonit printr-alte ţări şi până acum n-au venit la noi să-şi ia blagoslovenie, nice de la noi n-au năucenii, de aceşte căţi sânt în eparhiia frăţii-tale să-i putem şti.

SOCOTELELE SĂBORULUI MARE

[...] Cum s-au pus theologul cel popistăşesc în coastele vlădicului celui romînesc, îndată aceaia i-au fost grijea cea mai mare, ca acel obiceaiu a Besericei ceii Greceşti, de a despărţi pre muiare de bărbat, pentru cuvînt de curvie, şi a da voe să păşască la altă căsătorie, să-l rădice dintră romîni şi protivnicul obiceaiu al popistaşilor să-l bage. Acum dobîndi întocmită vreme, că vlădica Ioann Patachi încă nu numai învăţase theologhia la popistaşi, ci şi legea mulţi ani o ţinuse cea popistăşască. Deci amîndoi, şi cu învăţătura şi cu fapta procopsiţi în popistăşie, şi puţin ştiutori de legea grecească, aşezară aceasta, ca toată despărţeniia să fie oprită. Însă prevăzînd ei că, de vor pune anume, că nici pentru cuvînt de curvie să nu fie slobod a se despărţi, va să fie turburare întră romîni, căci li se strică legea, cu supţire tehnă tăcură cuvîntul acela şi numai
386 preste tot scriseră: „pentru aceaia/toate despărţaniile le opreşte şi al nostru săbor, supt gloaba pierzării deregătoriei, varecine va cuteza face lucru ca acela". Şi din cuvîntul acela, *care*, se poate vedea că conţipista socoteliei aceştiia nu au fost romîn.

389 ...În zilele lui Ioann Patachi pierdură romînii din Ardeal arhiepiscopiia, cum am arătat la cap. 6.§1. Acesta

vru și unele obiceaiuri popistășești să bage între romîni, cum văzum mai sus. Ba la capetul socotelelor săborului celui mai sus-scris, și aceaia adaose Ioann Patachi, că s-au mai socotit încă și alte lucruri, pentru care aștepta altă vreme spre a le vesti. Poate doară era prepus că acele socotele, pentru care aștepta altă vreme, ca să le vestească, nu puține înoiri în lege cuprind. Pentru aceaia, prin cei ce avea greață acum pentru unele înoiri ca acele, de făcuta unire cu Beserica Romei, ba și mînie asupra lui Ioann Patachi ș.c., cu otravă în cafè băgată fu grăbită moartea vlădicăi Ioann Patachi, cît nu ajunse a mai vesti alte socotele.

§ 3

A LUI IOANN INOCHENTIE, LIBER BARO CLAIN DE SAD

Acesta era încă cliric și învăța la theologhie, în Sîmbăta Mare, atunci cînd ales de clirul romînilor din Ardeal, fu de împăratul romanilor, Carol al șeselea, numit episcop eparhiei Făgărașului, în locul răposatului Ioann Patachi. Și fiindcă în beserica grecească mai de multe veacuri acum era datina ca toți episcopii să se facă dintră călugări, pentru aceaia mai sus-lăudatul Ioann Clain, alesul episcop al Făgărașului, se duse la mănăstirea Muncaciului, între ruși, unde fiind în ispitire de călugărie un an întreg,[a] după aceaia luo chipul călugăriei
390 cu numele de Inochentie. / Apoi se hirotoni pre rînd diacon, preot, și episcop. Ioanichie Basilovici zice că Ioann Inochentie Clain s-au sfințit episcop la anul 1729. Ci aceasta nu e de a se crede, pentru că în care an se hirotonește arhiereu episcopul Făgărașului, întru acela

şi primeşte eparhiia a mînă, cum se zice, se instală. Ci, din faptele săborului celui din luna lui septemvrie a anului 1732, care le scriu aci,[a] din esemplar autentic,
391 cu pecetea vlădicăi întărit, / se vede că Ioann Innochentie Clain s-au instalat în 28 septemvrie a anului 1732. Nici o causă n-au fost ca hirotonisindu-se Inochentie /
392 Clain arhiereu în anul 1729, să se îndelunge instalaţiia lui pănă în luna lui septembrie a anului 1732. Iaste a crede dară...[1]

[1] Aci se întrerupe textul original.

1 **DISPUTAȚIILE / asupra / Istoriei, / pentru începutul românilor în Dachia, / urmate între autorul ei, Petru Maior etc. și între / reținsentul C., împrotivnicul Istoriei. / Tălmăcite de pe latinie pe românie / prin / Damaschin Bojincă, / Iurisconsultul Prințipatului Moldaviei. Precum și în mărita crăime a / Ungariei J. Advocat. / În Buda. / Cu typariul crăeștii typografii a Universitatei Ungurești. / 1834. /**[1]

3 ÎNAINTECUVÂNTARE

Pentru de a să putea lămurit înțelege cuprinderea disputațiilor și a criticilor, urmate între reținsentul (împrotivitoriul) *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* și între autorul ei, nu de prisos a fi am socotit a face o scurtă descriere a acestora; și adecă:

1 Eșind la lumină *Istoria* lui Petru Maior *pentru începutul românilor în Dachia*, s-au sculat un bărbat strălucit întru învățături din Viena și au dat în *Gazeta Literală* din Viena, N.98, în a 7 dechembrie 1813, fața 1552—1563, o *Reținsie*, adecă o critică, împrotiva numitei *Istorii*. Asupra acestei reținsie au alcătuit autorul

[1] Cele trei lucrări cu caracter polemic ale lui P. Maior, îndreptate împotriva lui J.-B. Kopitar, au fost traduse din latinește și publicate în a doua ediție a *Istoriei pentru începutul...*, în anul 1834, sub titlul: *ISTORIA / pentru / Începutul Românilor în Dachia. / Întocmită / de / Petru Maior de Dicio-Sînmărtin, / Protopop și la înălțat Crăcescul Consilium Locumtenențiale al Ungariei / crăesc al cărților revisor. / La Buda, în Crăiasca Tipografie, la anul 1812 tipărită. / Iar acum pretipărită / prin / Iordachi de Mălinescu, / secretariul Arhivei Statului a Prințipatului Moldaviei; / cu adaugerea Dialogului și a Disputațiilor urmate în limba latinească asupra / acestei Istorie, și tălmăcite românește / prin /*

Petru Maior, o *Respundere*, în linba latină, şi au dat-o la lumină subt nume: *Animadversiones in Recensionem Historiae de Origine Valachorum in Dacia*, adecă: *Luări aminte asupra Reţensiei de Istoria pentru începutul românilor în Dachia.* Toate aceste s-au făcut fără de a-şi însămna autorii numile lor, în acele disputaţii.

2 Asupra ziselor *Animadversii* a autorului Maior, au alcătuit literatorul din Viena, un *Respuns*, în 22 ponturi, care însă nu l-au dat în tipariu, ci l-au trămis de-a dreptul cătră Petru Maior, carele aflând a fi şi acest *Respuns* fără temeiu şi fiind obicinuit a nu remănea nimănui datoriu, mai vărtos în cât se atingea de cele naţionale, au ţesut un respuns, subt titula: *Reflexiones in Responsum Domini Recensentis Viennensis: Reflecsii asupra Respunsului Dumisale reţensentului din Viena*, şi s-au dat în tipariu, la a. 1815.

3 Asupra ziselor *Reflecsii*, iar au făcut reţensentul din Viena o *Reţensie* şi au dat-o în *Gazeta Literală* din
4 Viena, N. 7, fevruarie 1816/împrotiva căria au scris răpăosatul Maior respunsul cu numele: *Contemplatio Recensionis in Valachicam anticriticam, litterariis Ephemeridibus Vienensibus 1816 divulgatae: Privire asupra Reţensiei dată în Gazeta Literală din Viena, la a. 1816, împrotiva Anticriticei româneşti.*

D. Damaschin Bojinca, / Iurisconsultul Prinţipatului Moldaviei. / Historia de origine Valachorum. / În Buda. / Cu tipariul crăeştei tipografie a Universitatei Ungureşti. / 1834.

Cu anevoe este a nu grăi adevărul.

În *Precuvîntare* la această ediţie, semnată Iordachi de Mălinescu, se arată răsunetul pe care l-a avut *Istoria...* în sufletul românilor de pretutindeni, se aduc elogii memoriei autorului ei şi se face o scurtă trecere în revistă a disputei prelungite dintre Maior şi Jermej Bartolomeu Kopitar (1780—1844), reputat slavist austriac (de origine slovenă).

Aceasta au fost cea mai de pe urmă împărechere pentru *Istoria* lui Petru Maior carele, învingând pre împrotivnicul său, l-au mințiit, iar *Istoriei* sale au dat prin acea deplină credință *(fidedignitatem)*. Mai zicînd o dată în scurt: *Petru Maior* au dat la lumină *Istoria pentru începutul românilor în Dachia.* Unul din Viena au făcut o *Reţensie* asupra Istoriei. *Maior* au făcut *Animadversii* la acea *Reţensie. Vieneanul* au făcut *Respuns* asupra *Animadversiilor. Maior* au făcut *Reflecsii* asupra acestui *Respuns. Vieneanul* au făcut iar o *Reţensie* asupra *Reflecsiilor* lui Maior. Şi mai pre urmă *Maior* au făcut *Contemplaţia* asupra acestei din urmă *Reţensie;* şi aşa au încetat Vieneanul de a mai scrie asupra românilor.

Deci, pentru ca să se facă tuturor cunoscut cumcă prealăudata *Istorie* au fost subpusă şi criticei acelor mai învăţaţi bărbaţi, carii cunoscând mai pe urmă adevărul, au primit-o ca pre o istorie vrednică de credinţă, am socotit a fi de trebuinţă a tălmăci prezisele *Disputaţii* româneşte şi a le alătura la svărşitul zisei *Istorie.* Nici să se mire cineva văzindu-mă zicînd că eu le-am tălmăcit româneşte, după ce însuş autorul zice: *e Valachico in latinum translatae*, adecă: *prentoarse de pe românie pe latinie*, pentru că poate că răposatul le va fi avut ţesute şi româneşte, dar însă nici ştiu să le fie dat în tipariu, nici ştiu să se afle undeva, în manuscript, măcar că destul am cercetat aceasta. Poate că au avut gând şi voe să le dee la lumină şi în limba românească, şi apoi prevenindu-l moartea, s-au pierdut doară acel manuscript, ca şi multe alte manuscripturi a lui, dintre care cel mai însămnat şi mai aducătoriu de durere este *Gramatica* românească ce au avut-o Maior, gata de tipariu, şi acum s-au pierdut, ca şi când nici n-ar mai fi fost. Deci, să păşim drept la mai sus-numitele *Disputaţii*, şi adecă:

I ANIMADVERSII

Împrotiva Reţensiei Istoriei pentru începutul românilor în Dachia

Nu este vrednic multe a înaintecuvânta despre aceasta. Eu cu adevărat cinstesc pre autorul *Reţensiei de Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, pentru a lui învăţătură; ci totuşi, nu trăbue să se supăre că eu, din iubirea de adevăr, fac luări de seamă asupra *Reţensiei* lui. Deci, fără întârziere să ne apucăm drept de lucru.

Reţensia cea publicată prin *Gazeta Literală* din Viena, N. 98, în a 7-a dechemvrie 1813, faţa 1552—1563, vrând a face aspră critică asupra *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, ce s-au alcătuit prin *sărguinţa lui Petru Maior de Dicio-Sînmărtin*, protopop şi crăesc a cărţilor revisor, la Buda, de loc, la început, însămnează o greşală din *prefaţia* zisei istorie, pre carea o hotăreşte ca să se scoaţă afară în a doa ediţie.

Cuvintele prefaţiei întoarse pe latinie, acestea sănt: Propositum meum, etc.: *Cugetul meu nu este a ţese întreagă istoria românilor, decât acelea, ce se ţin mai vârtos de începutul lor în Dachia, din vechii scriptori, pentru acea a le însămna, ca văzînd românii strălucita viţă, din carea sînt prăsiţi, toţi să se îndemne a urma strămoşilor săi întru omenie şi în buna cuviinţă.* Până aci ţine esemplu, ce îl cleveteşte dumnealui reţensentul./

6 Ci, pentru că autorul, ca un patriot bun şi ca un bărbat bisericesc, este însufleţit cu acea apostolicească învăţătură, cu carea socotesc că trăbue totdeauna cu mare îngrijire să se adape popoarele, *tot sufletul să fie subpus puterilor mai înalte.* Cătră Romani, cap. 13, v.1: *Adu-le aminte să fie subpuşi principilor şi stăpânitorilor; zi-le să fie ascultători şi gata la toată fapta bună.* Cătră Tit, c. 3, v.1. *De acea, de trebuinţă este să fiţi*

subpuşi, nu numai pentru mănie, ci şi pentru cunoştinţă. Nimănui să fiţi datori cu nimic, decât să vă iubiţi unul pre altul, pentru că cel ce iubeşte pre de-aproapele, au împlinit legea. Către Romani, c. 13, v. 5, 8. După această învăţătură zic, autorul punând particula *adecă*, tălmăceşte că următoarele să ţin de omenie şi de bunacuviinţă, împreună svătuindu-i: *către împeratul lor al Austriei să fie cu credinţă, către patria sa cu cucerie, către domnii locurilor cu ascultare, către tot de-aproapele cu dragoste.* Deci, nu ştiu pentru ce ar trăbui să se lasă afară din a doa ediţie, aceste cuvinte, ce sănt cuprinse în învăţătura apostolicească şi potrivite legii firesti.

Mai departe, zicerea acea, pre carea D. reţensentul o însuşeşte (alipeşte) autorului, cumcă clevetirile seau prigonirile strămilor au îmboldit pre însuş autorul să nu tacă mai mult, nu se află nicidecum în scurta prefaţie a autorului. Sănt încă şi alte asămine iscodiri în reţensie, cu care, cumcă dumnealui reţensentul au vrut să desfăteze pre cetitorii săi, lesne va putea vedea cel ce va cumpăni reţensia cu istoria.

După ce *Dlui* reţensentul can destul de binişor au tălmăcit prefaţia autorului, făgăduieşte cumcă va adumbri, adecă va arăta cetitorilor săi firul autorului şi şirul probelor seau a mărturiilor lui; şi totuşi, pentru folosul său, numai pe uşor atinge argumenturile (temeiurile) autorului, iară pre cele mai tari le tace cu totul.

Pentru că: 1. foarte laudă reţensentul pre autorul că au scris istoria în mumeasca limbă românească, cu cuvânt nu fără dreptate, cumcă până când nu vor începe toţi, şi despre toate, a scrie în limba mumească, nu poate nici un popor să nădăjduiască că va ajunge la cultură. Însă curund uitându-se de această sfântă simţire, porun-

ceşte, sub *Num.* 3, ca romănii să scrie în limba cunoscută, adecă nu românească./[1]

7 Zicând reţensentul, sub *N.* 4, că romănii acum cei mai mulţi sănt şerbitori, se vede a nu cunoaşte starea romănilor din Moldavia şi Ţeara Munteneaşcă, nici a-şi aduce aminte de mulţimea nobililor romăni din Marele Principat al Transilvaniei, încă şi din mărită crăimea Ungariei.

Autorul au dovedit, din Eutropie, că limba latină s-au îndreptat prin *Latinus*, craiul Laţiului, adecă pentru întrebuinţarea învăţaţilor, remănând limba vechie la popor, şi că aceasta limbă populare este acea românească. Tărziu cercetează D. reţensentul pentru ce ar fi făcut aceasta craiul Latinus?

Mainainte de a să răspunde la această întrebare a D*lui* reţensent, nu va fi fără cuviinţă a arăta minunata socotinţă a lui Ioan Valentini, parohul Zino-Varolei. Acesta, în scrisele sale cărticele, în una culese, şi tipărite la Buda, cu tipariul crăeştei Universităţi, 1808, precum numeră mai pre toţi oamenii lumei între familiile slavicești, aşa zice că şi troianii au fost slavi. Că la faţa 334, aşa zice: „*Cumcă troianii au fost slavi, deopotrivă cu ghetii şi cu trachii, arăt în următoriul chip: grecii numeau pre troiani varvari.* Ovid., *Eleg. I Heroidum*: «Se pune la zeii patriei prada varvară»". Şi, faţa 355, zice: „*grecii numea pre troiani varvari. Dacă troianii ar fi purces din neamul grecilor, ori a latinilor, scriptorii vechi, mai cu seamă Ovidie, ca unul cel mai iscusit în istoriile vechi, nu i-ar fi numit cu un nume urăcios (neplăcut)*". Şi,

[1] Contradicţia e numai aparentă: poporul român avea nevoie de cărţi de istorie în limba naţională, dar pentru circuitul ştiinţific internaţional era nevoie să fie publicate şi într-o limbă de mare circulaţie. Ceea ce, de altfel, a şi făcut Şincai traducînd bună parte din *Cronică* în latineşte, cu aceeaşi motivare, şi Budai-Deleanu ale cărui manuscrise istorice sînt redactate direct în latină.

faţa 142, rosteşte: „*De aci să ştii mai pe larg, că în Asia, nu s-au întrebuinţat linba latină niciodată, şi cumcă troianii de neam slavi au înflorit cu cea mai vestită laudă a lumei*". Peste acea, la faţa 152, zice: „*Cu adevărat, deacă linba nemţească, slavenească, şi cea grecească şi-ar lua înapoi cuvintele rădăcinate, din acea latinească, mai că ar cădea acea latinească în nimicie*". Ba încă, tot la aceaş faţă, şi aceasta arată Valentini: „*Linba grecească*, zice, *nu puţine au împrumutat de la cea slavenească*".

La acestea Petru Catancici, *de Istru*, cap. 7, *Num.* 16, aşa dă socotinţa despre linba slavenească: „*De vei cerceta firea linbei slaveneşti, nu poţi a nu băga de seamă într-ănsa oarece dumnezeesc*"[1]

Punând aceste înainte, la întrebarea reţensentului, că adecă pentru ce ar fi îndreptat Latinus, craiul Laţiului, linba latină? drept mărturisesc că eu nu ştiu pricina, pentru că cu mult mai îndelungat timp este între mine şi între craiul Latinus, decât între acestaş şi între Eutropie, căruia reţensentul, tocma pentru aceastaş îndepărtare, nu-i dă credinţă; şi iarăşi, alta este a se face cuiva cunoscută însaş fapta, şi alta scoposul ori pricina ei.[2] Ci totuşi, poate oarecare slav închinat lui Ioan Valentini şi lui Petru Catancici lesne să respundă că craiul Latinus doară pentru de a face mulţemire slavilor, adecă lui Eneas, şi celorlalţi biruitori troiani, au vrut se urmeză linbei slaviceşti, şi apoi ca să se împărtăşească din acel dumnezeesc lucru, pre care se vede Catancici întru adevăr a-l fi descoperit că s-ar afla în linba slavi-

[1] Conform ideilor panslaviste ale epocii, neamul şi limba slavilor ar fi cel mai vechi din lume, iar limbile indo-europene (şi chiar şi altele) ar proveni din slavă. Ştiinţa a demonstrat că rădăcinile comune limbilor slave, germanice, greacă, latină etc. se datoresc originii lor comune şi nu împrumutului (sau moştenirii) de la una din ele în celelalte.

[2] Principiul lui Maior e just: descrierea corectă a faptelor este utilă ştiinţei, chiar dacă nu le putem arăta cauzele.

cească, și că în acest chip au fost îmboldit craiul Latinus spre a muta și a îndrepta limba latină.

După esemplu lui Ioan Valentini, fiindcă în limba sîrbească se află o mulțime de cuvinte, nu numai de la deosebite alte neamuri, ci și turcești, ar putea oareșcare sîrb să zică că și turcii au împrumutat multe cuvinte de la limba sîrbească. Cât este de amestecată limba sîrbească și închiegată din multe deosăbite limbi, poate oricine vedea din cuvintele acelui mai învățat între sîrbi Paul Chenghelaț, arhimandritul M. Sfăntului Gheorghie, ce se cuprind în *Înaintecuvăntarea* cărții *Estestvoslovie* numite, și tipărită în Buda, la a. 1811. Care sănt următoarele: *Áște táco cnígi pisati búdemu, iácoje néțti nîneașniago veáca cnijnițî, nije slávianschi, nije Sérbschi, no táco da recù: Slavéno-Sérbo-Némețco-Madiaro-Túrsco-Țigánschi.* Adecă românește: „Dacă așa aș scrie cărți, precum unii dintre scriitorii veacului de acum, nici slavenește, nici sîrbește, ci mai bine să zic așa: Slaveno-Serbo-Nemțesco-Ungaresco-Turcesco-Țigănește.“ Măcar că s-ar fi căzut să se adaugă și limba italienească, din carea de bună seamă se află multe cuvinte în limbă sîrbească, să tac despre alte limbi europienești, din care multe au primit sîrbii în limba sa. Pentru acea dreaptă este jăluirea prelăudatului arhimandrit, împrotiva acelor scriitori sîrbești, carii numesc scrisele sale slaveno-sîrbești. Mai multe alte conumiri dară trăbue să se pună înaintea scripturilor sîrbești, ori să se lasă afară *slaveno*, ca nu cumva limba slovenească, carea și așa este destul de stricată, prin tălcuirea cărților bisericești, făcută din limba grecească, să se mai pătească cu o nouă urăciune. /

9 *Num.* 6 D. reținsentul tăgăduește că țitatele prin autorul aceste cuvinte: *cel ce au îndreptat limba latină*, s-ar afla în Eutropie, care totuși eu însumi le cetesc în vechia ediția a lui Eutropie, carea au eșit din fabrica

lui *Aldi*[1], cu sărguința lui Ioan Baptista Egnație Venetul. Și apoi, de s-ar și afla aceste cuvinte în Eutropie, totuși zice D. rețensentul că puțin trăbue a să prețui un scriitoriu așa îndepărtat de anii craiului Latinus. Mai departe cercând, întreabă: „Pre carea linbă au îndreptat-o Latinus, oare pre acea ce este în *Cântarea Fraților Arvali*, de pe timpul lui Romulus? ori carea este în *Legile* lui Numa? seau în cele 12 *Table?* ori pre acea din *Epitafia lui Scipion?* Seau pre a lui Plaut? ori pre a lui Enius? seau pre a lui Țesar, Țițeron, Virghilie? Măcar de ar fi țesut D. rețensentul un catalog și de mai mulți autori, totuși, fiindcă toate numitele linbi, se țin tot de una și aceaș linbă îndreptată *(correcta)*, neîndoit este că pre toate le-au îndreptat Latinus; însă nu într-acele, în care se deosebesc între sine particularnic *(accidentaliter)*, ci întru acea, în care toate se unesc.[2] Și precurmând de la acea că acele zise în *Breviariu* lui Eutropius a prenumitei ediție, *Car.* I, înainte de istoria lui Romulus, unde se cuprind cuvintele țitate prin auctor, oare sănt a lui Eutropie, ori a altui scriitoriu, și că oare minți-t-au acel scriitoriu (care, de nu se va dovedi lămurit din contră, nu este ertat numai în sec a zice), ori au aflat oareșcare monument din care au scos el acelea? însaș tare îngrijita îndemnare a vechilor scriitori romani, și pe însuș timpul de aur a latinitatei, de a însufleți tinerimea cu învățătura gramaticală, nu lasă a ne îndoi cumcă alta au fost linba latină literală

[1] Este vorba de celebrul editor italian Aldus Manutius (Aldo Manuzio), care a tipărit multe ediții princeps de texte clasice. Pasagiul referitor la corectarea limbii latine de către Latinus nu apare în edițiile moderne ale lui Eutropius, istoria acestuia începînd nu de la Latinus (care nici nu e pomenit), ci de la fundarea Romei.

[2] La obiecția lui Kopitar, că însăși limba literară latină a evoluat, nu a rămas așa cum ar fi „îndreptat-o" Latinus, Maior arată pe drept că toate acele texte citate de Kopitar conțin o serie de elemente comune, care ar proveni (crede el) de la Latinus.

seau învăţată, şi alta pre carea o sugea cu laptele.[1] Vezi *Disertaţia* autorului *Despre începutul linbei româneşti*. Minciună dară este cumcă Ţiţero şi Ţesar ar fi fost înţeleşi de cătră popor şi toţi ostaşii deopotrivă, ca şi de cătră cei învăţaţi. Mai că aşa au fost înţeleşi acestii de cătră neînvăţatul popor şi de cătră cei mai mulţi ostaşi de rănd, precum se înţelege astăzi ofiţiriul neamţ ce nu ştie ungureşte, româneşte sau slaviceşte, cănd vorbeşte cătră soldaţii vreunui reghiment ungurese, de nu cumva va urma tălmăcirea, seau precum se înţeleg episcopii sărbi din Bănat de cătră români, oile lor celé sufleteşti, cănd căte vrodată spun cuvăntul lui Dumnezeu, adecă puţin sau nimic nu se înţeleg.[2]

La români, fiindcă tot aceaş linbă este şi a poporului şi a învăţaţilor, nu este trăbuinţă nici de o învăţătură gramaticească, pentru că/ pre aceasta o sug cu laptele de la nutricele sale şi deopotrivă înţelege cărţile ţereanul cu cel învăţat, încăt este pentru cuvinte şi ţesetura gramaticească; pentru acea puţin s-au îngrijit pănă acum românii de a da gramatică şi lecsicon.

Mai departe, apoi ce s-au scos prin îndreptare din întăia linbă a Laţiului şi ce i s-au adaus? tac scriitorii vechi. Însă eu nu mă îndoesc cumcă isvorul îndreptărei întîei linbi latine trăbue să se tragă de la soţietatea şi împărtăşirea latinilor cu grecii şi socotesc că întăia

[1] Nu fără dreptate contestă Kopitar valoarea documentară a lui Eutropius, care nu numai compilează, dar şi înfloreşte istoria. Nu e mai puţin adevărat că argumentul acestuia, că Eutropius e tardiv, nu e probant, căci istorii cît de cît apropiate de epoca lui Latinus nu există. De altfel, ce îl interesa pe Maior era nu dacă Latinus a corectat sau nu limba, ci diferenţa reală între cele două aspecte ale ei.

[2] Maior exagerează aici, pentru a justifica prin marile deosebiri dintre latina literară şi cea populară nepotrivirile românei cu latina clasică. În realitate era vorba de o singură limbă, cu două aspecte stilistice deosebite de gradul de cultură, dar nu neinteligibile.

mutare s-au întâmplat cu silaba de pe urmă a cuvintelor, a căriia socotinţe argument (temeiu), acesta-l am: nu numai la itali, ci şi la români carii pe la începutul veaculuĭ al doile după Hristos au eşit din Italia în Dachia, toate vorbele să săvîrşesc, şi până astăzi, în vocale (sunătoare). Deci, nu fără potrivire socotesc a să putea zice cumcă şi la vechii latini, înainte de a se uni ei cu grecii în mai de aproape soţietate, toate cuvintele linbei lor s-au săvîrşit în vocală[1]. Şi, de vrea cineva să anularisească aceasta, să cuvine să arate începutul datinei a italilor şi a românilor, de a nu suferi consonanţea (nesunătoarea) în svărşitul cuvintelor. Care, pentru că nimene nu poate arăta, trăbue să se închee cumcă şi la vechii latini toate cuvintele s-au săvărşit în vocale. Urmele acestui obiceiu mi se văd: *amavêre*, în loc de *amaverunt*, au iubit; *amabere*, în loc de *amaberis*, vei fi iubit; *amarêre*, în loc de *amareris*, tu te iubeşti, şi alt. Iar mai târziu urmând grecilor, au început învăţaţii latinilor a vîrî în linba sa consonantele din svărşit a unor vorbe, remânând datina vechie în linba poporală, pre carea o ţin până astăzi italienii şi românii; zic la românii din Dachia Aureliană şi astăzi să săvărşesc toate cuvintele în vocală, ca şi la italieni; iar la românii Dachiei Vechi, adese se lasă afară vocala *s* din sfârşit; pentru acea multe cuvinte să săvârşesc la aceştii în consonantă. Totuşi, bătrînii românilor au adaos la aşa consonantă pre ţirilitescu ъ (ce nu dă nici un sunet), spre a arăta lipsa vocalei. Iar dacă asămine cuvânt se împreună cu articolul definit, ori cu altă ceva particulă, se rechiamă tot aceaş vocală, p.e.: roman', romanul,

[1] Influenţa grecească, deşi nu cauză unică, a fost un factor important în constituirea limbii latine literare. Cît priveşte introducerea terminaţiilor consonantice în latina cultă, sub influenţa grecească, presupusă de Maior, ea nu corespunde adevărului. Dimpotrivă, limbile romanice sînt cele care au pierdut consoanele finale.

ungur', ungurul, grec', grecul, dănd', dăndu-ne, rugănd', rugăndu-te, lăsănd', lăsăndu-te ș.a. Iar datina de a lăsa finala vocală nu poate fi nici o îndoială că s-au introdus cu vîrîrea limbei sloveneşti şi a literilor ţirilicești în bisericile românești din Vechia Dachie, ca prin acea, între altele, să se dee mai mare cinste literilor ţiriliţeşti, pentru că într-alt chip ţirilicescul n-ar fi putut căpăta loc la români. /

11 Autorul au arătat în ce chip s-au strămutat limba latină cea poporală prin deosebite limbi a popoarelor Italiei, celor subpuse prin romani. Iar cumcă învăţaţii latinilor, după îndepărtarea de la întăia limbă a Laţiului, s-au sărguit din toate puterile a îmbogăţi limba sa cea literală, din limba grecească, de prisos arată însăşi cărţile latine. Care n-au încetat a face învăţaţii latini, nici după ce ajunsesă la dreaptă măsură limba cea literală. Ba încă, nu numai de la greci, ci, precum se întâmplă în alcătuirea unei noave limbi, şi de la alte naţii au vîrît unele şi altele, ori în numerul cuvintelor, ori în gramatica limbei literale; şi iarăşi altele, prin însaş a sa isteţime le-au aflat învăţaţii latini.

Deci dar, afară de alte pricini a deosebirei vechilor scriitori între sine, zic a fi aceia: că unii au vrut să urmeze limbei poporale, atât privind către respundere *(pronuntiatio)*, cât şi către cuvinte şi idiotismuri; cu adevărat că din formele vorbirei lui Plautus şi a lui Terentie se aud unele şi până astăzi în limba românilor. Alţii, în multe chipuri au urmat grecilor, aşa cât unii, mai vărtos prin tălmăcirile făcute din autori greceşti, au grecit limba, împrotiva a însăş aşezatei proprietăţi a limbei latine.

În zădar pune înainte D. reţensentul, subt *N.* 7, esemplu limbei greceşti împrotiva autorului. Pentru că eu aflu că despre limba grecească, tot aceaş trăbue să să socotească ca şi despre latineasca. Adecă limba grecească o vorbeau oarecând toţi grecii deopotrivă,

După acea învăţaţii lor, primind de la neamurile străine ştiinţele şi măiestriile, împreună au introdus în grecie şi cuvinte străine şi forme de vorbiri; apoi şi-au cultivit şi minunat şi-au îmbogăţit linba, remănănd poporul cel neînvăţat pe lăngă linba vechie. De aci s-au născut doaă linbi greceşti, una literală, carea se învăţa cu ajutoriul gramaticei şi pre carea o numim elinească, alta proastă, ţerănească, pre carea pănă astăzi o vorbeşte poporul grecesc, ci foarte stricată.

Şi aşa, cu ecsemplul grecilor, cred că s-au adus şi latinii spre îndreptarea şi cultivirea linbei sale, prin carea mijlocire s-au născut apoi o noavă linbă latină, deosăbită de cea vechie, ce au remas în gura neînvăţatului popor.

Eu socotesc că şi învăţaţii altor naţii au avut obiceiu, prin linbă a se deschilini de poporul cel prost, care obiceiu l-au vîrît, parte firea / ştiinţelor, parte tainele
12 (secretele) preoţilor, parte doară şi însaşi ambiţie. Îmi veni în minte (lucru adecă mic, ci pentru de a însămna năravurile oamenilor potrivit) obiceiul sărbilor carii ştiu numai ceti. Acestii, din ambiţie, ca să se pară adecă a fi mai însămnaţi decăt alţii, vorbesc înaintea poporenilor săi silabizănd între sine, seau mai bine să zic, spunănd îndeosebi singuraticele litere a fieştecărui cuvănt şi respunzănd pre unele cătă cu doaă, pre altele cătă cu mai multe sillabe, şi prin aceasta se pare poporenilor săi că Dumnezeu ştie ce linbă învăţată vorbesc, şi acest feliu de grăire o numesc literată[1].

Adevărat că pricina suroritătii cei mai de aproape a linbei italieneşti cu linba romănilor carii de atîtea veacuri şi nu atăt de îndepărtat de auritul timp a latinităţii s-au despărţit de italiani, nu o vei putea nicidecum arăta, de vei crede că alta au fost oarecănd linba

[1] Este vorba de un fel de argou „studenţesc", de felul „limbii păsăreşti" de la noi.

latinilor învățați, adecă cea literală, și alta pre carea o vorbeau țerenii. Deci nu poate fi îndoială cumcă linba românească este acea vechie, pre carea o vorbeau toți latinii mai înainte de a fi format pe încet învățații latinilor linba latină literală, după esemplu grecilor; afară că lățindu-se împerăția romanilor peste toată Italia, s-au adaus multe cătră linba poporală, din deosebite linbi a popoarelor Italiei, așa cât unele cuvinte, mai cu seamă sabinești, s-au vărât și în linba literală, care sînt și până astăzi, și linba italienească s-au stricat mult prin întrarea neamurilor de viță nemțească, precum și în linba românilor, nu puține cuvinte, mai cu seamă slavice, s-au vîrît, care cu ce chip s-au făcut, au arătat autorul.

Însă bine trăbue să se iae sama cumcă multe din acele cuvinte a linbei românești, ce se zic slavice, de acea au căpătat această numire, pentru că sănt comune seau deopotrivă slavilor cu românilor, iar în faptă sînt românești, și cumcă isvorul lor este tot acelaș cu linba latinească, italienească, spanioleasă, franțozească, ori că rădăcina lor se află în linba grecească; care, de va cerceta cineva, lesne va afla. Iar toate aceste cuvinte le-au adus oare când strămoșii românilor cu sine din Italia în Dachia de la carii apoi le-au împrumutat slavii.

Nu mic argument este, pentru vechimea linbei românești, și aceia ce însămnează Festus, *Car.* XVII, despre vechii latini, cu aceste cuvinte: „Bătrînii, zice, nu gemănau (îndoia), nici mutele, nici semivocalele litere — *Antiqui nec mutas, nec semivocales litteras geminabant.*“ Cu adevărat, / românii și până astăzi nu au în 13
linba sa nici o literă, ori mută, ori semivocală gemănată.

Neadevărat a fi acea ce D. reținsentul zice sub *N.* 8, că adecă cei vechi așa ar fi scris, precum vorbeau, se vede lămurit din *Disertația* autorului, *pentru începutul*

linbei românești, unde ţitariseşte următoare cuvinte din Svetonius, *Despre August:* „Ortografia, adecă formula şi chipul scrierei aşezate de gramatici, nu au prea păzit-o. Şi se vede a urma mai cu seamă socotinţa unora carii socotesc că aşa trăbue să se scrie, precum se vorbeşte.“ Deşi adecă unii socoteau că aşa ar trăbui să se scrie, precum vorbesc, totuşi altul era temeiul ortografiei. Precum astăzi românii, după deosebirea dialectelor, au deosebită pronunţiaţie (răspundere) şi totuşi ortografia, şi acea ţirilico-românească, este tot aceiaş la toţi, tot aceastaş trăbue a se zice la italieni.[1]

D. reţensentul caută nod în scriptură, *Num.* 9, năzuind din toate puterile a afla la bulgari articule postpositive (în urmă puse), cu toate că este cunoscut că orice dialect slavicesc, precum şi linba albanesilor, nu are articulul definit de care este aci întrebare[2]. Iar pronumile arătătoriu *(demonstrativum)* nu numai la bulgari şi albanesi, ci şi la latini nu fără înfrumseţare a se pune adese după nume, nu este nicio îndoială. Vezi *Disertaţia* autorului *pentru începutul linbei românești.* Însă bine trăbue a să lua sama: că arătatul prin D. reţensentul *ta* nu să pune prin bulgari în loc de articul, ci, din nebăgare de seamă, împrotiva obiceiului altor slavi, precum şi în oarecare parte a Transilvaniei la români preaadese se adauge *ni;* nici să dă vreo putere cuvântului prin alipirea lui *ta.* Deci *ta* la bulgari nu este articul definit, pus după nume, ci o aruncătură. Îmi pare că obiceiul de a pune *ta* după cuvinte, l-au luat

[1] Limba literară românească prezintă într-adevăr o remarcabilă unitate, încă de la începuturile ei.

[2] Afirmaţia paradoxală a lui Maior trebuie înţeleasă că ceea ce se consideră articol postpus, el socoteşte a fi pronumele demonstrativ. Faptul nu corespunde realităţii căci, pe de o parte, în aceste limbi articolul este la fel de bine sudat de substantiv, ca şi în română, pe de altă parte şi în română articolul provine din demonstrativ. Afirmaţia că articularea bulgărească este „împotriva obiceiului altor slavi“ este adevărată.

bulgarii de la români, cu carii mai de demult erau în mai aproape soţietate. Adecă văzînd bulgarii că la români se pune articulul după nume, au început şi ei, de şi din nebăgare de seamă, a lipi pe *ta* al său după nume[1].

Mai departe. Nu fără cuvânt au fost socotit autorul că oarecând şi la italieni au fost obiceiu de a dupăpune articulii definiţi, întocma ca şi până astăzi la români, carea însuş obiceiul italienilor de astăzi, de a dupăpune cuvintelor articulii definiţi, lămurit arată, p.e.: *Dir-la, Far-lo, Giovar-le, Consolar-gli.* /[2]

14 Tot subt acelaş numer arată reţensentul că la linba traţică, ghetică şi illirică, după formă şi materie se socotesc acelea care linba românească cu sororile sale latinele nu le are comune. Şi fiindcă bine au ştiut D. reţensentul a fi necunoscut de ce feliu au fost linba traţică şi ghetică (pentru că cea illirică, fără îndoială, au fost aşa linbă, precum este astăzi cea transilvanică, adecă nici o linbă, ci, precum astăzi în Transilvania, de după deosebirea neamurilor acolo lăcuitoare, aşa şi în lata acea ţeară a Illiricului, vorbeau popoarele de acolo mai multe deosebite linbi; între acestea sînt astăzi: grecească, românească, slavicească, jidovească, seau mai mult, ispanicească, armenească, ţigănească ş.a.)[3], arată, zic, D. reţensentul mai adevărat a fi că romînii au primit acelea din alte linbi cunoscute, mai cu samă din cele slaviceşti.

---

[1] Nici în prezent problema articolului în bulgăreşte nu este soluţionată: cei mai mulţi cercetători consideră că este influenţa substratului balcanic, alţii că ar fi o evoluţie internă, unii în sfîrşit (chiar printre savanţii bulgari) cred că e influenţă românească, aşa cum afirmă Maior.

[2] Argument greşit, căci aici nu e articol, ci pronumele demonstrativ, în funcţie de obiect al verbului.

[3] Observaţie deosebit de preţioasă, confirmată de cercetările mai recente asupra faptelor de limbă antice considerate ilirice.

Cu atăt mai plăcut lucru ne-ar fi făcut D. reţensentul, dacă această a sa învăţătură, măcar numai cu un ecsemplu ar fi răzimat-o, care noi, până acum nicidecum n-am văzut.

Num. 10 zice reţensentul că deşertul (loc pustiu) nu se preface în formă de provinţii; deci dar fiind că Dachia s-au prefăcut în formă de provinţie prin Traian, urmează că coloniile romane au aflat în Dachia lăcuitori şi s-au amestecat cu ei. De unde urmează că limba romană s-au stricat prin cea dachică şi că românii nu sănt romani curaţi.

În ce chip au fost stărpiţi dachii prin romani, cu ocasia bătăei dachice a doa, şi cum s-au deşertat Dachia de lăcuitorii vechi, de prisos au arătat autorul, nu numai din împregiurările aciei bătăi, ci şi cu autoritatea vechiului scriitoriu Iulian. Deci, de şi ţinutul acel ce pururea remăne deşert de lăcuitori nu se poate prefăce în provinţii, totuşi, cumcă Dachia, măcar şi deşeartă adecă de dachi, încă cu nemărginită mulţime de romani aduşi acolo, precum mărturiseşte Eutropie, spre a moşteni pământele şi oraşele, împoporată, nu s-ar fi putut prefăce în provinţie, cine va fi acela să se îndoiască?

Însă să lăsăm să fie aflat coloniile romane dachi în Dachia, care urmează de acea a să fi amestecat romanii cu dachii şi a să fi făcut romani necuraţi? Cu adevărat, autorul nu cu uşoare dovezi au arătat din împrotivă asupra lui Enghel. Armenii lăcuesc în Transilvania de vreo căteva veacuri, între alte naţii mari, fiind ei foarte puţini cu numerul, şi totuşi remăn ei armeni
15 curaţi; cu căt mai mult dară, nemărginita mulţime / a romanilor în Dachia, măcar de s-ar şi zice a fi fost acolo lăcuitorii dachi, au putut remănea romani curaţi.

Mai departe. Cum că coloniile cele prin Traian în Dachia aduse, n-au fost mestecătură trachică, precum îi place a socoti D. reţensentului, tot subt acelaş numer, ci adevăraţi romani, afară de toată îndoiala au arătat

Eutropie, *Car.* VIII, *în Adrian.* Deci dar, de atâtea ori repetuita (respusa) zicere: cumcă românii nu sânt romani lămuriți, trăbue a se socoti între basnele nemțești. Vezi pre autorul, carele mai pe larg au cuvântat despre acest lucru.[1]

Num. 11 zice reţensentul că făcîndu-se mai pe larg cercetare, s-ar putea dovedi că numele roman care şi-l dau sieş românii însuşi, ar trăbui să se socotească la acea vreme, în carea, după mutarea împerăţiei în Trachia (la Constantinopol), şi grecii au început a se numi romani, precum fac şi astăzi.

Să cădea să aducă înainte D. reţensentul vreun argument, oricât de slab, pentru ca să-şi îmbrace socotinţa sa, încăi cu o umbră de adevăr-părere, ca să nu vină cuiva în minte tânguirea autorului cea în *Prefaţie* pusă: că se află aşa feliu de scriitori, carii şi când fără de nici o dovadă iscodesc ceva, ori spun şi minciuni asupra românilor, încă socotesc că toată lumea este datoare a crede nălucirilor lor.

Cu adevărat, grecii, după mutarea scamnului împerăţiei romane la Constantinopol şi după ce acestui oraş s-au dat numele: *Roma noavă* şi s-au dăruit cu privileghiile Romei Vechi, fiind ei totdeauna pizmuitori romanilor, lesne au putut să apuce ocasia de a se numi *romei;* iar pre români[2], dacă nainte de acea n-au fost ei numiţi romani, ce nebunie i-au putut îmboldi a să numi pre sine romani (nume varvarilor pururea greţos), atunci cînd întru adevăr despărţiţi fiimd de împerăţia romană, gemeau sub jugul varvarilor, vrăşmaşi de moarte a romanilor. Şi apoi, de şi ar fi fost ei lăcuitori a împerăţiei greco-romane, grecii cei ce nici pre lăcuitorii

[1] Pledoaria lui Maior pentru punitatea romană a românilor se explică prin tezele tendenţioase ale unor istorici şi politicieni străini de a-i socoti pe români naţiune inferioară în Transilvania.

[2] Numele de *român* (mai vechi *rumân*) e într-adevăr moştenit din latină şi nu împrumutat (dovadă: *-an-* > *-în-*).

Romei vechi nu-i învredniceau cu numire de romani, oare ar fi suferit ei a să însămna cu măritul acest nume, dacă nainte de acea nu l-ar fi avut? Şi dacă românii au vrut să urmeză grecilor, de ce s-au numit ei pre sine *romani*, şi de ce nu *romei*[1]? precum grecii[2]. Nu poate fi dară îndoială că românii, ca cetăţeni romani, au adus măritul nume roman cu sine aici din Italia, încă pe timpurile lui Traian. /

16 La acelea despre care se dispută reţensentul, subt *Num.* 12, respund: ori că slavii au luat de la ghermani să numească pre români şi pre italieni vlassii, ori ghermanii de la slavi, totuş isvorul acestei numiri nu se poate mai lesne trage de alt unde, decât de la Laţium. Celelalte vezi în autor.

Num. 13. Însămnează reţensentul că şi însuşi croaţii de legea grecească, popor slavicesc, se numesc valahi, români; deci dară Ρωμαῖος (romeos) şi *valahus* (român) sânt sinonimi.

Cum că croaţii ce se numesc valahi nu sânt neam slavicesc, ci adevăraţi români şi că oarecând au fost ei numiţi romani, precum şi până astăzi românii se numesc romani, au dovedit autorul, cu tari temeiuri, cap. 6,

---

[1] Distincţia între *romeu* (gr. *romaios*) şi *român* o face pentru prima dată S. Micu de la care o împrumută în *Cronica* sa Gh. Şincai şi independent, cu argumente mult mai de valoare, I. Budai-Deleanu, în *Introducere istoricească* la *Lexicon*, în capitolul referitor la numele de *român*.

[2] La *Prefaţa* lucrării *Măestria ghiovăsirii româneşti cu litere latineşti*, Buda 1809, autorul G. C. Roja pune notiţa: „În *Îndagaţiile* mele cele din anul 1808, pre români i-am numit Ῥωμαιους, din părerea aceaia că Ῥωμαῖος însemnează *romanus*; iară acum încredinţat prin un bărbat învăţat cumcă cuvîntul Ῥωμαῖος, care în veacul cel de mijloc se află, s-au pus în locul cuvîntului *romanus*, spre deosebirea grecilor, carii asemene mai demult să zicea *romani*, adecă cetăţeni înpărăţiei romaneşti, de romanii cei de la apus, pre români nu Ῥωμαιους, care întru alsăuire însemnează greci, ci Ῥωμάνους îi chiem". „Bărbatul învăţat" este neîndoios P. Maior.

§ 12, pre care vezi-l. Mai departe. Cum că *romanus* și *valahus* sănt sinonimi nu poate fi îndoială; iară *romeos* și *valahus* a fi sinonimi este o iscodire cu totul îndărăptnică. Pentru că *romeii*, adecă grecii, nici s-au zis vreodată de către neamurile slavicești *vlassii*, iar romanii una cu toți italii, și până astăzi se numesc *vlassii* de către neamurile slavicești. Vezi pre Lutius, *De crăimea Dalmației*, car. VI, cap. 5.[1]

Cu supărare este D. reţensentului, precum se vede, subt *Num.* 14, cumcă românii năzuesc iar a primi stremoșeștile sale litere latine, zicând că acea fac ei numai dintr-o oarbă dragoste către litările latine.

Bărbat bun, cel ce cu așa foliu de descântări nu te vezi a împlini datorința numai a unui reţensent! Până când românii vor ținea literile țiriliceşti, mai că nu, ori că nicidecum, nu vor putea face gramatica linbei sale cunoscută altor nații, cu atât mai puțin se va putea resipi întunerecul cu carele s-au îmbrăcat linba românească prin literile țiriliceşti. Deci, nu este oarbă dragostea ce o au românii către literile latine, ci mai orbi sănt și vrednici de plâns aceii carii nu pricep folosul și trăbuința acestor litere. Mai departe. Deși cu durere, totuși îngăduește D. reţensentul românilor a întrebuința literile latine dacă vreau, însă cu așa tocmală, ca numai puțin să se facă nepricepută linba românească, cu literile latine, altor nații, așa precum înainte de aceasta s-au întâmplat cu cele țiriliceşti. Spre acest sfârșit zice că românii nu se pot întrebuința cu libertatea carea o au toate națiile apusului, în acest gen, adecă în
17 scrisoare, și apoi / hotărăște lămurit ca să nu urmeze nicidecum întru alcătuirea cumpănărilor națiilor occidentului celor luminate, ba încă poruncește ca în lipsa

[1] Argumentele lui Maior sînt juste. El nu are dreptate însă, cînd crede că toți croații care s-au numit într-o vreme *valahi*, ar fi de origină română, căci numele de *valahi* denumea într-o anumită perioadă, în balcani, pe păstori, indiferent de națiа lor.

literilor latine să-şi afle românii aşa feliu de sămne, cu care să poată scria, întocma precum respund. Prin care scrisoarea românească să ese mult mai covărşită decât toate ale apusului şi decât însaş a vechilor latini, ce se ţine şi până astăzi.

De bună samă, feliurita această perfecţie (covărşire) pre carea cu mare îngrijire o pofteşte D. reţensentul în ortografia latino-românească, s-ar săvărşi în cea mai mare neperfecţie, dacă românii ar asculta de reţensentul. Pentru că aşa se cade a scrie, ca să poată alţii ceti. Însă, dacă românii, în ortografia sa cea latino-românească, ar ţinea litera ѫ, carea arată un ton de mijloc, între ѧ şi ѣ, şi pre vocala nasală ѫ, afară de acea că aceste litere ar foarte urîţi scriptura latină, nimine, afară de român n-ar putea să cetească scriptura latino-românească. De esemplu avem pre sîrbi, şi în scriptura ţirilico-românească. Pentru că fiindu-le lor cunoscute literile ţirilieşti, ca şi la ei întrăbuinţate, lesne cetesc ţirilico-româneşte. Iar când dau de prezisa literă ѫ, carea la ei nu are nici un son, şi de nasalul ѫ a românilor, gîngăesc şi sânt siliţi a precurma cetirea. Nici mă pot destul mira de sârbi, cumcă având şi ei în linba lor sonul pre care-l însamnă litera românilor ѫ, totuşi, când poftesc pe careva ca să respundă vocala ѫ, deosebit, nu poate face acea nicidecum, zic; sîrbii au sonul ѫ, p.e., în cuvântul ргк, *grec*, ce se cuprinde numai din trei nesunătoare, şi-l respund, când se opintesc de a respunde acele trei nesunătoare, care întru adevăr, fără de vreo vocală, nicidecum nu se pot respunde; între р şi ρ apriat respund sonul ѫ; aşa, în vorba lor смрт, moarte, între м şi ρ; aşa, în cuvântul врло, foarte, între в şi ρ tot aceaş fac.

Cum dară ar putea să cetească acele naţii pre ѫ şi ѫ, cărora, precum necunoscute sînt aceste sămne, aşa nici sonul lor nu-l au în linba sa. Tot aceaş trăbue a se zice despre acele noave sămne, pre care doară le-ar afla

românii, în locul lui ѫ şi ѧ (precum învită reţensentul); deci, nenpărtăşitoare altor naţii, adecă nenţeleasă s-ar face linba românească.

Fără îndoială lucru este că vocalele ѫ şi ѧ s-au vîrît în scriptura românească, în locul latineştilor *a*, *e*, *i*, şi cătăodată şi în locul lui *o* şi *u*; deci, fiindcă vocalele *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, sănt cunoscute tuturor / naţiilor apusene, tot
18 acelcaş trăbue să se pună în locul lui ѫ şi ѧ, în scrisoarea latino-românească, şi aşa, toate naţiile apusului vor ceti perfect latino-româneşte, deşi nu totdeauna cu acea respundere pre carea românii o au înăscută; şi pre cel ce în aşa feliu va ceti, îl va înţelege tot românul, p.e., deopotrivă va înţelege, ori că va respunde cineva *câne*, cîne, ori *cane*, cane; ori *câlcare*, călcare, ori *calcare*, calcare. De esemplu ne sînt sacsonii din Ardeal carii neputând respunde pre ѫ şi ѧ întrebuinţează în vorbire vocale sie cunoscute, p.e. în loc de *cîne*, zic *chine*, în loc de *au fătat*, zic *au futat*, şi apoi, totuşi şi românii îi înţeleg şi ei între sineş. Una numai întru acea greşesc pomeniţii sacsoni, că în loc de ѫ şi ѧ nu întrebuinţează pre cele adevărate orighinale vocale, ci după a sa plăcere, prin care se fac de rîs la români, fiindcă uneori vorbesc şi scandalos, pentru punerea vocalelor după a sa plăcere, precum se vede din adusul esemplu, *futat*, în loc de *fetat*. Iar dacă românii vor da cărţile sale la lumină cu litere latine, mai cu seamă lexiconul, punând în acest chip cuvincioasele vocale în locul lui ѫ şi ѧ, lesne se vor putea învăţa după acea a substitua vocale, în locul lui ѫ şi ѧ. Cu adevărat, nu atăt pentru sine, cât pentru alte naţii au trebuinţă românii de ortografia latino-românească, în locul cei ţirilico-româneşti, dacă doresc a-şi împărtăşi linba şi altor naţii.

Nici este greu a face acea, pentru că vocala latină, cănd se înţelege sonul ѫ, se însămnează cu acest (ↄ) sămn; p.e. *casa*ↄ, casă; iar cănd se pune în loc de ѧ, se însemnează cu acest (ѧ) sămn, p.e. *mâne*, mîne. Iar

îmbinarea nesunătoarelor nu este de trăbuinţă românilor, numai unei nesunătoare, *c*, se adauge *h*, înainte de *e* şi *i*, când adică trăbueşte a se respunde ca şi înainte de *a*, *o*, *u*, adecă ca şi grecescul κ (κ); p.e. *chedru*, chedru; *inchinare*, închinare; pentru că altmintrelea *c*, nainte de *e* şi *i* sună după obiceiul roman, ca şi ţirilicescul ц seau úngurescul *ts*, p.e. *cepe*, cepe, *faci*, faci. Aşijderea nesunătoarei *g*, înainte de *e* şi *i*, se adauge *h*, când trăbue să se respundă aşa, ca înainte de *a*, *o*, *u*, p.e., *ghem*, ghem, *ghindura*, ghindura; pentru că altmintrea, după obiceiul roman, se răspunde ca şi ц; p.e., *gem*, gem; *stringi*, stringi.

Numai una acea greutate este în ortografia latino-românească, că una vocală însămnează mai multe sonuri, după cum astăzi este respunderea românilor: un son adecă curata vocală; p.e., *a*, iar alte doaă, când tot aceaş să însemnează cu (ↄ), *aↄ*, ori cu (^), *â*. /

19 Ci, asămine greutate pătimeşte şi linba latină cea învăţată. Pentru că sonul *e* se însămnează în trei chipuri, adică *e*, *ae*, *oe;* şi linba grecească încă la mai mari greutăţi este subpusă, pentru că sonul *i*, în linba grecească, se însămnează în cinci chipuri, adică η, ι, ει, οι, υ; întrebuinţarea acestor sămne, ori în linba latinească, ori în cea grecească, nu se poate învăţa într-alt chip, decât prin cetirea autorilor şi a lecsicoanelor.[1] Pentru acea rugăm pe D. reţeńsentul să nu poftească întru aceasta mai mare perfecţie de la români decât de la învăţaţii latini şi greci; de nu cumva este împrotivitoriu a să împărtăşi linba românească altor naţii.

[1] Maior are dreptate când condamnă introducerea de litere chirilice în ortografia latină (deşi un alfabet mixt, de tranziţie, a existat la noi pe la jumătatea secolului al XIX-lea). Introducînd semnele diacritice pe vocale, el le indică pronunţia reală, dar se face risipă de litere (trei-patru litere pentru *ă*, la fel pentru *î*), iar cine nu ştie latineşte, nu ştie nici când să le întrebuinţeze. Imperfecţia alfabetului latin (explicabilă prin evoluţia limbii) nu justifică imperfecţiunile ortografiei propuse de el.

Într-alt chîp, prinţipiile arătate de D. reţensentul sănt vrednice de laudă, în teorie.

Ci, zice reţensentul: franţezii de astăzi blastămă pre cei vechi carii au întrodus ortografiia ce se întrebuinţează şi până astăzi şi carea este îngreunată cu atâtea îmbinări, nici o pot acum lepăda mai mult pentru că s-au înrădăcinat prin vechia întrebuinţare.

Cumcă ortografia franţozească este foarte grea, nu este nici o îndoială, însă totuşi pentru acea n-aş cuteza să osăndesc pre vechii ei autori, pentru că eu nu mă îndoesc că altă respundere au fost oarecând la franţozi, decât cum este acum. Pentru acea vechii galli au socotit de trăbuinţă a fi acele combinări. Deci dar, cu esemplu gallilor de astăzi nu va spăimînta D. reţensentul pre români de a să lăsa de prescrisa ortografie latino-românească; nici să tem românii de astăzi de prorocirea lui, că adică îi vor blăstăma următorii lor, ba încă au cea mai bună nădejde că îi vor binecuvînta următorii. Pentru că se vor bucura următorii românilor că s-au scăpat de literile ţirilicești care întunecau până acum linba românească şi împiedecau alcătuirea gramaticei. Ba încă, prin ortografia latino-românească, încet-încet, prin străini carii nu pot să respundă sonul ѕ şi ѫ, se va stânge acestaş son, şi prin această mijlocire, şi la români se va da uitării, şi aşa se vor respunde toate vocalele cu sonul lor cel firesc, fără a fi trăbuinţă să se mai însămneze cu mai sus-zisele sămne.[1] În care întâmplare, mult mai simplă va fi scrisoarea românilor, decât a grecilor şi a latinilor, fiindcă românii nu numai n-au trăbuinţă de diftonghii, precum astăzi este la latini întrebuinţarea diftonghilor *ae*, *oe*, şi la greci αι, ει, οι, ου,

[1] Introducerea ortografiei latine are, deci, ca scop printre altele să readucă şi pronunţia românească înapoi la latină. Răspîndirea acestei pronunţii la români prin străini este evident iluzorie.

ci încă nu s-au obicinuit nici măcar o consonantă a-ngemăna. Carea datină de a nu gemăna consonantele, au fost şi la latinii vechi, precum am arătat mai sus, din Festus. /

20 În deşert dară huleşte D. reţensentul asupra sărguinţei românilor, adică a lui Samuil Clain, Gheorghie Şincai, Samuel Chiuriuşi, Gheorghie Rosa[1], Mihail Boiadzi[2] şi a autorului *Odei*, cel ce este Ioan Teodorovici, iurist în Pesta.[3] O, numai de ar fi început mai timpuriu românii se întrebuinţeze ortografia latino-românească, în locul ţirilico-româneşti, măcar că D. reţensentul porunceşte să nu se pripească lucru, pentru că de bună seamă, până acum ar fi şi îndreptat multe în linba sa, şi pe D. reţensentul l-ar fi scăpat de

---

[1] Se referă la lucrarea menţionată în nota de la p. 216: MĂESTRIA GHIOVĂSIRII ROMÂNEŞTI / Cu litere latineşti, care sînt literele / românilor celor vechi, / Spre / Polirea a toată Ghinta Romanească ceii din / coace şi ceii din colò de Dunăre / Lucrată de / GHEORGHIE CONSTANTIN ROJA / Cetăţanul Academicesc şi Candidatul / Clinicesc doftor în Spitalul Universităţii Ungureşti din Peşta. / În Buda / La Crăiasca tipografie a Universităţii ungu/reşti. Anul 1809.

În —8° de 56 pagini. Cartea are titlul, dedicaţia şi prefaţa, în româneşte şi greceşte. Textul românesc foloseşte alfabetul latin, explicaţiile şi lucrările auxiliare în chirilică.

[2] Se referă la: Mihail G. Boiagi, *Gramatica macedo-română*, Viena, 1813. — Greceşte şi nemţeşte.

În —8° de 16 + 228 pag. şi 2 foi pentru arătarea cuprinsului. Prefaţa şi dedicaţia, pe două coloane, greceşte şi nemţeşte. Textul în greceşte şi nemţeşte, dialogurile în aromână, bucăţile de citire de la sfîrşit, în macedo-română, cu litere latine însă.

[3] Se referă la: *Cîntare / despre începutul şi starea de astăzi / a / romînilor* / întocmită de Ioann Theodorovics / Nika Academicescul cetăţan şi în crăiasca / universitate din Peşta / a legilor auzitoriu. La Buda / În c. Tipografie a universităţii ungureşti / 1813.

Textul compus din 19 strofe în versuri safice, tipărit cu caractere latine şi chirilice. Reprodus de O. Densusianu în *Revista Critică Literară*, II (1894), 81.

acea mare îngrijire de a primi pe sine cu atâta zel apărarea acelora carii urăsc perfecţia românilor şi pre cei mai proşti ai românilor năzuesc a-i înfricoşa de la primirea literilor latine, cu acel nebun temeiu că adică prin literile latine să vatămă legea creştinească (că aşa numesc legea neunită[1], afară de celelalte). Pe lângă toate însă acestea, învăţaţii românilor nu numai în privatele corespondenţii întrebuinţează astăzi literile latine, ci încă Preasfinţia Sa, Domnul Samuil Vulcan, Episcopul G.C. a Oradiei-Mari, alesul patron al literaturei româneşti, toate cele ofiţioase le împărtăşeşte subrănduiţilor dieţesei sale cu litere latineşti. Carea faptă nu numai românii o află de bună, ci şi ungurii, carii ştiu linba românească, mult o laudă.

Şi în Transilvania cu bucurie vor primi ortografia latino-românească, atât ungurii, cât şi săcuii şi sacsonii, ba încă şi armenii, pentru că toţi ştiu linba românească, singure numai literele ţirilicești împiedică negoţiaţia

[1] Dintre multele atacuri ale uniţilor împotriva ortodocşilor din Ardeal care refuzau înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin, citâm pe I. Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești*, p. 74—75: „Însă acei vrednici bărbaţi (Molnar şi R. Tempea, n.n.) s-au silit, cît au putut, a desvoalbi limba românească şi pentru acest cuget a lor caută să le rămîe lauda întreagă. Atîta numa sînt de vină, că răpiţi cu oareşcare rîvnă de împrotivire asupra altor patrioţi a lor, n-au vrut să calce în urmele lor (Micu-Şincai, n.n.) şi să mai curăţască cărarea carea o aflatu-o aceiaş' spre a nimerirea la adevărata orthografie a limbii româneşti, temîndu-se doară ca prin aceaia să nu să prinză de/dînşii cevaş imăciune de unie (sau, precum zic, unaţie!). Eu nu zic aceasta fără pricină, căci ştiu că cei ce să zic la noi, la Ardeal, *neuniţi*, mai bine ar voi să vorbească sărbeşte, decît să primească ceva, de ar fi cît de bun, ce s-au aflat de către cei uniţi. Zic, dară, aceşti vrednici bărbaţi, deacă nu s-au sfiit a îndrepta limba sa, după izvodul adevărat, adecă după limba lătenească, temîndu-se ca să nu să facă păpistaşi, încai trebuia să aleagă acea ortografie cu carea să se poată mai lesne tâlmăci..."

literală între aceste neamuri şi între români, pentru că toţi se îngrozesc de literile ţiriliceşti.

Sîrbii au în linba sa cuvinte în care se aud a se respunde din ortografia latino-ungurească: *gy*, *ly*, *ny*, *ty*, precum: *Gyurka*, Gheorghie; *Nevolya*, mişelătate; *kony*, cal; *Svetya*, lumănare; precum şi ꙋ şi ѫ al românilor, adese le respund. Spre însămnarea acestor (litere), de bună seamă nu sînt de agiuns literile ţiriliceşti; vezi dar că ţiriliceştile litere nu sănt potrivite dindestul, nici pentru linba sîrbească, de şi să laudă cu ele ca şi cu drept ale lor; şi este ştiut că nu puţin întunerec s-au băgat în linba sărbească printr-ănsele. Deci, nu este de mirare că prin aceleaş litere s-au stricat linba românească. Drept acea, mai bine să fie svătuit D. reţensentul şi pre sîrbi ca împreună cu românii să primească iarăş literile latine, în care întămplare ortografia latino-ungurească ar fi mai potrivită pentru sîrbi, afară numai că ar trăbui să reţină din / cele ţiriliceşti pre ѫ, şi de
21 la români să împrumuteză pre ꙋ şi ѫ, care nu sănt românilor de trăbuinţă, în ortografia latino-românească. Trăbuinţa vocalei ѫ, pentru sîrbi, se vede din acelea cu care am arătat mai sus că să aude sonul ѫ în linba sîrbească, iar trăbuinţa consonantei ꙋ se vederează din mai multe cuvinte întrebuinţate în linba sîrbească, p.e. *iapunge*, mănţauă, *penger*, fereastră ş.a. Măcar că această consonantă românească şi astăzi o întrebuinţează unii dintre sîrbi, încă am băgat seamă că şi în sholi se învaţă împreună cu celelalte litere ţiriliceşti. Iar vocala românilor ѫ cu atăt mai degrabă o pot întrebuinţa sîrbii în scrisoare, de oară ce o şi au primită în *Pascalia (Mîna lui Damaschin)* alcătuită de Damaschin Românul, episcopul Rîmnicului, cu carea tălmăcită în linba slovenească se întrebuinţează şi sîrbii.

Iar dacă din ortografia ungurească *cs*, ori *ts*, *sz*, *tz*, nu le plac sîrbilor, ţină din cele ţirilicești pre ч, ѣ, ц, pentru de a urma simplicitatii a dumnezeeştei măestrii de a scrie, precum D. reţensentul poronceşte. Şi apoi atunci vor iscusi sărbii cu însaşi a sa primejdie, ce au svătuit D. reţensentul românilor, în privire către litere. Mă las de a vorbi mai multe despre ortografia linbei sîrbeşti, pentru îndreptarea căria, o! numai de ş-ar porni inimile şi ş-ar cultivarisi mai cu sărguinţă linba poporală, ca nu lăudându-se cu linba slovenească, a căriia sintacsă foarte s-au stricat, prin tălmăcirea cărţilor făcută din linba grecească, din cuvănt în cuvănt, şi pre carea puţini o înţeleg, să se întărească în vechia prostie.[1] Şi pentru ca să poată ajunge aceasta, mai cu seamă naţionalistii bărbaţi cei învăţaţi trăbue să se ajutoreze de către cei mai puternici ai lor, din toate puterile. Pentru că, fiindcă bărbaţii carii întru adevăr s-au sfinţit învăţăturilor mai totdeauna se află apăsaţi de neavere, lipsiţi fiind de trebuincioasele mijloace, nu sănt în stare a-şi da toată silinţa întru alcătuirea şi darea de cărţi, cu atăt mai puţin, dacă pătimesc prigonire şi nu se bagă în samă de către acei ce ar trăbui să dee ajutoriu.

Num. 15 Reţensentul zice bărbăteşte că literatura românească au început întăiu cu întoarcerea Bibliei pe românie, de aci apoi şi mai lesne face încheere că româ-

[1] Imperfecţia alfabetului chirilic în a nota sunetele sîrbeşti, era reală. În prezent alfabetul slav a suferit în sîrbeşte o serie de modificări, iar croaţii au trecut chiar la scrierea latină. Juste sînt în bună măsură şi observaţiile lui Maior referitoare la limba slavă bisericească, care era artificială, greoaie, necorespunzînd nici uneia din limbile slave vorbite, fapt care a avut o influenţă retrogradă.

nii n-au scris nicicând cu litere latine, nainte de cercările lui Clain şi a lui Şincai.[1]

Totuşi, drept au zis autorul în *Prefaţie (Istoriei)*, cumcă asupra românilor se revarsă ori şi ce minciuni,
22 fără de sfială. Cu asămine minciună / şi D. Reţensentul, cu atât mai tare s-au dat a să înşela, de oară ce înţeleptul autor a cărticelei ce se zice: *Észre vételek Tekéntetes Schwartner Márton Úr' Magyar Ország Statistikajában az Oláhokrol tett jegyzésekre*, adecă: *Luări aminte asupra făcutei însămnări despre români, în Statistica Ungariei, alcătuită de D. Martin Şvartner*, şi pre cărea cărticică au tipărit-o la anul 1812[2], au arătat cumcă cu mult mai nainte de tipărirea Bibliei, au fost tipărite cărţi româneşti; aceaş mai pe larg arată Radu Tîmpe, în *Prefaţie* la *Gramatica* cea în a. 1797, la Sibiiu tipărită.[3] Şi eu am în mănile mele *Psaltirea* întoarsă din evreiască

---

[1] Lucrările la care se referă, sînt: *CARTE / de ROGACIONI / Pentru / Evlavia Homului / Chrestin.* / MDCCLXXIX şi *ELEMENTA / LINGUAE / DACO-ROMANAE / sive / VALACHICAE.* MDCCLXXX ale lui Micu şi Micu-Şincai şi *EPISTOLA / GEORGII SINKAI de EADEM / ad / Spectabilem, / et / Clarissimvm virvm / IOANNEM / de LIPSZKY,* / 1804 şi *ELEMENTA / LINGVAE / DACO-ROMANAE / sive / VALACHICAE* / 1805 ale lui Şincai.

[2] Citäm lucrarea şi o descriem după BRV: „Toma Costin, *Observări asupra Statisticei lui Schwartner*, Pesta 1812. — Ungureşte. ÉSZREVÉTELEK / Tekéntetes / SCHWARTNER MÁRTON / úr' / MAGYAR ORSZÁG / STATISTIKÁJÁBA / az / OLÁHOKRÓL / tett / JEGYZÉSEKRE. / PESTEN, / Trattner Mátyás' betüivel 1812."

Traducerea: *Observări asupra însemnărilor făcute despre români de către Prea stimatul Domn Schwartner Marton în Statistica Ţării Ungureşti.*

În —8°, de 23 p. Lucrarea, al cărei autor îl indică Maior, este semnată G. Erdélyböl, adică G. ...din Ardeal.

[3] Lucrarea lui R. Tempea se numeşte: *GRAMMATICĂ / romînească* / ...1797. Asupra listei de tipărituri româneşti care

pe românie, din cuvânt în cuvânt, şi tipărită la a. 1651.[1] Am cetit, afară de aceasta, *Cartea de predici (Cazanie)* tipărită subt prinţipiul Transilvaniei, Gheorghie Racoţi, la a. 1641[2]; tot subt acelaş prinţip s-au tipărit *Testamentul Nou*, la Bălgrad, a. 1648, pe care-l am în mână. Am văzut şi la Sibiiu, la Domnul Ioan Molnar[3], doctor şi profesor public ordinariu de doctoria ochilor, o carte de *Predici*, tipărită a. 1580[4], în Ardeal, subt Hristofor Batori, ca să tac încă despre altele. Încă şi manuscripturi românesti se văd, scrise înainte de tălmăcirea Bibliei, de care şi eu am vreo câteva bucăţi. Deci, atât este de neadeverat cumcă literatura românească, şi în privire către literile ţiriliceşti au început întâiu cu tălmăcirea românească a Bibliei, cât mai neadevărat nu mai poate fi[5].

Eu, cu adevărat n-am văzut carte ori manuscript mai vechiu de cât *Cartea de predici* de la anul 1580, însă pentru acea doară vei zice că românii, după pri-

---

figurează în *Cuvîntare înainte* a lui Tempea, vezi *Şcoala Ardeleană*, vol. I, p. 211—216, ed. Albatros, 1970, Bucureşti.

Menţionăm că lista respectivă este sumară şi remarcăm că autorul nu este suficient de informat asupra vechilor tipărituri în limba românească. Faptul este semnificativ pentru slaba circulaţie a cărţii româneşti.

[1] *PSALTIRĂ / ce să zice, CĂNTAREA / A FERICITULUI PROROC ŞI ÎMPĂRAT DAVID...* Typăritu-s-au... în Ardeal, în cetatia BELIGRADULUI... 1651.

[2] Intitulată *Evanghelia cu învăţătură*, a fost tipărită la Belgrad în Ardeal, la 1641. Este retipărirea *Evangheliei cu învăţătură* (după BRV).

[3] Din numeroasele lucrări ale lui Ioan Piuariu Molnar, citâm: *Economia stupilor*, 1785, *Deutsche-walachische Sprachlehre*, 1788, *Retorica, adecă învăţătură...* 1798.

[4] Intitulată: *Evanghelie cu învăţătură* de diaconul Coresi, tipărită la Braşov, 1580—1581.

[5] Este adevărat că nu *Biblia* a fost prima carte tipărită în românește, ci unele cărţi de ritual *(Octoihul*, de la 1557, ş.a.), dar tot cărţi bisericeşti.

mitele litere ţirilicești, n-au scris înainte de aceasta nimic cu litere ţirilicești? Că, deşi românii, după Sinodul de la Florenţia, precum arată Cantemir, prinţipul Moldaviei, au primit în beserici linba slovenească, totuş nendoit este că romării şi după acea n-au ştiut linba slovenească, vorbind tot într-un chip, una cu clerul său. În ce chip dară au împărtăşit prinţipii Ţerei Româneşti şi ai Moldaviei poruncile sale supuşilor săi? mitropoliţii, episcopii şi protopopii încheerile sinodale celor sie subrănduiţi? Ori prietenii şi negoţitorii cum ş-au purtat corespondenţiile între sine? Cu adevărat, nu altcum decât în linba românească, şi cu primitele litere ţirilicești. Pentru acea, nu poate fi îndoială că literatura ţirilico-românească, din acel timp au început între români, cînd românii, nu fără mare a sa stricăciune (despre carea cu amar se plănge prinţul Cantemir) meşterind aceasta Teoctist, fostul oarecând diacon a lui Marcu Efeseanul, au priimit literile ţirilicești. /

23 Ci, să zicem că literatura ţirilico-românească au început întâiu cu tălmăcirea Bibliei; nu văd cum poate să urmeză această încheere: „*Aşa dar românii niciodată n-au scris cu litere latineşti*, înainte de cercările lui Clain, Şincai şi ale altora.“ Această argumentaţie să vede a fi asămene acestia: Longobardii au început a vorbi italieneşte mai întâiu, după ce au fost cuprins ei Italia; aşadar înainte n-au vorbit nemţeşte nici când.[1]

Tot subt acelaş numer, cu oea mai mare supărare este D. reţensentului că autorul socoteşte literatura românească a fi tot una cu cea latinească, adecă că literatura românească este tot acea latinească nencetat urmată, care încă nici italienii, nici franţezii, nici ispanii

[1] Aşa cum a arătat B.P. Hasdeu, prima scriere românească cu litere latine a fost notarea unui *Tatăl nostru* în 1592, la Frankfurt. În ţară însă nu se cunoaşte nici un monument de limbă scris cu litere latine, pînă către sfîrşitul sec. al XVIII-lea. V. şi *Dissertaţie...*, vol I., p.315.

n-au făcut. De acea, zice, doară apriat este de trăbuinţă a contrazice autorului. Ci pentru ce?

Autorul aşa vorbeşte despre acest lucru. Coloniile romane, adecă, după cum vorbim acum, vlahii ori valahii (românii), când au eşit din Roma la Dachia, au întrebuinţat acele litere, adică cele latineşti, pre care le întrăbuinţeau ceilalţi romani la Roma şi în toată Italia. Aceasta se dovedeşte din însăş a vechilor dacoromani inscripţii care s-au aflat şi până astăzi se dezgroapă în Dachia, mai cu seamă în Transilvania şi în Bănat. După cuprinsa prin varvari Dachie, deşi cursul ştiinţelor nu puţin s-au împiedecat, totuşi, cu atăt mai puţin se poate crede că aceşti romani până acolo ar fi fost căzut, căt să fie zăuitat literile ce le-au adus strămoşii lor cu sine de la Roma, cu căt nu cetim nici pre unul din accle neamuri să fie pornit războiu asupra literilor.

Însă se adauge că fiind românii şi în acele veacuri închinaţi legii creştineşti, nu poate fi îndoială că au trăbuit ei să aibă acele cărţi, fără care nu se face sfănta liturghie, nici se împărtăşesc sfintele taine. Deci, aşa arăt: acele cărţi, ori că au fost greceşti ori latineşti, pentru că literile ţirileceşti s-au aflat mai întăiu la veacul al 9-lea, cum că ar fi fost greceşti nu este nici umbră de adevăr; deci au fost latineşti; carea de acolo mai cu seamă se dovedeşte, pentru că la a. 458, episcopii romanilor din Dachia Ripensă, adecă din Mesia de Gios, adunaţi fiind în sinod, au trămis lui Leon, împăratul Constantinopolului, despre uciderea S. Proterie Alecsandrineanul, precum şi sinodului din Halchedonia, o scrisoare (epistolă), în linba latinească, ce la Constantinopol s-au tălmăcit în linba grecească; / ce este dovadă că aceşti episcopi n-au ştiut linba grecească, deci dar au întrebuinţat literile latine, dinpreună cu cealalţi români.

24

Acestea atîta sănt de temeinice, cât numai cu o simplă contrazicere care adese se obicinueşte a fi un sunet netrebnic, fără de minte, nu se pot resturna nicicacum. Lămurit este că vechii români au întrebuinţat literile latine, ca şi ceilalţi romani. Iar dacă cineva va tăgădui că această întrebuinţare (a literilor latine) nu s-au urmat până pe timpul Conţiliumului de la Florenţia, datoriu este temeinic a arăta: prin cine, unde, prin ce mijloace, de ce, în ce chip şi când s-au stîns ele? Iar în ce chip s-au curmat mai întâiu între români întrebuinţarea literilor latine, după Conţiliumul de la Florenţia, arată Dimitrie Cantimir, cu toate împregiurările, adecă cărui, ca unui domn a Moldaviei, au fost deschise toate ungheţiurile arhivelor.

Ci, zice D. reţensentul: italienii, gallii şi ispanii n-au socotit literatura sa niciodată ca o urmată latină.[1]

Socoteşti că măritele acestea neamuri (adauge şi pre marea naţie germană) n-au scris nimic în linba sa, înaintea veacului din care se văd cărţi nemţeşti, italieneşti, franţozeşti, ispaniceşti? Procetește acele ce am zis mai sus, în genere, despre români.

Num. 16 arată reţensentul că cercările românilor carii năzuesc a reduce iară literile latine, cu dreptul au aflat contrazicere.

Cumcă prezisele cercări au aflat contrazicători este adevărat, ci pre cine? Pre aceii adecă, carii năzuesc a împedeca împărtăşirea românilor cu alte naţii ce nu sănt de legea grecească, şi pre acei ce neştiind linba românească vreau să judece despre un lucru sie necuno-

[1] Cum s-a arătat (v. *Dissertaţie*), continuitatea scrierii latine în Dacia pînă la Conciliul de la Florenţa, nu se poate dovedi, din lipsă de monumente scrise (şi, prin urmare, nici contrariul, cum arată Maior). Maior înţelege prin *literatură*, folosirea scrierii, în primul rînd.

scut. Aşa feliu de contrazicători puţin se vor preţui şi de ici înainte.

Num. 17 Osăndeşte D. reţensenţul pre autorul că întrebuinţează, la cap. V—VII, pre *Anonim*, Notariul craiului Bela, ca pre un isvor istoricesc, măcar că Eder şi alţii l-au declarat de fabulos.

Pricina pentru carea întru aceasta strigă Eder şi unii-alţii asupra lui Anonim, lămurit arată Engel, în *Suplementele la Vindiciile Cornedisiane* a lui Anonim, § 5, cu aceste cuvinte: „Aici este piatra pornirei pentru aceii ce cu atîta cerbicie cred că românii numai mai tîrziu au venit în Transilvania şi că pentru acea trăbue să se tractarisească după plăcere, numai
25 ca / venitici, cât mai voesc să pornească războiu asupra lui Anonim, decât să se lase de greşala sa. *Hic est lapis offensionis pro illis, qui Valachos in Transsylvaniam serius tantum advenisse, et hinc tantum qua advenas arbitrarie tractandos esse, tam pertinaciter credunt, ut Anonymo bellum indicere, quam errori suo renunciare malint.*—" Preel. Iosef Cheresturi, a istoriei universale şi pragmatice a ţerei ungureşti profesor, în crăiasca Universitate a Ştiinţelor din Pesta, în *Disertaţia* ce au dat-o, la a. 1812, de vremea lui Anonim, notariul craiului Bela, temelnic dovedeşte că acelaş (Anonim) au fost notariul întâiului Bela, craiului Ungariei, cu adevărat, nu aşa de îndepărtat de la venirea ungurilor în Panonia, cât acele ce scrie să nu fie vrednice de credinţă.

Mai departe zice reţensentul cumcă de către însuş Enghel, marele patron a lui Anonim, se poate acestaş numai în acele întâmplări a să apăra, unde el, ori mai bune izvoară, ori încăi potrivite adevărului izvoară au întrebuinţat.

Cuvintele lui Enghel, în *Apendicea Comentaţiilor despre Războaele lui Traian la Dunăre*, § 4, acestea sînt: „Anonymum- -inter melioris notae historicos Hun-

garos satis certe constat", etc. Adică: "Cum că -- Anonim este între cei de mai bună însămnare istorici ungureşti, destul cu adevărat este ştiut, şi pre carele întru toate cele ce spune despre venirea ungurilor (afară de acele ce el însuş le-au iscodit), a-l socoti vrednic de credinţă svătuesc înseş regulele sănătoasei critice".

Iar acele ce Anonim singur le iscodeşte sînt, p. e., cap. 3: „Ab eventu divino etc., adică: „Din întâmplare domnuzească este numit Almus, pentru că îngreunatei lui mumăni s-au arătat prin somn o vedere domnuzeiască". Şi cap. 11: „Duca Morout, a cărui nepot s-au zis de unguri Menomorut, de aceea, că avea mai multe drăgăluţe" şi altele de acestea, pre care le-au resuflat autorul.

Mai pe urmă huleşte reţensentul pre autorul cumcă n-au scris criticeşte despre eşirea neamurilor.

Cugetul autorului au fost a cerceta începutul românilor, pentru acea puţin au fost el atunci îngrijit despre eşirea neamurilor, când au scris *Istoria pentru începutul românilor în Dachia.*/

20 Şi acelea trebue să se atingă, asupra cărora i-au plăcut reţensentului, ici şi colo a face băgări de seamă, în cât este adecă pentru sistema istoriei.

La cap. 2 a *Istoriei*, reţensentul pune pre *Ler* (ler), la vechiul *Lelum*, *Polelum* (lelum, polelum) polonesc, şi acea de acolo, că românii se îndatinează a muta pre *l* în *r*, precum *mora*, în loc de *mola*, tscher, în loc de *tschel*, ori mai bine *cer*, în loc de *cel*, *coelum*.[1]

[1] Cu excepţia lui Budai-Deleanu toţi reprezentanţii Şcolii Ardelene, pornind de la S. Micu (*Şcoala Ardeleană*, vol. I, p. 157 Albatros, 1970, Buc.) leagă de numele împăratului Aurelian refrenul din colinde *alerom, ailerom* şi *Ler împărat*. Însă apropierea *ler, lerui, hai lerui (lerom)* etc. de numele lui Aurelian este greşită. S-a presupus că ar fi vorba de o formă moştenită din lat. *(h)alleluia*, cuvînt împrumutat ulterior prin slavă (şi greacă), sub forma *aleluia*.

Bine trăbue a lua aminte că românii fac aceasta în cuvintele latineşti, dar nicidecum în cele slaviceşti.[1]

Tot acoloş zice reţensentul că *colinda* (colinda) românilor este fără îndoială tot aceaş ce este *Kolenda* slavilor, ori *Kolenda* polonilor.

Cu adevărat, etimologhia *Calendelor* (calendelor) cu atît mai mult trăbue să se deducă de la colendele latinilor, de oară ce acestea tocma în calendele lui ianuarie se obicinuiesc a să cănta de cătră români, iar nicicând într-altă vreme.[2]

La cap. 5, fiindcă autorul au dovedit tăria românilor din următoarele cuvinte a lui Anonim: „pugnatum est inter eos acriter": „s-au bătut între ei aspru", spre a resufla aceste cuvinte a spionului Opaforcoş: „homines (slavi et valachi) viliores totius mundi": „oamenii (slavii şi românii) cei mai slabi în toată lumea", D. reţensentul aşa zice: îndrăzneala românilor cea arătată numai din cuvintele Notariului: *Şi s-au bătut între ei aspru*, care rădică zisa lui cea de mai nainte: *oamenii cei mai slabi în toată lumea*, fiind că aceste socotinţe sănt tot a aceluiaş martur, se şterg una pre alta şi aşa remăne această arătare de nimic.

Adevărat, că tot acelaş scriitoriu vorbeşte despre amîndoaă acele propoşiţii, însă aceste: *oamenii cei mai slabi în toată lumea*, zise de blasii seau blahii, adecă români şi slavi, nu sănt ale Notariului, ci ale spionului Opaforcoş, la *Notariu*, cap. 25, pre care din ce feliu de datină au zis-o Opaforcoş, înaintea duchei Tuhutum, au arătat autorul, cap. 5, § 5. Iar cealaltă: *Şi s-au bătut între ei aspru*, este a însuş istornicului

[1] Într-adevăr, nu există împrumuturi slave în care *l* a devenit *r*; faptul se petrece numai în cuvintele moştenite din latină sau din substrat.

[2] Originea cuvîntului *colindă* nu e nici pînă astăzi clar lămurită.

Anonim Notariul și mai prospătă decât acea a spionului Opaforcoș, care cu mult înaintea bătăii, cu defăimarea de români și de slavi îndemna pre duca Tuhutum de a porni bătae asupra Transilvaniei. Deci dar nu se șterg acele doaă propositii una pre alta, ci aceasta:
27. *ȘSi s-au bătut între ei aspru*, dovedește mincinoasă pre acea: *Oamenii cei mai slabi a toatei lumi.*

La cap. 8, înșiră reținsentul că autorul cu mai mic adevăr etimologhicesc face pre patinațite români, decât Prai unguri.[1]

Deși cetitoriul cel ce va cerceta spunerile autorului, nu va putea să nu vadă că acele acum zise (de reținsentul) sânt neadevărate, totuși autorul dovedește că au fost patinațitele români din următoarele, adică că în ținuturile acele unde erau mai mult patinațitele, dîndu-se numele patinațitelor cu totul uitărei, s-au aflat români, fără de a fi eșit patinațitele oarecând de acolo, ori să fie întrat acolo alt oarece neam nou și că Patinația cea Mare și marea mulțime de patinațite pre carea au descris-o Constantin Porfiroghenitu nu se poate cuveni nici unui alt neam de cât românilor.

La cap. 9 zice reținsentul nepotrivită a fi abaterea bulgarilor de la italienescul *voglia* ce se zice la românii din Dachia Vechie *voia.*

Dacă îngăduești deducerea sclavilor cea nu fără critică făcută, trăbue neapărat să îngăduești și a bulgarilor de la *voglia.* Vezi pre autorul.

Mai departe hotărăște reținsentul că *voia* românilor vine numai de la slavicescul *nevolia.*

Întreb pre D. reținsentul: oare vin cele simple de la composite? Ori din contră, compositele de la cele

[1] Numele *patinațite* (de origine grecească) desemnează la origine pe pecenegi. După asimilarea acestora, el a putut fi aplicat de istorici altor populații din regiunea respectivă.

simple? Oare vine *ertat* de la *neertat*? Seau doară *neertat* de la *ertat*?[1]

Fiind că trăbue a să crede că D. reţensentul trăbue bine să ştie nu numai linba slavică, ci şi acea formalnică românească, este de a pofti ca descăntata acea formalnică înrudire a linbei româneşti cu acea slavenească să o arăte odată cu temeiu. Pentru că acei ce au cîntat această fabulă mai înainte şi pre carii i-au urmat D. reţensentul, n-au cunoscut dindestul nici pre una dintre aceste linbi. Cu adevărat românii, carii nu s-au obicinuit a urî nici pre slavi, nici pre orice alt neam, se vor împăca cu o bărbătească dovedire (despre aceasta); iar, ca să creadă ei numai vorbilor săci, nimene nu poate pofti. Autorul adică, destul de lămurit, cu puţine au arătat deosebirea declinaţiilor, a comparaţiei şi a conjugaţiilor; mai mult nu se poate face mai nainte de ce nu vor dovedi prezisa înrudire zicătorii, ci nu cu vorbe săci./[2]

28 D. reţensentul nu fără desfătare numeşte pre români semi-romani (jumătate-romani) fără de a băga seama că unele popoare slaviceşti, atît din pricina amestecatului sănge, cît şi a confusei linbă, cu dreptul se pot numi semi-slavi. Ci nu vreau a mă întărzia cu aşa feliu de lueruri urăcioase.[3]

Mai că eram să zăuit zicerea D. reţensentului cu carea, la începutul reţensiei sale, se vede că vrea a

---

[1] Maior are dreptate cînd spune că formele negative provin de la cele pozitive, dar greşeşte cînd deduce cuvîntul *bulgar* din italianul *voglia*, cu care pune în legătură şi rom. *voia*. *Voie* vine în română de la sl. *volia* „libertate".

[2] Kopitar nu a afirmat niciodată că structura limbii române ar fi slavă, dar nici nu s-a împăcat cu cei care negau orice influenţă slavă. Maior are însă dreptate cînd cere să se demonstreze această afirmaţie.

[3] Maior are dreptate, dar dovedind că slavii sînt amestecaţi, nu demonstrează că românii sînt puri. În realitate nu există naţii neamestecate.

încredința pre cetitorii săi că românii nu au alte cărți decât *Gramatica* și *Sfânta Biblie.*

Adecă, dacă cineva, în vreo bibliotecă, va afla numai o carte dată în limba românească, fără sfială va încheia cumcă românii nu mai au alte cărți, și aceasta cu îndrăzneală, ca și un lucru adevărat, va publica, fără de a cerceta mai departe! Bărbat bun! Românii, afară de *Grămatică* și de *Sfânta Biblie*, de doă ediții[1], au toate cărțile Bisericei Grecești vestite cu mulțimea și mărimea, de care unile se pot vedea și în Viena, la biserica parohială a S. Varvara, au încă și alte multe cărți catehetice[2], aștetice, de predici, atât vechi, cât și mai nove: polemiche, eczeghetice, precum și teologhia, atât morală, precum și cea dogmatică, sistematicește țesută, retorica, loghica, dreptul naturei, dreptul criminal, dreptul canonic (bisericesc) și țivil și însuș corpus dreptului canonic cu sholiile, cărți economicești, ș. a., ș. a. Ba încă nu sânt lipsiți nici de cărți poețicești, încă și însuș *Psalmii lui David*[3] îi au tălmăciți în versuri. Și aceasta încă mai însămnez că prea aleasa carte a lui Simeon Tesalonicheanul, scrisă în linba grecească, până acum se află numai în linba românească tălmăcită.[4] Și alte cărți grecești parte a

[1] Cele două ediții la care se referă scriitorul aici sînt; *BIBLIA / adecă / Dumnezeaiasca Scriptură...* București, 1688, intitulată obișnuit *Biblia lui Șerban* (Cantacuzino) și *BIBLIA / adecă / Dumnezeiasca Scriptură / a legii vechi și a celi noao / toate / care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțălesul limbii romînești...* Blaj... 1795, intitulată obișnuit *Biblia lui Clain.*

[2] Asupra diferitelor lucrări publicate în limba română pînă la data polemicii cu Kopitar, vezi *Bibliografia veche românească.* Bună parte din lucrările contemporane au fost cuprinse antologic în antologia *Școala Ardeleană*, citată mai sus, vol. I, II.

[3] Se referă neîndoios la *PSALTIRE / a Sfîntului Proroc David / ...*, Uniev 1673, intitulată obișnuit *Psaltirea lui Dosoftei.*

[4] Se referă la: Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos*, București, 1765.

autorilor mai proaspeți, parte a vechilor părinți, au românii întoarse și tipărite în linba sa. Și cărticele poetice tălmăcite din limba italienească se văd la români.[1]

29

II REFLECSII

Asupra respunsului dumisale reţensentului din Viena la / Animadversiile asupra Reţensiei Istoriei pentru începutul / românilor în Dachia. / În Pesta, cu tipariul lui Ioan Toma Tratner, 1815.

Întâlnind *Respunsul* D. reţensentului vienean la *Animadversiile* autorului anonim (fără nume), făcute asupra *Reţensiei* Istoriei pentru începutul românilor în Dachia, și la Buda, în anul 1814, date la lumină cu tipariul crăeștei Universitate din Pesta, care respuns s-au trămis crăescului revisor a cărților românești din Buda, în 22 punturi, din Viena, la 15 septemvrie a.c., după ce am alăturat acel respuns cu prezisele *Animadversiei*, am socotit vrednic a fi, ca din iubirea de adevăr cercetînd adevărul și mai încolo, să arăt reflecsiile (luările aminte) mele: [...]

31 Mai departe descalecă D. reţensentul la anumele ponturi a *Respunsului* său.

1 La 1 zice: „Deosebesc adecă a scrie românește cu litere latine pentru pămînteni, iar pentru străini (nu), până când nu veți da și lecsiconul cu care să se agiutore".

Cumcă românii trebuesc a-și înainta literatura, au mărturisit D. reţensentul mai de multe ori, nu fără ori condurere, seau în batgiocoră. Pentru acea însămnata lui deosebire *(distinctio)* nu prinde loc.

2 La al 4: „moldovenii și ungrovlahii seau muntenii sînt întocma șerbitori ca și voi, ba încă mai nenoro-

[1] Vezi *Dissertație pentru literatura cea vechie a romînilor*, vol. I, p. 329 — 330.

ciți, pentru că sînt subpuși grecilor, carii și ei sănt robi; aci nu se socotesc ararii nobili înotători[1] în lata mare, ceiace și ei înșuși tăgăduesc naționalitatea sa, zicăndu-se, fără de rușine, că sînt unguri; ci să nădăjduim și întru aceasta, îndreptare".

Oare ungurii, preanobilul neam, pentru că au craiu neamț și generosii croați, pentru că sînt subt ocărmuirea banului de neam ungur ce este însuș sudit a Împeratului nemțesc, adecă, să întrebuințez chipul zicerei a dsale reținsentului, sînt subpuși (croații) șerbului, trăbue a să zice ei nefericiți? Adevărat, că de un timp încoace domnii Moldaviei și a Țerei Românești se orăn-
31 duesc de cătră Poarta Otomanicească, nu dintre / români, ci dintre greci, pentru că într-alt chip mai că nu s-ar putea nădăjdui a să putea ținea Moldavia și Țeara Românească îndelungat subt stăpănirea turcească. Întru adevăr, românii mai vreau a fi supuși și acum Austriei, decăt Porții Constantinopolitane. Însă acesti prințipi de și sînt de neam greci, totuș sînt domni românești, iar nu grecești, și au strălucite drepturi, precum: a face nobili și altele. Cu adevărat, precum, niciuna dintre națiile creștinești a împerăției turcești n-au stătut mai de demult cu atîta vîrtute în contra armelor turcești, ca românii, așa nu știu pre carea din națiile creștine a împerăției turcești vei putea-o numi așa de fericită cum este cea românească.

Acea ce adauge D. reținsentul: „rari în lata mare înotători nobili", ori că înțelege pre nobilii din Moldavia și Țeara Muntenească, ori pre cei din Împerăția Austriei. Dacă socotește pre cei dintîiu, atunci drept au zis autorul *Animadversiilor*, fața 5, că D. reținsentul nu cunoaște starea nobililor din Moldavia și Țeara Româ-

[1] Parafrază a unui vers celebru din *Eneida*, I, 118: „Apparent rari nantes in gurgite vasto", adică „se zăresc rari înotători în noianul de apă".

nească. De vreme ce o mulţime de magnaţi şi nobili se află în Moldavia şi Ţeara Românească, supt numire de boeri, nici sînt acoloş alţi nobili decăt români. Iar dacă socoteşte pre nobilii din ţerile Austriei, cu atăt mai puţin se poate ecscusa neştiinţa reţensentului din Viena, cel ce scrie despre lucrurile popoarelor subpuse împeratului Austriei. Cu adevărat, dacă D. reţensentul ar fi avut noroc, la a. 1809, să vadă în Transilvania pre insurghenţii nobili, adunaţi în turmele sale, lesne ar fi putut vedea de sînt nobilii români mai puţini cu numerul decăt ungurii tot a aceluiaş Mare-Prinţipat? Seau încăi, dacă s-ar fi dus să vadă pre nobilii insurghenţi români carii au purces la bătae, tot în acelaş an, din Maramureş şi de prin alte locuri a Ungariei de preste Tisa, fără îndoială atunci, ca un om iubitoriu de adevăr, ar fi contenit de a resfira acest feliu de visuri. Însă D. reţensentul, acele ce el însuş nu le-au văzut, le socoate a nu fi (precum mai gios, la *N.* 19), ba încă, în treaba românilor, pre acele ce el însuş nu le-au văzut, le publichează în lume (precum arată esperienţia), ca întru adevăr nefiitoare. Atît de afunde rădăcini au înfipt în sufletele străinilor datina de a scrie românilor ori şi ce, fără toată cercetarea, încăt D. reţensentul, măcar că mărturiseşte critica, totuş n-au putut să se ferească a nu cădea în acea greşală. În lucrurile necunoscute mai bine este a tăcea. /

32 Nu mă îndoesc că D. reţensentul, prin acei români nobili ce tăgăduesc naţia, zicăndu-se a fi unguri, înţelege pre românii din Transilvania şi Ungaria; însă, de acest feliu foarte puţintei sănt, şi numai de mare nevoe fac aceia, nici să leapădă ei atăt de naţie, căt şi de Beserica Răsăritului, căria sînt toţi românii închinaţi. Au doară între slavi nu sînt nenumeraţi carii pentru folosul său să leapădă de naţie? Rutenii de obştie, de multe ori şi însuşi preoţii lor, se zic a fi unguri şi se ruşinează de însaş limba lor. Una numai, ce-mi

pricinueşte durere întru aceasta, este că domnind în Transilvania oarecând prinţipii de legea evanghelicească carii toate mijloacele întrebuinţau spre a face pre naţia românească să primească credinţa helveticească, au trecut floarea nobililor românesti la mărturisirea legei helveticesti şi apoi acei renegaţi socotind că cu relighia să strămută şi naţionalitatea, s-au socotit, după seaca prinţipie, că nu sănt mai mult români, ci unguri[1]. Şi apoi, dacă acum îi numeşte cineva români, să aprind de mănie, fiindcă şi până astăzi se confundează sângile cu relighia, ba încă şi cu însăşi ţerimoniile. Însă, cu toate acestea, oare este crimen a să numi cineva ungur? Au doară nu şi dintre nemţi sănt o mulţime carii se măreţesc că se pot numera între unguri?...

5 „Pricina că românii până acum au fost puţin îngrijiţi de a face lecsicon şi gramatică este mai cu samă acea gheneralnică, că încă n-au venit adecă timpul cel firesc. Încă n-au avut săracii repaos pentru acest lucru, ca şi pentru ceialaltă literatură. Iar de voiţi a scăpa, în starea lucrurilor de acum, trăbue acea să faceţi mai cu samă, măcar că şi aşa va şchiopăta treaba, până când nu se va îmbunătăţi starea prin aşezemântul

[1] Şi totuşi, Kopitar are dreptate, dar Maior nu vrea să recunoască. Toţi reprezentanţii Şcolii Ardelene au fost necruţători cu nobilii români care şi-au trădat naţiunea şi au servit interesele asupritorilor din Ardeal. S. Micu este ceva mai înţelegător, iar Gh. Şincai, după firea sa, necruţător şi sarcastic, Budai-Deleanu este obiectiv. Citäm pe ultimul, o notă la *Ţiganiada* A, pg. 104—105: „În Ardeal, şi mai vîrtos în părţile de unde e Becicherec, nemeşii (măcar că sînt români) nu să zic romîni, şi cuvînt acesta/ îl au necinstit; pentru aceasta zice Becicherec: *mojicule de romîn*, căci la dînşii nemeşia mută neamul, precum şi legea. Spre pildă: deacă s-au făcut un romîn nemeş (boieriu sau mazil), atunce să zice ungur; aşijdere, cînd să face careva păpistaş sau calvin, nu se zice mai mult romîn, ci ungur; şi într-acest chip s-au făcut în Ardeal mii de unguri din romîni!..."

politicesc. Şi din această parte mă bucur, că şi însuşi ungurii încep a zice că voi aţi fost mai înainte decât ei în aceste locuri."

Din acele mai sus zise, la *N.* 3 arătate, este destul de vederat că românii pentru sine n-au trăbuinţă nici de lecsicon, nici de gramatică. Temeiul lămurit pentru aceasta sânt multele cărţi care fără agiutoriul lecsiconului ori a vreunei gramatice româneşti sistematice, s-au alcătuit ori s-au tălmăcit. Vezi de atâtea ori ţitatele *Animadversii*, f. 40 (lat., iar rom., 28), şi ceteşte, de ai când, atât alte cărţi româneşti, cât şi mai cu seamă acele de predici. Şi apoi, de vei înţelege bine, adese te vei îndoi de se poate mai pe larg şi mai frumos cuvânta în însaş linba latină cea îndreptată.[1] Cu adevărat, în Ardeal străinii carii ştiu linba românească se minunează de preoţii ce ştiu numai linba românească, auzindu-i spunând predici. Şi apoi mulţi dintre aceii nu cunosc gramatica nici de nume.

Cumcă românii sânt săraci, din lipsa mijloacelor spre înaintarea culturei, nu se poate tăgădui. Din partea ungurilor din mărită crăimea / Ungariei, cu ade-
36 vărat că nu se pune nici o piedică înaintirei culturei românilor, ba încă magnaţii şi alţi unguri de multe ori dau şi agiutoriu spre aceia. Cu adevărat că nimic este mai potrivit cu natura, decît ca naţiile cele cu agiutoriul lui Domnezeu cultivite să se îngrijască şi pentru luminarea celoralalte naţii ce sînt mai puţin fericite, pentru că toţi oamenii deopotrivă au trup şi suflet, pricepere şi voinţă, şi sânt făcuţi după chipul lui Dumnezeu. Deci dar toate naţiile firește se cuprind în marea naţie a *neamului omenesc*, iar deosebitele numiri a singuratecilor naţii sînt numai *întîmplătoare*. Aşa-

[1] Se referă la propriile sale lucrări care, oricum, nu egalează desăvîrşirea latinei clasice.

dar, potrivit cu înțelepciunea este ca toți oamenii, neluându-se în samă întâmplătoarea lor numire, să se iubească unul pe altul ca frații și o națiie se alerge cu agiutoriu altia, spre înaintirea culturei de la carea derază fericirea de comun. Aceasta dacă face vreo națiie, arată în faptă că au agiuns la adevărata cultură (luminare) și că trăbue a să zice ia adevărat nobilă. Iar, din contră, dacă cineva întru acea să silește, ca să pună piedecă ori culturei sale, ori luminării altei națiii, lămurit arată că se află încă și acum în vechia varvarie și greu păcătuește împrotiva naturei, mamei tuturor.[1] Carea poruncește a să îndeplini înțălegerea și voința a fieștecăruia om. Pentru de a înainta cultura între românii din Bănat, acea ar fi de trăbuință mai cu seamă, să aibă episcopi români. Că, ce se poate nădăjdui de la acel păstoriu, mai cu samă între români, a cărui cuvânt nu-l pricep oile sufletești, precum nici el, graiul oilor sale?... /

---

[1] La prima vedere principiul pare scos din ideologia enciclopediștilor. Să remarcăm însă că este admirabil adaptat realităților politicii românești, că apelul la Dumnezeu, în fața căruia, indiferent de naționalitate sau rang social, toți oamenii sînt egali, revine la afirmarea libertății naționale și a egalității între oameni (foarte pe departe, prin apel la creștinismul incipient). De asemenea, moralitatea politică a unui popor se definește în funcție de natura relațiilor pe care înțelege să le promoveze față de alte popoare. Asuprirea altor popoare înseamnă degradare morală și aservire implicită a propriului popor (principiu reafirmat de Marx); umanitarismul este definit prin obligația de a ajuta popoarele rămase în urmă. Cultură înseamnă desăvîrșire morală, nu laicizare a spiritului, așa cum gîndeau enciclopediștii. Adevărata noblețe de aci își trage seva. Întreagă această pagină este un testament uimitor de viu pe care poporul român l-a urmat neabătut, l-a realizat și îl urmează în practica sa istorică. Pagina merită să fie ținută în mare cinste de toți iubitorii de filozofie politică românească.

51 III PRIVIREA REȚENSIEI

Asupra Anticriticei românești, dată (Reţensia) / în Gazeta Literală din Viena, N. 7, fevruarie 1816. / În Buda, cu tiparul C. Universităţi Ungureşti — 1816 /.

Aequam memento rebus in arduis
Servare mentem: non secus in bonis
Ab insolenti temperatam
Laetitia.

HORATIUS

Lină, adu-ţi aminte, în lucruri grele
A-ţi ţinea mintea: asămine, în cele bune
Stămpărată de ne îndatinată bucurie.

HORAŢ

Dumnealui C. au fost început a reţensui *Anticritica Românească*, adică *Animadversiile* asupra *Reţensiei* de *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, din anul 1814 şi *Reflecsiile* asupra respunsului D. reţensentului la acele. acum zise *Animadversii*, din a. 1815, date la tipariu, în linba latină, ci fiind că-i mai uşor a cleveti acelui ce aşa îi este firea, decât cu coaptă judecată a precumpăni lucrul, lăsând la o parte acele toate ce cuprind prezisele *Animadversii* şi *Reflecsii*, afară de acea ce se atinge de postposiţii sau după punerea articurilor îndatinate în linba românească, despre carea se va cuvănta mai gios, se lasă, D. reţensentul C. la nespuse clevetiri şi, ca aşa se zic, afuriseşte pre împro-
52 tivnicul său, cu / închipuirea vătămatei prietenii, şi pentru ca să se arate mai vederat, prin denunţiaţia carea au tipărit-o în *Foile Literarii* din Viena, N. 7, fevr. 1816, nu prea cu înalt haractir au hotărât a face abus (rea întrebuinţare); şi aşa s-au întâmplat lucru.

Fiindcă *Animadversiile* făcute asupra zisei *Reţensie*, apăsau cu a sa greutate pre D. reţensentul, şi fiindcă,

deşi este autorul acelor *Animadversii anonim* (fără nume), totuşi lămurit hotăreşte a fi revisorul cărţilor româneşti din Buda, au trămis răvisorului respunsul său (resuflarea sa), în 22 ponturi. După ce au dat revisorul acel respuns la prietenii sei să-l cetească şi să-l şi prescrie, s-au aflat oareşicine carele au făcut *Reflecsiile* sale asupra acelui *Respuns:* că, fără recetirea respunsului din cuvânt în cuvânt, nici se vedeau *Reflecsiile* a fi dindestul statornice. Şi aceasta este ce reţensentul C. o numeşte necinstită (infamem) vătămare de prietănie, strigînd în gura mare...[1] /

57 Iar D. reţensentul C., prin distihonul latinesc cel vîrît în *Reţensia* sa, asămăluind pre *popă* (subt care nume, precum deasupra am arătat, se înţelege la neamurile slaviceşti de legea grecească preotul hirotonit) cu furii, nu numai că scîrnav au vătămat pre vlahii Croaţiei şi pre tot sfinţitul cler de legea grecească, întrebuinţînd slăbiciunea sufletului său, ci încă şi acea au făptuit, că acei ce să minunau înainte de dănsul, acum le pare rău. La acest loc D. reţensentul C., ori că au vrut să urmeză, ori să învingă pre Domnul *Svartner* carele în *Statistica* sa a crăimei Ungariei, pre minunaţii bărbaţi Ioan de Huniadi şi pe Matias Corvinus, fiiul lui şi craiul Ungariei, i-au asămăluit cu Hora şi Cloşca zicînd: "marele Ioan Huniadi şi mai marele lui fiiu, Matia Corvinus, au fost de neam român. Însă şi crudul Vlad Dracula au fost român, şi
58 Hora şi Cloşca / i-au fost compatrioţi". Eu întru adevăr nu sînt mănios pre D. reţensentul, ci încă mai cu samă îl iubesc, căci prin contrazicerile sale au dat pricină

[1] În continuare Maior afirmă că n-au existat relaţii de prietenie de nici un fel între el şi adversarul său, relaţii pe baza cărora să fi fost obligat să nu publice scrisoarea personală ce i s-a adresat şi pe care a publicat-o însoţită de observaţiile sale.

altora de a cerceta adevărul, pentru acea foarte-mi pare rău căci dînsul întru atîta au rătăcit şi ş-au mănjit numele cu o notă pre carea cu multă sudoare va trăbui să o şteargă.

Mai departe. Lăudînd D. reţensentul C. descrierea haractirului românilor (cu carea faptă au îndatorit pre amicul său Svartner, ca şi el căpătând ocasion să se întrebuinţeze cu autoritatea reţensentului înprotiva românilor), se arată pre sine că mai puţin cunoaşte lucrurile românilor decît însuşi Svartner. Pentru că cine să sufere ca D. reţensentul C. cel ce face aruncare, precum se vede, că un român (căci că ar fi protestăluit românii, este numai o scornitură a D. reţensentului) au îndrăznit asupra domnului Svartner, în privire către zisa lui descriere, a scrie şi încă, ce-i mai mult, în linba ungurească? Au doară în linba ungurească nu se poate scrie destul de frumos şi pre larg? Au doară cartea nemţească a domnului Svartner, profesor în Universitatea Unguresc㎃, n-au fost slobod a o resufla în linba ungurească? Au doară românului cetăţean a măritei crăimei Ungariei nu-i este slobod a scrie ungureşte?

Îmi vine înainte reţensia aciei cărticele ungureşti cu carea s-au respuns domnului Svartner, în privire către mai sus-zisa descriere a haractiriului românilor, dată în *Foile Literale* din Viena, Nro 3, ianuarie 1816. Titlul aciei cărticele ungureşti este: „Luări aminte asupra însămnărilor făcute de domnul Svartner în *Statistica Ungariei*". Care respuns s-au dat la tipariu, în Pesta, a. 1812. Autorul acestei cărticele au fost un român tînăr, *Toma Costin*, nobil de Gaura. Carele adică deşi este de stat mic, totuşi D. reţensentului i se năluceşte nu numai ca un ghigant, ci ca toată naţia românească,

ziçând: „În contra căria (mai suszisa descriere a haractirului românilor), românii încă în linba ungurească au protestăluit.“ Au că întru adevăr au vrut D. reţensentul C. aşa să-l închipuiască, pentru de a căştiga nu ştiu ce laudă deşeartă domnului Svartner, ori de a-i micşora confusia lui, căria doară s-au subpus prin acea cărticică, şi pentru acea temeinica acea resuflare făcută de un tînăr român asupra domnului Svartner, au aflat de cuviinţă D. reţensentul a o însămna cu numele: *protestaţiei românilor*, adică a toatei naţie romaneşti.--- *Male verum / examinat omnis corruptus ju-*
59 *dex*, adică: *rău cercetează tot judecătoriu cumpărat seau stricat.*

Aceasta, zic, cărticică (a lui Costin) au fost reţensuită în Viena, aşa adică de sec şi de rău, cît, din cetirea ei, cetitoriul nu se va face mai învăţat, iar D. Svartner va remănea tot în aceiaş stare, în care l-au aruncat prelăudatul tînăr român, de nu cumva însuş D. Svartner, prin virtutea sa, va pune-şi în gînd de a cerca. Pentru că această reţensie nu cuprinde altă nemic, decît acea ce oricarele prunc ar putea să bulguiască, adică (cuprinde numai seaca acea sentenţie ce este mai uşoară de o gheoace, că însămnările *Észrevételek*) sînt mai mult tăgăduitoare şi ocărîtoare decît resuflătoare. În batgiocură adauge D. reţensentul, din ale sale, acea: dacă ai făcut, tăgăduieşte. Acest feliu de reţensie nu plăteşte nici o nucă vermănoasă, pentru că, ori zi ceva mai bun decît tăcerea, ori taci. Însă D. reţensentul contenit fiind de a putea hrăni pre cetitoriu cu frumseţea stilului nemţesc şi cu ziceri batgiocoritoare, puţin se îndatinează a fi îngrijit pentru seau de a afla, seau de a descoperi adevărul, aşa încăt se pare că mai mult împlineşte profesia unui

magistru de linba nemţească decăt datorinţa de reţensent. Întru adevăr, îi mai place a rescînta căntecul altora şi a săltita seau a giucări pe deasupra lucrurilor decăt să desgurdă mădua şi cele din lăuntrul lucrului. Cercînd accasta, fără de norocire lasă: memoria mare fără de giudecată proporţionată, adese este supărătoare. Svătuesc pre D. reţensentul ca să fabricheză o noavă reţensie asupra prelăudatei cărticiche ungureşti, şi atăt cugetele D. Svartner, ce sînt toate de a face rîs, cît şi argumenturile tînărului autor român din rădăcină, curat să le reţenseză şi apoi atunci să-şi dee socotinţa sa, cu temeinic cuvănt răzimată. Pentru că se cade a-şi aduce aminte de văcărea (jeluirea) autorului *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, cea în *Prefaţie* împusă. Iar pentru de a da o înţeleaptă reţensie despre aceasta, este de trebuinţă bărbatului şi cu întreagă credinţă reţensent să cunoască cîte zile au petrecut D. Svartner în Bănat (pentru că pre alţi români n-au cunoscut) şi în cît au fost acolo bolnav, adică la un român carele toată omenia, prietşugul şi bunăvoinţa cu liberalitate i-au făcut, şi încă să cunoască de la ce feliu de om de nimic au subt acelea în Bănat, care dănsul la Pesta, desfrîngăndu-şi genia sa, le-au mai înmulţit asupra rominilor. /

60 Tot în aceaş reţensie a prezisei cărticiche ungureşti, D. reţensentul giucăndu-se şi batgiocorind spune între minunile sale, că adică şi românii *încep a ceti*. Iar mie mi se vede a fi acea un fenomenon înfricoşat, căci că acei ce acum (după zisa D. reţensentului) încep a ceti, învaţă a silabisa pre bărbaţii ce se laudă cu o nemărginită şi învechită învăţătură, precum de pildă pre domnul Svartner şi pre D. reţensentul C. Vezi *Észre-*

vêtelek, Eisrevitelec şi adese pomenitele *Animadversii* şi *Reflecsii.*

Mai pe urmă, D. reţensentul C. amănunţează autorului *Reflecsiilor* cu măciuca lui Hercules. Însă ast feliu de amănunţări puţin ori nicicăt spăimîntează pre autorul *Reflecsiilor* cel ce se află într-un loc nobil şi sigur. Iar eu odinioară, cînd adică treceam prin Carniolia, întru adevăr mă temeam de măciuca lui Hercules, mai cu samă după ce văzusem în spînzurători trei Herculi de curînd spînzuraţi. [...][1]

[1] În continuare răspunde la observaţiile adversarului asupra unor probleme de limbă, cu argumente eronate la obiecţii deopotrivă eronate.

ORTOGRAFIA ROMÂNĂ sau LATINO-VALAHICĂ, împreună cu o CHEIE, cu care se deschid secretele etimologiei cuvintelor, de către PETRU MAIOR de Dicio Sînt-Mărtin, Arhidiacon în dieceza Făgărașului, districtul Gurghiului, și revizor regal al cărților tipărite la Buda. Compusă mai întîi în limba română și apoi tradusă în latinește. La Buda. În tipografia Universității Regale Ungurești, la 1819.[1]

PREFAȚĂ

Sînt treizeci și nouă de ani de cînd lingviștii români dezbat problema ortografiei române sau latino-valahice. Căci așa cum nu numai aceștia toți sînt de acord să izgonească din republica literară a românilor alfabetul chirilic care a învăluit limba română cu cel mai adînc întuneric, și să restituie alfabetul strămoșesc latin, ci chiar și străinii dornici să întrețină relații mai apropiate cu românii îi îndeamnă de multă vreme în acest sens, tot astfel nu s-a putut hotărî definitiv

[1] *ORTHOGRAPHIA ROMANA / sive / Latino-Valachica / una cum clavi, / qua penetralia originationis vocum reserantur. / Per PETRUM MAJOR / de Ditsö Szent Márton, archidiaconum dioecesis Foga / rasiensis, districtus Görgéniensis, ac regium revi / sorem librorum Budensem. / Primum Valachico idiomate concinnata, / deinde in Latinum translata. / BUDAE, / Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1819.*

În — 8° de VIII + 103 p. De la p. 54—102, pe două coloane, cu caractere latine și chirilice: „Dialogu pentru inceputul' linbei Românâ. Intră nepotu și unchiu".

Prezentăm traducerea prefeței, o antologie din *Ortografie* și *Dialog*, în transcrierea chirilicelor, nu a literelor latine. Cartea s-a republicat fără modificări, ca prefață la *Lexiconul de la Buda*, 1825.

ce ortografie trebuie urmată în folosirea alfabetului latin. Căci, cei care locuiesc între unguri, învățați din copilărie cu ortografia unguréască, consfințesc ortografia unguréască. Însă, cei ce știu limba germană și au legături mai strînse cu germanii, preferă să urmeze ortografia germană. Ceilalți, negîndind la diversitatea graiurilor române, în timp ce prescriu reguli potrivite cu graiul lor natal, au impresia că au rezolvat problema pentru întregul popor român, care este foarte numeros.

Modul de a proceda al tuturor acestora, nu numai că aduce un mare prejudiciu desăvîrșirii limbii române, dar mai și complică metoda de a învăța celelalte neamuri limba română și pune piedică legăturilor foarte dorite [dintre popoarele imperiului n.n.]. Căci, fie că s-ar introduce ortografia unguréască, fie cea germană, limba română care nu are absolut nici o afinitate cu ungara sau cu germana, s-ar întuneca grozav de mult și ar urma să fie învățată nedesăvîrșit și ar ajunge foarte grea de învățat nu numai de către aceste două popoare, ci chiar de francezi, italieni etc. Iar cei care stabilesc reguli ortografice pentru graiul lor propriu, aceia, cu toate că vor fi probabil pe placul celor de acasă de la ei, vor păgubi foarte grav mulțimea restului românilor, ba, mai mult, nu vor folosi nimic străinii care o vor fi deprins, atunci cînd vor conversa cu restul românilor.

Așadar trebuie să îmbrățișăm o atare ortografie latino-valahică, potrivită cu natura limbii române și care să cuprindă toate graiurile acestei limbi, și cu ajutorul căreia, pe cît este posibil, limba română să devină deopotrivă de ușor de învățat de către toate popoarele, și care în fine să facă mai desăvîrșită limba română.

Pentru obținerea acestui scop, nici o ortografie nu pare mai potrivită decît cea italiană,[1] nu numai fiindcă este cunoscută în întreaga Europă, ci în primul rînd fiindcă aceste două limbi, cea italiană și cea română, care au aceeași origine, sînt atît de legate între ele prin cea mai strînsă înrudire, atît în ceea ce privește cuvintele, cît și pronunțarea etc., încît nimeni din cei care le cunosc pe amîndouă, nu poate să stea la îndoială că odinioară nu au fost una și aceeași limbă, latina populară; și totodată [ortografia italiană n.n.], împreunează cele două dialecte foarte cuprinzătoare ale românilor din Dacia Veche (Dacia Traiană) și Dacia lui Aurelian, dialecte împărțite în mai multe ramuri (graiuri).

Am să aduc un exemplu-două. Astfel italianul zice *cerco*, „quaero", românul *cercu*, care cu cirilice se scrie чѣркъ. După / ortografia ungurească ar trebui să se scrie *tserku*, după cea germană, *tscherku*. Italianul zice *geme*, „gemit", românul la fel, *geme;* aceasta se scrie cu chirilice гѣмѣ; după ortografia ungurească s-ar scrie *dseme*, după cea germană *dscheme*. Dat fiind că aceste cuvinte înseamnă la români tot ceea ce înseamnă la italieni, și că se pronunță în același chip de români și italieni, oare, dacă s-ar scrie după ortografia sau ungurească sau germană, nu este adevărat că li s-ar întuneca originea, li s-ar urîți forma cea plăcută, și fără nici o trebuință s-ar înmulți *entia*, adică ceea ce s-ar putea cu mai puține litere, s-ar exprima prin mai multe? Și, cum nici prin acea mulțime de litere nu se reușește să se exprime satisfăcător sunetul

[1] Justificare judicioasă a adoptării ortografiei italiene deși, mai departe Maior se îndepărtează adesea de ea, adoptînd una etimologică, mai complicată. Cu toate că ortografia poate avea oarecare influență asupra evoluției limbii, ea nu are cum s-o facă mai desăvîrșită, ci doar, dacă este bine adaptată, să nu împiedice evoluția firească a limbii.

nativ al acelor cuvinte, de ce să îngrămădim în faţa celor care doresc să înveţe, ceva imperfect în locul perfectului? De ce? Din moment ce *ce*, *ci*, *ge*, *gi* al italienilor îl au şi românii? Cei din Dacia Veche îl pronunţă curat ca italienii din oraşul Roma, adică la fel cu *tse*, *tsi*, *dse*, *dsi* al ungurilor, iar cei din Dacia lui Aurelian ca *tze*, *tzi*, *dze*, *dzi* al ungurilor. De unde, aceeaşi regulă a ortografiei ungureşti sau germane nu poate cuprinde ambele dialecte menţionate. Dar, dimpotrivă acelaşi *ce*, *ci*, *ge*, *gi* al ortografiei italiene satisface şi unui dialect şi celuilalt, numai cît românii din Dacia Veche pronunţă mai puţin apăsat, cei din Dacia Aureliană mai ascuţit. Această diferenţă de pronurţie se menţine pînă în zilele noastre, chiar şi la italieni, care folosesc (toţi) aceeaşi ortografie.

Astfel, italienii, cînd vor să înmoaie pe *l* şi să pronunţe un *i* următor, ca pe *jod*, pun înaintea lui *l*, un *g*. De ex.: *tagliare*, „scindere". Românii din Dacia lui Aurelian zic, şi ei *tagliare;* însă românii din Dacia Veche zic ca şi cînd s-ar scrie, după ortografia latină, *tajare*. *Gli* al italienilor, aşadar, la românii din Dacia lui Aurelian se redă prin *l* moale şi *jod*, la cei din Dacia Veche, ca şi *jod*.

De altfel, consimt cu uşurinţă ca la români să fie dat afară *G* care serveşte la înmuierea lui *l*, cum obişnuiesc italienii să-l pună înainte de silaba *li*. Dar fiind că în general un *l* numai atunci se pronunţă înmuiat, iar *i* următor se pronunţă ca un *jod*, cînd o vocală precedă imediat silaba *li*, este uşor să se vadă cînd *l* trebuie pronunţat înmuiat, chiar dacă nu i se pune înainte un *g*, după obiceiul italienilor. Aşadar dacă o vocală oarecare precedă silaba *li*, *l* se va pronunţa de către românii din Dacia lui Aurelian ca un *l* moale, iar *i*, ca un *jod*; la cei din Dacia Veche însă tocindu-se litera *l*, *i* trece în consonantă; de ex.: italienii zic *moglie*, „mulier", cei din Dacia lui Aurelian

muliere, cei din Dacia Veche *muiere*. Nici chiar între italieni nu este neobișnuit să nu pună un *g* înainte de un *l* moale, ba chiar îl scot cu totul și se folosesc de *i* ca de o consoană (ceea ce fac românii din Dacia veche). Astfel, pentru *mia moglia*, „*mea uxor*", unii zic: *me muiere*. Așadar, chiar la românii din Dacia Veche, în situații asemănătoare, nu este nevoie să se scrie nici *g*, nici *l*, în vederea unei mai mari ușurințe, atît în privința scrierii, cît și a pronunțării. Însă, oricine poate învăța cu ușurință din practică, ce cuvinte se îndepărtează de regula stabilită și trebuesc scrise cu *l* moale inițial, ca de ex:. *liepure*, „lepus", *linu*, „linum", la românii din Dacia lui Aurelian.

Însă, cu toate că ortografia italiană este foarte potrivită cu limba română, totuși, dat fiind că italienii, fie în chip spontan, fie prin contactul cu barbarii care au năvălit în Italia și care au stăpînit-o multă vreme, s-au îndepărtat de anumite proprietăți ale vechii limbi romane, de care românii se țin, românii au anumite particularități în ortografia lor latino-valahică. Ceea ce va deveni evident pe parcursul acestei opere[1].

Mai departe. Oricine vede că desăvîrșirea limbii este dublă, internă și externă[2]. Ortografia se referă la desăvîrșirea dinafară a limbii. De aceea, o astfel de ortografie, care să știrbească desăvîrșirea internă a limbii, cu toate că s-ar recomanda prin accesibilitate, totuși, dat fiind că desăvîrșirea internă este mai prețioasă decît cea externă, se cade ca aceasta să cedeze pasul celeilalte. Așa că, deși ortografia mea prezintă

[1] Toate afirmațiile despre particularitățile ortografiei latino-valahe, care par că privesc o tradiție de scriere în românește cu litere latine (în realitate inexistentă pînă atunci), se referă de fapt la sistemul lui Maior, pe care abia acum îl propune cititorilor.

[2] În alte lucrări, scrise în românește, Maior vorbește de „alcătuirea cea dinlontru și cea dinafară a limbii" (v. *Istoria pentru începutul românilor*, cap. VI, § 6 (vol. I, p. 244).

anumite dificultăţi, de care, de fapt, nu sînt lipsite nici cele mai desăvîrşite limbi, ca de exemplu, greaca şi latina, fiindcă totuşi serveşte la sporirea sau mai degrabă la descoperirea desăvîrşirii interne a limbii române, socotesc că trebuie să fie primită fără rezerve.

După ce prezint mai întîi felurile pronunţiei (fiecărei litere), arăt ce deosebiri au survenit, nu la puţine cuvinte, prin schimbarea literelor sau a silabelor etc., între limba latină şi limba română; în acest scop pun la dispoziţie o *cheie* cu care se deschid secretele etimologiei cuvintelor şi dau pe faţă mai multe particularităţi ale limbii latine[1], care în ziua de azi, în limba latină învăţată sau gramaticală, de-abia, sau aproape că nu se mai recunosc, iar la români durează pînă astăzi, în aşa măsură că cu greu ai putea sta la îndoială că limba română nu este cu mult mai veche decît epoca lui Marcus Tullius Cicero, în care a ieşit la iveală limba învăţată sau gramaticală. De unde urmează că limba română este cu mult mai veche decît dialectele latine sau romane, ca, de exemplu, spaniola, franceza şi italiana modernă./

Aşadar, cînd pe parcursul acestei lucrări zic că un cuvînt sau altul pleacă de la un anumit cuvînt latin, italian, spaniol, şi poate francez, nu vreau să dau de înţeles că românii au adoptat acel cuvînt din limba latină învăţată sau din sus-pomenitele dialecte, ci invoc numai comuniunea sau înrudirea.

Împart lucrarea în şase capitole. În *primul* din acestea, se tratează despre litere, în general; într-*al doilea*, despre litere, separat; într-*al treilea*, despre diftongi; într-*al patrulea*, despre accente; într-*al cincelea*, despre apostrof; într-*al şaselea*, despre împărţirea

[1] *Cheia* mult lăudată de Maior ar fi foarte utilă, dacă majoritatea corespondenţelor etimologice stabilite de el n-ar fi fanteziste, exagerat latinizante.

silabelor. Acestora le-am adăugat un dialog despre originea limbii române, între nepot și unchiu, în limba română, însă scris în alfabet latin conform cu această ortografie, și totodată și în alfabet chirilic.

CAPITOLUL I

DESPRE LITERE, ÎN GENERAL

§ 1

Este verosimil că scrierea (literele) a fost născocită de primii locuitori ai pământului. Plinius, în cartea 7 a *Istoriei. Naturale*, în cap. 56, remarcă vechimea diferitelor documente și conchide: „De unde apare ca etern uzul scrierii". După mărturia lui Plinius, *ibid.*, literele au fost introduse de fenicieni în Grecia, în număr de șaisprezece, și au fost aduse în Latium de către pelasgi. La acest număr, pe vremea războiului troian, s-au mai adăugat patru, de către Palamede, cu următoarea formă: θ, ξ, φ, χ. Latinii înșiși după aceea imitîndu-l au adăugat alte șase litere celor șaisprezece de mai înainte, adică: F, K, Q, X, Z, H. Simonide din Melos, după Palamede, adăugase alte patru, cu următoarea formă: ζ, η, ψ, ω. Din toate acestea, zice Plinius, *ibid.*, de-abia se mai recunosc, în alfabetul nostru, *k*, *x*, ca și *y* și *z*, pe care latinii le primiseră de la greci, ca să fie folosite, aceste două, numai în cuvintele grecești.[1]

[1] Afirmația lui Plinius că uzul scrierii este etern e, fără îndoială, eronată, deși omenirea cunoaște anumite sisteme de notație din timpuri foarte vechi. Trecerea alfabetului de la fenicieni la greci și de la aceștia la romani este justă, doar intermediarul pelasgic e fantezist. Astăzi se consideră în general că acest intermediar au fost etruscii. Cît privește diversele etape de perfecționare prezentate, ele sînt legendare.

§ 2

Litera[1] este cea mai mică parte sau semn al cuvîntului; îşi trage originea de la *lego*, după opinia lui Priscianus, *Cartea 1:* „Se zice literă [lat. *litera*, n.n.] sau ca şi cum ar fi *legitura*, de aceea că lasă drum liber lecturii [lat. *legendi*, n.n.]. După alţi autori se trage de la *litura*, fiindcă înseamnă *ştersătură (deletionem)*, deoarece cel mai adesea cei vechi obişnuiau să scrie pe table cerate, şi după aceea să şteargă[2], ceea ce pînă în zilele noastre se păstrează la români, de către copiii săraci, cînd învaţă primele elemente (alfabetul). Din acel vechi procedeu, de a se scrie pe table cerate, a rămas obiceiul la români că atunci cînd se cere unui elev să spună lecţia pe de rost, deşi lecţia se învaţă de pe o carte tipărită, totuşi i te adresezi: *Zi tabla*, „dic tabulam", ceea ce în latineşte obişnuiam să spunem: *Recita lectionem* (= recită lecţia)[3].

---

[1] Aici, ca mai peste tot, Maior, conform unei tradiţii vechi, confundă *sunetul* cu *litera*, deşi uneori intră în complicate analize fonetice. Faptul dă adesea loc la confuzii, deşi uneori litera oferă acoperire teoriilor sale etimologice. În gramaticile şi dicţionarul său, contemporanul I. Budai-Deleanu nu se va lăsa indus în eroare de această confuzie tradiţională.

[2] Etimologii fanteziste, ca marea majoritate a celor prezentate de Maior mai departe.

[3] Existenţa unei tradiţii a scrierii pe tăbliţe cerate de la romani pînă la români, care pare să rezulte din text, este o invenţie a lui Maior. Diferenţa de adresare către elevi rezultă din faptul că în cazul românei învăţau nu limba (pe care o ştiau, fiind limba lor maternă) ci scrierea de pe tăbliţă, în timp ce în cazul latinei era vorba de lecţii predate în primul rînd oral.

§ 3

La români se socotesc douăzeci[1] de litere, și anume: A, B, C, D, E, F, G, H, I, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, Z, majuscule; minuscule sînt: a, b, c, d, e, f, g, h, i, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, z. Folosim majusculele la începutul periodului și al numelor proprii și al titlurilor; în rest se folosesc minusculele.

§ 4

Românii au aceeași pronunție ca și latinii; totuși, *i* vocală, cînd se schimbă în consonantă, se pronunță nu numai ca *jod* al latinilor, ci chiar ca ж cirilic, după obiceiul francezilor, pe care italienii obișnuiesc să-l schimbe în *g*[2]; și, în acest caz, se formează *j*. De exemplu: *judecu*, „judico", italienește *giudico; jugu* „jugum", italienește *giogo; juru* „juro" italienește *giuro*. În cazul dintîi nu se abate de la forma sa obișnuită, așa cum se întîmplă chiar și la latini; de exemplu: *boiari* „nobiles, barones, magnates". De asemenea *h*, dacă nu se pune pe lîngă un *c* sau *g*, în care caz nu produce nici un sunet, cel mai adesea se pronunță aproape ca un χ grecesc.

Românii sînt lipsiți de litera *z*, deși sunetul ei se aude în *s*, cînd este așezată între două vocale, ca la latini și italieni, și uneori în alte poziții, după cum

[1] În sistemul lui Maior preconizat aici, lipsesc literele necesare pentru *ă, î, j, ș, ț*, pe care sub o formă sau alta le introduce pe parcursul lucrării, în schimb apare, din motive etimologice, *q*, de care scrierea limbii române se poate dispensa.

[2] Confuzie între literă și sunet, în realitate fiind vorba nu de *g*, ci de *gi* > *g*.

chiar şi la *d*[1]. Aşa că litera *z* s-ar putea cu uşurinţă scoate din numărul literelor, la români, ca şi litera *q*, fiindcă funcţia ei peste tot ar putea să o facă litera *c*, dacă românii n-ar vrea să pună în lumină etimologia cuvintelor, sau legătura foarte strînsă a limbii române cu latina şi cu italiana. Însă, despre aceste probleme vom vorbi mai pe larg, în capitolul următor, sub literele *D*, *Q* şi *S*.

În fine, litera *x*, deşi se află în cărţile bisericeşti traduse din greacă, în alfabet cirilic, nu este, totuşi, o literă românească, ci, în locul ei, popular românii se folosesc, atît în pronunţie, cît şi în scriere, mai ales de litera *s*; de exemplu: Sandu, Alesandru, *Alexander*; esire, *exire*; frasinu, *fraxinus* etc.[2] Ba mai mult, atîta se împotriveşte această literă naturii limbii române, cît copiii (şcolarii) români care învaţă limba latină, foarte greu reuşesc să se obişnuiască cu pronunţarea acestei litere. Din care pricină eu am şters cu totul această literă din numărul literelor. Dar, dacă totuşi vrea cineva să pronunţe în manieră grecească şi să păstreze sunetul literei *x* în cuvintele greceşti, poate, în locul literei *x*, să scrie *cs*, cum fac acuma muscalii, de exemplu: Alecsandru, *Alexander* etc., sau, dacă preferă să păstreze însăşi forma *x*, din pricina scurtimii scrierii, aşa cum se pretinde, n-am nimic împo-

---

[1] Intervocalic *s* nu se pronunţă ca *z*, în cuvintele moştenite din latină (ex. *casă*), ci numai în unele împrumuturi recente din limbile romanice. Afirmaţia „românii sînt lipsiţi de litera *z*" este valabilă pentru sistemul lui Maior şi al etimologizanţilor, căci în alfabetul chirilic, ca şi în unele transcrieri cu litere latine, *z* se folosea în mod normal.

[2] Maior are dreptate în sensul că sunetul (şi nu litera) care corespunde lui *x* în latină a evoluat peste tot în română la *s* (cu cîteva excepţii, unde a devenit *ps*). Cuvintele care conţin *x* în română sînt împrumuturi recente. Deşi nu indispensabilă, căci s-ar putea scrie şi *cs*, litera *x* este utilă pentru comoditatea ei.

trivă. Totuşi, nimeni nu va putea să nege că aceasta este împotriva naturii limbii române. Este limpede, prin urmare, din cele spuse mai sus, că la români, dacă vrem să vorbim adevărul, nu este nevoie să se numere mai mult decît 18 litere.[1]

§ 5

Literele se împart în vocale şi consonante, şi acestea din urmă se deosebesc de celelalte, ca şi corpul de suflet. Căci, aşa cum corpul nu poate să se mişte fără suflet şi dimpotrivă, sufletul poate să se mişte fără corp, tot astfel consonantele nicicum nu pot să formeze o silabă fără vocale, dar dimpotrivă, vocalele pot fără consonante.[2]

Mai departe. Vocalele sînt în număr de cinci: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*; restul sînt consonante, dintre care cele care încep cu ele însele, cînd se pronunţă, şi se termină în vocale, se numesc mute, ca, de pildă, *b*, *c*, *d*, etc., pe cînd cele care încep cu o vocală şi se termină cu ele însele, sînt semivocale, ca, de pildă, *l*, *m*, *n*, etc.[3] Şi trebuie să se ştie că în limba română nici o consonantă nu se geminează; acest uz a fiinţat şi la latinii cei vechi, înainte de Ennius, care primul a adus gemina-rea consonantelor în limba latină. Vezi-l pe *Festus*. Aceasta este una din acele particularităţi, care susţin vechimea limbii române. De aceea nu pot fi toleraţi aceia care, nu ştiu datorită cărui prost obicei, vor să

[1] Ortografia actuală foloseşte 28 litere, toate, cu excepţia lui *â*, strict necesare pentru redarea sunetelor limbii române. În plus, în scrierea cuvintelor străine mai apar *q*, *w* şi *y*. Numărul de litere propus de Maior e posibil numai într-o ortografie etimologizantă.

[2] Comparaţia e sugestivă, căci o limbă cu cuvinte alcătuite numai din consoane nu e posibilă, însă nici o limbă care să aibă numai vocale, deşi posibil în principiu, nu există.

[3] Distincţia făcută de Maior aici între oclusive şi sonante e subtilă pentru vremea sa, dar e posibil că nu-i aparţine.

introducă în ortografia latino-valahică, împotriva firii limbii române, geminarea consonantelor.[1]

Fiecare vocală, şi în special primele trei, pe lîngă sunetul obişnuit, pe care îl au în latină sau italiană, uneori primesc şi un alt sunet, care astăzi nu se aude în limba latină, şi pe care cei care folosesc alfabetul cirilic îl exprimă prin litera cirilică ъ; îl vei învăţa din gura profesorului.[2] Sunetul literei ъ, deşi foarte scurt, se aude totuşi la germani. De exemplu, în cuvîntul *Spectacl*, între *c* şi *l*. Mai este un sunet, la cei mai mulţi români din Dacia Veche, pe care îl notează cu litera ѫ. Acest sunet se aude la sîrbi, fie şi foarte scurt, în cuvinte. De exemplu: Grk, *Graecus*; smrt, *mors*; vrlo, *vere*, între *rk*, între *mr*, între *vr*. Căci, în timp ce se străduiesc să pronunţe acele consoane fără vocală, fără voia lor ţîşneşte acel sunet, pe care românii îl notează cu ѫ.

§ 6

Mai departe. Orice vocală, cînd primeşte sunetul ѫ, pentru a exprima acest sunet neobişnuit, se notează cu accent circumflex (^), ca: mâni, *manus*; vêntu, *ventus*; începere, *incepere*; gûtu, *guttur*. Însă cînd exprimă sunetul ъ, se notează cu acest semn (ↄ), ca: arămu, *aramus*; mĕ, *me*; sănĭtate, *sanitas*; păstrare, *conservare in posterum* etc.

Trebuie să se ia bine seama că românii din Dacia Aureliană niciodată nu se folosesc de sunetul ѫ, ci

[1] Într-adevăr româna nu posedă consoane geminate, iar dublarea literelor apare la noi numai în nume şi cuvinte străine.

Afirmaţia că Ennius a introdus geminatele e valabilă numai pentru scriere, căci în vorbirea latină ele existau cu mult înainte.

[2] De data aceasta, vorbind de vocale, Maior se referă la literele respective.

numai de ѕ; de exemplu: ei nu zic mâni, *manus*, ca românii din Dacia Veche, ci mâni (мѧнй). Cu uşurinţă ar putea să se dezveţe românii din Dacia Veche de sunetul ѫ. De bună seamă, mulţi, cu toate că au pe buze acel sunet, totuşi niciodată nu scriu ѫ, ci chiar şi pentru el se servesc de litera ѕ. Ba, mai mult, în cărţile vechi tipărite, ѫ, la sfîrşitul cuvîntului se pune în mod obişnuit în locul lui ѕ, pe cînd în manuscrise nicăieri nu se poate vedea ѫ, ci numai ѕ. Ba chiar îmi amintesc că, pe cînd eram copilandru, în regiunea mea natală am auzit oameni bătrîni vorbind, în gura cărora niciodată nu răsuna ѫ, ci în locul lui pronunţau sunetul ѕ.[1]

§ 7

Cînd mă gîndesc în sinea mea că românii din Dacia Veche, împotriva obiceiului general al românilor din Dacia Aureliană, se folosesc de sunetul care în zilele noastre se notează cu litera ѫ, aşa cum am observat mai sus, îmi vine în minte, drept origine a acestei deosebiri, faptul că românii din Dacia Veche, după ce au adoptat literele cirilice, de care se servesc toate popoarele de origine slavă care se ţin de ritul grecesc, şi totodată au primit în bisericile lor limba slovenică sau cirilică, au împrumutat de la vecinii ruşi

[1] Aici, ca şi în paragrafele următoare, Maior se sileşte să demonstreze inutilitatea existenţei unui semn special pentru *î*, deosebit de *ă*, atît în alfabetul cirilic, cît şi în cel latino-valah. Înverşunarea porneşte din ideea greşită a lui Maior că *î* a fost împrumutat de la slavi, ceea ce nu este adevărat, căci *î* din cuvintele slave a fost redat în împrumuturile făcute în română prin *i*, ceea ce dovedeşte, probabil, că la data acestor împrumuturi limba română nu cunoştea sunetul *î* (el lipseşte şi pînă astăzi la aromâni). Deşi mai recent decît *ă*, sunetul *î* este o creaţie internă a limbii noastre, rezultată mai ales înaintea nazalelor, în preajma lui *r* etc.

chipul de a citi sloveneşte. Fiindcă popoarele de neam slav obişnuiesc adesea să lege consoane fără nici o vocală, care nu se pot articula fără vocală, şi în timp ce se străduiesc să pronunţe acele consoane fără ajutorul unei vocale, iese acel sunet, pe care românii îl desemnează prin litera ѫ, aşa cum am lămurit deasupra, în § 5, unde am prezentat chiar şi exemple în această problemă.[1] Sîrbii, e adevărat, aşa cum am atras atenţia mai sus, emit acest sunet foarte scurt, ruşii însă foarte deschis şi îl articulează cu mare forţă. Dat fiind însă că fiecare vocală, la români, pe lîngă sunetul obişnuit, admite chiar şi sunetul pe care în zilele noastre îl notează cu litera cirilică ъ, care sunet este foarte apropiat de sunetul pe care în zilele noastre îl notează cu litera ѫ, numai că ѫ se apropie de un sunet nazal, în urma lecturii zilnice a cărţilor slavone care cuprind sunetul ѫ, au deprins cu uşurinţă obiceiul să emită acest sunet care se deosebeşte puţin de sunetul lor naţional ъ; pe deasupra: dacă imediat după ъ urmează consonanta *n*, atunci de-abia se poate discerne de sunetul ѫ. Aşadar, după ce au deprins obiceiul, din lectura zilnică a cărţilor slavone, de a pronunţa sunetul ѫ, au început să-l treacă în propria lor limbă, mai întîi, bineînţeles, înainte de consonanta *n*, iar după aceea şi înaintea altor consonante. La aceasta s-au adăugat legăturile de fiecare zi ale românilor de pe graniţă cu vecinii ruşi, şi în acest chip, încet-încet s-a propagat sunetul ѫ asupra întregului neam al românilor din Dacia Veche, care s-au servit vreme îndelungată de limba slavonă, în cărţile de cult. Românii din Dacia Aureliană, fiindcă nu au primit niciodată limba slavonă în bisericile lor, au rămas

[1] Adoptarea literei ѫ pentru a nota pe *î* se explică prin faptul că în limba slavă el nota o vocală nazală, or, cum s-a arătat, în majoritatea cazurilor apariţia lui *î* în română se datorează consoanei nazale următoare.

imuni la sunetul ѫ.[1] Românilor din Dacia Veche li s-a întîmplat primejdia de care odinioară Quintilianus, în *Istitutiile Oratorice*, cartea 1, cap. 1, avertiza pe romani, să se păzească de limba greacă: „Prefer ca elevul să înceapă cu limba greacă"... „Însă nu aș vrea ca aceasta să se facă atît de scrupulos, ca multă vreme numai grecește să vorbească sau să învețe, așa cum obișnuiesc mulți. Căci de aci se produc nu numai cele mai multe defecte de articulație, cînd pe nesimțite se emite un sunet străin, ci și de vorbire, fiindcă, după ce i se împlantează în minte figuri de vorbire grecești, datorită practicii continui, acestea rezistă cu încăpățînare, chiar și într-o manieră diferită de exprimare" (cînd se exprimă în latinește, n.n.).

§ 8

Cum între literele cirilice nu este nici una care să poată exprima sunetul neobișnuit al vocalelor despre care am tratat mai sus, § 5, sunet pe care în ziua de azi românii îl notează cu litera cirilică ъ, au descoperit o nouă literă pentru desemnarea acestui sunet, adică ѫ. Și totuși, în secolul al XVII-lea, pe lîngă noua literă ѫ, românii foloseau pentru notarea acelui sunet chiar și literele cirilice ъ și ь, care la sloveni nu redau nici un sunet, ci numai că ѫ se pune la sfîrșitul cuvîntului, ъ însă, la mijloc.[2] Și într-adevăr, în *Psaltirea* tradusă după textul evreesc și tipărită

[1] Deosebirea dintre dacoromână și aromână se datorește nu influenței slave suferite de prima, ci faptului că aromâna a rămas aici la o fază mai veche de evoluție, cînd nu apăruse încă *î*.

[2] Toate regulile de folosire a lui ъ și ѫ în scrierea veche românească, constatate în acest paragraf de Maior, chiar dacă unele corespund realității, sînt oricum arbitrare. Singura justificare naturală ar fi folosirea lui ъ, numai în poziție nazală.

la anul 1651, la Belgrad, în Transilvania, oraș care alteumva se mai numește *Alba Iulia* și *Alba Carolina*, se scrie regulat ѫ, la sfîrșit, și ъ, la mijlocul cuvîntului, pentru notarea aceluiași sunet, ca: ѧрѫтóрѫ, ѧдѫнѫзрнлѣ, ѧвргъмѫнтъ. дѫпѫ, плекѫ, тѣнѫ, коперѣмѫнт, стрѫмбъ, кърбáтъл, кътрѫ etc. În *Noul Testament*, tipărit în același loc, cu trei ani mai înainte, adică în anul 1648, se folosește fără discriminare ѫ, la sfîrșit și la mijlocul cuvîntului, ca, de exemplu: кенúрѫ, кіáмѫ, немúкѫ ѧдѣсѫрѫ, мѫсѣрѫ, тáтъл, etc., însă ъ la mijlocul cuvîntului, de exemplu: кънтъл, гъндъл, кѣкънтъл, мънъ, сънт etc. În *Euhologiul* sau *Ritualul* din anul 1698, tipărit în același loc, foarte rar se pune ѫ la mijlocul cuvîntului. În *Nomocanon* și în *Corpul Legii Canonice*, publicat la Tîrgoviște, în Țara Românească, se pune adesea ъ chiar la sfîrșitul cuvîntului, de exemple: лáсъ, ѧдéкъ, дѣспърцúтъ, съ фáкъ, și adesea la sfîrșitul cuvîntului, după obiceiul cirilic sau slavon, fără să noteze niciun sunet, numai pentru a marca absența vocalei, ceea ce se face astăzi frecvent prin ь, de exemplu: пóстъ, канóнъл, лóръ, дѳ фóстъ etc. De altfel litera ь, în același loc, se pune adesea chiar la mijloc și pentru a nota sunetul ъ, astfel că pentru desemnarea acestui sunet se folosește, la aceleași cuvinte, cînd ъ, cînd ь. De exemplu, cînd: ръндѫнлѧ, сънт, кънтъ, пърѫт, кѣкънтъл, къндъ, сънцелѣ, зинкънд, пъринц; cînd: рьндѫнлѧ, сьнт, пьрьтъ, кѣкьнтъл, кьндъ, сьнцелѣ, зинкьнд, пьринц. Tot astfel, mai departe: жъдекьц, ѧчепьтъръ, ѥртъ , скимбьрй, пькьтóс etc.

În nici una din aceste cărți nu se găsește exprimat sunetul pe care astăzi îl notează litera ѫ, însă atît litera ѫ, cît și litera ъ și ь, cînd exprimă un sunet, desemnează regulat un sunet neobișnuit, firesc limbii române, care astăzi se notează prin ъ. Pe drept, așadar, putem trage concluzia că litera ѫ, înainte de secolul al XVIII-lea, nu a fost folosită pentru desem-

narea acelui sunet pe care îl notează în zilele noastre, şi că în scris nu s-a exprimat acel sunet. Este sigur că obiceiul de a nota acest sunet în scris, cu litera ѫ nicicum nu este mai vechi decît generaţia tatălui meu.

Prima dintre cărţile tipărite în Transilvania, pe cît ştiu, în care se vede că acel sunet aproape nazal este exprimat prin litera ѫ, este *Calendarul* pe o sută de ani, publicat în anul 1733, la Corona[1], iar pentru desemnarea sunetelor neobişnuite ale vocalelor serveşte singură litera ѕ.

Pomenitul *Calendar*, tipărit mai întîi la Chiev, în rusește, a fost tradus în limba română de un oarecare medic rus sau muscal. Nu mă îndoiesc că tipograful şef însuşi de la acea tipografie a fost rus, dat fiind că odinioară tipografii şi zugravii din ţările româneşti au fost ruşi.[2] Aşa că de-abia se poate sta la îndoială că sunetul care se obişnuieşte astăzi să fie exprimat de români prin litera ѫ, sunet foarte obişnuit la ruşi, a fost introdus în cărţile româneşti de ruşii înşişi şi tot de ei litera ѫ a fost hotărîtă pentru însemnarea acestui sunet străin.

§ 9

Totuşi, acest obicei nu a prins rădăcini atît de adînci în poporul român, ca să nu poată fi smuls. Este ştiut că la Buda, în Tipografia Regală de ştiinţe a Universităţii din Pesta, s-au tipărit deja mai multe opere în limba română cu alfabet cirilic fără vocala ѫ, şi peste tot în locul ei s-a pus vocala ѫ, ba s-a făcut

[1] Este vorba, fără îndoială, de Braşov (în germană *Kronstadt*).

[2] Afirmaţia că „odinioară tipografii şi zugravii din ţările româneşti au fost ruşi" nu corespunde decît în foarte mică măsură realităţii. Pe deasupra, prin *ruşi* se denumeau în epocă toţi slavii de răsărit, iar la noi în primul rînd rutenii, adevăraţii ruşi de azi purtînd pe atunci denumirea de moscali, moscoviţi etc.

această schimbare fără ca cititorii să o observe. Căci, din pricina apropierii celor două sunete, un român poate la fel de bine să pronunțe silaba cu vocala ѕ, în loc de ѫ, ca și cu vocala ѫ; ba, mai mult, dat fiind că aceasta (ѫ) nu este o vocală firească pentru români, le vine cu mult mai ușor să pronunțe ѕ, decît ѫ. Din pricina aceasta, așa cum am atras atenția deasupra, cei mai mulți niciodată nu folosesc ѫ în scris. Așa că, în vederea scutirii ortografiei române de o dificultate absolut superfluă, sfătuiesc pe toți cei care scriu cu alfabet cirilic să îndepărteze în scris litera ѫ, și din aceste două litere să se servească numai de ѕ. Astfel se va ajunge ca chiar și sunetul care astăzi se notează cu litera ѫ, să dispară fără prea multă bătaie de cap, de pe buzele tuturor românilor. Eu, oricum, am să elimin în această *Ortografie* acel sunet străin și de aceea n-am să pun deasupra nici unei vocale accentul circumflex, de care se foloseau unii pînă acum, cînd scriau cu litere latine și voiau să noteze acel sunet.[1]

§ 10

În ceea ce privește sunetul neobișnuit al vocalelor pe care românii scriind în alfabet cirilic îl notează cu litera ѕ, nu stau la îndoială să afirm că originea lui

[1] Este ciudată înverșunarea lui Maior de a păstra numai pe ѕ, înlăturînd pe ѫ din scrierea chirilică, de vreme ce în cea latină admite pe *â* alături de *a*, *e* etc. Argumentele sale că „un român poate la fel de bine să pronunțe silaba cu vocala ѕ, în loc de ѫ" și că primul este mai ușor de pronunțat, ca și convingerea sa că, înlăturînd litera, sunetul are „să dispară fără prea multă bătaie de cap" nu pot fi luate în seamă. În realitate *ă* și *î* sînt foneme bine distincte în limba română, diferențiind cuvinte *(pîră-pară, țări-țîri* etc.) și chiar forme gramaticale; diferențierea lor în scris este, deci, absolut necesară.

trebuie să se tragă din Italia. Căci este un lucru sigur că una şi aceeaşi vocală a comportat mai multe sunete diferite. „Sînt, prin urmare, zice, formele literelor de care ne servim, în număr de 23. Însă *pronunţările* acestor litere sînt *cu mult mai numeroase*. Mai ales că cîte unele se află că au cîte *zece* sunete, sau chiar *mai multe* etc."[1] Quintilianus, *Instituţiile Oratorice*, cartea 1, cap. 4, zice: „Oare se poate pretinde redarea sunetelor literelor de la urechea oricui? Nu, pe Hercule, mai mult decît ale coardelor. Iar profesorii de gramatică cel puţin, toţi ajung pînă la o atare subtilitate, în această privinţă, că se întreabă dacă nu ne lipsesc nişte litere necesare, nu cînd scriem cuvinte greceşti, --- ci chiar latine ---. Şi există un sunet median, între *u* şi *i* ---. Şi în cuvîntul *here*, nici *e* propriu-zis, nici *i* nu se aude." Şi, în cap. 7: „Ce să mai zicem de cele care se scriu altfel decît se enunţă? --- Căci trec cu vederea acele vremi foarte vechi, cînd erau şi mai puţine litere, iar forma lor nu semăna cu cea alor noastre şi, pe deasupra, chiar şi valoarea lor era diferită".[2] Din aceste cuvinte reiese limpede că latinii, în anumite cazuri, scriau altfel decît pronunţau şi că atunci cînd pronunţau aveau anumite sunete pe care nu le puteau reda prin nici una din cele cinci vocale. Căci, dacă în cuvîntul *here*, nu auzeau nici un *e* propriu-zis, nici un *i*, era, prin urmare, un sunet diferit de *e* şi de *i*, şi respectiv şi de celelalte trei vocale, adică *a*, *o*, *u*. Deoarece, dacă acel sunet s-ar fi putut referi la vreunul din acestea trei, neîndoios, Quinti-

[1] Autorul citatului, nenumit de Maior, este Priscianus.

[2] De remarcat că Quintilian distinge nu numai *fonaţia* de *audiţie*, dar chiar *variantele* de *invariante*, cum s-ar spune astăzi, în timp ce Maior şi contemporanii săi mai confundau sunetul cu litera.

lianus n-ar fi omis să ne declare aceasta. Ce să zicem de faptul că, după mărturia lui Quintilianus, latinii cei mai de demult au avut litere diferite de literele moderne ale latinilor, nu numai ca formă, ci chiar ca *valoare*, sau pronunție și sunet? Însă cine se va îndoi că acel sunet din uzul comun sau rezervat pronunțării populare a făcut parte din acele litere foarte vechi, care sunet, după schimbarea ortografiei, a dăinuit în gura poporului, și pe care, dacă vrea cineva să-l cerceteze mai cu grijă, are să-l regăsească, parte în diferitele dialecte ale limbii italiene, parte în limba franceză, parte în spaniolă, parte în română, ba anumite urme chiar și în Africa?[1]

Dacă iau mai adînc în considerare aceste date și dacă privesc și la faptul că toți românii, atît cei din Dacia Veche, cît și cei din Dacia Aureliană, deși au o limbă împărțită în nenumărate graiuri și, ca urmare, cu mari deosebiri, și că limba română este împrăștiată peste regiuni foarte îndepărtate unele de altele, și dacă, în ciuda acestui fapt, posedă totuși un sunet neobișnuit pentru vocale, pe care românii din Dacia Veche, cînd folosesc alfabetul cirilic, îl redau prin litera **ѫ**, sunet care pare strămoșesc și înnăscut poporului român, nu pot să mă îndoiesc că acest sunet nu l-au adus cu ei din Italia în Dacia pe vremea lui Traian strămoșii românilor, adică coloniile romane; această pronunțare este una din particularitățile vechi limbii latine populare.

---

[1] Maior amestecă aici faza modernă (franceza, italiana etc.) cu cea antică, căci în Africa s-a vorbit latinește numai în antichitate. Literele vechi latine, astăzi cunoscute, nu cuprind semne speciale pentru acel sunet deosebit postulat de Maior, prin care el vrea să justifice existența lui *ă* încă din latină, fapt indemonstrabil.

§ 11

În limba latină îngrijită unele vocale au un sunet dublu, dintre care pe unul îl numesc deschis, pe celălalt închis, căci altfel se pronunță, de exemplu, *e*, în cuvîntul *bella*, „*pulchra*", altfel în cuvîntul *pena*, *poena*, „*labor*"; în primul cuvînt, *e* este deschis, în al doilea, *e* închis. Tot astfel se întîmplă în latină, de exemplu în cuvîntul *docere*: sunetul lui *e* de la mijloc este deschis sau larg, iar *e* de la sfîrșit este tocit sau închis. Ambele sunete le are și limba română, de exemplu: culege, *colligit*. Sunetul lui *e* de la mijloc este larg (deschis), iar *e* final este strîns (închis). Dar limba română, pe lîngă aceste două sunete ale vocalelor, dispune și de un al treilea, foarte închis, pe care deasupra l-am numit neobișnuit, și pe care românii care se folosesc de alfabetul cirilic îl desemnează prin litera cirilică **ѕ**. Acest sunet, pe bun drept se numește *foarte închis* și de aceea, de acum înainte îl vom denumi ca atare.[1]

§ 12

Mai departe. Din cauza diversității sunetului vocalelor, deschis și tocit (sau închis), nici latinii, nici italienii nu au socotit că merită să înmulțească numărul literelor pentru a deosebi sunetul închis de cel deschis. Nici noi nu socotesc că atunci cînd scriem cu litere latine avem nevoie să născocim o nouă literă, ca să pronunțăm un sunet foarte închis al vocalei, ci este suficient să ne folosim de acea literă, prin care

[1] Terménul latin folosit de Maior este *strictissimus*. În realitate el nu se potrivește pentru ambele vocale, căci numai *î* e închis; *ă* este de închidere medie.

se exprimă atît sunetul deschis, cît şi cel închis. Şi, aşa cum latinii sau italienii învaţă din uz cînd trebuie să pronunţe vreo vocală deschis şi cînd închis, tot astfel românii ştiu din uz cînd o vocală trebuie pronunţată cu un sunet foarte închis. Cu toate acestea, cînd o vocală comportă un sunet foarte închis, eu o notez; asupra acestei probleme, am tratat mai sus, în § 6; totuşi, nu facem aceasta, nici în vederea românilor, nici a străinilor. De ce nu pentru români? Pentru că aceştia, ca unii care au supt limba română odată cu laptele, ştiu prea bine cînd trebuie să pronunţe vocala cu sunetul foarte închis. Nici pentru străini, pentru că ei, dat fiind că nu sînt în stare, prin naştere, să pronunţe un sunet foarte închis, chiar dacă este notată vocala cu menţionatul semn, totuşi o vor pronunţa ca pe o vocală nemarcată de nici un semn. Şi totuşi, aceasta nu va fi un obstacol ca un străin care citeşte, să fie înţeles perfect de un român, tot aşa cum atunci cînd cineva care citeşte latineşte pronunţă închis sunetul unei vocale deschise, poate fi înţeles. Ba mai mult: cînd un străin va citi astfel, va greşi *scuzabil* împotriva pronunţării româneşti, dar cu pronunţia sa va face limba română mai apropiată de limba literară latină. Iar cu vremea, chiar şi românii vor prinde gust să-i imite pe străini în lectură şi pe nesimţite se vor îndepărta de sunetul foarte închis al vocalelor, tot aşa cum odinioară latinilor nu li s-a părut absurd, în ciuda uzului popular, să-l (sunetul **u** foarte închis, n.n.) îndepărteze din limba învăţată [literară] latină.

Aşadar, numai de aceea am crezut de cuviinţă să marc cu sus-menţionatul semn vocala, cînd sunetul este foarte închis, ca să astup gura acelora care pălăvrăgesc că nu se poate scrie româneşte cu litere latine, din pricina sunetului foarte închis al limbii române, de care nu dispun vocalele latine. Căci am

demonstrat că, dacă punem deasupra vocalelor latine un semn mititel, aceste vocale pot servi la exprimarea sunetului foarte închis. Cu cît este mai îndepărtată pronunțarea limbii ungurești de limba latină decît cea a limbii române, și totuși, se poate scrie foarte bine ungurește cu litere latine, parte fără mijlocirea vreunui semn, parte printr-o anumită conexiune a literelor! Același lucru trebuie să-l spunem și despre celelalte neamuri care au adoptat alfabetul latin. De altfel, din cele spuse mai sus, rezultă că cu vremea se poate elimina din ortografia română sau latino-valahică semnul pus deasupra unei vocale care redă un sunet foarte închis, la fel cu celelalte semne puse ici și colo sub anumite consoane (*t*, *c*, *d*, *s*, n.n.).

Așa că sfatul acelora care sînt de părere ca românii, dacă vor să scrie cu litere latine, să născocească noi litere pentru desemnarea sunetelor ă și â, țintește într-acolo, anume să facă limba română de neîmpărtășit în scris celorlalte popoare. Vezi *Animadversiile* asupra *Recenziei Istoriei despre originea românilor din Dacia*, tipărite la Buda, în tipografia Universității Regale din Pesta, la anul 1814, pag. 22. Chiar și încercările acelora care ne învață să redăm sunetele ă și â printr-o anumită conexiune a vocalelor varsă alte tenebre în fața limbii române, fiindcă străinii care nu sînt în stare să pronunțe sunetele desemnate de literele ă și â, în loc de sunetele ă și â ar pronunța vocalele latinești fiecare separată. Însă ce este mai conform cu rațiunea și mai la îndemînă decît să se restituie vocala latină, în locul căreia s-a așezat ă sau â?

§ 13

Însă nimic nu pretinde, în ortografia română sau latino-valahică, o mai mare atenție și acribie decît folosirea corectă a vocalelor, cînd vocalele latinești

trebuie să noteze sunetul foarte închis al literei cirilice. Căci, cu toate că orice vocală latinească permite la români un sunet foarte închis, aşa cum am atras atenţia deasupra, în § 5, totuşi nu se poate folosi după bunul plac în locul lui ѕ în orice cuvînt orice vocală latinească, fără discriminare, ci în locul literei cirilice ѕ trebuie aleasă mereu acea vocală latinească, pentru care a fost eliminat ѕ. Dacă vei face altfel, nu numai că vei face limba română sau valahică mai imperfectă, ci vei întemeia un fel de limbă nouă şi absurdă. De exemplu: рѕдѕ, *ridet*. Dacă, în loc de ѕ, vei pune *a*, un străin va citi *rade* „*radit*", dacă (vei pune) *e*, (va citi) *rede*, care este cuvînt german, dacă, *o*, *rode* „*rodit*", dacă, *u*, va citi rude „*perticae*". Trebuie, aşadar, să se pună vocala *i*, de exemplu: *ride*, căci în locul acestei vocale latineşti se aşezase litera cirilică ѕ[1].

Această atenţie este foarte trebuincioasă nu numai la îngrijirea restului cărţilor, dar mai ales la întocmirea lexicoanelor, care în primul rînd sînt chemate să dea sfaturi celor care învaţă. Aşadar, în problema restituirii vocalelor latineşti lexicografii trebuie să consulte în primul rînd limba latină şi italiană, şi apoi chiar şi spaniola şi franceza (în care s-au păstrat vocalele originare ale românilor, vocale ce trebuiesc puse în locul literei cirilice ѕ, procedînd ca latinii care, cînd vor să folosească corect diftongii *ae* şi *oe*

[1] În zelul său de a face ca cei cîţiva străini care vor citi româneşte să poată recunoaşte repede etimoanele latine ale cuvintelor româneşti, Maior nu se gîndeşte că scrierea aceasta va fi greu de înţeles de cititorul român obişnuit, care vrea, pentru a înţelege textul, să recunoască cuvîntul respectiv şi nu originea lui.

care au unul și același sunet la latini, recurg la limba greacă, de unde au provenit acei diftongi.[1]

Recunosc că începătorii vor trebui să încerce o oarecare dificultate în învățarea limbii române, din cauza sunetului foarte închis, sunet pe care îl comportă vocalele latine folosite de români, dar ortografia latină sau greacă nu este supusă, în această privință, unei dificultăți mai mici. Căci la latini sunetul *e* este redat printr-un triplu semn, adică *e*, *ae*, *oe*, la greci sunetul *i* se exprimă printr-un încincit semn, adică ε, η, ι, οι, υ, ca să nu mai spun că foarte des γ se pronunță ca ν, κ ca γ, π ca *b* latinesc, τ ca *d* latinesc, η și ω adesea au un semn notat dedesubt. Și ce bătaie de cap dă diferența dintre vocalele o și ω etc.! Și vei mai pretinde o ortografie mai desăvîrșită la români decît la latini și la profesorii latinilor, grecii?

§ 14[2]

...Poeții nu numai că au un dialect propriu, ci chiar amestecă dialectele[3]. De unde urmează că românii au dreptul să vină în ajutorul unui grai, apelînd la un altul,

---

[1] Italiana, spaniola și franceza au modificat, ca și româna, vocalismul latin, ba uneori mai mult decît ea, doar că nu au creat (în forma lor literară) sunete de tipul *ă*, *î*. Cît privește latina, diftongii *ae*, *oe* apar nu numai în împrumuturi grecești, cum credea Maior.

[2] În prima parte a paragrafului prezintă o scurtă schiță de fonetică dialectală a limbii elene pe care, după criteriile epocii, o împărțea în patru dialecte: atic, ionic, doric, eolic. Pornind de la amestecul dialectelor grecești în anumite genuri literare, trage concluzii analoage pentru limba literară românească în formare. De remarcat că finalul paragrafului 14, pe care îl prezentăm s-a dovedit plin de bun simț și de intuiție a căilor de îmbogățire a limbii noastre literare.

[3] Faptul este atestat încă de la Homer. În vremea lui Maior, Budai-Deleanu este cel care a pus consecvent în practică acest principiu și l-a teoretizat într-o notă din subsolul *Țiganiadei*.

mai ales în ce priveşte îmbogăţirea lexicului. Am crezut de cuviinţă să atrag atenţia asupra acestui lucru, din pricina acelor români care nu cunosc alt grai în afara celui natal, şi de aceea cînd aud că se amestecă în graiul lor ceva din alt dialect, pe care ei nu l-au învăţat de la doica lor, vociferează că se destramă limba română.

§ 15

Am socotit că merită să trec aici în revistă figurile de pronunţie (fenomene fonetice, n.n.) datorită cărora au loc diferenţe între cuvintele române şi latine, şi celelalte dialecte de origine romană[1].

Afereză e cînd se scoate o literă sau o silabă, la începutul unui cuvînt, ca *bóla*, „morbus, infirmitas, aegritudo", de la ital. *debole*, „debilis", scoţîndu-se silaba iniţială *de; buricu*, „umbilicus", obţinut prin tocirea silabei *um*[2]; qui (чѝ) „atqui, sed, verum", de la lat. *atqui*, scoţîndu-se silaba *at; lioqua* „subscus currus, fulcrum laterale currus, brachium currus", numită astfel de la forma *obliqua*, în care cuvînt se dă afară silaba iniţială *ob; precina*, „causa", de la lat. *facinus*, prin căderea silabei *fa* şi prin prefixarea prepoziţiei *pre*, „prae", fiindcă, în acest sens, anume ca să fie pricină (lat. *causa*), trebuie să faci ceva mai înainte sau să preacţionezi (lat. *praeagere*). La italieni *ciulla*, în loc de *fanciulla*, „puella". Chiar şi la latini odinioară se zicea *conia*, în loc de *ciconia*.

[1] Fenomenele fonetice descrise de Maior mai jos sînt în general just definite, dar aplicate fără măsură, fără consecvenţă şi discernămînt, ceea ce face ca marea majoritate a etimologiilor stabilite după astfel de reguli ca şi majoritatea corespondenţelor fonetice, să fie greşite.

[2] Etimologia, corectă, a fost stabilită încă de Miron Costin. În realitate nu este vorba de „tocirea silabei *um*", cum crede Maior, ci de o falsă analiză: *umburic* a fost înţeles ca *un buric*.

Sincopa scoate o literă sau o silabă din mijlocul unui cuvînt, ca: *alduescu*, „*apprecor*, *benedico*“, de la lat. *allaudo; cu arsa*, „*aversione*“ sau „*per aversionem*“; *cotu*, „*cubitus*“, în spaniolă *codo; cracu sau crauacu, crauaci*[1], „*diducta crura*“, de la ital. *cavalcione, cavalcioni; cracîsu*, ital: *cavalcioni*, „diductis cruribus“, în care intervin figurile *antiteza* și *metateza; doru* „*desiderium*“, de la lat. *desiderium*, scoțîndu-se primele două silabe[2], iar la italieni *desio*, din *desiderium; dragu*, „*dilectus*“, de la lat. *diligo*, schimbîndu-se *l* în *r*, ca de obicei, și *i* în *a*, așa cum din *ignarium* se face amnariu, *calybs; grosavu*, „*horribilis, immanis*“, de la ital. *grossolano*, după cum ne arată Del Chiaro, italian de neam; *lucrare* „*laborare*“, de la lat. *lucubrare; opse*, „*forte, probabiliter*“, de la lat. *opinate*, cu *t* schimbat în *s; socu*, „*sambucus*“, la fel; *taina*, „*arcanum, secretum, mysterium*“, de la ital. *taciturnità*, după remarca susmenționatului autor Del Chiaro, fiindcă cele secrete trebuiesc trecute sub tăcere.[...][3]

Metateza este ordinea literilor mutată, ca *slŏbescu*, „*debilito, debilitor, enervo, enervor*“ etc., de la lat. *solvo, solvesco*, fiindcă atunci cînd cineva se debilitează și se înmoaie, îi slăbesc forțele *(resolvuntur)*, dacă nu cumva preferi să-l tragi de la *ex-labasco; slăvescu, laudibus celebro, magnifico, glorifico*“, de la lat. *salve!* un fel de a saluta, cinsti, sau de la lat. *ex*, care la români se schimbă de obicei în *s*, și de la grecesul ευλαβεια *religio, reverentia. Slăvescu* este așadar a cinsti cu reverență, ca pe un dumnezeu. De aci: Slavă Tatălui etc., adică *Gloria Patri* etc., și la Romano-catolici: *Salve Regina* etc.

---

[1] Forme grafice inventate de Maior, ca să le poată deriva din forma italiană.

[2] Aici, ca și în alte părți, exemplul nu corespunde definiției date de Maior fenomenului fonetic în cauză.

[3] Omitem epenteza, apocopa, antiteza

Slova, *litera*, de la lat. *syllaba* sau mai degrabă de la grec. συλλαβη. Dat fiind că neamurile slave înainte de sec. al IX-lea, n-au avut litere, eu sînt departe de orice îndoială că au fost lipsiți și de cuvîntul cu care să numească litera. Așadar Chiril grecul, care cunoștea la fel de bine limba latină ca și cea greacă, inventatorul literelor de care se servesc popoarele slave de rit grecesc (ortodox), din *syllaba* a format *slova*[1]. Românii au adoptat acest cuvînt, împreună cu literele cirilice; *slugitor*, „*servitor*“, schimbînd *e* în *u*, *r* în *l*, *v* în *g*, prin urmare din *servitor* s-a făcut *slugitor*, în loc de *sruvitor*, dacă nu preferi să-l tragi de la *ex-lugeo*, fiindcă sclavii totdeauna se plîng (lat. *lugeant)*. De aci, prin apocopă s-a format cuvîntul *sluga*, „*servus*“, *slugescu*, „*servire*“. *Bale*, „*saliva*“, ital. *bava; înbălare*, „*saliva inficere*“, ital. *imbavare; talpa*, „*planta*“, la fel, scoțîndu-se *n*, *tîmpitu*, „*obtusus*“, de la ital. *spuntato; prost*, „*rusticus*“, de la *pastor*...

Anadiplosis (adică reduplicare) este reluarea silabelor inițiale sau următoare, ca *talalău* și *tantalău*, „*stupidus*“, de la gr. ταλας, „*miser;*“ *cocolegescu*, „*commisceo, confundo omnia*“, de la lat. *coalesco;* la fel *constringo*, de exemplu: *sta cocologu*, „*constringit se*“ și *sedet supra pulpas pedum sive calcaneos.* Ital. *sta cocolone.*

Antifraza este cînd un oarecare cuvînt se ia în sens contrar, ca *amintu*, la românii din Dacia lui Aurelian, *lucror, adipiscor*, de la lat. *amitto*, intercalînd un *n; flustură*, „*procellit, concutit, evertit*“, de la lat. *flustrum*, care, după Festus, desemnează liniștea mării: *regulașu*, „*insolens, sine regula, praeceps*“; *grăbescu*, „*festino*“, de la lat. *gravesco.* Antifraze se întîlnesc chiar și la latini, ca *parcae*, fiindcă nu cruță *(parcunt)* pe nimeni; *lethum* de la *laetus* (= vesel), fiindcă moartea

[1] Teorie falsă, căci în limba slavă, de unde provine, *slovo* însemna „cuvînt“ și nu „literă“ sau „silabă“.

(lethum) este prea puțin veselă; *lucus*, după mărturia lui Servius, se zice așa, pentrucă dumbrava *(lucus)* fiind întunecată din cauza umbrei, luminează *(luceat)* prea puțin.[1]

S-a luat seama că foarte des mai multe figuri se întîlnesc într-unul și același cuvînt, de exemplu: *buiguescu*, „*incondita somnia video*" și ca și cum ar fi *deliro*, de la lat. *bacchor*. Aici își dau concursul epenteza, fiindcă se introduce vocala *i*, antiteza, *a* se schimbă în *u*, *c* în *g* și *o* în *u*, și, dacă vrei, chiar și figura denumită paragoge, fiindcă cuvîntul devine mai lung. Exemple de acest fel s-au adus mai multe, chiar printre cele prezentate mai sus.

În sfîrșit, vreau să atrag foarte insistent atenția (ceea ce am indicat și în *prefață*), că atunci cînd zic că cutare cuvînt românesc pornește de la vreun cuvînt latin sau italian, nicicum nu înțeleg prin aceea că acel cuvînt românesc își trage originea de la limba latină sau italiană, deoarece limba română, ca una care este limba latină populară, este cu mult mai veche decît limba învățată *(docta)*, latină și decît italiana actuală, ci vreau numai să arăt comuniunea sau înrudirea; și de aceea, ca să nu repet într-una opinia mea cititorilor acestei lucrări — care, fără să fi meditat îndeajuns la această problemă, mai cred că limba română provine din latina coruptă și nu invers, că latina învățată *(doctam)* s-a șlefuit din limba română, așa cum în mod obișnuit orice limbă învățată se șlefuiește din limba populară — și să nu par plictisitor, prefer să spun mereu că un cuvînt sau altul a provenit de la latină sau de la italiană, ba chiar și de la spaniolă

[1] După cum se vede acest sistem etimologic durează din antichitate, explicabil pe atunci, dar mai puțin scuzabil în vremea lui Maior.

şi franceză, deşi romanii, strămoşii românilor, după ce şi-au stabilit aşezările în Dacia nu au mai avut nici un amestec cu italienii, cu atît mai puţin cu spaniolii şi cu francezii. Indiferent însă de opinia acestor cititori asupra limbii române, prea puţin vor putea să conteste înrudirea ei cu limba latină, italiană, spaniolă şi franceză.

CAPITOLUL II

DESPRE LITERE, SEPARAT

§ 3[1]

DESPRE LITERA C

Litera *c* la italieni are două sunete: înainte de *a,o,u, h,l,r*, sau la sfîrşitul cuvîntului, se pronunţă ca κ grecesc; înainte de *e* şi *i*, la Roma, se articulează ca *tsche* german, *cs* sau *ts* unguresc, ч cirilic, în anumite regiuni ale Italiei, ca ʒ german, *tz* unguresc, ц cirilic. Iar dacă vor ca înainte de *e* sau de *i* să-i atribuie acelaşi sunet pe care îl are înainte de *a,o,u*, introduc alături de el un *h* mut. La români *c* are acelaşi sunet şi aceleaşi deosebiri ca la italieni; şi într-adevăr, în Dacia Veche, înainte de *e* sau *i* sună absolut la fel ca la Roma în ziua de astăzi; în Dacia lui Aurelian sună ca germanicul ʒ. De exemplu: carne, *caro;* cornu, *cornu;* cusutu, *consutus;* chiaru, *clarum;* clocêescu,

[1] În § 1 tratează despre diferitele feluri de *a*, în primul rînd la latini, apoi la italieni, francezi, spanioli. Se străduieşte să justifice notarea unui *ă* (ъ) printr-un *â*.

În § 2 tratează despre litera *b* la latini, italieni şi alte limbi romanice. Tratamentul în română al unui *b* latinesc vizează numai stabilirea unui număr cît mai mare de etimologii latineşti în română.

glocito, ital. *chiocciare*, span. *cloquear;* crésta, *crista;* fac, *facio;* facere, *facere;* incingu, *incingo.* Dacă *c* se împreună cu *e* sau *i* care comportă sunetul întunecat sau foarte închis, se pronunţă ca înainte de *a,o* etc.[1] De exemplu: ducêndu, *ducendo*, fâcĭtor, *factor*, *creator*, *auctor*, *opifex*, ital. *fattore* vel *facitore*. În cuvîntul Cristos, *Christus*, s-a luat obiceiul să se răspice ca X grecesc, pe cînd în derivate păstrează sunetul к, de exemplu: creştinu, *christianus;* creştinîtate, *christianismus;* creştinatu, *christianus factus* etc. La românii din Dacia lui Aurelian se află puţine cuvinte în care *c*, înainte de *i*, se pronunţă după obiceiul de la Roma şi al românilor din Dacia Veche. De exemplu ciórâ (în Dacia Véche: *sforâ*) „*funiculus*"; *cióreci*, „*galigae*"; *cicióre* (în Dacia Veche: *picìoare*) „*pedes*". Francezii îl pronunţă ca un *s*, florentinii nu ca pe *k*, după obiceiul celorlalţi, ci ca pe *h*. De exemplu: *harne*, în loc de *carne; hotta*, în loc de *cotta*, „*cocta*"; *holtello*, în loc de *coltello*, „*culter*" etc.

Ç cu sedilă se pronunţă ca şi *tz* ungurese şi *z* nemţesc. De exemplu: *călçiuni*, „*calcei*"; *ceça* (чкца) „*caligo*". *Ç* cu sedilă nu lipseşte din vorbirea românilor din Dacia Aureliană, fiindcă *c* înainte de *e* şi de *i* se pronunţă totdeauna cu sunetul lui *ç* cu sedilă, aşa cum am arătat mai sus.

Despre schimbarea literei *c* la latini aşa ne învaţă Priscianus, în *Cartea* 1: „*C* se schimbă în consonanta *v*, ca: *quiesco*, *quievi; pasco*, *pavi; ascisco*, *ascivi;* în *x*, ca: *dico*, *dixi; duco*, *duxi; noceo*, *noxa*, *noxius;* în *s*, ca: *parco*, *parsi* sau *peperci:* în *g* precedat de un *n*, ca:

[1] Maior cade aici victimă propriului său sistem etimologic: notînd pe *ă*, *î* cu vocalele lat. *e* şi *i* din care provin şi renunţînd la semnele diacritice (pentru a face limba română mai apropiată de limba literară latină), se ajunge ca grupurile de sunete *că*, *ci* să fie notate cu literele *ce*, *ci*, ceea ce pretează la confuzii.

quadringenta, quingenta, septingenta (în loc de *quadrincenta, quincenta, septincenta)*; chiar şi *ango*, în loc de *ancho*... Ba aşezat după *s*, trece uneori în *t* sau primeşte alături de el acel *t*. De exemplu: *irascor, iratus; nanciscor, nactus; nascor, natus; paciscor, pactus; pascor, pastus*"[1]. Pe deasupra, latinii mută *c* în *f*, ca: *crustum* şi *frustum panis;* în *p*, ca: *scrantiae* sau *scraptae*, „meretrices"; *lupus*, de la gr. λυκος (lycos).

Italienii mută *c* în *d*, ca: turbido, odinioară *turbico;* în *g*, ca: *gastigare, sagro, Federigo, dugento, Grisostomo, spiga;* adesea îl mută în *s*, ca: *tasto* şi *tatto*, „tactus"; *vceceonte* sau *visconte*, „Vice Comes"; în *t*, înainte de *t*, ca: *latte* „lac, lacte"; *petto* „pectus". Francezii, şi ei, îl schimbă în *t*, ca *croistre*, „crescere;" *estincelle*, „scintilla". Tot la fel, italienii, ca: *schiavo, stiavo*, „servus", „mancipium". Spaniolii îl schimbă în *g*, ca *gatta*, „cattus"; *cagar*, „cacare" etc. Tot ei, în *z* ca: *dezir*, „dicere".

Românii mută pe *c* în *b*, ca *gorbovatu*, „arcuatus", span. *corcobato; sbicescu*, „*sicco*", prin transformarea primului *c* în *b;* în *f*, ca *doftor*, „*doctor medicus*"; *sfântu*, „*sanctus*", în loc de *sânptu*, analogic; *ghiftuescu*, „*ingurgito, infarcio*", de la lat. *victus, us*, ca şi cum ar fi *victuescu;* în ce priveşte schimbarea lui *v* în *g*, vezi litera *U; mérfă* sau *marfă*, în alte părţi *mércă* sau *marca*[2], „*merces*". La italieni *rifusare*, în loc de *ricusare*. În *g*, ca *gaura*, „*caverna, foramen*", de la *caverna*, prin sincopă; *gondescu*, „*cogito*", de la *contare* sau de la *cogi-*

[1] Priscian confundă aici schimbările *fonetice*, petrecute în timp, datorită modificării pronunţiei, cu alternanţele gramaticale sincronice ale sufixelor şi desinenţelor, necesare flexiunii cuvintelor.

[2] Forma *mércă* sau *marcă*, neatestată de dicţionare, este probabil inventată de Maior, pentru a-l apropia de lat. *merces*.

tare, intervenind mai multe figuri, sau de la *condesco*, fiindcă ceea ce are cineva de gînd să facă, cugetă *(cogitat)* mai înainte la acel lucru, şi de aceea deja începe din acel moment să întemeieze *(condere)* acel lucru în mintea sa, sau să-l facă *(facere)*; *gunoire*, „*stercorare*“ sau „*fimare*“, de la lat. *cumire*, adică *stercus facere*; *glasu*, „*tonus*“, de la *clamo*, care provine de la gr. κλάζω şi γλάζω *clamo*; *grossu*, „*crassus*“; *mâsgă*, „*humor, coenum*“, de la lat. *muscus*; *vingu* sau *invingu*, „*vinco*“. În *p*, înainte de litera *t*, ca *aiăptu*, de la lat. *ad* şi *jacto*; *lapte*, *lac*, *lacte*“, *peptu* „*pectus*“, în care caz italienii, aşa cum am arătat mai sus, schimbă pe *c* în *t*, ca: *latte*, *petto*. La participiul trecut, *c* împreună cu *t* românii îl mută adesea în *s*, ca: *dusu*, „*ductus*“; *trasu*, „*tractus*“ etc.[1]. Totuşi românii din Dacia lui Aurelian, chiar şi în acest caz, urmează regula generală ca: *traptu*, „*tractus*“ etc. Uneori, chiar şi în afara participiului românii schimbă pe *c* în *s*, ca: *rasă*, de la gr. ραχος, „*laccra vestis*“, „*panniculus*“; *suru*, „*caeruleus*“; la fel prin sincopă, ital; *azzuro*, „*vergens in caeruleum*“; românii din Dacia lui Aurelian de asemenea zic *grîu*. De aci numele de cîini *Grivei*, ca şi *Albei*, *Negrei*, *Rosca*, *Turcheu*, căci adesea românii dau cîinilor numele, de la culoarea părului. În fine, românii schimbă pe *c* în *t*, ca: *tăriţe*, „*furfures*“, de la vechiul latinesc *canicae*; *tina*, „*coenum*“; şi *c* după *s*, deşi îl scriu *c*, totuşi adesea îl pronunţă ca pe un *t*, ca: *crescere*, „*crescere*“; ba popular îl pronunţă *crestere*. Sînt de părere că această pronunţie au împrumutat-o vechii latini de la dorieni, care mută pe *k* în τ, ca: τεινος, în loc de κεινος, „*ille*“, iar coloniile romane au

[1] În *dus*, *tras*, este vorba de un proces de analogie cu perfectul simplu *dusei*, *trăsei* şi nu de o schimbare fonetică.

adus-o cu ele în Dacia[1]. Uneori *c* este eliminat, ca *deculare*, „*deculcare*“. Tot astfel la spanioli, ca: *Dean*, „*Decanus*“. [...][2]

§ 7

DESPRE LITERA G

Înainte de *a,o,u,h,l,r*, şi de asemenea înaintea sunetului *e,i*, întunecat sau foarte închis, se pronunţă ca şi la latini, ca: *galbenu*, „*galbinus*“ sau „*flavus*“; *gura*, „*os, oris*“, de la lat. *gula; ghemu*, „*glomus*“, ital. *gomitolo; ghinda*, „*glans, glandis*“, *glie*, „*gleba*“; *grânu*[3], *granum triticum*“; *lingêndu*, „*lingendo*“; *culegitor*, „*collector*“. Înainte de *e* sau *i*, şi de *ė* punctat, dacă acesta se pronunţă ca un *i*, şi nu cu sunetul întunecat (foarte închis), se pronunţă după obiceiul italienilor care trăiesc la Roma, adică la fel cu nemţescul *dsche*, *dschi* şi ungurescul *dse*, *dsi*. De exemplu: *gemu*, „*gemo*“; *lingi*, „*lingis*“; *genere*, „*gener*“. Însă românii din Dacia lui Aurelian îl pronunţă ca pe ungurescul *dze*, *dzi*. De altfel pronunţia îngrijită a literei *g*, înainte de *e,i*, şi *ė* punctat, trebuie învăţată din viul grai al profesorului.

Gn care este *n* moale, la italieni se pronunţă ca ungurescul *ny*. Acest sunet este foarte obişnuit la românii din Dacia lui Aurelian, ca şi la cei din comitatul Hunedoarei din Vechea Dacie şi la toţi aceia care vor să schimbe pe *m*, înainte de *i*, în *n* moale sau în ungurescul *ny*, despre care se va discuta sub litera *M*.

---

[1] Explicaţia nu corespunde realităţii. Este vorba de o schimbare internă a limbii române şi nu de influenţe.

[2] În §§ 4—6 tratează despre literele *d, e, f*.

[3] Formă inventată de Maior. Corect, Budai-Deleanu, pentru a justifica derivarea din lat. *granum*, apela la pluralul *grîne*, real existent.

Aşadar *n* moale, pe care italienii îl scriu *gn*, iar spaniolii îl fac aşa (ñ), pe care şi noi îl adoptăm, ca: *lupoñu*, *ursoña*, „*lupa*, *ursa*“, cuvinte care cu ortografia italiană s-ar scrie *lupogna*, *ursogna*. Restul românilor din Vechea Dacie spun aceste cuvinte *lupóe*, *ursóe*, numai că pentru numele proprii folosesc *Lupa*, *Ursa*.

Latinii mută *g* în *c*, ca: *cervi*, ca şi cum ar fi *gervi*, fiindcă poartă *(gerant)* coarne mari; în *l*, ca: *pala*, de la *pango;* în *s*, ca: *spargo; sparsi;* în *x*, ca: *rego*, *rexi*. În cîteva cuvinte greceşti, *g*, în loc de x, ca: *cygnus*, de la κυκνος. Priscianus, în *Cartea* 1, zice: „*G* trece în *s*, spargo, sparsi; mergo, mersi; în *x*, tego, texi; pingo, pinxi; în *ct*, agor, actus; legor, lectus; pingo, pictus“.

Litera *g*, la latinii cei vechi, în anumite cuvinte a fost cea din urmă, după mărturia lui Quintilianus, care în *Instituţiile Oratorii*, în Cartea 1, cap. 7, zice: „Aşa cum la latinii cei vechi, *d*, în cele mai multe cuvinte, se afla în ultimul loc, ceea ce este vizibil chiar şi pe columna rostrată aşezată în for de C. Duellius, uneori se întîmplă chiar şi cu *g*, ca, de exemplu, pe patul statuii soarelui, care se cinsteşte lîngă templul lui Quirinus, *vesperug*, pe care îl înţelegem ca *vesperuginem*“. Aceasta se obişnuieşte şi la românii din Dacia Veche, ca: *betég*, „*languidus*, *aegrotus*“, de la lat. *betizo*, cum spunea în mod obişnuit Augustus, în loc de *langueo*, după mărturia lui Suetonius în *Augustus*[1]. Iată cuvintele lui Suetonius: „Scrisorile lui autografe arată că în vorbirea de toate zilele folosea des... scrie

[1] Aplicarea greşită a unui fenomen de scriere la modul de vorbire, atît la Quintilian, cît şi la Maior. *Vesperug* e o prescurtare epigrafică obişnuită, pentru a face economie de spaţiu. *Beteag* e un împrumut din maghiară, nu provine din latină cum s-au străduit s-o dovedească reprezentanţii Şcolii Ardelene.

frecvent... *betizare* în loc de *languere*, care popular se zice *lacanizare*".

Italienii schimbă pe *g* în *d*, ca: *diaccio*, în loc de *ghiaccio*, „gelu, glacies"; *diacere*, în loc de *giacere* „jacere". Românii în acest cuvînt mută sunetul *d* în sunetul *z*, ca: *diacere*. *Freddo* „frigus"[1]. Este clar că şi la italieni *g* şi *d* sînt susceptibile de a înlocui un *j* al latinilor. Mută de asemenea un *g* în *s*[2], ca: *asio*, în loc de *agio*, „*commoditas*, *otium*, *opportunitas*, *facultas*, *tempus*"; *adasio* şi *adagio*, „*commode*, *lente*"; în *t*, ca: *futa*, vechi, în loc de *fuga*; în *j*, ca: *sajo*, „sagum"; uneori se pune după plac, ca *vado* sau *guada* „vadum", românește *vadu*; *guaina* şi *vagina*, „vagina"; *gvai* „vae", ceea ce zic românii *vai*. Aceasta se întîmplă chiar şi la latini, de exemplu: *gnarus* etc. Uneori este dat afară, ca: *coitoso*, în loc de *pensoso*, de la „*cogitosus*"; *reina*, în loc de *regina*; *doana*, în loc de *dogana* „*telonium*"; *rione*, în loc de *regione*; *nero* în loc de *negro*; *saettare*, în loc de *sagittare*. La spanioli, în *d*, ca: *huyda* „fuga"; în *h*, ca: *hermano* „*frater germanus*"; *hermana* „*soror germana*". Şi este scos afară, ca: *huyr* „*fugere*", ital. *fuggire*, rom. *fugire*.

La români se schimbă în *b*, ca: *linba*, „*lingua*;" *linbutu*, „*linguax*;" în *c*, ca: *clociescu*, „*glocio*, sau. *glocido*;" de aci *clocescu*, „*ovis incubo*;" de aci la români *cloca*, „*gallina ovis incubans*", *span. cluea*; *cleiu*, „*glutinum*"; *ciotŭrna*, *ciurgĕu*, „*canalis*," din lat. *gutturnium*, adică *vas*, *ex quo guttatim datur aqua*; *flacăra*, „*flamma*," de la lat. *flagro*; în *ḑ*, ca *ḑiacu*, *jaceo*; *ḑidzi-*

[1] Din nou confuzie între litere şi sunete. În italiană nu este vorba de schimbarea lui *g* în *d*, ci de notarea aceluiaşi sunet (*g*) cu două combinaţii de litere apropiate ca valoare (*di* şi *ghi*). În rom. *zacere*, *z* nu provine din *d*, ci din *i* (lat. *jacere*). Cît priveşte ital. *freddo*, el provine din lat. *frigidus* şi nu din *frigus*.

[2] E vorba, de fapt, de *z*, căci aşa se pronunţă *s* intervocalic în italiană.

tura, „*cubitus, cubatio*," ital. *diacitura* sau *giacitura; gôndescu*, „*cogito;*" în *h*, ca: *mẻ lehôescu*, se spune cînd întrerup ceva cu dispreţ sau cînd nu accept ceva din dispreţ, de la gr. λήγω, „*cesso, desino, quiesco;*" în *l*, ca: *gûrla*, „*gurges;*" în *m*, ca: *amnariu*, „*calybs*", sau instrument de fier cu care se obţine foc din cremene, de la lat. *igniarium; pumnu*, „*pugnus*," ital. *pugno*, span. puño; *pumnescu*, „*pugnis quempiam peto; pomnolu*,[1] „*parvus murus*" (zid mic, n.n.) cam de un cot de înalt, lipit de casă, ca să apere temelia de năvala apei de ploaie, de la lat. *propugnaculum*, prin sincopă şi prin căderea silabei *pro*. Astfel de *propugnaculum* (*apărătoare*, n.n) au casele joase, ţărăneşti; serveşte şi ca să se şadă pe el, ba chiar de pat, pe vreme de vară şi senină; în *s*, ca: *câsiunare*, „*causare*," ital. *cagionare*. Uneori cade, ca *mai*, „*magis;*" *mere* în loc de merge, „*migrat, pergit*"...[2]

§ 11

DESPRE LITERA M

Se pronunţă, după obiceiul latinilor, ca: *margine*, „*margo, marginis;*" *mergu*, „*migro;*" „*micu, parvus*," de la lat. *modicus;* prin sincopă, ital. *miccolino; mortu*, „*mortuus;*" *mutu*, „*mutus;*" *mânsu*, „*hinnulus*," de la lat. *mannus*, la Horatius, adică *equulus* sau cal mic, prin metateză; ital. *manzo* înseamnă *bou;* de aci: *carne di manzo*, „*bubula; mă, me;*" *milai*, „*milium;*" *môdûrescu*, *recipr.* „*pueriliter ac petulanter gesticulor*," de la lat. *modulor;* span. *modorrear* înseamnă „*stultum se red-*

---

[1] Variantă dialectală a cuvîntului *podmol*, de origine slavă. Etimologia latină a lui Maior e fantezistă.

[2] În continuarea paragrafului se ocupă de tratarea dialectală în greaca veche a sunetului *g*.

În §§ 8—10 se ocupă de literele *h, i, l*.

dere;" mȕndiala sau munjala, „polenta, qua fricatur tela seu fila terenda, ut purgentur, mundentur a fibris," de la lat. mundo, as...[1]

La români se schimbă uneori în *n*; ca: *ocine*, clădiri cu etaj sau edificii, de la gr. οικημα, *habitaculum; nȍravu, "mos, habitus, character"*, de la lat. *morale;* în *r*, ca: *borȅscu, "vomo"*, de la lat. *vomesco* (la italieni, odinioară *bomire*); *pȁcura, "nebula"*, de la lat. *opacum;* în *u* vocală, ca: *scaunu, "scamnum";* totuşi, românii din Dacia Aureliană spun *scamnu.* În *u* consonantă, ca *vrȅvuesce, "fremit"*, unde *f* se pronunţă popular ca *v*. La romînii din Dacia lui Aurelian *m* înainte de *i* se pronunţă popular ca *n* moale, despre care am tratat deasupra, sub litera *G*. La fel se întîmplă şi în anumite regiuni din Dacia Veche, mai ales între femei, ca *nicu*, în loc de *micu "parvus"*, *nie*, în loc de *mie "mihi"* etc.

Dar indiferent de faptul că *n* moale este mult mai dulce şi mai delicat decît *m* şi că ar face limba română mai plăcută la auz, totuşi românii niciodată nu scriu cu *n* moale, în loc de *m*.

§ 12

DESPRE LITERA N

Se pronunţă ca şi la latini, adică: *nasu, "nasus"; negru, „niger; ninge, "ningit"; nodu, "nodus"; nuci, "nuces"*. La români se întîlneşte şi *n* moale, despre care am vorbit, sub litera *M*[2]...

---

[1] În continuare se ocupă de tratamentul latin şi italian al sunetului *m*, sprijinit pe exemple furnizate de Quintilian din Cicero şi pe opiniile lui Priscian. De asemenea despre tratamentul italian al lui *m* de origine latină.

[2] De asemenea punctul de vedere al lui Priscian, Quintilian asupra sunetului; modificările fonetice survenite în latină apoi în italiană şi franceză. Menţionăm şi aci că majoritatea etimologiilor sînt eronate.

Românii schimbă pe *n* în *g*, ca: rumegu, *rumino;* în *m*, ca: *măgar*, *asinus*, de la lat. *onager*, prin aferează; uneori, în *m*, numai pentru eufonie, ca: *scumpu*, în loc de *scunp*, *strâmbu*, în loc de *strânbu*, "curvus", de la lat. *strabo; sĕmțiu*, în loc de *sĕntiu* "sentio". Românii din Dacia Veche îl schimbă în *i* consoană, ca: *cuiu*, "*clavus*", de la lat. *cuneus*. Cei din Dacia Aureliană însă, și cei din Hațegul Transilvaniei, îl păstrează, e drept, pe *n*, însă îl înmoaie, astfel: *cuñu* etc. Uneori îl păstrează așa de bine, că nici chiar nu-l înmoaie. Astfel, ceea ce alții zic *puiu*, "*pono*", *remâniu;* "*remaneo*", ei zic *punu*, *remânu* etc.

Adesea, la români, în cuvintele comune cu ale latinilor și italienilor, se interpune un *n*, ca: *bântuesco*, "*molesto*", de la lat. *batuo; dĕnsu*, "*ipse*", ital. *desso; lanțu*, "*catena*", de la lat. *lax, lacius; mĭrunte*, "*minutae*"; *poroncescu*, "*praecipio*", de la vechiul lat. *porceo*, în loc de *prohibeo; pecingine*, "*petigo, petigine*"; *pĕtrundu*, "*penetro*", de la lat. *pertrudo*, ital. *pertuggiare*, *petrunselu*, "*petroselinum*"; *tĕndesce*, "*deficit*", de la lat. *taedet, taedescit; trândavu*, "*piger*", de la lat. *tardivus*, prin metateză. Uneori șterg *n* al latinilor, ca: *atâtu* în loc de *atântu*, "*tantum, tam*"[1]; *desu*, "*densus*"; *indesu*, "*addenso*"; *mésa*, "*mensa*"; *mĕsura*, "*mensura*". Uneori îl mută în *r*, ca: *ferésta sau feréstra*, "*fenestra*"; *mare*, "*magnus*"; *nure*[2]*?*, "*nonne*"*?*; *tare*, "*fortis*", de la lat. *tenax;* îl mută chiar și în *s*, ca: *salamâsdra*, "*salamandra*"; *ovesu*, "*avena*". Îl mută și în *t*, ca: *bălțatu*, "*qui maculam albam habet*", ital. *balzàno*. Astfel: *cal bălțatu*, *equus maculis albis*", ital. *cavallo balzano; balțuri*, „*ornatus in veste muliebri*", ital. *balzana* "ornatus in extremitate vestis" sau "*lacinia*".

---

[1] Maior, care scrie deobicei *atănțu* (formă reală, existentă dialectal), pornește aici de la forma comună *atît*.

[2] Formă dialectală, însemnînd „oare nu?".

Din cele spuse mai sus rezultă că obiceiul românilor de a introduce litera *n*, este una din particularitățile limbii latine[1]. [...][2]

§ 14

DESPRE LITERA P

Se pronunță ca la latini, de exemplu: *pace*, *"pax, pace"*; *pesce*, *"piscis pisce"*; *inpingu*. *"trudo"*, de la lat. *impingo; porcu*, *"porcus"*; *pute*, *"putet"* sau *foetet; părete*, *"paries, pariete"*; *pècatu*, *"peccatum"*; *póte*, *"potest"*; *péna*, *"penna"*...

La români *p* se mută în *b*, ca: *bênuescu*, *"poeniteo"*; *balta*, *"palus, paludis"*; *bénu sau banu*, *"nummus"*, de la lat. *pecunia*, prin sincopă; *belescu*, *"decorio"*, de la lat. *pellis*, ca și cum ar fi *depelesco* (= dau jos pielea, jupoi, n.n.), cu căderea primei silabe; *berbentia*, *"pelvis"*, ca și cum ar fi *perluentia; blidu*, *"patina"*, de la lat. *patella*, ital. *padella*, prin metateză; *buléndra*, *"vestis vilis"*, la italieni *palandra, causape; bufnescu*, *"graviter tundo"*, de la lat. *pugnus*. Se schimbă în *c*, ca: *cicioru*, la românii din Dacia lui Aurelian, în loc de *picioru*, *"pes"*, care provine de la lat. *patiolus*, adică *parvus pes; ficatu*, *"hepar, hepatis"*, ital. *fegato*, prin schimbarea lui *h* în *f;* vezi litera *H; rûscôescu*, *"ruspor" mărunchiu*, *"contero"*, de la lat. *conquinio; quinque*, *"quinque"*; *neque*, *"neque"*; *toquila*, *"lapis rotundus, cujus medio in gyrum acti exacuuntur cultri, secures"* etc., de la lat. *torquco*, ca și cum ar fi *torquilla* etc., le

---

[1] Este vorba, de fapt, de un fenomen de fonetică generală existent în multe limbi neolatine. Multe din exemplele lui Maior sînt greșite.

[2] La finele paragrafului tratează despre litera *n* în greacă. În continuare se ocupă de litera *o*, ca de obicei urmărită în latină și în limbile romanice, cu exemple numeroase.

pronunță *cel*, *ce*, *ceru*, *concinescu*, *cinci*, *nice*, *tocila*. Trebuie atras atenția că românii din Dacia lui Aurelian, cînd pronunță *c* înainte de *e* sau de *i*, îl pronunță ca pe nemțescul ʒ. Vezi sub litera *C*; chiar și pe *q*, înainte de *e* sau de *i*, îl articulează ca pe ʒ, fiindcă *q* nu se deosebește de *c* în nicio privință, așa cum am arătat mai sus.

Dacă însă vei spune că, dată fiind similitudinea sunetelor, ar trebui să se scrie în ortografia latino-valahică *ce*, *ci*, în loc de *qu*, înainte de *e* sau *i* din cuvintele latinești sau italienești, nu mă opun, fă cum îți place. Numai că la fel de întemeiat am să-ți replic și eu, că ar trebui să se scrie *ca*, *co*, *cu*, în loc de *qu*, și înainte de *a*, *o*, *u*, fiindcă sunetul este asemănător, și prin urmare ar trebui eliminat *q* din ortografia latino-valahică. Iar, dacă ai să faci așa ceva, vei pune cea mai mare piedică descoperirii originii celor mai multe cuvinte românești și ca, totuși, să fii în stare să ataci cu temei această problemă, ar trebui ca mai înainte să elimini pe *q* din ortografia latină și italiană, ba chiar și din cea spaniolă, pe același considerent. Așa că, dacă cineva, zic, preferă, în vederea ușurinții, să scrie mai de grabă *ce*, *ci*, decît *que*, *qui*, nu va păți nimic, numai că-i va păgubi pe cei care se străduiesc să descopere etimologia cuvintelor...[1]

La români, în cuvintele comune cu cele latinești și italiene, *qu* înainte de *a*, se mută în *p*,[2] ca: *apa*, *"aqua"*; *ėpă*, *"equa"*; *păresimi*, *"quadragesima"* sau *jejunium quadragesimale*, ital. *quarésima*; *patru*, *"quatuor"*, ital. *quattro*. Obișnuința de a pronunța pe *qu* ca *p* în cuvin-

[1] În fragmentul omis expune opinia lui Priscian și tratamentul italian al literei *q*.

[2] Regula nu este exactă: într-o serie de cuvinte (pronume, adverbe), lat. *qu* nu devine *p* în română. Vezi *quando* > *cînd*, *qualis* > *care* etc. Apropierea cu osca nu dovedește că fenomenul este adus din Italia.

tele de origine latină să nu crezi că s-a născut în Dacia, din legăturile românilor cu popoarele barbare. Căci *p* în loc de *qu*, se punea de multă vreme, de către osci, în Italia.

Astfel Festus: *pitpit, osce quidquid.* De asemenea: *Alii osce quod ii quoque petor quatuor vocent.* Şi la Horatius *petoritum* este un fel de vehicul denumit aşa de la *quatuor* (=patru, n.n.) sau *petor* (=patru, n.n.) adică cu *patru roate.* Aşadar, acest obicei de a muta pe *q* în *p*, strămoşii românilor l-au adus cu ei în Dacia chiar din Italia, şi este una din particularităţile graiurilor limbii latine foarte vechi.

Merită să atragem atenţia că românii, în anumite regiuni, obişnuiesc să pronunţe cu aspiraţie, adică nu ca un *c*, ci ca un *h*, de exemplu: *hesta, "iste"*, în loc de *questa; hĕla, "ille"*, în loc de *quela;* această aspiraţie este vie chiar şi pe buzele toscanilor, căci zic *hesto*, în loc de *questo, "iste".* Uneori românii mută pe *q* din cuvintele latineşti, în *h*, de exemplu: *lihodu, "liquidus"; hodină, "quies"*, ca şi cum ar fi *quietina*, mutîndu-se *i* în *o*, şi pe deasupra *t* în *d*. Îl mută şi în *f*, ca: *fărtalu*, altfel *patrariu* "quadrans". [...][1]

§ 17

DESPRE LITERA S

La începutul cuvintelor, înainte de vocalele *a, e, o, u*, se pronunţă în general ca şi latinescul *s*, ungurescul *sz*, şi cirilicul *є*, de ex.: *sacu, "saccus"; serenu*[2], *"serenum"; somnu, "somnus"; sugu, "sugo".* De asemenea, înainte de un *i* închis, ca: *sînu, "sinus"; sîlbaticu*,

[1] În § 16 tratează despre litera *r*.

[2] Formă modificată din necesităţi etimologice. La Budai-Deleanu se întîlneşte forma dialectală reală: *sărin.*

"silvaticus". Însă, înainte de *i* deschis sau obișnuit, se pronunță ca ungurescul *s*, cirilicul ш și germanicul *sch*, ca: *sie*, *"sibi"*; *siede*, *"sedet"*, ital. *siede*. Însă, deși uneori este pronunțat așa fel că nu poate urma vocala *i*, aceasta totuși totdeauna se aude puțin. De ex.: *sedere*, în loc de *siedere*; *inselare*, *"ephipiare"* și cu sens figurat *decipere*, *imponere*, de la lat. *sella*; *crucisu*, în loc de *crucisiu* „*transversim*"; *soarèce*, în loc de *siorece*, *"sorex, sorice"*. De altfel, în anumite regiuni din Italia, această pronunție se folosește foarte des, înainte de toate vocalele. Italienii, cînd trebuie să pronunțe apăsat *s*, scriu așa: *sce*, *sci*. De ex.: *scelto*, *"selectus"*; *sciorre*, „*solvere*". Noi românii, cînd trebuie să pronunțăm apăsat *s*, ca pe ш cirilic, pentru a ușura lectura străinilor, adesea îl marcăm dedesubt cu semnul semilunei, ceea ce este mai de tolerat decît să interpunem, după obiceiul italienilor, un *c* între *s* și *i*. De ex.: italienii scriu *uscire*, românii *eșire*, *"exire"*, italienii *liscivia*, românii *lișia*, lixivium etc. [...][1]

Nu pot să nu mă indignez împotriva acelor români cărora, nu știu din ce prost obicei, le place să adauge un *z*, la prima persoană a indicativului prezent al modului indicativ, deși cel mai adesea se poate spune fără acel augment. De exemplu, ei zic: *lucrezu*, în loc de *lucru*, *"laboro"*; *spăimentezu*, în loc de *spăimentu*, *"territo"*, ital. *spaventare* etc. Acest abuz este cu atît mai puțin suportabil, cu cît acest *z* nu-și poate avea locul decît la numărul singular al timpului prezent, la prima, la a doua și la a treia persoană, anume a timpului indicativ și chiar a conjunctivului, care este asemănător cu indicativul; la timpul prezent, de exemplu: *io lucrezu*, în loc de *io lucru*, *"ego laboro"*;

[1] În fragmentul omis propune diferite expediente pentru a renunța la litera *ș*, și totuși este silit să accepte un *s* cu o lunulă așezată dedesupt (*ș*), în fapt *ș* actual.

tu lucrezi, în loc de *tu lucri*, *"tu laboras"*; *el lucréză*, în loc de *lucră*, *"ille laborat"*, în timp ce la numărul plural nu se poate zice: *noi lucrezămu*, ci *noi lucrămu*, *voi lucrați*, *ei lucră*, de la verbul *lucru*, nu de la *lucrezu* [...][1]

§ 19

DESPRE LITERA U[2]

...Uneori se pune *u* între două vocale, fără să desemneze un sunet, ci ca să nu se pronunțe altcumva acele vocale; servește totuși la lungirea silabei, ca: *nóuĕ*, *"novem"*; *nóvă*, *"nova"*; *nóuĭ*, *"nobis"*; *vóuĭ*, *"vobis"*; *óuă*, *"ova"*; *óue*, *"ovis"*; *oui*, *"oves"*; *arauam*, *"arabam"*; *cădeuam*, *"cadebam"*; *stringeuam*, *"stringebam"*; *dormeuam*, *"dormiebam"*; *araui*, *"aravi"*[3]. Vocala *u* notată cu semnul dierezei, se pronunță ca *sciüi*, *"scivi"*. *V* uneori se îndepărtează, ca: *érŏ*, particula separativă (disjunctivă, n.n.), *"vero"*; *érnŏ*, ital. verno, *"hyems"*; *ernu*, *ernare*, *"hyberno*, *hybernare"*, ital. *vernare*; *oi*, în loc de *voi face*, *"sum facturus"*; *ei*, în loc de *vei* sau *vi face*, *"es facturus"*; *a*, în loc de *va face*, *"est facturus"*;

---

[1] Maior se înverșunează contra unui fenomen care a devenit regulă în româna literară modernă, din nevoia echilibrării formelor și a stabilizării accentului în conjugarea prezentului. Dialectal și până astăzi se mai păstrează în Ardeal vechi forme simple, care în limba literară au primit *-ez*.

În restul paragrafului, pornind de la etimologii false, propune să se noteze *s* cu lunulă în loc de *z*, *j*. În fine despre *s* latin, italian, spaniol, francez, și chiar grec.

[2] La începutul acestui paragraf se ocupă de tratamentul vocală sau consoană al literei *u* la latini.

[3] Din intenții etimologice Maior ajunge chiar să despartă cu *u* elementele neseparabile ale diftongilor, fapt care îl obligă să introducă pe *ü*, acolo unde litera se pronunță cu adevărat.

om, în loc de *vom*, *eți*, în loc de *veți*, *or*, în loc de *vor face*, *"sumus, estis, sunt facturi"; gingii, "gingivae"*.[1]

Am spus în altă parte, că la românii din Dacia Veche foarte des se îndepărtează *u* final al cuvîntului, și pentru ca să se indice absența acestei vocale, se apelează la ъ cirilic, semn care nu redă nici un sunet. În ortografia latino-valahică, în care cirilicul ъ nu-și are loc, s-a restituit vocala suspomenită *u*, vocală pe care românii din Dacia lui Aurelian au păstrat-o continuu, pe cînd românii din Dacia Veche o foloseau numai cînd se întîmpla ca articolul hotărît sau un pronume să fie nevoie să se împreune cu cuvîntul. Atunci îndepărtau semnul cirilic ъ [...][2]

Cînd este consoană la italieni, în pronunție este foarte asemănător cu litera *b*, ca *servare* și *serbare*. De aci, românii mută foarte adesea un *v* latinesc și italienesc în *b*, ca *berbece*, *"vervex, vervece"; betrânu, "veteranus"; bieta*, *"vieta"; cerbice*, *"cervix, cervice"; cerbu*, *"cervus"; corbu*, *"corvus"; sburare*, *"volare"*, de la lat. *ex* și *volo*, *-as*, ital. *svolare: bîrbatu*, *"homo virilis aetatis"*, de la lat. *vir vetus*. La fel se întîmplă uneori la latini, ca: *sevum* și *sebum* și *sepun; albeolus*, în loc de *alveolus; ferbeo* și *ferveo*. Uneori la români se modifică în *g*, ca: *fagur*, *"favus"*. De asemenea, vocala *u* se schimbă la români în *i*, ca: *limbricu*, *"lumbricus"*. În *l*, ca: *bale*, *"saliva"*, prin sincopă și metateză, ital. *bava; bălosu*, *"saliva profluente inquinatus"*, ital. *bavoso*. În *n*, ca: *lesne*, *"facilis"*, de la lat. *levis*, prin metateză. Ital. *snello* este *"agilis, dexter, celer"*. În *o*, ca: *cobescu*, *"ominor"*, de la lat. *cubo*, *-as; socotescu*, *"considero, existimo, ineo rationem*, de la *sub* și *contare; flósca*, *"libidinosa"*, de la lat. *fluxa; ori*, în loc de *veri*, *"sive"*;

[1] Ultimele exemple privesc nu evoluția de la latină la româna *comună*, ci un fapt *dialectal*, petrecut în română.

[2] În fragmentul următor, despre schimbarea lui *u* în *i* la latini și în *g* inițial la italieni.

oras, *"urbs"*; *orășan*, *"urbanus"*. În *a*, ca: *sama*, *"calculatio"*, de la lat. *summa;* în *e*, ca: *secera*, *"secula"*; *fulger*, *"fulgur"*; popular, în anumite părți *v* își schimbă pronunțarea în *h*, ca: *holbatu*, în loc de *volbatu*, de la lat. *volvo; horba*, în loc de *vorba*, *"verbum, sermo"*; *hulpe*, în loc de *vulpe*, *"vulpes"*. În *p*, ca: *pustie*, *"desertum"*, de la lat. *vastitate: atâta pustie de locu*, *"tanta vastitas loci"* sau *„tam vastus locus"*; *pustă*; *"amplus locus campestris"*, de la lat. *vasta*. În *m*, ca: *spăimêntatu*, *"exterritus"*, ital. *spaventato*.

Românii transalpini, transilvănenii din jurul Sibiului și din Țara Făgărașului și toți cei din Dacia lui Aurelian, cînd *u* este urmat de un *i*, îl schimbă de obicei în *g* și îl pronunță ca pe un γ grecesc.

Alții, în anumite locuri din Transilvania, îl pronunță mai apăsat decît γ grecesc, cu un sunet care nu poate fi exprimat prin nici una de literele cunoscute de mine, sunet, zic, între *gi* italian și *ji* francez. Astfel: vinu, *"vinum"*, *viña sau via*, *"vinea"* etc. Iar în cuvîntul *ghiftuescu*, *"ingurgitor"*, care provine de la lat. *victus, us*, se păstrează sunetul literei latine *g*.

§ 20

DESPRE LITERA X[1]

... Românii, în loc de *x* al latinilor și al grecilor, folosesc *s*, cum fac și italienii. De ex.: *Sandu*, *"Alexander"*; *esire*, *"exire"*; *isquusitu*, *"exquisitus"*; *lisiă*, *"lixivium"*; *măsele*, *"dentes molares"*, de la lat. *maxilla; osie*, *„axis"*[2]; *țesitura*, *„textura"* etc. Însă nici latinii nu

[1] La începutul paragrafului se străduiește să arate litera *x* ca inutilă în ortografia română (merge după ortografia italiană).

[2] În realitate *osie* e slav, cum arată și schimbarea *a* > *o*, improprie limbii române.

sînt cu totul străini de schimbarea lui *x* în *s*, sau mai degrabă conservă un obicei vechi, ca: *sestans* sau *sextans; mistus* sau *mixtus; sestilis* sau *sextilis*. La fel românii, în loc de *x* al latinilor, pun *ps*, ca *copsa*, "*coxa*". Dimpotrivă, spaniolii mută *ps* în *x*, ca: *caxa*, "*capsa*". Chiar şi la latini uneori se schimbă *x* în *ps*, ca *Crepsa* sau *Crexa*, oraş din Liburnia. La Suetonius, în *Augustus*, *ixi*, în loc de *ipsi* este socotit eroare de către Augustus, desigur pentrucă *ps* nu avea cum să fie schimbat în *x*, în toate cuvintele. Trece chiar şi în *pt*, ca *infiptu*, "*infixus*". Adesea românii, în loc de *x*, se folosesc de *sc*, ca: *inpuşcare*, "*impellere*"; span. *embuxar;* de aci vine şi românescul *puşca*, "*sclopus*"; *flôşca*, "*fluxa*" sau "*libidinosa*"; *veşca* este acel cerc al ciurului în care se aşează caşul proaspăt, ca să se întărească; provine de la lat. "*convexa*", prin căderea lui *con* şi mutarea lui *x* în *sc*. "*Veşcă coroveşcă*, de la lat. *vexa convexa*, ital. *vasca*, "*conccha*"; *tasca*, "*taxa*"; *tăscatu*, "*taxatus*"; *scupire*, "*expuere*", span. *escupir; brosca*, „*rana*"; span. *bruxa*, "*striga*"; *lasce*, "*genus cibi pastacei*", de la lat. *laxae*, din pricina figurii pe care o are. La latini *viscum*, de la gr. ἰξος (ixos), *viscosus*, de la gr. ἰξιοεις. Acest fapt este în uz chiar şi la italieni, ca: *mascella*, "*maxilla*"; *ascella*, "*axilla*"; *esco*, "*exeo*". Românii folosesc chiar şi *c*, în loc de *x*, ca: *rîca*, "*rixa*"; *Nu te prênde in rîca cu elu*, "*noli rixari cum illo*", cuvînt de cuvînt: *Non te prehende in rixam cum illo.*

În loc de silaba *ex*, românii folosesc adesea *as*, ca: *aspumu*, "*expumo*"; *astupu*, "*extipo*", ital. *ristoppare; asternu*, "*externo*". Adesea *is*, ca *ispeta*, "*tentatio*", de la expeto, fiindcă ceea ce *încerci (tentatur)* îl *doreşti (expetitur); isprăvitu*, "*confectum, perfectum*", de la lat. *ex* şi *paravit*. Şi *us*, ca: *uscatu*, "*exiccatus*". Adesea pun în loc de *ex*, consoana simplă *s*, ca: *spunere*, "*exponere*"; *scótere*, "*excutere*"; *smûrcdescu*, "*emungo nares*", de la lat. *examurcare*, care în sens propriu înseamnă

defecare. Acest fenomen este destul de frecvent şi la italieni, ca: *sponimento, scuotimento*, de la lat. *expono, excutio*. Uneori românii îndepărtează complet pe *ex*, ca: *primeşdie*, *"periculum"*, de la lat. *experimentum*, prin concursul a mai multor figuri (schimbări fonetice). [...][1]

§ 21
DESPRE LITERA Z

Drept este că sunetul *z* se aude la români, însă, aşa cum am atras atenţia, mai sus, în § 17, se reduce sau la *d*, sau la *s*.[2] Dacă vrei să foloseşti litera *z*, poţi s-o faci. Păzeşte-te totuşi să o foloseşti în scris, ori de câteori auzi sunetul *z*. Căci *z*, înainte de *b*, *d*, *g*, *l*, *m*, *n*, *r*, *v*, se pronunţă ca *z*. Însă ai păcătui grav împotriva ortografiei, dacă, în loc de *s*, în scris te-ai servi de *z*. De exemplu: *sbórâ*, *"volat"*; *sdrânciosu*, *"lacer"*; *sgura*, *"scoria"*; *deslegatu*, *"solutus"*; *pisma*, *"invidia"*; *desnodatu*, *"enodatus"*; *desrădicinatu*, *"eradicatus"*; *sventatu*, *"exiccatus"*, nicicum nu trebuiesc scrise *zbórâ*, *zgurâ*, cum scriu îndeobşte, din ignoranţa ortografiei. Italienii obişnuiesc să pronunţe la fel, cu *z*, dar scriu cu *s*, înaintea mai sus-notatelor consoane, ca: *sbaglio*, *sdegno*, *sgomentare*, *slegare*, *smania*, *snervare*, *sradicare*, *sventura*. Însă *s* apăsat, adică *ş*, notat dedesubt cu semnul unei semilunite, se pronunţă în mod obişnuit de către români, ca un *j* francez, de ex.: *coşbitu*, *"arcuatus"*; *nădeşde*, *"spes;"* *mèşlocu*, *"medium"*; *duşmanu*, *inimicus"*, de la gr. δνσμενης *"infestus, hostis, malevolus"*; *dişmasu*, *"decimator"* etc.

---

[1] În încheiere se referă la tratamentul italian, grecesc: atic şi eolic, al lui *x*.

[2] Într-un pasaj omis în prezenta antologie. Unele lucruri asupra acestui fenomen se relatează în partea I, § IV.

În cuvintele care sînt comune românilor cu cele latine, italiene şi chiar spaniole, uneori se schimbă în *c*, ca: *Cigmău, "Zeugma"*[1]*; ciufuluire, "illudere, exsibillare"*, ital. *zufolare;* în *ç*, ca: *çiçia, "mamma"*, ital. *zizza.* În *r*, ca: *muştariu, "sinapi"*, span. *mostaza.* În *s*, ca: *sapa, "ligo, onis"*, ital. *zappa; sapare, "fodere"*, ital. zappare; *suru, "in ceruleum colorem vergens"*, ital. *azurro...*[2]

CAPITOLUL IV

DESPRE ACCENTE

În ortografia cirilico-valahică sînt două accente: ascuţit (ˊ), şi grav (ˋ). Tot atîtea şi aceleaşi sînt şi în ortografia latino-valahică. Cu accent ascuţit se marcă o silabă iniţială, medie şi finala terminată în consoană; cel grav afectează numai ultima silabă care se termină în vocală, ca de exemplu, *bátere, "batuere*, sau *verberare", culégere, "colligere", avére, "habere", Românu, "Romanus", amù, "modo".*

În cărţile tipărite cu litere cirilice, românii folosesc susnumitele accente, ca şi romanii în *Martyrologiu;* în scrisul de mînă le folosesc foarte rar, în special pe cel ascuţit, căci românii ştiu şi fără accent ce silabă trebuie să fie alungită.[3] În consecinţă, în ortografia

---

[1] Apropiere stabilită de Budai-Deleanu, în prefaţa *Ţiganiade*, greu de demonstrat.

[2] Că vechii latini nu posedau litera *z*, ci notau sunetul prin *s*, şi că dorienii redau un *z* prin *sd*. În cap. al III-lea, § 1 se ocupă despre numărul diftongilor, în al 2-lea este pronunţarea lor.

[3] Interesant că Maior, deşi defineşte accentul românesc în termeni muzicali (*acut* şi *grav*), observă că în silabele accentuate are loc concomitent şi o alungire. Argumentul adus pentru omiterea accentului nu este valabil, căci toţi oamenii, nu numai românii, ştiu pe ce silabă stă accentul în cuvintele limbii materne.

latino-valahică folosirea accentului ascuțit este mai rar întîlnită; totuși marchează pe *e* lung, cînd trebuie să fie pronunțat ca diftongul *ea*. De altfel, trebuie marcat cu accent ascuțit (*é*, n.n.), pentru a facilita lectura, în special în cuvintele în care românii din Dacia Veche, după ce *e* din diftongul *ea* s-a tocit, pronunță ca *a*, pe *e* lung provenit din *ea*, ca, de exemplu: *féta*, *"puella"*, nu răspică *feata*, ca românii în Dacia lui Aurelian, ci *fata*. Această eroare trebuie indiscutabil corectată de românii din Dacia Veche. Vezi litera *E*. La fel, *o* lung, cînd trebuie să fie pronunțat ca diftongul *oa*, trebuie să fie marcat cu accentul ascuțit. Vezi litera *O*. Accentul grav se obișnuiește foarte des să fie folosit, chiar în scrierea de mînă.

În cuvintele echivoce (cu dublu sens), al căror echivoc se îndepărtează numai prin accent, trebuie să te servești de accent, ca să hotărăști sensul pe care îl ai în minte, de exemplu: *dormi*. Dacă se notează prima silabă cu accentul *(dórmi)*, înseamnă *dormis*, dacă marci accentul grav pe ultima *(dormì)*, înseamnă *dormivit* etc.[1]

Mai este și un alt fel de accent care se numește dierează. Acest accent constă din două puncte care formează această figură (¨), și se aplică cînd vreun diftong trebuie separat în două sau cînd *u* vocală, așezat între două vocale, de obicei mut, trebuie să fie pronunțat. Vezi litera *U*. De altfel folosirea acestui accent este rară la români.[2]

---

[1] Observare subtilă a rolului fonologic al accentului în română, deși între cele două cuvinte accentul nu constituie singura deosebire.

[2] Considerarea semnului dierezei ca accent e greșită, iar regulile folosirii lui artificiale, născute din impasurile sistemului ortografic al lui Maior.

CAPITOLUL V

DESPRE APOSTROF

Apostroful este un anume semn de forma unei jumătăți de cerc, ca următoarea figură (’), așa cum arată la greci spiritul lin, prin care noi pronunțăm sunetul întunecat sau foarte închis al unei vocale, cu care nu se poate confunda apostroful, fiindcă acesta este așezat alături de literă, iar spiritul lin, deasupra literei. Vezi cap. I, § 6.

Folosirea apostrofului este foarte deasă la greci; latinii s-au servit rar de apostrof, dacă exceptăm poeții vechi, în special pe Terentius și pe Plautus, în care se vede adesea: *adeon’*, *men’*, *tun’*, *magi’*, *virtu’*, *sati’*, în loc de *adeone*, *mene*, *tune*, *virtus magis*, *virtus*, *satis*. Uneori se foloseau de apostrof ca să indice absența mai multor litere, ca ain’, audin’, viden’, opust’ etc. în loc de *aisne*, *audisne*, *videsne*, *opus est* etc.

La italienii moderni folosirea apostrofului este foarte frecventă, în special la poeți. Cei vechi nu-l notau, ci din cuvîntul micșorat și din cel întreg făceau un întreg, cum se poate vedea în ultima operă poetică a lui Petrarca: *Trionfo della Divinità*, în care se citește: *Sottol Ciel, chel mondo, ma schernito*, în loc de *m’ha schernito* etc. Așa scria Petrarca în anul 1374.

La români, în cărțile tipărite cu litere cirilice, apostroful nu poate fi văzut nicăieri, cu excepția celor de poezie, unde se folosește foarte des. Așa cum vechii italieni, după cum am atras atenția mai sus, scriau *ma*, în loc de *m’ha*, tot astfel românii scriu în cirilico-valahică, de exemplu мам тзшкат (mau tăscatu), în loc de м’ам (m’au) etc.

În ortografia latino-valahică, vrînd-nevrînd, în zilele noastre românii se folosesc de apostrof, ceea ce este necesar să facă, pentru străinii care învață limba

română, şi în special ţinînd seama de articolele definite, de verbele auxiliare şi pronumele *mĕ*, *te*, *se*.

Este şi un alt semn la români, ca un semicerc întors spre dreapta, opus apostrofului sau spiritului lin al grecilor şi absolut identic cu spiritul aspru al acestora. Are forma aceasta: (ⷪ). De acest semn se folosesc în ortografia cirilico-valahică, cînd ѝ sau ѭ îşi pierde sunetul median, ca: дѧ̑ дѫ̑жторїѭ̑ *das adjutorium*, şi de aceea este marca unui sunet redus sau scurtat şi, aşa cum se distinge în exemplele imediat aduse, se pune deasupra literei ѝ şi ѭ. Unii păstrează acest obicei şi în ortografia latino-valahică, deşi rezultă limpede că este superfluu[1], din moment ce este cunoscut că *i* la nominativul numărului plural pierde totdeauna sunetul median, cînd cuvîntul poate primi articolul definit, ca *omeni*, *buni*, *"homines*, *boni"*, *muieri*, *"mulieres,"* *căni*, *"canes"*. Căci dacă articolul definit *i* dę la numărul plural, genul masculin, s-ar împreuna cu un al doilea *i*, astfel şi-ar redobîndi sunetul întreg, însă *i* al articolului pierde sunetul median. La fel este situaţia substantivelor de genul feminin: dacă se pune articolul definit *le*, *i* atunci îşi redobîndeşte sunetul întreg, ca *muieri*, *muieri-le "mulieres ipsae"*. Nu în alt chip se face cunoscut în situaţii, oricare ar fi ele, că *i* atunci îşi pierde sunetul mediu, cînd urmează după silabă lungă. De aceea nu este nici o nevoie să se indice reducerea sunetului. Şi aceasta o afirm *a fortiori*, prin aceea că chiar dacă cineva în acest caz ar pronunţa *i*, fără reducerea sunetului, tot nu ar păcătui de moarte. Acelaşi lucru trebuie spus despre diftongul ѭ (iu).

[1] În realitate distincţia între *ĭ* scurt şi *i* plenison este necesară în ortografia română. Ortografia actuală încearcă s-o înlocuiască prin poziţia *i/ii*, ceea ce nu corespunde totdeauna realităţii.

De altfel *u* vocală, restituit în locul cirilicului ѹ în ortografia latino-valahică, fie că s-ar nota cu susnumitul semn, cum obișnuiesc să facă unii, fie că nu, la cei mai mulți români din Dacia Veche (cu excepția moldovenilor) nu este de nici un folos. La românii din Dacia lui Aurelian, *u* final pe care îl păstrează pînă acum cu sunetul plin (*u* silabic, n.n.), nu este îngăduit să fie notat cu numitul semn. Acest semn de scurtare unii îl fac aproape ca pe *o* latinesc...[1]

[1] În cap. VI și ultimul tratează despre împărțirea silabelor.

DIALOGU / Pentru inceputul' limbei Românâ[1].

Intrâ Nepotu și Unchiu

Nepotu. Pe Români și numele, și faptura, inpreună cu tote plecările loru quele firesci ii vedesce a fi vițe de Romanii quei vechi, quarii ore quandu preste totâ lumea domnea, dupò cumu si in Istoria: pentru inceputul' Românilor in Dacia limpede se adeverésce: de aquésta nu am indoelâ. Ma(darè) de unde se trage inceputul' țesiturei limbei, quare astadi atât in gura Românilor se aude, precum si in scripturile lor se vede nu escu (sûnt) fórâ indoelâ. Me bucuru, Unchiule, che te aflai avêndu puțin regadiu de còtrâ lucrurile quele multe ale deregitoriei tale, cu quare ne incetat esci cuprênsu; che sûm(sûnt)[2] incredêntiatu, cum totâ indoela mea o vi desface, si o vi resipì. Rogu-te sî mi ajuti a me desceptà.

[1] Asupra descrierii lucrării, vezi nota 1 de la *ORTOGRAFIA ROMÂNĂ*... p.249. Prezentăm această pagină ca mostră de scriere în alfabetul latin al lui Petru Maior, după care reproducem integral lucrarea, transcriind cu caractere latine textul scris de Maior în chirilice.

[2] Apelul la o formă latină *(sum)* și la o creație analogică *(esc)*, care, după Maior, a existat în latina populară din Italia numai pentru a evita forma existentă în limba română *(sînt)*, aceeași pentru singular și plural, este semnificativ asupra atitudinii sale în problema „îndreptării" limbii.

Unchiu. De oră que asupra unui lucru asie frumosu, si mie preplacutu este aieptată voia ta, cu atântu mai bucurosu me invoiescu, sî me aplecu a face destulu dorirei tale, che mai néquê unul nu aflu, quare de ajunsu sî fî descurcat lucrul aquestu.

Nepotu. Cu mulţi am prensu vorba despre aquésta: ma neque cu unul nu m'am intêrnitu, de quare si me fî desparţit multîmitu.

Unchiu. Doă sunt pareri le invetiaţilor, quarii fără de pismă[...].

DIALOG / pentru începutul linbei română. / Întră nepot şi unchiu. /

Nepotu. Pe romăni şi numele şi făptura împreună cu toate plecările lor cele firesti îi vedeşte a fi viţă de romanii cei vechi, carii oarecând preste toată lumea domnea, după cum şi în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, limpede se adevereşte; de aceasta nu am îndoială. Ma(dară) de unde se trage începutul ţesiturei linbei, care astăzi atăt în gura românilor se aude, precum şi în scripturile lor se vede, nu esc(sănt) fără îndoială. Mă bucur, unchiule, că te aflai avănd puţin regaz de cătră lucrurile cele multe ale deregătoriei tale, cu care neîncetat eşti cuprins, că săm(sănt) încredinţat cum toată îndoiala mea o vi desface şi o vi resipi. Rogu-te să-mi ajuţi a mă deştepta.

Unchiu. De oară ce asupra unui lucru aşea frumos şi mie preplăcut este aeptată voia ta, cu atănt mai bucuros mă învoesc şi mă aplec a face destul dorirei tale, că mai niceunul nu aflu, care de ajuns să fi descurcat lucrul acest.

Nepotu. Cu mulţi am prins vorbă despre aceasta, ma nice cu unul nu m-am întărnit, de care să mă fi despărţit mulţămit.

Unchiu. Doao sănt părerile învăţaţilor, carii fără de pismă voesc a cuvăntare în lucrul acest. Unii zic că linba romănă e linba latină stricată şi scăzută de la floarea linbei latină. Alţii zic că la romanii cei de demult doao limbi au fost, una care o grăia poporul, şi aceasta o sugea împreună cu laptele de la mumele sale, adecă o învăţa pruncii din auzit; alta, care o învăţa la scoală cu ajutoriul gramaticei, şi aceasta se zice linbă învăţată, de oară ce singuri învăţaţii o pot ştire. Întru această linbă scriia latinii sau romanii cărţile sale, din care multe până la noi au ajuns şi le cetim.

Nepotu. De care dintră aceste doao păreri se cade să ne ţinem?

Unchiu. Părerea celor de întăia, de acolo este pornită, că văzănd ei multe cuvinte latineşti în linba romănă, iară ţesitura ei cea dinlontru destinptă[1] (osebită) de ţesitura linbei carea o citesc în cărţile latine, se alunecară a crede că aceasta cu scăderea de la floarea linbei latină şi cu stricarea ei s-au întămplat. Ma, de vi înteţi pe acesti a respunde: cănd, unde, pentru ce, cu ce mejlociri s-au întămplat scăderea aceasta şi stricarea? au vor amuţi, au de nou vorbe goale, fără de nici o doveadă vor adauge.[2]

---

[1] Cuvînt inventat de autor în sensul în care credea el că ar fi trebuit să evolueze în română lat. *distinctus.*

[2] Autorul se situează pe o poziţie statică, neadmiţînd evoluţia limbii. Ca dovadă el aduce mai jos faptul că schimbările aflate în română apar şi în alte limbi romanice, de unde conchide că toate aceste deosebiri, faţă de latina scrisă, provin din latina populară. În realitate este vorba de „vulgarisme" moştenite din latină, cît şi de schimbări ulterioare, petrecute în fiecare limbă în parte, dar în bună măsură paralel. Dovadă este faptul că în limbile romanice există şi abateri de la latină care nu concordă de la o limbă la alta. Învăţaţii ardeleni împing atît departe teoria lor asupra fidelităţii limbilor romanice faţă de modelul latin, încît consideră că chiar particularităţile fiecărei limbi provin din particularităţi dialectale ale latinei din Roma sau cel

Nepotu. Se poate zice că stricarea aceasta s-au făcut în Dachia prin mestecarea şi lunga petrecere a românilor cu multe ghinte sau popoară varvare.

Unchiu. Şi aceasta e vorbă deşeartă, cu nici o doveadă proptită. Apoi, vedem că linba română nu numai în multe cuvinte, care sau nicecum nu sănt în limba latină, sau cu altă faţă se află, ci şi în ţesitura ei cea dinlontru se loveşte cu linba spaniolă, cu a frăncilor şi mai vărtos cu linba italiană. Deci, dacă linbile acum zise împreună cu cea română, precum întră sine în multe se lovesc, aşea întru aceleş se desclinesc de cea latină, pretinsa scădere sau stricare nu în Dacia s-au întâmplat, ci pricina nelovirei sau a neasemenărei linbilor acestora cu cea latină acolo tribue[1] să se cerce, de unde au pornit aceste linbi, care acum se chiamă română, italiană, spaniolă şi frâncă, adecă la Roma, în Italia.

Nepotu. Aşadară se cade să zicem că linba latină s-au stricat la Roma şi în Italia, şi de acolo au pornit stricată către Francia, către Spania şi către Dacia; şi aceasta este pricina căci linbile aceste sănt usebite laolaltă, iară de limba latină, care e în cărţile latineşti, sănt străinate împreună cu linba română.

Unchiu. Vrednică de răs este cuvântarea aceasta! Linba latină, când era mai în floare şi togma în veacul ce se zice de aur, fu prin colóniile romane băgată în Francia sau în Galia şi în Spania; şi nu lung tămp după aceaia, în Dacia. Cine poate dară visa că linba latină stricată să fi pornit către Galia, către Spania şi către Dacia? Cărţile din veacul acel scrise care le

---

mult din Italia, nu însă din provincii, afirmaţie neconfirmată de fapte. În realitate, ambele teorii (originea populară ca şi schimbările particulare ulterioare) conţin cîte o parte de adevăr.

[1] Forma *tribue* pentru *trebue* se explică prin faptul că Maior deriva acest cuvînt (în realitate de origine slavă) din lat. *tribuo*, cu toată neconcordanţa de sens existentă.

citim astăzi, adeveresc că niciodată n-au fost linba latină așea în floare precum în zisul veac.

Nepotu. Săm(sănt) încredințat cum linba română nu e stricată 'din linba latină. Tătuș, doresc să cuvinți mai încolò în lucrul acest, ca să mă deștept întru aceaia, cum doao linbi au fost la romanii cei vechi: una gramaticească sau a învățaților și alta a poporului.[1]

Unchiu. Linba latină cea gramaticească sau a învățaților, care până azi este în cărțile latine, chiar se vede că este linbă nu firească ci meșteșugită, și care nu se poate învăța fără numai cu ajutoriul gramaticei. Că așea este ia țisută, că măcarcăt o va auzi cineva, nu poate să o învețe cu acea deplinire, căt să nu facă dese și grele greșele asupra gramaticei, unde orice linbă firească, și, cum se zice, vie, numai din auzit se poate învăța deplin. Știu că la Blaj, în Transilvania, un prunc mic, ci învăța carte română și latinește nici a citire nu știia, custând întră clerici, carii învăța la scoală latină și pentru aceaia întră sine pururea latinește vorbea, din auzit atărt se procopsise în linba latină, căt toate cele cu lesnire le grăia în linba latină, ma vorba lui toată era plină de grele greșele asupra gramaticei, căt făcea răs la clerici. Așea va păți oricare va cerca să învețe linba latină din auzit și nu din gramatică; nenumărate smintele gramaticești va face în vorba sa; așea pățesc toți și carii înveață la scoale latine, până nu ajung a știre legile gramaticești deplin.

---

[1] Maior insistă în mai multe rînduri asupra acestei idei, și după el și alți învățați ardeleni. Teoria are meritul de a fi atras atenția asupra faptului că nu tot ce nu concordă în limbile romanice cu latina literară reprezintă schimbări ulterioare latinei, ci multe din ele se explică prin deosebirile dintre limba scrisă, cultă și cea vorbită, populară. Afirmația că este vorba de două limbi este o exagerare evidentă, deoarece de fapt este vorba de două aspecte ale aceleiași limbi, aspecte în care elementele comune sînt predominante, iar deosebirile neesențiale. Diferențele țin de stil și nu de limbă.

Așea pățea și tinerii romanilor celor vechi. Pentru aceaia părinții lor și toți înțelepții, mare căștigă sau grijă purta, ca să se rădice scoale, la care cu dedins să îmble pruncii romani, și învățătorii bine se plătea. A multor de acest feliu de învățători, ci se chiăma *gramatici*, până azi vestit e prin cărțile latine numele lor. Nu mai puțini ani petrecea tinerii romanilor celor vechi la scoale latine, până învăța deplin linba latină cea meșteșugită, sau gramaticească, decum azi petrec fiii romanilor nostri. Chiar se culege aceasta din cuvintele acele a lui Cintilian, la *Instituțiile Oratorie*, cartea 1, cap. 12: „Ma linba latină în căți ani stă coantră învățăceilor nostri". Acelaș Cintilian, la zisa carte, cap. 6, zice că „alta e a vorbi latinește, alta gramaticește". Aci chiar face Cintilian deschilinire între linba latină, care o sugea pruncii romani împreună cu laptele de la mumele sale, și care se zice a poporului, și între latină cea meșteșugită, care în mai mulți ani o învăța din gramatică. Cicero încă zice, în cartea, 5, *De oratore*, că: „Regulele de a vorbire latinește învățătura cea pruncească le dă". Altă linbă dară vorbea pruncii romani destinptă de cea meșteșugită înainte de a îmbla la scoala gramaticei latină, adecă acea linbă o vorbea, care o învățase de la mumele lor, și care o grăia de comun poporu cel neînvățat; care linbă nu avea op(lipsă) de învățătura gramaticei la scoală, fiind linbă firească, nu meșteșugită; precum linba română dacă e dreasă nu e de lipsă să o învețe pruncii români la scoală, din gramatică; ci fiecare român o știi. Precum filosoful român așea și purcariul și văcariul și păcurariul vorbind, niceodată nu va face sminteală asupra gramaticei cei dinlontru a linbei sale.[1]

[1] Maior are dreptate în sensul că între româna oamenilor culți ai vremii sale și cea a poporului diferența era mult mai mică decît cea dintre latina cultă și cea populară. De aici nu rezultă

Nepotu. Dacă linba latină, care azi se vede în cărţile latine, o au ştiut numai cei ci o învăţa la scoală cu ajutoriul gramaticei, mai în mulţi ani, rogu-te, când cuvânta Iulius Cesar şi alţi capitani la oştile sale, cum putea să-i înţăleagă soldaţii? au dară toţi soldaţii romani, până şi cei mai de jos ştiia linba gramaticească?

Unchiu. Măcar că foarte mulţi dintră romani ştiia linba latină cea gramaticească, mai vărtos în Roma şi pre la cetăţile cele mai însemnate, tătuş mulţimea nu ştiia fără numai linba poporului, care o-au învăţat de la mumele sale. Această linbă o ştiia şi lăudaţii căpitani din pruncia lor şi întru această linbă cuvânta către oşti, pentru aceaia toţi soldaţii romani prebine o înţelegea.

Nepotu. Ma cuvintele căpitarilor cele către oşti zise le aflăm în linba latină cea gramaticească scrise. Aşeadară întru această linbă au grăit zişii capitani către oştile sale, nu întru alta.

Unchiu. Am spus mai sus şi precunoscut lucru este, că romanii cei vechi, toate cărţile în linba latină cea gramaticească le scriia, nimene nu scriia în linba poporului, care latină mai multe veacuri, şi după încetarea împărăţiei cei de la Roma vechiă, fu ţinută; ba şi alte ghinte, cum sănt galii, nemţii, africanii, ş.c., numai în linba latină cea gramaticească scriia cărţi. Deci scriindu-se istoriile în linba latină cea gramaticească, şi cuvintele zişilor capitani, macar că de dănşii au fost zise către soldaţi în linba latină poporană, se scriseră în linba latină cea gramaticească. Alta este a cuvănta, alta e a scriere. De va cuvănta un başă turcesc către soldaţii săi turci în linba turcească şi oarecare istoric va scrie cuvăntul lui în linba nem-

---

însă că, în cazul românei, nu existau oameni care o vorbeau mai corect şi alţii mai puţin corect (în sensul unor abateri dialectale sau sociale de la norma comună).

țească, au zice-vi că başa acel au grăit cătră turcii săi nemțeşte?[1]

Nepotu. Nu poate fi îndoială nici cât e mai mică, că doao linbi au avut romanii cei de demult, una gramaticească, alta poporană. Ma, rogu-te, unde e azi linba cea poporană a romanilor? au dară au perit?

Unchiu. Linba poporului romanilor celor de demult vecueşte până astăzi în gura românilor nostri. Că cu această linbă au venit strămoşii românilor de la Roma, în zilele împăratului Traian, carele bătând pe Decebal, domnul dacilor, şi desrădăcinînd viţea dacilor din Dacia, după cum s-au arătat în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, şi aşea despoind Dacia de lăcuitorii cei vechi, nemărginită mulţime de romani din toată împărăţia romană, adecă din toată Italia[2] au adus în Dacia, ca ei toate oraşele şi toate satele Daciei să le ţină şi să le domnească.

Nepotu. Dacă linba românească e linba poporului romanilor celor de demult, pentru ce românii puţin se pot înţelege în vorbă cu frâncii, cu spaniolii, ba şi cu italianii, unde afară de îndoială lucru mi se pare a fi că şi colóniile romane, care fură duse în Galia şi la Spania, cu linba poporană în gură au mers acolo?

Unchiu. Când s-au dus romanii a lăcuire în Spania şi în Galia sau Francia, ţerile acele era pline de lăcui-

---

[1] Comparaţie exagerată. Este ştiut că Cicero, de ex., îşi modifica puţin discursurile atunci cînd le scria, faţă de forma lor orală, dar limba în esenţă era aceeaşi. Tot astfel, dacă discursurile lui Cezar şi ale altor comandanţi de oşti păstrate în istorii diferă de cele pronunţate în realitate, aceasta se datoreşte unor motive stilistice, artistice şi nu faptului că au fost scrise în altă limbă.

[2] Exemplu tipic de deformare a realităţii în baza unor idei preconcepute (necesitatea demonstrării purităţii de origine a românilor): acolo unde textele antice spun clar *ex toto orbe Romano*, Maior interpretează „adecă din toată Italia". Şincai se străduia chiar să demonstreze origina patriciană a multora dintre romanii cunoscuţi din inscripţiile din Dacia.

torii cei vechi ai ţerilor acelora, pentru aceaia linba romană sau latină cea poporană nu după lung timp s-au amestecat cu linba lăcuitorilor celor vechi şi au scăzut întru alsăuirile sale cele vechi. Iară după ce au întrat ghinte nemţeşti în Spania şi în Galia sau Francia şi s-au aşezat acolo cu lăcuinţa, cu mult mai tare s-au strămutat linba romană prin linba acelor ghinte nemţeşti. Linba italiană încă mult s-au amestecat cu cuvinte de a langobardilor, după ce aceşti au cuprins pre italiani şi s-au aşezat în Italia, unde până azi sub nume de italiani lăcuesc. Cu toate aceste nu s-au fost strămutat aşea tare. Ci linba italiană mai tărziu vărtos o au schimbat învăţaţii italianilor şi mai ales poétele[1], căt mai se poate zice că au făcut linbă noao italiană; ba şi până azi păşesc a o schimbare, mai vărtos toşcanii; romanii, strămoşii românilor, cănd au venit în Dacia au aflat această ţeară cu totul deşeartă de lăcuitori; aşea, mai cu lesnire au potut să se ţină întregimea linbei romană şi cu atănt mai vărtos, că strămoşii românilor n-au fost ca alte colonii romane pre aire trămise[2], ci mulţime nenumărată, şi a poporului celui premulţit cu anevoe este a i se schimba linba. Drept

[1] După lat. *poeta*, pl. *poetae*, Maior scrie sg. *poetă*, pl. art. *poetele*.

[2] Bazată pe unele texte lipsite de valoare istorică, afirmaţia nu corespunde realităţii. Dacia nu era pustie la venirea romanilor şi coloniştii veniţi aci nu putem spune că erau mai mulţi decît cei care se strînseseră treptat în Galia sau Spania. Greşită este şi afirmaţia că româna ar reprezenta latina populară neschimbată, în timp ce numai celelalte limbi romanice s-au modificat (cînd face o asemenea aserţiune P. Maior porneşte de la ideea lipsei unei limbi literare „artificiale", ca, de ex., italiana). Este drept că româna posedă unele fapte importante care au dispărut în alte limbi romanice (genul neutru, deosebirea dintre nom.-ac. şi genit.-dat., etc.), dar ea posedă şi numeroase fapte (mai ales de vocabular şi de sintaxă) care sînt împrumutate din limbile străine cu care a venit în contact (slavă, greacă, turcă, maghiară etc.).

că prin Dacia, după ce au descălecat romanii acolo, multe ghinte varvare au trecut, ba au şi lăcuit acolo, care mai mult, care mai puţin, precum gotii şi gépede, popoară nemţeşti, şi hunii cu ávarii, viţă schitească[1]. Ci numărul cel cumplit al românilor precum şi inima cea boerească a lor, a nu se mesteca în căsătorie cu mueri de soiu străin, au împedecat ca să nu se schimosească linba romană prin linbi varvare[2]. Nice nu ş-au bătut românii capu niciodată spre aceaia, ca să-şi schimbe linba cea vechie, cu care au venit romanii, strămoşii lor, în Dacia, după cum au făcut italianii cei de acum, ci o-au lăsat în fiinţa sa până astăzi[3].

Laurenţie Topeltin, sas din Transilvania, în cartea sa, ce se numeşte *Origines et occásus Transilvanórum*, la cap 9, alăturînd linba italiană cu cea românească, aşea grăeşte: „Socotesc că înainte de a alcătui Dantes, Bocaţius şi Petrarca din barbarimile longobardilor şi a galilor şi din rămăşiţele domesticei vorbă cei latină, această noao a italianilor, frumoasă şi mai dumnezeiască linbă, linba românilor întru toate asemene au fost cu linba italiană". Vezi, cum linba italianilor celor de acum prin ai săi oameni s-au strămutat din fiinţa ei cea vechie. Acoloş aduce înante Topeltin şi

---

[1] Confuzie curentă în epocă. În realitate hunii şi avarii nu aveau nimic comun cu sciţii, care au fost un popor iranic.

[2] Ceea ce caracterizează pe români nu este puritatea lor etnică, cum afirmă autorul, ci tocmai marea lor putere de asimilare. Neîndoios însă că dat fiind felul de viaţă al populaţiilor de origini diferite de acum cca. 1500—2000 ani, românii procentual se trag din sînge latin, în cea mai mare parte, nefiind vorba de populaţii de origine diferită romanizate ca limbă şi moravuri.

[3] Concepţie greşită, după care numai limbile culte literare s-ar schimba prin voinţa scriitorilor, în timp ce limba populară ar rămîne neschimbată, în starea ei primară. În realitate, limba populară, deşi are tendinţa să păstreze unele arhaisme, este mai schimbătoare decît cea cultă, care fiind normată prin modele scrise are un caracter mai conservator.

părerea lui Covácius, întru acest chip: „Şi Covacius au luat aminte că linba românilor cestor de acum mai mai mult are în sine de vorba romană şi latină decât linba cea de acum a italianilor".

Nepotu. Calcocóndila, unu dintră scriptorii bizantini, în cartea 2, zice că linba română este asemene linbei italiană, ma aşea e de stricată şi desclinită, cât cu greu pot italianii să o înţăleagă. De unde úrmă că nu linba italiană, ma cea română s-au abătut de la linba poporului roman cea vechie.

Unchiu. Calcocondila au scris aceste la 1500 de ani după întruparea Domnului Hristos. Ci schimbarea linbei italiană, carea mai sus am descoperit-o, cu mult mai nante s-au întâmplat. De unde drept are Calcocondila, că italianii nu lesne se pot înţelege în vorbă cu românii. Iară neştiind grecu Calcocondila, că schimbarea linbei s-au întâmplat de partea italianilor, cum mai sus am desvălit, şi nu de partea românilor, neînţelegerea italianilor în vorbă cu românii o impută stricăciunei linbei română; întru care greşi grecul[1]. Că precum am arătat, nu linba română, ma cea italiană prin langobardi şi prin ai săi învăţaţi s-au abătut de la linba poporului roman cea vechie[2].

---

[1] Laonic Chalcocondil s-a născut probabil în anul 1423 şi a murit în 1464 sau 1465. Iată ce spune despre români: „Dacii însă au un grai asemănător cu al italienilor, dar stricat întru atîta şi deosebit, încît italienii greu înţeleg ceva, cînd vorbele nu sînt exprimate desluşit..." Chalcocondil este de acord că românii sînt urmaşi ai romanilor, dar din pricina informaţiilor pe care le are despre felul în care s-a format poporul român, nu-şi îngăduie să afirme nimic mai mult decît asemănarea în limbă şi obiceiuri cu italienii: „şi se folosesc de aceleaşi arme şi de aceleaşi unelte încă şi acuma ca şi romanii". Vezi, Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, traducere de V. Grecu, Buc., 1958, p. 63.

[2] În realitate s-au schimbat amîndouă, dar în direcţii diferite.

Nepotu. În limbile italiană, galică sau franceză și în cea spaniolă, pare că mai multe cuvinte se află latine decât în limba română. Așeadară limba română e stricată și pentru acea stricăciune cu anevoe se pot înțelege italianii cu românii în vorbă.

Unchiu. În limba italiană și în celelalte, cu adevărat se află unele cuvinte, care la români nu se aud. Ci tribue să-ți aduci aminte că italianii, spaniolii și francii, de când au îmbrățoșat credința creștină, totdeuna au fost supuși patriarhului de la Roma; în besericile lor totdeuna s-au ținut limba latină cea gramaticească; nu se auzea în besericile lor, în rugăciunile lor, altă limbă fără limba latină cea gramaticească; ghintele aceste pretutindine avea scoale latine, în care tinerimea lor se învăța limba latină cea gramaticească deplin; întru această limbă învăța retorica, filosofia, teologhia, legile politicești, și altele. Ba mai sus de o mie de ani întră popoarăle aceste nu se scriia cărți fără numai în limba latină cea gramaticească. Ce mirare dară este, dacă în zisele limbi se află cuvinte latine, cu zisul prilegiu vărite, care în limba română nu se aud. Cu neputință era pre calea care o desvălii, să nu se bage multime de cuvinte în zisele limbi din limba latină. Și chiar lucru este că toate acele cuvinte latine din zisele limbi, care nu se aud în limba română, sănt din limba latină cea gramaticească, și cu mai sus-arătatele mijlociri băgate.[1]

Iară românii din veacurile cele din întéa, nici o împărtășire n-au avut cu romanii, nice au învățat limba latină cea gramaticească până mai în zilele noas-

[1] Observația este justă, dar, în afară de cuvintele împrumutate târziu, pe cale livrească, din latina medievală, fiecare limbă romanică (inclusiv româna) posedă nu numai cuvinte latine care nu s-au păstrat în alte limbi, sau, dimpotrivă, a pierdut un număr de cuvinte aflate în alte limbi romanice.

tre, şi acum încă numai în ţerile cele supuse împăratului Austriei. Pentru aceaia în linba lor nu se află alte cuvinte latine, fără acele, cu care veniră strămoşii lor de la Roma în Dacia, adecă cele ce era ale linbei poporului roman mai de demult. Linba română toată e linba romană, care fu alcătuită din latină poporană şi din toate alte destinpte linbi ale popoarelor Italiei, care fură învinse de romani şi se feceră un naţion cu romanii. De aci pricepe pricina pentru ce în Italia totdeuna linba romană au fost împărţită în multe dialete, că mestecându-se noii romani, adecă popoarăle cele învinse şi adunate la un naţion cu romanii învingători, n-au putut să nu ţină unele cuvinte şi chipuri de graiu de a linbilor sale celor vechi. De unde se întîmpla de linba romană căpătând într-un ţinut a Italiei cuvinte noao, sau pronunţie noao, şi celelalte, după plasa poporului acestui, aceleş cuvinte întru alt ţinut al Italiei nu le avea; ci acolo altele, iară noao întribuinţa, după plasa linbei, care mai înante aduse poporul acel. Şi această desclinire de dialete şi astăzi vecueşte în Italia, căt cel mult depărtaţi de alţii anevoe pot să înţălcagă vorba cestora. Din Italia dară au venit şi aici în Dacia, mulţimea destintelor dialete în vorbă, măcar că în cărţile cele besericeşti numai o dialetă[1] este la toţi.

[1] Formă hibridă pentru dialect, păstrînd genul femenin ca în limba de origine, greaca, şi cu asimilarea *ct*>*t(t)*, ca în italiană unde totuşi e masculin *(dialetto)*. Teoria originii italice a dialectelor româneşti nu corespunde realităţii, căci coloniştii romani, proveniţi — după expresia scriitorilor antici — „din toată lumea romană", s-au amestecat şi mai mult în cursul deplasării lor. În schimb intuiţia lui Maior despre dialectele italiene e justă: dialectologia modernă confirmă că actualele graniţe dialectale din Italia corespund în linii mari cu aşezarea vechilor populaţii italice asimilate de romani (regiunea venetă, etruscă, messapică etc.)

Din cele mai sus-zise, limpede se vede că nu linba română, ma cea italiană şi celelalte au pătimit schimbare, şi pentru aceaia acum italianii, spaniolii şi frăncii puţin se pot înţălege cu românii în vorbă. Precum şi aceaia nu mai puţin chiar este, că cel ce va vre să judece drept despre linba cea de demult a poporului roman tribue să ceară ajutoriu de la linba rómână. Mulţi bărbaţi învăţaţi dintru acea scădere, că n-au ştiut linba română, strâmbă judecată au făcut despre linba vechie a poporului roman.[1]

Nepotu. Puţine cuvinte latine ni se pare a fi în linba română; cele multe dară vor să fie din linbile popoarălor Italiei, care fură învinse de puternicii romani şi apoi împreunate într-un naţion cu romanii?

Unchiu. Sănt şi de a ziselor popoară ale Italiei multe cuvinte în linba română. Ma cele mai multe sănt din linba latină. Numai acelora li se pare a nu fi multe cuvinte în linba română, carii alătură linba română cu linba latină cea gramaticească şi nu socotesc de linba latină cea poporană. Multe cuvinte ale linbei latină poporană, care sănt în linba română, linba latină cea gramaticească le au prefăcut almintre şi le-au dat altă formă; pentru aceaia cu vederea din întea se par a nu fi latine. Ma, de vi cerca cu chiiaia cea de mine în ortografie întribuinţată începutul sau rădăcina lor, care în însele este încuibată, vi afla că sănt latine ca şi cele ce se citesc în cărţile cele în linba latină gramaticească. Drept că până vor scrie românii cu slove cirilicești, care le întribuinţă sărbii cu ruşii,

[1] Observaţie foarte întemeiată. Prin elementele latine care s-au păstrat numai în ea, româna are o importanţă deosebită pentru gramatica comparată a limbilor romanice şi ea este astăzi studiată, din această cauză, de toţi specialiştii în lingvistică romanică. Reconstruirea latinei populare care stă la baza limbilor romanice nu este posibilă fără a se ţine seama de limba română.

şi care cu acea viclenie sănt băgate întră români, ca cu totu să se stingă linba romănă, niciodată nu vor fi vederoase cuvintele latine în linba romănă; cu atănta funingine au acoperit boereasca lor faţă şi ca întru o neagră capsă fără speranţă (nădeşde) de scăpare, amar le ţin închise. De căte ori mi s-au întămplat mie, de îndoindu-mă de vrun cuvănt, oare latinesc este, căt l-am scris cu slove sau litere latine, îndată cu strălucire i se văzu latina lui faţă şi părea că răde asupra mea de bucurie că l-am scăpat din sclavie şi din calicele cirilicești petece.[1]

Nepotu. Sănt unele cuvinte în linba românească care azi nu se află nici în linba latină cea gramaticească, nici în cea italiană, nici în cea spaniolă, nici în cea francică, nici întru alte limbi noao cunoscute; acele, mi se pare, apriat lucru a fi, că strămoşii românilor le-au împrumutat de la ghinte varvare, care mai demult îmbla prin Dacia şi acum sănt stinse.

Unchiu. Găcituri desvănate şi care nu ajung o ceapă degerată sănt acele, a cerca cuvintele romăne în linbi de acelor ghinte stinse, care nu se şti ce linbă au avut în gura lor[2]. Am zis mai sus că în Italia multe dialete au fost şi până astăzi sănt. Deci, se cade a zice că cuvintele de tine pomenite, din unele ţinuturi ale Italiei fură de strămoşii românilor în Dacia aduse; acele, cum se întămplă, în Italia s-au dat uitărei, la români

---

[1] Observaţie întemeiată (deşi cu elemente subiective şi naiv-sentimentale) în sensul că, pentru cine ştie latineşte este mai uşor să recunoască înrudirea cuvintelor româneşti cu cele latine dacă sînt scrise cu alfabetul latin. Scrierea nu schimbă însă nici forma, nici originea cuvintelor.

[2] Observaţia, justă sub aspectul practic (imposibilitatea de a stabili etimologii din limbi necunoscute) şi valabilă şi astăzi, nu exclude totuşi posibilitatea unor împrumuturi din aceste limbi în română, cum crede Maior, deşi raporturile superficiale ale românilor cu aceste neamuri par să nu fi dat loc la împrumuturi masive.

până azi vecuesc. Au nu şi românilor, aici, s-au întâmplat aceaia? Unele cuvinte latine întră românii cei din Dacia lui Aurelian, până astăzi sânt în gura lor, la românii cei din Dacia lui Traian nicecum nu se aud; şi în coantră, unele rămân în Dacia lui Traian, care în Dacia lui Aurelian în deşert le vi căuta. Ba şi în Dacia lui Traian sânt unele cuvinte latine într-un ţinut sau întru o dialetă, care întru alte dialete ale Daciei lui Traian nu se află; asemene este lucru şi în Dacia lui Aurelian. Şi la sloveni câte cuvinte sloveneşti sânt întru unele dialete, care întru alte dialete sânt necunoscute![1]

Nu numai cuvintelor celor ce sânt numai a limbei romană, ci şi celor ce sânt comune (de obşte) ei cu limba latină cea gramaticească au acăzut această întâmplare. Pentru esemplu: în cele prevechi 12 table ale romanilor se află întru a trea persoană vorba: *eşţit*, *eşţint*, în loc de *sit*, *sint*. A doao şi întâia persoană nicăiri nu se află în cărţile latine, este perită din limba latină cea gramaticească, iară la românii cei din Dacia lui Traian se află a doao persoană: *eşti* „*esci*“ „*es*“; la românii din Dacia lui Aurelian se află şi întâia persoană: *esc*, „*sum*“. Dacă cuvintele cele din cărţi, adecă a limbei latină cei gramaticească, în care se scriia cărţile, încă nu au rămas unele statornice, ci au perit, cu cât mai vârtos prin atâtea, după venirea strămoşilor nostri încoace, schimbări ale fraţilor nostri italiani, au potut unele cuvinte fără întoarcere să sboare din gurile lor, care la români s-au păstrat şi vecuesc până astăzi.

Nepotu. Toate cu acea tărie, răschirat şi lămurit le-ai spus, cât numai acel poate primire îndoială de aceste, care în lumina soarelui de amează-zi s-au deprins a orbecare. Io sânt încredinţat că limba română este limba poporului roman cea vechie. Ci doresc a

[1] Observaţie foarte judicioasă.

ştire şi aceaia: când au început aceasta linbă a poporului roman sau linba latină care o grăia poporul.

Unchiu. Mai vechie este linba poporului cea latină decât să putem ştire urzirea ei; atânt se şti că linba latină cea din gura poporului, cu mai multe veacuri înainte de facerea Romei au fost în ţeara ce se zice Laţium, unde e făcută Roma. După ce făcându-se Roma, romanii pre încet au învins toate popoarăle Italiei, multe cuvinte şi însuşiri de ale linbilor acelor popoară s-au adaos în linba poporană latină, şi aşea s-au întogmit linba romană poporană, după cum mai sus am spus, care după accaia au fost în gura tuturor popoarălor din Italia. Această linbă preste toată Italia lăţită s-au numit latină, romană, şi pre urmă italiană.

Nepotu. Nu mă îndoesc că linba latină cea din cărţi va fi mai vechie decât linba latină cea din gura poporului latin.

Unchiu. Ba nu. Că linba latină cea din cărţi este meşteşugită, gramaticească, nu firească, precum au fost linba latină poporană. Şi cunoscut lucru este, că mai vechie e firea decât măestria. Linba latină cea din cărţi e născută din linba latină poporană, adecă din linba poporului fu prefăcută, precum orice linbă cultivită, din linba poporului au luat începutul său; după aceaia fu pre încet mult avuţită, frumseţată şi noao şi noao străluciri direasă până în zilele acelui mare orător al romanilor, Cicero, care timp s-au zis éta sau veacul cel de aur al linbei latină cei gramaticească. În veacul acest de aur au încetat a se mai face ceva semnată adaugere la linba latină cea gramaticească.

Nepotu. Când dară s-au urzit linba latină cea din cărţi, sau gramaticească?

Unchiu. Aceştei linbă începătoriu au fost Latinus, craiul Laţiului. De lucrul acest aşea scrie Eutropius, în cartea 1: „Împărăţând Latinus (în Laţiu), carele linba latină o-au îndreptat, şi pre latini, după numele

său i-au numit, Troia fu de greci cuprinsă. Împlinindu-se de la începutul lumei ani 4018.. înainte de facerea Romei ani 304".[1]

Nepotu. Cuvintele care le-ai citit, nu sănt a lui Evtropius, ci adause de un scriptor al veacului 10. Nice nu se află în ediţiile lui Eutropius, care le avem.

Unchiu. Lăudatele[2] cuvinte le cetim din ediţiia cea de la Veneţia a lui Aldus, din anul 1521.

Nepotu. Togma să fie cuvintele acele a lui Eutropius, nu i se poate crede, fiind el cu atănte veacuri depărtat de tămpul lui Latinus.[3]

Unchiu. Preste cuviinţă este a nu crede unui bărbat, cum au fost Eutropius, numai pentru aceaia că nu cu puţine veacuri au trăit mai încoace de căt Látinus; nice nu putem avea prepus asupra lui de vrun interes, carele să-l fi tras a minţi întru acest lucru fără prihană. Pentru aceaia lipseşte să credem că Eutropius lucru acela nu l-au supt din degete, ci l-au citit în vro scriptură prevechie, care, precum mii altele, au perit şi n-au ajuns la noi. Dară, că urme de a cestui lucru aflăm şi în Váro, despre carele această mărturisire ne lăsă scrisă Cvintilian în *Instituţiile oratorice*, cartea 10, cap 1: „Terenţiu Varo bărbatul cel mai învăţat întră romani. Foarte multe cărţi şi preînvăţate au alcătuit acest, fiind preştiutoriu de linba latină şi de toate lucrurile cele vechi, şi ale grecilor şi ale noastre". Varo,

---

[1] Pasajul nu este din Eutropius (vezi *Şcoala Ardeleană*, vol. II, p. 214, ... ed. Albatros, 1970, Buc.).

[2] După maniera latină, unde *opus laudatum* înseamnă *opus citatum*, la Maior (şi la alţii) *laudat* înseamnă doar *citat*, căci adesea el chiar critică „lăudatele cuvinte".

[3] Este obiecţia adusă pe drept de B.J. Kopitar, recenzentul *Istoriei pentru. începutul romînilor în Dachia* a lui Maior. Vechimea acestei tradiţii, invocată, nu fără argumente de Maior nu dovedeşte şi justeţea ei: limba nu poate fi reformată de o sin' gură persoană, oricît ar fi de însemnată.

zisei, în cartea cea despre linba latină, care o au închinat pretinului său, Cicero, zice: „Că nu se vedea cu cuviinţă, ca io în cuvântul ce l-au făcut Enius, să mă lenevesc a spune pricina că acela cuvânt mai înante l-au făcut craiul Latinus".

Areată aci Varo, că un cuvânt, ce se credea că Enius l-au stărnit şi l-au băgat în linba latină cea gramaticească, nu Enius, ci Latinus l-au făcut. De unde chiar se adună că Latin au făcut ceva schimbare în linba latină. De aci urmă că cuvintele mai sus-citite, fie a lui Eutropius, fie a altui scriptor, nu sânt fără temeiu zise. De ar fi avut Varo prilegiu, mai pre larg, după a sa cea nemărginită cunoştinţă de lucrurile cele vechi ale latinilor, a cuvînta despre aceasta, întru toată lumina ar fi aşezat lucru, cum că Latinus au fost cel întâia începător a linbei latină cei gramaticească.

Nepotu. Ce pricină au putut avea Latinus şi cei după dînsul, a schimba linba latină poporană şi a prefacere din ia cea gramaticească?

Unchiu. După ce latinii mai de aproape s-au însoţit şi s-au amestecat cu grecii, şi luând aminte că grecii multe ştiinţe au scris în linba sa cea elină, au prins a urma grecilor, a se dare după ştiinţe; şi ca să fie linba lor de ajuns spre primirea şi lăţirea ştiinţelor, au început după forma linbei cei elină sau grecească, din care scotea învăţăturile, a preface linba sa. Aceasta o făcea mai ales cu întoarcerea cărţilor de pre grecie pre latinie. Chiar se vede din însa linbă latină cea gramaticească, cum toată e învăscută cu firea linbei elină; şi însul Cvintilian mărturiseşte că linba latină e foarte asemene linbei grecească, mai vărtos dialetei eolică. Vezi cuvintele lui Cvintilian în *Ortografie*, sub litera *D.* faţ. 18, unde le-am scris.

Nepotu. Oare, cum au început linba latină cea gramaticească a se prefăce din linba latină poporană?

Unchiu. Una din cele întea schimbări mi se pare a fi mutarea sfârșitului cuvintelor. Că sfârșindu-se toate cuvintele linbei latină poporană în vocale, învățații latinilor au început, urmând grecilor, a adauge la capetul unelor cuvinte consonante. Fundamentul meu de a credere că toate cuvintele mai demult ale linbei latină se sfârșea în vocale, este că nu numai în linba italiană, ci și în linba română, care la începutul sutei a doao de la Hristos au eșit din Italia, toate cuvintele astăzi se sfârșesc în vocale. De aci nu fără cuviință se închiagă că și la latinii cei de demult înante de a se însoțire ei cu grecii, toate cuvintele eșea în vocală. Cui va plăcea a nega (tăgădui) aceasta, e dător să arete începutul obiceiului italianilor și a românilor de a nu putere suferi consonantă în capetul cuvintelor. Ma, findcă nimene nu poate să facă aceaia, rămâne închiat că și la latinii cei de demult toate cuvintele au fost datină a se sfârșire în vocale.

La românii, zic, cei din Dacia lui Aurelian, până astăzi toate cuvintele se sfârșesc în vocală, ca și la italiani; iară la cei din Dacia lui Traian de multe ori se lasă afară vocala *u*, cea din sfârșit, drept aceaia multe cuvinte la acești se sfârșesc în consonantă. Totuș moșii românilor puseră în scriptură lângă o consonantă ca aceasta chirilicescul ъ, care nu are nici un son, spre semn că acest loc e a vocalei *u*. Ma, un cuvânt ca acest, de se va împreuna cu artículu definit sau cu altă părticică, aceaiaș vocală se aduce înapoi la locul ei, pentru esempru: *român, românul, grec, grecul, dând, dându-ne, rugând, rugându-te, lăsând, lăsându-se, fac, facu-l, facio illud* etc. Vezi *Animadversiile asupra Reținsiei Istoriei pentru începutul românilor în Dacia.*

Nepotu. Ce ai zis despre sfârșirea cuvintelor italiane în vocale este adevărat în cât e pentru linba italiană cea îndreptată, care o-au adunat învățații italianilor, despre care mai înante ai cuvîntat: ma, lombardii și

furlánii acea datină nu o au. Aşeadară tot fundamentul tău se răstoarnă.

Unchiu. Dacă vi lua aminte la soiul acestor şi la învecinarea ţinutului lor cu alte popoară străine, vi înceta a te mirare căce ei s-au abătut de la firea linbei italiană cei vechie. Au nu ştii (despre care şi mai sus am grăit) că lombardii sau langobardii au adus schimbarea cea mare în linba italiană, cu descălecarea lor în Italia. Nu e de a se mirare dară, că lombardii din linba sa cea nemţească au ţinut datina de a sfărşire cuvintele în consonante. A cerca firea linbei italană cea adevărată întră lombardi şi întră furlani, atănt face ca cănd ar căuta cineva linba română cea limpede întră românii cei ce lăcuesc spre marginile Ungariei, au a ruşilor, sau ca cănd ar vrea cineva să afle însuşirea linbei sloveană în dialeta carniolană sau în dialeta sărbilor, care sănt o coleşă de multe destinpte linbi avoţită. Altmintre şi alţi italiani, mai vărtos poetele, pentru scurtarea de multe ori lapădă vocala cea din capetul cuvăntului precum şi românii cei din Dacia lui Traian, cum mai sus am spus. Ci aceasta nu asparge fundamentul cel mai sus pentru sfărşirea cuvintelor în vocale aşezat.

Nepotu. Întrat-au şi în limba latină cea din cărţi, cuvinte de ale popoarălor Italiei celor adunate într-un naţion cu romanii, precum au întrat în limba romană, care după aceaia s-au zis italiană?

Unchiu. Lucru cunoscut este că au întrat mai vărtos dintru a sabinilor.

Nepotu. În veacurile acele bătrăne dară au întrat şi din linba slovenească acele multe cuvinte sloveneşti, în care se lovesc latinii, italianii şi românii cu slovenii?

Unchiu. Nu pricep ce vrei să zici.

Nepotu. Foarte multe cuvinte, sau chiare sau cu puţină schimbare, se află în linba latină cea gramaticească, în linba italiană şi în linba română, care sănt şi în linba slovenească sau sărbească. Aceste, latinii

sau romanii sau italianii, în zilele cele prevechi ale romanilor poate le împrumutară de la vecinii sărbi sau sloveni?

Unchiu. Nici amu nu ştiu ce voeşti cu vorba ta.

Nepotu. În anul trecut, un bărbat din Croaţia, anume Paul Sólarici au tipărit o carte sărbească, în Buda, întru care scrie că slovenii sănt o ghintă prevechie întru aceste părţi a lumei, şi zice că acele cuvinte, care se află şi la sloveni şi în limba latină, le-au luat latinii de la sloveni[1].

Unchiu. Această vorbă este una dintră acele, de care şi cănii să rădă. Că nice slovenii n-au fost cunoscuţi oamenilor din părţile aceste, nice linba lor auzită până la începutul sutei a şese de la Hristos. În tămpul acel vomiră mulţime nenumărată de preste muntele Cárpat, care desparte Ungaria de Polonia sau de Ţeara Leşească, şi de preste riul Álbis,[2] până unde se întinde Germania sau Ţeara Nemţească. Cum au potut latinii de la ghintă necunoscută şi din vorbă neauzită să primească cuvinte?

Nepotu. Mă rog de ertare, că precum a lui Solarici zisă, ţie se vede deşănţată, aşea şi a ta vorbă e goală, cu nici o doveadă proptită.

Unchiu. Ascultă! Iornandes, carele au trăit întru acel veac, când unii sloveni din patria lor cea vechie cu mulţime cumplită s-au răvărsat în părţile aceste, şi au scris *Istoria despre lucrurile getice*, pre la mijlocul sutei a şese de la Hristos, la cap. 5, aşea descrie patria cea vechie, de unde au venit slovenii nostri, pre carii

---

[1] Teoriile panslaviste, curente în epocă, făceau din slavi cea mai veche şi mai numeroasă seminţie a lumii şi derivau toate limbile numite azi indo-europene (uneori chiar şi pe celelalte) din limba slavă. De aici provine şi ideea, acceptată de Deleanu şi de alţii, că dacii ar fi fost slavi. Maior contestă pe drept această exagerare. Mai tîrziu aceste teorii au fost combătute chiar de cercetători slavi obiectivi, ca cehul L. Niederle ş.a.

[2] Elba.

vechii scriptori toţi i-au chiemat *sclavini*, *sclavi*: „Mai încolo, înlontru este Dacia, în formă de coroană, cu grei munţi întărită, la a căror lature cea de stănga, care se apleacă spre meazănoapte, şi de la începutul riului Vístula pre nemăsurate depărtări vine, poporosul naţion al vinídelor au şezut. A căror nume, măcar că acum prin desclinite famílii şi locuri se mută, totuş mai cu samă se numesc *sclavíni* şi *ántes*. Sclavinii, de la Cetatea Noao şi *Sclavíno-Rumunense*, şi de la lacul care se chiamă Musian, pănă la Danástru, şi spre meazănoapte, pănă la Víscla (Vístula) lăcuesc. Aceşti, în loc de cetăţi, au bălţile şi pădurile. Iară antes, carii sănt cei mai tari întră dănşii, carii se pleacă spre Marea Neagră, de la Danastru se întind pănă la Danápru, care riuri mult sănt depărtate întră sine". Aceste locuri de Iornandes arătate, cum vezi bine, sănt dincoló de muntele Cárpatului şi de riul Germaniei *Albis*. Acolo au lăcuit sărbii şi toţi cei de viţă sloveană sau sclavă înante de a eşire în părţile aceste; unde şi acum sănt nenumărată mulţime de sloveni sub nume de ruşi sau muscali şi poloni sau leşi.

Să auzim acum pe Strabo, carele au vieţuit în zilele lui August şi a lui Tiberiu, împăraţilor romani, şi în *Geografia* sa, la cartea 7, cap. 2, § 4, aceste le lăsă scrise: „Iară care sănt dincolo de *Albis*, spre ochean, noao cu totu ne sănt necunoscute. Că nice din cei mai dinante nu ştim oarecare să fi mers cu corabia pre lăngă ţermuru acest spre răsărit pănă la gura Mărei Caspie, nice la locurile cele dincolo de Albis romanii nu s-au dus, ci nice pre uscat n-au îmblat cineva pe locurile aceste — şi ce este dincolo de ghermani, şi dincolo de vicinii lor, ori sănt aceia bastárne, precum cei mai mulţi socotesc, ori anţii mijlociţi, ori iazighes, ori rosolánii, ori anţii, carii au lăcaşurile lor în cară, nu e cu lesnire a zice". Dintru aceste chiar se vede că slovenii pănă în zilele lui Strabo, cu totu au fost necunoscuţi romanilor, şi

linba lor neauzită la romani sau italiani, ca ceaia ce numai dincolo de ghermani, unde nicecum nu știia romanii ce ghinte lăcuesc, se întribuința. Minciună dară nesuferită, din ameţeala capului pornită, este a zice că latinii au luat unele cuvinte de la sloveni. Când s-au ivit slovenii de preste muntele Carpat încoace și i-au auzit oamenii nostri vorbind, se înfiora de nemai-auzita, străina și urîta linbă. Pentru aceaia Procópiu, carele într-un tămp au scris cu Iornandes, descriind, în cartea 3, *De războiul gotic*, cap. 14, pe sclavini și pe antes, din fir în păr, îngreţoșindu-se de vorba lor, o numește prea varvară. Aceste sănt cuvintele lui: „Aceste popoară, sclavinii, zic, și antes, nu sănt unui barbat supuși.--- Una este la amăndoao linba foarte varvară".

Nepotu. Așeadară cuvintele acele, care slovenii le au în linba lor și sănt și în limba latină, le-au luat de la latini sau romani?

Unchiu. Vezi bine. De aceasta nici o îndoială nu poate fi.

Nepotu. Când și cum au primit slovenii acele cuvinte în linba lor?

Unchiu. Eșind mulțime nenumărată de sloveni din țeara lor, de preste muntele Carpat, și adunîndu-se lá partea ce de-a stânga a Dunărei, cum cură în jos, au trecut Dunărea, în țările împărăției romanilor, prădând și ucigând pre toți, carii vedea, fără desclinire, bărbați, mueri, tineri, bătrâni și prunci, cum ne lăsă scris Procopiu, bărbat de pre acele tămpuri, în cartea 3, *De războiul gotic.* Și mulțime de romani ducea în zilele lui Iustinian în sclavie. Auzi cum scrie Procopiu, în *Istoria Arcana*, cap. 18: „Înante de răsboiul italic, împărăția gotilor din ținutul galilor până la marginile Daciei, unde e cetatea Sîrmiu, se întindea. Altmintre fiind oastea romanilor în Italia, mare parte a ținutului galican și venétic l-cuprindea germanii; iară Sirmiu și vicinul

ţinut l-avea gepedele. Toată această parte de pământ cu totu e lipsită de oameni, carii despre o parte fură stinşi de răsboiu, despre o parte de púştlă (ciumă) şi de boale, care s-au obicinuit a urma din răsboae. Iliricu şi Tracia toată, Grecia, Hersonesu şi toate ţinuturile, care sănt de la gura mărei Ionie până lângă Constantinopol, şi popoarăle, de când au început a împărăţi Iustinian, hunii, slavinii, ante, cu năvălirile cele mai în tot anul, cumplit le-au prădat. Crez că mai sus de doao sute de mii cu fiecare năvălire, parte fură ucişi, parte duşi în sclavie, cât în ţările aceste mai este a vedere pustiile schiticeşti". Şi, precum mai în multe locuri, în lăudata carte, spune Procopiu, îmbla slovenii prin ţările romane, cum lor le plăcea, că nimene nu putea să le stea în coantră. Deci au putut dintră ei, carii au vrut , să se aşeze cu lăcuinţa unde le-au plăcut. Despre o parte dară cei mulţi romani, ci era în sclavie la sloveni, fură strimtoraţi să înveţe varvára linbă a slovenilor, despre alta acei, preste carii venind slovenii cu potere s-au aşezat a lăcui, încă au învăţat linba sloveană; şi, după cum se întâmplă, cu acest prilegiu multe cuvinte romane sau latine se amestecară în linba sloveană. Aşea şi alţi sloveni, cum sănt horváţii, sărbii şi bulgarii, aşezându-se întru acele locuri, unde lăcuitorii cei vechi, pre carii i-au aflat acolo, era români, cu mulţimea lor siliră pre români ca să înveţe linba sloveană (care lucru şi acum l-fac unii sărbi), şi la atâta aduseră pe români, de uitară linba sa cea strămoşească. Aşea făcură slovenii şi cu alte popoară, care învăţând linba slovenească şi uitând a sa, toate apoi se socotiră întră sloveni. Aceasta e pricína de atânta mulţime acum se numiră de sloveni. Ma, cu acest prilegiu, cum am zis mai sus, şi de a românilor sau a latinilor, multe cuvinte

şi forme de graiu au întrat în limba sloveană.[1] Mult au adaus la aceasta şi Constantin, ci s-au zis după călugărie, Ciril, că întorcând el pre sloveni la credinţa creştină, au prefăcut multe cărţi, parte din grecie, parte din latinie[2], pre limba sloveană. Întru care lucru văzând el linba sloveană a fi foarte varvară, săracă şi togma cu neajungere a scrie într-ănsa ceva lucru iscusit, nu numai toată sintása, sau ţesetura linbei cei grecească o-au băgat în linba sloveană şi după acea ţesetură au întogmit cărţile sloveneşti, care fură comune tuturor popoarălor slovene, ci şi cuvinte multe, parte greceşti, parte latineşti, care sau acum era în gura slovenilor împrumutate (cum am zis) de la români, sau lipsa cuvintelor slovene de nou le poftea a se băga, şi aceste, ori întregi, ori altă dându-le formă. Aşea multe cuvinte latine se află în linba sloveană, unele chiare, care fiecine le cunoaşte a fi latine, alte sănt prefăcute altmintre, ci rădăcina e latină, ba uneori tot cuvântul până într-o literă e latin, numai cât literele sănt răstoarse, pentru esemplu: *svachi (svaqui)*, acest e latin cuvânt: *quavis*,

[1] Maior nu vrea să admită cu nici un preţ împrumut din limba slavă în latina comună, ceea ce e adevărat, iar despre împrumuturile slave în română (mai tîrzii ca epocă, multe bisericeşti), nu se ocupă aici. Cît despre împrumutul a peste 700 de cuvinte din latină sau română în slava comună, Maior exagerează. Multe cuvinte romanice au intrat la slavii din sud, aflaţi în contact direct cu românii şi italienii. La restul slavilor, mai ales la cei de răsărit, nu au pătruns decît cîteva cuvinte pe cale cultă. Comunitatea de vocabular între latină şi slavă, atît de dezbătută în epocă, se datoreşte fondului comun indo-european, moştenit în cele două limbi, fapt care nu se cunoştea pînă către 1816. Aceasta a pus în încurcătură pe filologii noştri, care nu puteau decide cu mijloacele de atunci, dacă *a iubi* vine din slav. *liubiti* sau din lat. *lubet* etc.

[2] Nu există dovezi că Chiril ar fi tradus cărţi bisericeşti şi din latină. Cuvintele latineşti din textele lui Chiril sînt luate din originalele greceşti, deci din limba greacă, în care intraseră de multă vreme datorită stăpînirii romane.

cu nice o literă mai puţin sau mai mult nu este întru acest decât în cel.[1] Aşea, *qu* răspunde la *c*, dacă vi adauge din cel. *a*, se face *qua;* pune lăngă această sílabă de colo, *v,i,s*, va fi *vis* şi iacă *quavis*. Cu cărţile cele mai sus-zise, de Ciril prefăcute, în toate popoarăle sloveneşti se împărtăşiră, până la cele mai departe locuri, cuvinte latine.

Nepotu. Mai chiare sănt aceste decât să poată cineva primire îndoială. Pentru aceaia nu mă pot destul mira, cum a potut zice Solarici că acele 700 cuvinte, care le areată, în cartea mai sus-zisă, le-au luat latinii de la sloveni. Mie aceasta atăta mi se pare a fi, ca când fiindcă ţiganii din linbile tuturor naţioanelor, întră care lăcuesc, sau întră care cândva au îmblat, au cuvinte în linba sa cea ţigană, acum s-ar scula un ţigan şi alt ţigan în urma lui şi în gura mare ar striga că toate acele mărite naţioane de la dănşii au împrumutat acele cuvinte, care şi în linbile lor se află, şi în linba ţigană.

Unchiu. Ba cu mult mai mult de 700 cuvinte se află în linba sloveană împrumutate din linba latină sau română. În cît e pentru Solarici, să ştii că în Croaţia este mult popor de oameni carii se chiamă vlahi sau vlasi, care nume în linba sloveană înseamnă romani; ba aceşti, până în suta 12 de la Hristos, cu acest cuvânt latin s-au chiămat: *Romani*, ca şi noi românii, şi sănt strănepoţi a romanilor, pre carii horvaţii i-au aflat acolo, vechi lăcuitori; ba în comitatul Poséga până azi vecuiaşte numele de Valahia Mică *(Valachia parva)*. Solarici dintru acest popor este, nu e slovean. Deci, poate el cu prefacere au zis că aceste 700 cuvinte de la

[1] Exemplu de apropiere etimologică fantezistă, semănînd a rebus. De altfel cuvîntul slav citat de Maior fără traducere, e greu de identificat. Modul acesta de etimologie era însă curent încă din sec. al XVI-lea, deşi în vremea lui Maior adevăraţii filologi nu-l mai utilizau.

sloveni sănt în linba latină, iară întru adevăr au vrut să dea la lumină cănte cuvinte au slovenii luate de la latini.

Nepotu. Nu știu ce să zic de aceaia, că întră sărbi puțini se află carii să priceapă bine linba cea din cărțile slovenești, măcar că și ei sănt sloveni.

Unchiu. Niceuna defăimare nu urmă de aci asupra sărbilor, pentru că linba sloveană cea din cărțile slovene besericești niciodată nu au fost în gura slovenilor; aceaia este linbă noao, togma străină de firea linbei sloveană, la suta a noao de la Domnul Hristos escată, care, precum am zis mai nante, o întogmi grecul Ciril, după toată sintasa și țesătura linbei cei grecească. Deci, de nu va ști oarecare linba grecească, ce se zice elină, întru care sănt scrise cărțile besericești, și din care fură prefăcute cele slovene, și de nu va alătura ceste cu cele, cărțile slovene besericești nu se pot înțelege cum se cuvine. De aci urmă că pănă vor scrie sărbii cărțile sale cele de lucruri folositoare în linba sloveană, mai sus-zisă, pururе vor rămănè în tunerecul cel vechiu, că, necum alți sărbi să înțeleagă cele întru acest chip scrise, ci mai de multe ori nice cei ce le-au scris nu le pricep. Pentru aceaia mintea cea bună svătuește ca cărțile sale să le scriă în linba sa poporană.

Nepotu. Îmi veni aminte că în *Istoria cea pentru începutul românilor în Dacia* se areată că slovenii au fost în suta a patra și mai înante în părțile aceste, anume întră Dunăre și întră Tisa, sub nume de sármate sau savrómate și tu limpede vedișì că slovenii în veacurile de demult au fost cu totul necunoscuți romanilor.Cum este aceasta?

Unchiu. Cunoscut lucru este că zisa *Istorie* o scrise autorul cu pripa, și fu înșelat cu numele *sarmate*, crezănd, după părerea unora, că sarmatele au fost sloveni. Ma, curănd după aceaia se deșteptă din greșeala sa, aflănd că sarmatele, pre carii el crezuse a fi sloveni,

a fost viță nemțească, precum și Procopius, unul din scriptorii bizantini, ne lăsă mărturisit în cartea 1, *De războiul vandalicesc*, cap. 2, unde întru acest chip scrie: „Împărățând Onoriu la apus, întrară în țeara lui varvarii; cine fură acei, și pre ce cale feceră aceaia, amuș voiu răschira. Multe, în tămpurile cele de mai înante, fură și astăzi sănt națioane gotice, ci între aceia gotii, vandalii și visigotii și gepedele atăt cu numărul, precum și cu vrednicia sănt mai socotiți. Mai demult se zicea savrómate și melancléni: unii le-au dat și nume de gete. Drept că cu numirea, precum s-au zis, iară cu alta, afară de aceaia, cu nemica nu se desclinesc. Pélița tuturor le este albă. Părul galben, trupu înalt, fața frumoasă, aceleși legi, aceaiaș credință, adecă ariană, pre urmă *una linba*, care o chiemăm gotică, întru atăta cât socotesc că toți de o ghintă mai demult s-au ținut, și după aceaia cu numele capitanilor fură destinpți. Lăcașul lor cel vechiu, dincolo de Dunăre. De aci gepedele apucară Singedónu și Sirmiu cu învecinatul ținut și dincoace și dincolo de Dunăre, unde și acum lăcuesc". De aci se vede că *sarmatele*, *getele* și cu alte nume mai demult chiematele popoară, care avea lăcașul său dincolo de Dunăre, adecă de-a stănga Dunărei, au fost de națión goticesc și au vorbit linba gotică[1]. Iară cumcă linba gotilor au fost foarte asemene linbei cei nemțească, este lucru cunoscut.

Nepotu. Cu cele până aci de tine despre sloveni cuvăntate și cu statornice proptele întărite se astupă și gura acelor ci zic că dacii au fost sloveni și de aci multe mișelii scorniră asupra românilor și asupra linbei lor.

---

[1] Sarmații, a căror origine nu e nici azi stabilită cu precizie, nu erau slavi, dar nici germani, cum crede Procopius și, după el, Maior. Cît despre confuzia între goți și geți, curentă de la Iordanes pînă în sec. al XIX-lea, e complet nereală, fundată numai pe asemănarea numelor.

Unchiu. Vorbele acelora, asupra românilor, din amețeala capului vomite, sănt vrednice de șuerare, nu de răspuns. Că toți bărbații cei înțelepți, iubitori de adevăr și critici, nu numai alții, ci și însuși sărbii mărturisesc că limba sloveană de când e lumea nu s-au auzit prin părțile aceste, înante de a șese sută de ani după întruparea Domnului Hs. Daniel Farlátus, carele au scris istoria lucrurilor iliricești, în *Illirico Sacro*, tom. 3, fața 90, așa grăește: „Iară carii socotesc că Sănta Biblie și Liturghia au fost prefăcută de dumnezeescul Ieronim, în limba sloveană, aceia în foarte mare rătăcire și neștiință de lucrurile și de vremile cele vechi se află. Căci că nice limba, nice numele slovenilor, ori în Dalmația, ori în Ilíric, ori întru alte a romanilor provinții (țări), înante de veacul a șese n-au început a se auzi". Și Daniel Papebróchius în *Propileu lunei lui maiu*, fața 236, zice: „Sănțul Ieronim, măcar că în Dalmația s-au născut, pe la anul 356, totuși în pruncie fiind trămis la Roma pentru învățătură, niciodată nu s-au mai întors în patrie; dară să se fi și întors, și pentru cetățenii săi să fi vrut a face céva, n-ar fi putut să facă tălmăcire slovenească, carea aici ar fi fost fără de folos. Căci că slovenii, în cătă vreme au vieţuit Ieronim, în cea mai dinlontru Schitie era ascunși; întâiu și întâiu subt împăratul Iustinian cel Bătrân eșind de acolo, se revărsară prin Dalmația, prin Iliric și prin Panónii".

Vezi mai pre larg despre aceste la Stefanus Salaghius, *De statu eclésie panónițe.*

/ EXTRAS[1]
cu observaţii care se referă la pronunţarea unor litere

C ç ----	Se pronunţă ca şi franţuzescul *c*, maghiarul *tz*, nemţescul, z, cirilicul ц.
Ce,ci ---	Ca şi *ce*, *ci* al italienilor, *tse*, *tsi* al maghiarilor, че, чи cirilic.
D d ----	Ca şi *z* al latinilor şi cirilicul з.
É é ---	Notat cu accent ascuţit, aproape ca şi *ea* şi ca şi *ia* al latinilor.
È è ----	Punctat, ca şi *i* al latinilor.
Ge, gi ---	Ca şi *ge*, *gi* al italienilor, şi cirilic-românescul ге ги.
J -------	Ca şi franţuzescul *j* şi cirilicul ж.
ñ -------	Ca şi maghiarul *ny*, şi italienescul *gn*.
Ó ó ---	Notat cu accent ascuţit, aproape ca şi latinescul *oa* şi maghiarul *a*.

[1] Tabela autorului de corespondenţe a alfabetului său latinesc cu cel chirilic românesc.

Que, Qui	Ca şi italienescul *ce*, *ci*, maghiarul *tse*, *tsi*, şi cirilicul чє, чи.
Ş ş ----	Ca şi maghiarul *s*, nemţescul *sch*, cirilicul ш şi italienescul *s*, înainte de *ce*, *ci*.
Ţ ţ ----	Ca şi *t* al latinilor, înainte de un *i* urmat de o vocală, şi ca şi *tz* maghiar, *z* nemţesc, şi cirilicul ц.
ă, ĕ, ĭ, ŏ, ŭ,	Ca şi cirilico-românescul ъ.

1 **ÎNTĂMPLĂRILE / lui / TELEMÁH / fiiului lui Ulise (Odissèvs, / întocmite / de / FÉNELON / Arhiepiscópul Cambrei. / Acum întâiu, / de pre limba italienească, pre limba romă/nească prefăcute/de/ PETRU MAIOR de Dicio-Sămărtin, / Protopop şi Crăesc Revízor a cărţilor. / Tom I. / La Buda / în Crăiasca Typografie a Universitatei din / Pest. 1818./**[1]

3 CARTEA 1

Calípso, pătrunsă de supărare pentru ducerea lui Ulise de la dănsa, nu se putea măngăia. Întru această a sa durere se ţinea a fi nefericită, căci este nemuritoare. Peştera sa nu mai răsuna de dulcuţa sa căntare. Ninfele, care îi slujea, nu cuteza să-i grăească nice un cuvănt. Nu arareori se preumbla singură pre cărări de erbuţe înflorite, cu de care o vecinică primăveară

[1] În —8°, de 287 pagini. Atragem atenţia că lucrarea cuprinde numai tomul I, cum menţionează în titlu şi specifică la sfîrşitul volumului. Lucrarea este deosebit de preţioasă pentru urmărirea evoluţiei limbii literare folosită în proza beletristică de traducere.

În anul 1818 Petru Maior era definitiv fixat asupra sistemului său ortografic. În anul următor avea să publice *Ortografia română* în care îşi expunea principiile care aveau să şadă la baza ortografiei artificiale a *Lexiconului de la Buda*. Atragem atenţia că Maior încearcă (în alfabet chirilic) substituirea lui *î* prin *ă* considerînd sunetul *ă* de origine latină, iar *î* străin de limba română. Eroarea este indiscutabilă. Nu am corectat însă, întrucît aceasta era voinţa autorului (să se şi pronunţe, nu numai să se scrie *ă* pentru *î*) care aduce în sprijin, în *Ortografie*, fonetisme regionale şi arhaice. De altfel, prin *Lexicon*, această eroare a funcţionat mai multă vreme drept normă în limba literară (în traducerile *Disputaţiilor*, D. Bojincă aplică dezideratele lui Maior şi uneori supralicitează).

împrejura ostrovul său. Ci acele locuri desfătate, în loc de a-i alina durerea sa, mai vărtos o amărea, aducându-i aminte pre Ulise, cel de atâtea ori, aci lângă dânsa văzut. Adeseori sta neclătită pre țermurii mărei, care le uda cu lacrămile sale; și pururea într-acolo
4 căuta, unde corabiia lui Ulise înotând / încetase de a se mai vedea. Odată văzu rămășițe de o corabie, care se sfărmase, scaone de a corăbiiarilor rupte, cărme încoace, încolo, pe prund răspândite, un córman, un arbure de corabie (catártic), și funi de corabie anotând către țărmuri. Văzu de departe doi oameni, dintru carii unul se părea vechiu de zile, și celalalt, măcar că era tinăr, sămăna cu Ulise, văzându-i-se în față ale aceluia blândețe și gravitate (bărbătească cuviință), ba și la stat fiind întocma, și la maestoasa (cea cu mărime) păsire. Dintru acele semne pricepu zina că acela e Telemáh, fiiul acelui erou (bărbat vestit). Ci, măcar că dumnezeii cu mult întrec pre toți oamenii întru știință, totuș nu putu cunoaște cine să fie acel bărbat cinstit, ce era însoțit cu Telemah. Căci că dumnezeii cei mai mari toate câte voesc, le ascund de către cei mai mici, și Minerva, carea sub forma lui Méntor era însoțită cu Telemah, vrea să fie necunoscută de către Calipso. Cu toate aceste, Calipso se bucura de o sfărmare de corabie, carea arunca în isola (ostrovul) ei pre fiiul lui Ulise, ce sămăna cu tatăl său. Merge întru întâmpinarea lui, și prefăcându-se a nu-l cunoaște: „ce nebunie, îi zise, poate fi de capul tău, ca să / eși la
5 port(liman), în isola mea? Să știi, tinărule streine, că nimene nu întră, fără de a fi pedepsit întru împărăția mea". Cu unele mustrări ca aceste, se nevoia să ascunză de către el bucuriia inimei sale, carea preste voia ei, îi scânteia în față.

Telemah îi răspunse: „Oricine ești tu, muritoare, au doară zină (măcar că din vedere mai vărtos se poate zice că ești o dumnezeire), fi-vei doară tu fără sămțire

la ticăloşiia unui fiiu, carele îmblând a căuta pre tatăl său, încumătat voei vânturilor şi a furtunelor, îi fu a vedea corabiia sa lovindu-se de scópurele (stânce de piiatră) tale, în mici bucăţi sfărămată? „Cine e dară tată-tău“, zise zina „Se chiamă Ulise (Odissevs)“ răspunse Telemah. E unul dintră împăraţii aceia, carii stricară vestita Troia, după o încungiurare de zece ani. Numele său fu vestit în toată Grecia şi în toată Asia, pentru puternica statornicie în bătăi ţinută, şi încă mai mult pentru isteţiia în svaturi. Acum rătăcind pre toată lărgimea mărilor, trece printră scopurele cele mai înfricoşate. Patria sa pare că fuge de dănsul. Penélope, muiarea sa, şi eu, fiiul său, nu nădăjduim să-l mai vedem. Întru asemene primejdie sânt ca şi el, numai să pot şti unde e;
6 ci, o vai! / doară până acum s-au afundat întru cele mai adânci ascunsuri ale ochianului. Fie-ţi milă de ticăloasa noastră soarte, şi, de-ţi este cunoscut, o zină, ce plasă de întâmplare l-au tămposit pre Ulise, să binevoeşti a o face cunoscută lui Telemah, fiiului său“.

Calipso, minunîndu-se şi îmblânzându-se de atăta duh şi curgere de graiu, ce văzu într-un june aşa tinăr, nu se putea sătura de a căuta ţintiş la dănsul, adâncă tăcere ţinând. La urmă aşa îi grăi: „Telemahe, noi îţi vom împărtăşi ceaia ce s-au întâmplat tatălui tău, dară istoria e lungă. E vremea de a da răpaos la toate ostenelele tale. Vină în lăcaşul mieu, unde te voiu primi ca pre un fiiu al mieu. Vină, şi întru aceste locuri singuratice vei fi mângăerea mea, şi numai tu să te ştii întribuinţa, voiu ferici soartea ta“.

Telemah mergea în urma zinei, ce era încungiurată de multe tinere ninfe, de cât care cu tot capul era mai înaltă, precum un chedru într-o pădure apusă, preste toţi arburii de care este încungiurat, îşi rădică desele sale ramuri. Se încrucea de strălucitoarea ei frumseţă, de scumpa porfíră a hainei sale cei lungă şi

fluturată; de părul său cel întraurit, cu negrijă, ci
7 totuş / cu frumseţă, înapoi legat; de scăpărătoarele scîntei, ce eşa din ochii săi, şi de dulceaţa, carea cumpăta acea a firei putere. Mentor, cu ochii plecaţi, cu modestiă (omenie) tăcănd, urma după Telemah.

Ajunseră la poarta peşterei ei Calipso, unde Telemah mărmuri văzănd într-o pompă simplă (fără măndrie) şi prostească, tot oe poate desfăta ochii. Drept, că acolo nu se vedea nice aur, nice argint, nice marmuri, nice colúne (stălpi), nice icoane, nice státue, adecă chipuri cioplite, ci groapa aceasta era scobită în scópură, adecă în stăncă de piiatră, cu boltituri pline de pietricele şi de scoice. Era înfrumseţată şi cu o tinără şi frunzoasă vie, carea întocma îşi întindea împrejur duplecăcioasele sale ramuri. Plăcuţii zéfiri (vănturi line), măcár că vinea de la soare fierbinţeală, ţinea, în locul acesta, o desfătată răcoare. Nişte riurele curgănd cu o dulce murmuríe pre şesuri, cu amaránturi şi cu viole sămănate, în multe locuri făcea băi sau scăldători nu mai puţin decăt cristalul limpezi şi curate. Mulţime de flori răsărind smălţa (văpsea, înfăţa) verdúra cea împrejurul acelui lăcaş dumnezeesc; vedea-se acolo o pădure plină de acele arbori, ce fac poame de
8 aur, care înflorind în fieşte/care timp al anului, răsfugă un miros decăt toate miresmele mai plăcut. Această pădure părea că încoronează acele şéstine frumoase, şi făcea o umbră, carea razele soarelui nu putea să o pătrunză. Acolo nu se auzea alta niciodată, fără căntarea paserilor şi geamătul unui riu, care arumcăndu-se dintru năltimea unei răpă, cădea în mari şi spumoase gărle, şi trecea preste şestină.

Groapa zinei era pe costişa unui deal, de unde se putea vedea marea cea uneori limpede şi lúcie ca cristalul, iară de alteori nebuneşte asupra scopurelor întărătată, unde mugind se înfrăngea, ca munţii înălţănd undele sale. De ceaialaltă parte se vedea un riu,

unde se făcea isole încungiurate cu floriți tei și cu plopi înalți, care își scula mărețele lor vărvuri până la stele. Cele multe ale isolelor acéstora canáruri, părea că se joacă pre cămpuri: unele curgea repede, altele pre încet, iară altele, după lungă curgere, se întorcea înapoi ca când ar vrea să se împreune cu isvorul său, părându-le rău a se depărta de acele desfătate împrejururi. Se vedea departe dealuri și munți, carii se cufunda în nouri, a cărora deosebite forme făcea un
9 orizont nu puțin / ochilor plăcut. Dealurile cele de aproape era învăscute cu frunzite viță. Strugurii ce era mai sclipicioși decât porfira, nu putea să se ascunză sub frunze, și vițele era apăsate de greotatea rodurilor lor. Smochinii, maslinii, pomii granați și toată plasa de pomi împlea cămpul și făcea o grădină largă.

Calipso, după ce au arătat lui Telemah toate acele firești frumsețe, prinse a-i zice: „odihnește, vestmintele tale sănt pline de apă, e vremea să le schimbi, după aceaia ne vom vedea iară, și-ți voiu spune istorii cu care inima ta se va îndulci. Aceste zicând, lu făcu să între împreună cu Mentor în locul cel mai ascuns a unei groapă, aproape de aceaia, unde ședea zina. Ninfele aținse un foc mare de lemn de chedru, a cărui desfătatul miros pretutindine se răspândea, lăsând acolo vestminte pentru oaspeții cei noi. Telemah pricepând că-i fu rânduită o haină de lână subțire, mai albă decât neaoa, și un mant de porfiră cu fir de aur cusut, se bucură, după treaba tinerețelor, văzând atâta mare cuviință.

Mentor, cu un ton maestos (cu mărime), îi zise: „au aceste sănt, Telemahe, cugetele, care tribue să cuprinză
10 inima / fiiului lui Ulise? Nevoiaște-te mai bine ca să ții vestea tatălui tău și să învingi nenorocirea ce te alungă. Un tinăr, cui sburdă cu deșertăciune a se împodobi, după cum fac muerile, e nevrednic de înțelepciune și de mărire. Nu se cuvine triunf (pompa

biruinței) fără inimei aceia, care e fără frică în nenorocire și ști călca desfătările".

Telemah, cu o adâncă suspinare răspunse: „Mai bine să dea dumnezeii să moriu eu, decât să mă lase ei, ca moliciunea și desmierdarea să-mi stăpânească inima mea! Nu, nu, fiiul lui Ulise niciodată nu va fi domnit de amăgirile unei viiață moale și afemeiată; dară ce stea milostivă ne-au făcut ca după sfărmarea corabiei noastră, să aflăm pre aceasta, fie zină, fie muritoare, carea ne încarcă de bunătăți?".

„Teme-te, zise Mentor, ca să nu te încarce mai vărtos de rele și să te calce. Teme-te de lingăriţele îmblănziri mai mult decât de scopurele acele, ce-ți sdrumicară corabiia ta. Sfărmarea corabiei și însăș moartea sânt mai puțin înfricoșate decât desmierdările care să luptă asupra virtutei. Aibi grijă să nu crezi cele ce-ți va zice. Tinereţele sânt sumețe și-și făgăduesc toate de la sine singure; măcár că sânt fragele, cred / că
11 toate le pot face fără de a se teme de nemica; se încredinţează cu lesnire și fără luare de samă. Fereşte-te de a asculta cuvintele cele dulci și lingárițe ale Calipsei, care se vor vără ca un șerpe pre subt iarbă. Teme-te de acest ascuns venin; nu te încrede ție însuți, și te îndreaptă totdeuna după svatul mieu".

După aceaia se dusseră la Calipso, carea îi aștepta. Ninfele având părul lor împletit și vestminte albe, îndată aduseră o bucată nu scumpă, dară bine direasă pentru gust, și cu osebire gătită. Nu se vedea acolo alte bucate, fără de gálițe prinse de dănsele cu mreaja sau de fiieri cu ale lor săgeți la vânat ucise. Vin foarte dulce, din buți mari de argint, era turnat în păhare de aur coronate cu flori. Fură aduse în corfe mici din toate poamele care primăveara le făgăduiaște și care toamna le așterne pre pământ. Întru aceaiaș vreme patru ninfe tinere se puseră a cânta. Deloc cântară bătaia dumnezeilor asupra uriiașilor; apoi dragostile

lui Joe cu Seméla, născuta lui Bac, și creșterea sa de vechiul Silen dată; cursul lui Atalánt și a lui Ipomén, carele fu biruitoriu prin merele de aur cele din grădina
12 Esperiadelor culese. Pre urmă fu cântată / și bătaia troianilor: luptele lui Ulise și înțelepciunea lui fură înălțate până la ceriu. Cea dintâiu dintră ninfe, ce se numea Levcotóe, uni către desfătata cântare ale celorlalte, lira sa. Când auzi Telemah numele tatălui său, lacrămile ce-i curea pre față, adaoseră noao strălucire către frumsețele sale. Ci Calipso luând aminte că el nu poate mânca și că e stăpânit de durere, diede semn ninfelor, care decât cântară bătaia centaurilor cu lápiții și coborirea lui Orfeu la iad, ca să scoată de-acolo pre iubita sa Evridíca.

După ce au sfârșit prânzu zina chiemă pre Telemah într-o parte și întru acest chip îi grăi: „tu vezi, o fiiul marelui Ulise, cu ce semne de dragoste te cuprinz eu, aici. Eu sânt nemuritoare; nici unul nu poate să între în isola aceasta care să nu rămână pedepsit pentru nebuniia sa, și însăși sfărmarea corabiei voastră nu te-ar putea scuti de mâniia mea, de nu te-ași iubi. Tatăl tău aceaiași soartă avu, carea te întimpină pre tine. Ci, o vai! n-au știut să se folosească. Lu ținui multă vreme în isola aceasta. Fu în puterea sa de a lăcui aici cu mine, într-un stat nemuritoriu. Ci oarba patimă de a se înturna la ticăloasă patria sa, fece a se lăpăda de toate / folosurile aceste. Socotește cât pierdu
13 pentru Itaca, carea nu-i fu cu putință a o revedea. Mă lăsă, se duse, și eu prin vifor încordai isbândă. Corabiia sa, după ce lungă vreme fu de batjocură vânturilor, fu înghițită de unde. O pildă tristă ca aceasta, să-ți fie de învățătură, după sfărmarea corabiei sale, nu te amăgi de a-l mai vedea mai mult, și cu mult mai puțin de a împărăți după el, în isola Itacei. Mângâe-te despre pierderea sa, deoarece aceaia te-au făcut ca să afli o dumnezeire gata de a te face fericit

şi carea te îmbie cu o împărăţie. Zina, la aceste cuvinte, adaose multe vorbe pentru ca să-i arete ce fericire au avut Ulise până au fost cu dănsa. Îi spuse lucrurile ce-l întîmpinară în cavérna (gaura) ciclopului Polifém, şi a lui Anufát, împăratului lestrigánilor. Nu lăsă nici aceaia ce i se întâmplase în isola Circei, fetei soarelui; şi primeşdiile, în care se află, în Ştila şi Carída. Îl făcu ştiutoriu şi de cel mai de pre urmă vifor ce fu stărnit de Neptun asupra lui, când se depărtă de la ia, voind cu aceaia să facă pre Telemah a crede că tată-său cu acea sfărămare de corabie să fi perit, nedescoperindu-i că au ajuns la isola feácilor. /

Telemah, care cu prea mare lăcomie se slobozise a
14 fi mulţămit cu acea mare priinţă a Calipsei, află pre urmă vicleniia ei, şi împreună înţeleptele svaturi ce-i fură de la Mentor date. „Îngădue durerei mele, o zină", răspunse cu puţine cuvinte, „alta nu pot eu amu, fără numai să mă amărăsc. Poate, în vremea venitoare, voiu fi mai în stare de a mă folosire cu acele bunătăţi, cu care mă îmbii. Îngădue-mă întru această clipă să plâng pre tatăl mieu; tu mai bine ştii decât mine, cât e de vrednic ca să fie plâns".

Calipso se lăsă pe atunci de a-l mai asupri, făţărindu-se că şi ia jeleşte pre Ulise. Ci, ca mai bine să afle mijlocirile de a stăpîni inima acestui tinăr, îl întrebă în ce chip au căzut în naufragiu (sfărmare sau frângere de corabie), şi pentru ce pricină se află el pre ţinutul său. „Istoria nenorocirilor mele, răspunse, ar fi prea lungă". „Nu, nu, zise zina, sânt curioasă (cu sburdare) de a le şti, nu întârzia a mi le spune". Atâta-l zăhăi, cât pre urmă nu putu să-i stea în coantră. Deci, aşa grăi:

„Pornii de la patria mea cu cuget ca să ştiresc de la ceialalţi împăraţi, carii se înturnase de la încungiurarea Troiei, despre tatăl mieu. Peţitorii mumei mele, Penélope, se / mirară de ducerea mea, carea mă sărguii a
15

o ascunde de către dănşii, fiindu-mi cunoscută vicleniia lor; Nestor, pre carele văzui, la Pílos, şi Menelau, care cu dragoste mă primi, în Lacedemónia, nu-mi putură descoperi de mai trăiaşte tatăl mieu, sau ba. Urându-mi-se de a mai trăi întră neadeverinţă şi îndoiale mă mărginii ca să mă duc în Sichilia, unde auzisem vorbă că tatăl mieu au fost împins de vânturi. Ci înţeleptul Mentor, pre care-l vezi aci, faţă, se împrotivi unui cuget aşa fără socoteală. Îmi arătă despre o parte ciclopii, uriiaşi înfricoşaţi, carii mănâncă oameni; despre ceaialaltă, armata (oastea) lui Enéa şi a troianilor, carii îmbla pre ţinuturile acele. Troianii aceştea, zicea el, sânt năspriţi asupra tuturor grecilor, deci, cu mare plăcere ar vărsa sângele, mai ales a fiiului lui Ulise. Întoarnă-te, mână el, în Itaca, cine şti poate că tătă-tău, pre care îl iubesc dumnezeii, să ajungă mai curând acolo decât tine. Iară, de s-au învoit aceiaşi toţi spre perirea tatălui tău şi de nu va fi să mai veaţă mai mult patria sa, totuş e de lipsă ca să isbândeşti batjocurile, ca să scapi pre mumă-ta, ca să faci cunoscută tuturor popoarelor înţelepciunea ta,
16 şi / toată Grecia să cunoască întru tine un sovrán (stăpânitoriu) aşa vrednic de a împărăţi, precum mai nainte însuş Ulise fu". Aceste cuvinte era folositoare, dară eu nu eram cu atăta înţelepţie, ca să le ascult. Nu urmai fără numai după capul mieu. Înţeleptul Mentor atăta mă iubi, căt veni cu mine într-un drum aşa fără socoteală, la care porneam asupra svaturilor sale; şi dumnezeii lăsară ca să fac o greşeală, întocmită spre a-mi certa îndrăsneala mea".

Cuvântând Telemah, Calipso se uita la Mentor; mărmurise şi i se părea că vede într-ănsul un nu ştiu ce dumnezeesc; ci ia nu ştiia ce să judece despre gândurile sale cele încurcate. Pentru aceaia sta cuprinsă de frică şi de prepus la văzute acestui necunoscut; deci, temându-se ca să nu se desvălească turburarea sa,

„urmează, zise lui Telemah, a face destul curiositatei (sburdărei de a auzi) mele". Telemah mănă vorba înainte, zicănd:

„Vănțul multă vreme ne părtini spre a ne duce în Sicilia; ci, după aceaia un vifor înegurat ne întunecă zioa și ne aflăm întru o neagră noapte. La lumina fulgerelor văzum și alte corabii întru aceastăș primeșdie
17 puse, și deloc cunoscum că era corabiile / lui Eneia. Aceste ne era întocma înfricoșate ca și scopurele. Atuncia pricepui, ci tocmai tărziu, ceaia ce sumețiia tinereților celor fără socoteală mă împiedecase de a cumpăni timpuriu. Mentor, întru această întămplare, se văzu nu numai inimos și fără de frică, ci încă preste obiceiu, mai cu voe bună. El era acela ce mă îmbărbăta. Cunoscui că el mă întărește cu o putere nebiruită. Făcea cu liniște toate rănduialele, fiind navărcu (cărmaciu cel mare a corabiei) turburat. Eu, adeseori îi ziceam: „iubite al mieu Mentor, căce lăpădai cu și nu urmai svaturile tale? Sănt nenorocit, pentru că vrui a mă încrede mie însumi, întru o vărstă, carea nu știi judeca de cele venitoare, nu are esperiință (ispită) de cele trecute, nice cumpătare de a se îndrepta în cele ce sănt de față. O! de ne-am vedea odată scăpați de această furtună, nu mă voiu mai încrede mie însumi, întocma ca celui mai primeșdios al mieu dușman. Singur ție, Mentore, voiu crede totdeuna.

Mentor zimbind a ride îmi răspunse: „nu e cugetul mieu de a te înfruntare pentru greșeala făcută, destul e să o cunoști, și aceaia să-ți fie altăoară de învățătură spre îndreptarea poftelor tale; ci trecănd primejdiia, /
18 poate iarăș se va întoarce sumețiia. Acum e de lipsă să te razămi cu bărbățiia. Înainte de a se arunca neștine spre primeșdie, e de lipsă a o prevedea și a se teme de dănsa, iară căndeștiacum într-ănsa, nu-ți rămăne

alta, fără ca să nu o bagi în samă. Fii dară vrednic fiiu de Ulise, şi areată o inimă mai mare de cum sănt toate relele ce-ţi stau asupră. ... /

CARTEA 5

114 După ce cu mirare am văzut o priveliştе ca aceasta, munţii Crítului începură oarecăt a se vedea, dară cu greu puteam să-i osebim de nuorii ceriului şi de valurile mărei. Puţin după aceaia văzum muntele Ida, care pre deasupra celoralalţi munţi îşi înalţa măreaţa sa culme, precum un cerb vechiu de ani într-o pădure poartă rămuritele sale coarne mai nălţate decăt ceealalţi cerbuţi, carii vin după dănsul. Încet, încet, văzum mai desclinit ţinutul isolei aceia, care ni se arăta înaintea ochilor, ca un anfiteátru. Precum cămpul Ciprului ni se păru mai nainte nelucrat şi părăsit, aşa cămpul Cándiei lu vedeam a fi roditoriu şi încărcat de acele roduri, care nevoinţa şi osteneala lucrătorilor le agonisea. /

115 De toate părţile vedeam sate bine întocmite, oraşe, care întru nemica nu se osebea de cetăţi, şi minunate, întru mare cuviinţă cetăţi. Nu se afla nici un cămp care să nu se fi făcut roditoriu de neostenita mănă a lucrătoriului, ori încătrău întorceam ochii; se vedea sinul pămăntului tăiat de arat (plug), tufăriile, spinii, şi toate acele burueni, care fără folos cuprind locul, era necunoscute în ţinutul accla. Noi priveam cu mare plăcere la covăiatele dealuri, pe care păştea un număr mare de boi, aproape de răuréle; oile păştea pe coasta unui deal; largile şesuri era acoperite de galbene spice, bogate daruri de a roditoarei Cérere, şi pre urmă munţii înfrumseţaţi cu viţe şi cu struguri acum făţaţi, carii făgăduia culegătorilor, dulci ale Bácului daruri,

ce întăresc şi amorţesc grijile cele cu necas ale muritorilor.

Mentor ne spuse că el au mai fost în Crit, pentru aceaia ne arătă cele ce lui era cunoscute. „Această isolă, zicea, care tuturor streinilor le aduce mirare, e vestită pentru ale sale o sută de cetăţi, hrăneşte fără de nici o greotate pe lăcuitorii săi, măcar că sănt nenumăraţi, fiind că pămîntul nu lipseşte a împărtăşi facerile de bine / ale sale celor ce-l lucră. Sinul său e
116 nedeşertat, cu cât sănt mai mulţi oameni într-o ţeară, numai să le placă lucru, cu atăta sănt mai cu avuţie; unul nu are pricină de a pismui altui. Milostiva noastră mamă, pămîntul, îmulţeşte rodurile, după mulţimea fiilor săi, carii se fac vrednici de a fi părtaşi rodurilor cu osteneala lor. Iubirea de stăpănire şi iubirea de argint a oamenilor singure sănt pricină nenorocirilor lor. Ei ar vrea să moşteneaască toate, şi necumpătata lor poftă, acăşună lor nefericire; de s-ar mulţemi ca să se îngrijească numai de acele, de care au lipsă trăind cu cumpăt, prisosul, bucuriia, unirea şi pacea cea dorită, pretutindine ar înflori.

Aceasta e, carea Minóe cel mai sămţit şi cel mai bun decăt toţi împăraţii, au fost priceput. Tot, orice vedeţi, mai minunat în isola aceasta, este rodul şi fapta legilor sale. Modrul în care făcea a se creşte fiii, face trupurile lor sănătoase şi cu vărtute; curănd se înveaţă aceştea la o viiaţă simplă, cu cumpăt şi cu osteneală; fieştece desmierdare moae trupul şi slăbeşte duhul; niciodată nu se pune lor înainte altă plăcere, fără aceaia, ca să se facă nebiruiţi cu virtutea, şi pururea să se nevoiască
117 / spre mărire. Sănt îmbărbătaţi ca nu numai să nu bage în samă moartea, în primeşdiile răsboiului, ci şi avuţiile cele mari să le calce în picioare, şi ruşinatele desfătări. Aici se pedepsesc trei greşele, puţin socotite şi nepedepsite într-alte naţioane, adecă: nemulţămirea, făţăriia şi iubirea de argint.

În Crit nu e de lipsă a desbăra niciodată nice mândriia, nice moliciunea, pentru că sănt necunoscute; acolo fieştecare se dedă la osteneală şi nice unul nu cugetă a stringe avuţii; fieştecare se ţine a fi bine răsplătit pentru lucrul său cu aceaia, că duce viiaţă dulce şi regulată (cumpătată), cu carea e împreunat custul cu pace, cu prisosinţa acelora ce sănt de lipsă spre ţinérea vieţei. Nu se sufere acolò nice scule de preţ mare, nice vestminte scumpe, nice ospeţe desfătate; hainele sănt numai de lănă subţire şi de preafrumoasă faţă, ci toate unite şi fără chindisitură. Măncarea e cu cumpăt, arareori se bea vin; în păne bună şi în poame, care arborii ca de sineşti le dăruesc, şi în lapte de oi stă hrana lor cea de căpetenie. Carnea se măncă fără de zamă dreasă, şi au grijă ca să păstreze boimea cea mai bună pentru ca să înflorească agricultura
118 (lucrarea pământului). Casele se ţin/ cu toată alsăuirea; îndămănarea şi frumseţa se văd acolo fără de măestrie. Mare cuviinţa architeturei nu e neştiută, ci aceaia se ţine numai pentru besericile dumnezeilor, şi oamenii nu cutează să moştenească case de acele, care se cuvin celor nemuritori. Cel mai mare bine la criténi stă în sănătate, în bărbăţie, în pace, întru unirea familiilor şi în libertatea (volniciia) tuturor cetăţenilor; în prisosinţa lucrurilor celor de lipsă, şi în nebăgarea de samă de cele preste lipsă, în dedarea spre osteneală, în urgisirea lenevirei, în nevoinţa spre virtute, întru supunerea la legi, şi întru ţinerea lor şi în temerea de dumnezei".

Îl întrebai în ce e întemeiată puterea împăraţilor; şi Mentor aşa-mi răspunse: „împăratul toate poate preste popoare, însă legile toate pot preste dănsul. El are o putere deplin spre a face bine, însă aceasta deloc înceată, de se va da el spre rău. Legile le încredinţează lui popoarele, ca cea mai preţuită decît toate sculele depuse, cu tocmeală ca să fie părinte. Ele poroncesc ca singur

un om cu înțelepțiia sa și cu cumpătul să șerbească spre fericirea de nenumărați oameni; iară nu ca aceștea cu lipsa lor și cu o apusă șerbire să fie unealtă spre / adaogerea
119 mândriei și a desmierdărilor unui om singur. Împăratul nu trebue să aibă nemica mai mult decît supușii săi, de nu cumva este aceasta de lipsă sau spre mîngăiarea lui, în lucrurile cele cu ostenceală, sau spre a deștepta popoarele spre cinstea care se cuvine celui ce apără legile. Apói, împăratul tribue să fie cel mai treaz, cel mai dușman desmierdărilor, cel mai înstreinat de mândrie și mai nemăreț decât toți alții; nu tribue să se nevoiască a stringe avuții și a-și căștiga veselii, ci să se înfrumsețeze cu virtutea și cu mărirea mai presus de alții. Afară, întru comanda oștilor, tribue să fie apărătoriul patriei; și înlontru, judecătoriu popoarelor, ca să le facă bune, înțelepte și fericite. Dumnezeii nu l-au înălțat pentru binele lui, ci ca să fie cap și povățuitoriu popoarelor; spre folosul lor tribue să închine toată vremea sa, toate grijile sale, toată dragostea sa; el nu e vrednic de titula împărătească, de nu se va zăuita pre sine însuș, ca să se jertvească binelui de obște. Minóe nu poftea ca fiii săi să împărățească după moartea lui, de nu se vor întocmi împărățând, după aceste adevăruri. Mai la inimă îi era poporul său, decât familia sa, pentru aceaia cu unele întâmplări / ca
120 aceste au făcut Critu așa puternic și fericit; și, cu un cumpăt ca acesta au sters mărirea tuturor căștigătorilor, carii cutează a supune naționalele nebunei sale deșertăciune. La urmă, el, cu dreptatea sa, dobândi cădință ca să fie în iad cel mai mare judecătoriu ai celor ce-și sfârșiră cursul vieței lor".

Până cuvântă Mentor aceste, eșim la limanul isolei, aci văzum vestitul Labirint, lucru vrednic de mânile istețului Dédal, care era făcut după forma Labirintului ce l-am văzut în Eghipt. Până ne cuprindeam noi a socoti acest iscusit lucru, sămțim că poporul împlea

ţărmurii mărei, şi alerga cât putea, la un loc, lângă marginea mărei; întrebăm pricina aceştei pripită mergere, şi iată, un critean, anume Nausicráte, întru acest chip ne spuse:

„Idomeneu, fiiul lui Deucálion, şi strănepot lui Minoe, zise el, s-au fost dus, ca şi alţi împăraţi ai Greciei, la încungiurarea Troiei. După stricarea cetatei aceia porni cu corabiia ca să se întoarcă la Crit. Ci curând se sculă un vifor aşa de turbat, cât nu numai navarcu, care îndrepta corabiia, ci toţi aceia, carii era ispitiţi în măestriia navigaţiei, fură de părere că sfărmarea corabiei, / este neapărată. Toţi se vedea aproape de
121 moarte, văzând înaintea ochilor lor adâncul desfăcut ca să-i înghiţă; tânguia nenorocita lor soarte, pierzînd nădeşdea, după ce vor fi astrucaţi de unde, să poată dobândi al umbrelor, care sânt preste Stígie, trist răpaos". Idomeneu întorcând ochii şi rădicând mânile spre ceriu se ruga la Neptun de ajutoriu: „o, puternice dumnezeule, striga, tu, care cu poronca ta chiverniseşti apele, milostiveşte-te a asculta rugăciunea unui nenorocit: de te vei milostivi asupra turbărei vânturilor să mă dăruieşti, ca să pun piciorul în isola Critului, făgăduesc că-ţi voiu jertvi pre cel mai dintâiu, care mă va întâmpina, când voi ajunge acolo".

Deci, fiiul său dorind ca să veazâ pre tatăl său, se pripi a-i eşi înainte, ca cu dragoste să-l îmbrăţoşeze; ci nu pricepu ticălosul, că aleargă ca să-şi afle perirea. Tatăl scăpând din turbata mare ajunse la doritul liman, mulţămi lui Neptun că i-au ascultat făgăduinţa, ci curând cunoscu cât de jealnică tribuia să-i fie acea făgăduinţă. Un pricás a venitoarei nenorocire îi pricinui căire amară pentru făgăduinţa sa cea fără înţelepţie; i se bătea inima tribuind a se înturna la ai săi, ca
122 nu cumva / în solie să veazâ ce avea mai iubit pre lume. Dară crâncina Némese, nedumerita dumnezeoae, priveghind spre certarea oamenilor, şi deosebi a împăra-

ţilor celor gămfaţi, cu nevăzută şi ucigătoare mănă împingea pre Idomeneu. El ese la liman, nu cuteza, ca să zic aşa, să-şi întoarcă ochii, şi iată, văzu pre fiiul său; cu totul mâhnit şi îngrozit se întoarse înapoi; învârti ochii ca să vează un cap mai puţin iubit, care să-i poată fi de jertvă, ci în deşert, fiiul cade pre grumazii lui şi cu mare mirare pricepe că tată-său nu areată nici o voe bună pentru dragostea lui cea mare şi-l vede că se stinge de plâns.

„O, tată, rupse el, de unde curge o mâhnire aşa adâncă? Doară te-ai mâniat căce te văzui ajuns la împărăţiia ta, după ce atâta mară de vreme ai fost dus de acasă, şi-ţi vine rău a mă vedea întru atâta bucurie? Ce-ţi putui face, de nu vrei să rădici ochii cătră mine, ca când vederea mea te-ar spărea?“ Tatăl apăsat de durerea cea mare rămâne întru tăcerea sa. Pre urmă suspinând dintru adâncul inimei cei năcăjită, cu amar zise: „o, Neptune! ce ţ-am ştiut făgădui? Cu ce preţ
123 m-ai apărat de furtună? Du-mă iarăş înapoi, / în viforul acela şi la scopurele acele, care făcându-mă tot bucăţele, mă vor lipsi de o viiaţă aşa nefericită. Lasă, o dumnezeu fără de milă! să trăiască fiiul mieu; prinde, iată-ţi sângele mieu, numai să cruţi al fiiului mieu“. Aşa grăind, luă sabiia sa cu cuget, ca să-şi pătrunză pieptul, ci fu ţinut de toţi cei ce era lângă dânsul. Bătrânul Sofroním, tâlcuitoriul voei dumnezeilor, îl încredinţă că poate să îndestuleze pre Neptun, măcar că va cruţa viiaţa fiiului său. „Făgăduinţa ta, prinse a-i zice, e fără înţelepţie; dumnezeii nu iubesc a fi cinstiţi cu neomenire, pentru aceaia ia-ţi sama ca nu cúmva cu greşeala făgăduinţei tale să împreuni întru împlinirea ei o fărădelege cumplită, carea e asupra legilor firei. Mai bine să jertveşti spre cinstea acestui dumnezeu o sută de tauri mai albi decât neaoa; fă ca cel cu abur al lor sânge să cură împrejurul altariului lui celui împo-

dobit cu flori; fă ca să se aprinză miresme scumpe spre mărirea sa".

Idomeneu asculta această cuvântare fără de a răspunde ceva, ţănănd capu plecat; în ochii săi flăcăra o turbare chiară; faţa lui cea galbenă şi perită, în toată clipa se schimba şi-i tremura mădulările trupului.
124 Cu / toate aceste, fiiul său îi zise: „dacă dumnezeul mărei nu se poate îndestula, fără cu sângele mieu, iată-mă, tată, sânt gata a muri; moartea îmi place, numai să te scape ia pre tine de măniia sa şi să te ţină în viiaţă. Nu întărzia cu lovitura, tată, şi să nu crezi că vei afla în mine un fiiu nevrednic de tine, care să se teamă a-şi pierde viiaţa".

Deloc Idomeneu cu totul înstreinat de sine, şi ca când ar fi fost sfărticat de furii, cu spaima tuturor, carii de aproape privea la dânsul, îngropă sabiia sa în inima acelui tinerel, după aceaia o trase toată încruntată şi aburind de acel sânge nevinovat, şi vru să o înfigă în cele dinlontru ale sale; ci şi a doao oară iarăş fu ţinut de cei ce era împrejurul lui. Căzu fiiul cufundat în sângele său; ochii lui se întunecară; îi deşchise oarecât spre lumina zilei, dară nu putu să sufere razele soarelui ce îi bătea în ochi. Precum un líliu (crin) frumos, în mijlocul ţarinei, tăindu-i rădăcina aratul (plugul), se veştejeşte, fără de a se mai putea ţinea, şi măcar că-şi ţine faţa firească cea albă şi frumseţa cea vioae, ochilor drăgălaşă, totuş pământul nu-l mai hrăneşte, pentru aceaia pre urmă se stinge, nu altmintre fiiul lui
125 Idomeneu, ca şi o floare / tinără şi de curând răsărită, fu fără de milă, în anii săi cei dintăiu, tăiat. Tatăl făcându-se nesămţit pentru amarul durerei sale nu mai ştiia unde este, ce face, şi ce ar tribui să facă; înpletecindu-se cu picioarele porni către cetate şi căută, chiemându-l pe nume, pre fiiul cel lipsit de viiaţă.

Însă poporul mult supărat pentru pierderea fiiului celui împărătesc şi îngrozit de varvara fărădelege a tată-

lui, cu răscoală strigă că dumnezeii l-au dat în puterea furiilor; turbarea găti arme, prinseră boate şi pietri, şi neunirea turnă în piepturile lor un venin de moarte. Criterii, înţelepţii criteni, zic, zăuitănd înţelepciunea aceaia, carea totdeuna le fu lor poveaţă, întru această întămplare nu mai cunoscură pe strănepotul lui Minoe. Pretenii lui Idomeneu nu aflară pentru dănsul altă scăpare, fără ca să-l ducă înapoi, la corabiile sale; ei se puseră cu dănsul pre corabie şi fugiră în norocul undelor. Idomeneu venindu-şi în fire, mulţămi lor că l-au scos dintr-un pămănt ce e adăpat cu săngele nevinovatului său fiiu, şi în carele pentru aceaia n-ar fi putut să lăcuiască. Vănturile îl purtară către Espéria, unde întemeiară o împărăţie noao, în ţeara salentínilor. .../

238 În clipă aceaia toate dumnezeirile cereşti se afla lăngă dănsul. Vénere se arătă înaintea lui cu toate acele adămănturi, care răsar din sinul ei. Haina sa fluturată sclipea mai mult decăt toate acele osebite coloare (feţe), cu care curcubeul, în mijlocul nuorilor celor întunecaţi, face pompă atunci căud se iveşte pentru ca să făgăduească spăimîntaţilor muritori sfărşitul vremei cei rele, vestind lor răsbunarea; zisa haină era încinsă cu cingătoarea aceaia pe care se văd graţiile (harurile); părul dumnezeoaei era legat dinapoi, fără iscusinţă, cu o frunză de aur; dumnezeii toţi se mirară de frumseaţa ei, ca căud niciodată nu o-a fi mai văzut pănă acum, şi ochii lor se întunecară cum se întămplă oamenilor acelora, căud soarele, după o noapte lungă, se întoarce a-i lumina cu razele sale. Se uita ei unul către altul cu mirare totdeuna întorcănd ochii către Venere, ci price-

239 pură că ochii ei / era scăldaţi în lacrămi, şi se arăta cea mai mare durere pre faţa sa.

Se trăgea către tronul lui Joe cu pas drăgălaş şi uşor, asemene sburărei cei pripită a unei pasere, carea despică nemăsuratul loc al aerului. El se uită la dănsa cu plăcere şi cu graţiă (har), zimbind se sculă şi o îmbrăţoşă

zicându-i: „Iubită a mea fiică, ce supărare ai tu? Nu pot să mă uit la lacrămile tale fără de a-mi fi milă; nu te împrotivi a-mi desvăli necasul tău cel dinlontru, fiind tu încredințată despre mila mea și plecarea".

Atunci Venere îi răspunse cu un ton drăgălaș, ci străbătut de adânci suspinuri: „o, părinte al dumnezeilor și al oamenilor, ție, cui toate sânt cunoscute, cum poate fi ascuns isvorul durerei mele? Bine știi că Minerva, nemulțemindu-se cu aceaia, că până din temeiu au stricat trufașa cetate a Troiei, carea eu o apăram, și isbândind asupra Páridei pentru că au mai prețuit frumseța mea decât a sa, încă poartă în toate țările și pre toate mările, pre fiiul lui Ulise, acelui crâncen al Troiei stricătoriu, și-l povățuește; pentru aceaia fu împiedecată de a se afla aici, în treapta sa, cu celelalte dumnezeiri.
240 Ia duse pre acel fără de / socoteală tinăr, în isola Ciprului pentru ca să-și bată joc de mine; el nesocoti puterea mea, și neplecându-se încalete a face ca să arză pre altarele mele tămăe, mărturisi că urgisește sărbătorile acele ce se țin întru cinstea mea, și-și făcu inima sa nesimțită la toate desfătările mele. În deșert se osteni Neptun, după rugarea mea, a întărâta asupra lui vânturile și undele. Telemah fiind aruncat de un naufragiu (sfărmare de corabie) cumplit în isola Calipsei, pre însuș Amór lu birui, pre care-l trimisei în isola aceaia, ca să învăpăiaze inima acelui grec. Totuș, nice tinerețele, nice adământurile Calipsei și a ninfelor sale, nice frumseța cea învăpăetoare a amorului, nu putură se învingă măestriile Minervei, carea cu sila lu depărtă de la isola aceaia. Iată-mă dară rușinată, văzând că un tinerel mă birue".

Joe ca să mângăe pre Venere, îi zise: „adevărat e, fiica mea, că Minerva apără inima acelui tiner grec asupra tuturor pândirilor fiiului tău și că îi gătește o mărire, de care nici un muritoriu până acum nu fu învrednicit; rău îmi pare că el au nesocotit altarele tale, ci nicedecum nu pot să-l supun sub puterea ta. Pentru

dragostea ta numai, mă slobod ca să mai îmble încă /
241 rătăcit pre mare şi pre pământ, trăind departe de patria sa, supus la toată soartea de rele şi de primeşdii, ci ursita nu lasă ca să piiară, şi cu mult mai puţin ca virtutea lui să fie învinsă de acele desfătări, cu care amăgeşti oamenii. Deci, mângâe-te, fiica mea, şi să-ţi fie destul că atâta alţi oameni vestiţi, şi nemuritori ţini întru împărăţiia ta".

Aceste zicând se duse către Vénere cu o graţioasă (drăgălaşă) şi maestuoasă zimbire; o scânteitoare lumină, asemene celor mai pătrunzătoare fulgere scăpără din ochii săi, şi cu dragoste sărutând pre Venere, răsuflă un miros de dulce ambrósiă, de care tot Olímpul rămase miresmit. Dumnezeoaia nu se putu conteni să nu fie sămţitoare spre arătarea dragostei de care cel mai mare între dumnezei o-au fost împărtăşit. Bucuriia care sânţi ia, fu atâta, cât cu toate lacrămile sale şi durerea sa, isbucni pre faţa ei. Slobozi în jos învălitoarea sa pentru ca să ascunză roşeala feţei sale, şi încurcătura în care se afla. Toată adunarea dumnezeilor se bucură de cuvintele lui Joe, şi Venere fără amânare se duse la Neptun ca să se svătuiască cu dânsul despre mijlocirile cu care să isbândească asupra lui Telemah. [...]

[CORESPONDENȚĂ][1]

I

Admodum Reverende Domine!
Domine mihi Colendissime

Non sine gaudio Dignationi Vestrae Admodum Reverendae significo me cum introductione mei ad Parochiam Magyar Régen a febri quoque liberatum, iamque bona frui valetudine. Antequam huc venirem, hîcce stabilirer, eram Dominus, hujas noster populus debebat mihi curare domum lapideam, quotidie bis ferculi portare, ni fallor etiame xcubias ad domum parochialem omni nocte agere ec. Modo vero cesarunt hi rumores, et ex omni parte habeo pacem, imo etiam eos, qui schismaticum templum Breschianum frequentabant, audio ad nos venturos. Cum parochis ex circumjacentibus Pagis valde multas habeo miserias, cum me tanquam Archi-Diaconum in multis requirant, ego vero me ingerere non audeam. Cum in Eparchia Apafajensi non nisi quinque templa sint nostra, bonum esset ut Görgenyiensi uniatur, praecipue

[1] Scrisorile prezentate sînt scoase din volumul Petru Maior, *Scrisori și documente inedite*,... de Nicolae Albu, E.P.L., 1968. Lectura și traducerea materialelor latinești din sus-menționatul volum a fost făcută de Fl. Fugariu.

cum Parochi ob suam non mediocrem commoditatem id desiderent valde. In reliquo distincto venerationis cultu persevero.

Dignationis Vestrae Admodum Reverendae humillimus servus

PETRUS MAJOR
Parochus Magyar Régeniensis

Magyar Régen, 4-ta Augusti 1785

P.S. Primo die, quo huc veni, habui fortunam baptizandi unum spurium, tali baptismo cepi fungi officio parochiali. Frater coneris, ut ante nundinas litterae a sua Illustritate circa introductionem ad Archi-Diaconale officium veniant, ne occasione nundinarum rursum aliquid machinetur ille. Frate, omu l-am trimes întîi, grăbeşte!

Arhivele Statului, Blaj, fondul „Mitropolia greco-catolică".

Preareverende domnule![1]

Domnule prea respectat de mine,

Nu fără bucurie dau ştire cucerniciei-voastre prearespectate că o dată cu luarea în primire a parohiei Maghiar-Reghin am scăpat chiar şi de friguri şi acum mă bucur de sănătate. Mai înainte de a veni aici şi de a fi instalat, eram stăpîn aici, poporenii noştri trebuiau să se îngrijească de o casă de piatră pentru mine, să-mi aducă de două ori pe zi hrană, dacă nu mă înşel, să facă chiar de strajă în fiecare noapte, la casa parohială etc. Acum însă au încetat aceste zvonuri şi am liniştе din toate părţile, ba chiar aud că vor veni la noi cei care mergeau la biserica schismatică de la Breţcu. Cu parohii din satele învecinate am foarte multe supărări, fiindcă mă întreabă, în multe probleme, ca pe un arhidiacon, iar eu nu îndrăznesc să mă amestec. Dat fiind că în eparhia

[1] Traducerea scrisorii precedente adresată de P. Maior episcopului I. Bob.

Apaſaia nu sînt decît cinci biserici de-ale noastre, ar fi o treabă bună să se împreune cu a Gurghiului, în primul rînd fiindcă parohii doresc foarte mult aceasta, pentru nu mica lor înlesnire. În rest, cu deosebit respect rămîn al

cucernicii-voastre prearespectate preaplecată slugă,

PETRU MAIOR,
Paroh de Maghiar-Reghin

Maghiar-Reghin, 4 august 1785

P.S. În prima zi, în care am venit aici, am avut norocul să botez un copil din flori; cu un astfel de botez am început să-mi îndeplinesc slujba de paroh. Frate, să încerci să-mi vină înainte de ziua de tîrg scrisori din partea ilustrității-sale asupra luării funcției de arhidiacon, ca nu cumva cu ocazia tîrgului să unelteaſcă ceva *acela*. Frate, omu l-am trimes întîi, grăbește.

II

15 august 1785

Noi Ioan Bob din mila lui D-nezău prin Țara Ardealului și părțile ei împreunate, Vlădica Făgărașului i proci, voaă, preoților și mirenilor pravoslavnici, creștini de lege grecească care vă aflați lăcuitori în eparhiia Gurghiiului, pace și dar de la D-nezău, iar de la noi arhierească blagoslovenie.

Cugetînd noi pururea din datoriia chemării noastre spre chivernisirea aceștii cuvîntătoare turme a lui Hs. care nevredniciia noastră a o păstori ni-o-au încredințat, în ce chip spre mai bine și mai spre folosul sufletelor și întemeearea bisericilor o am paște și o am povățui, nu numai prin învățătura d-nezăiești scripturi

şi prin povăţuiri şi îndreptarea legilor, ţinerea şi plinirea poruncilor împărăteşti prin cei mai de aproape cuvioşi păstori şi povăţuitori.

Deci, fiind eparhiia noastră, a Gurghiiului şi a Abafăii, în vestita varmegie a Turzii preacucernicului protopop şi decan Daniil de la Cătina de o vreme încoace inşpectoreşte încredinţată, pentru depărtarea locului de un povăţuitoriu mai de-aproape ca acela mai lipsită, ca nu cumva acele eparhii să pătimească ceva păgubire sufletească şi pentru ca poruncile împărăteşti şi arhiereşti mai curînd şi mai cu bun folos spre uşurarea noastră şi a clerului să isprăvească, îndreptîndu-ne ochii minţii noastre spre cucernicul şi cu deplină învăţătură dăruit fiul nostru Petru Maer, întîi l-am rînduit paroh în Reghin, iară acum uitîndu-ne că şi cu aşezămîntul parohiii să află tocma întru-acea eparhie, ba şi Cinstita Tablă la care toţi instanşii noştri în lucrurile şi nevoile sale cele vremelnice aleargă după milostiva orînduială împărătească fiind tocma acolea în Reghin aşăzată, unde de un îndreptătoriu ca acesta bieţii preoţi au mare lipsă pururea, iară despre altă parte fiind noi despre vredniciia, hărniciia şi strădaniia numitului Petru deplin încredinţaţi, cum şi noao şi preoţilor aceii eparhii de mare ajutoriu şi uşurare a fi, am socotit a-l rîndui, a-l face, a-l numi şi a-l vesti protopop desăvîrşit întru acè eparhie, precum îl şi rînduim şi numim şi vestim protopop desăvîrşit eparhiii Gurdiiului, iar al Abafăii inşpector.

Poruncim drept aceia tuturor celor noao încredinţaţi şi canonicește supuşi, iar pe ceialalţi după vrednicie îi cercăm cum pre acest mai sus-numitu protopop Petru Maer să-l cunoască, să-l primească şi să-l aibă, precum iaste de la noi legiuit protopop şi rînduit, dîndu-i toată vrednica ascultare şi protopopeasca cinste (căriia şi obişnuita inştălaţie în vremea sa a i să face, vom rîndui). Iară care ar îndrăzni a aceştii orînduieli a noastre peste

nădejdea noastră a să împotrivi, să ştie că după sfintele canoane greu să va canoni.

Mai pre urmă poruncim ca acest patenş al nostru din sat în sat, în toată eparhiia Gurdiiului şi a Abafăii să se poarte pe la preoţi şi să să vestească, iscălindu-şi numele fieştecare preot cumcă l-au văzut, l-au cetit şi l-au primit după cuviinţă şi aşa apoi să-l ducă şi să-l dea în mîna numitului protopop.

[IOAN BOB]
Dat în Blaj, 15 august 1785

Protocollum Exhibitorum pro anno 1785 — Arhivele Statului, Blaj, fondul „Mitropolia greco-catolică".

III

Preailustre şi preareverende domnule episcop![1]
Domnule preaplăcut stăpîn al meu!

Credinţa deosebită şi speranţa pe care încă de multă vreme eu mi-o formasem despre bunătate, afecţiunea şi favoarea ilustrităţii-voastre faţă de mine şi pe care continuam să o nutresc, deşi unii cu tot felul de clevetiri se străduiau s-o distrugă şi s-o şteargă din mintea mea, iată că ilustritatea-voastră acum nu numai mi-a confirmat-o, ci chiar mi-a sporit-o cu mult şi a îmbogăţit-o în momentul în care, dincolo de orice merit al meu, ba fiind eu cu totul neputincios să susţin o atît de mare povară de graţie, m-a împodobit nu numai cu cinstea şi cu puterea peste arhidiaconatul Gurghiului, ci chiar şi cu inspectoratul Abafăii. Pentru care nu mică binefacere aduc mulţumirile mele preaplecate ilustrităţii-voastre şi am să le aduc cît voi trăi. Ştiu bine că obligaţia mea specială este să înalţ veşnice rugăciuni de pe altar pentru o viaţă îndelungată şi nevătămată a ilus-

[1] Traducerea românească a scrisorii de mulţumire adresată în latineşte de P. Maior lui I. Bob.

tritățiii-voastre și pentru deplina fericire; și, sprijinit de grația atotputernicului Dumnezeu, să lucrez în via Domnului, încît să fiu în sprijinul, nu spre supărarea ilustrității-voastre. O bună prevestire a acestui lucru cred că a fost liniștea deosebită și înțelegerea tuturor sufletelor în care s-a desfășurat prezentarea mea la numita funcție. Căci, după ce m-am îngrijit ca circulara ilustrității-voastre din 15 august a.c., să fie purtată din sat în sat, la preoții ambelor eparhii, și a Gurghiului și a Abafăii, și toți au iscălit-o individual, ba chiar au îmbrățișat-o cu cea mai adîncă plecăciune, prezentîndu-se scrisorile de confirmare din partea Înaltei Table, s-a adunat un sinod al parohilor din ambele eparhii, nu în Maghiar-Reghin, din diferite neajunsuri, ci în Oroșfalău, la 20 ale lunii și anului curent, în care am fost prezenți circa 46 din ordinul preoțesc. Citindu-se apoi în auzul tuturor milostiva însărcinare a ilustrității-voastre preareverenzilor domni, arhidiaconii Ion Kallyani de Sîn-Mărtin și Dimitrie Caian de Mureș Oșorhei, scrisă asupra prezentării mele, am fost numit arhidiacon al Gurghiului și inspector al Abafăii, fără nici o opoziție, ba chiar toți în unanimitate aducînd mulțumiri ilustrității-voastre, și după ce am luat un prînz sărac, în dragoste frățească, pe care-l pregătisem din sărăcia mea, toți s-au întors la parohiile lor. Însă la toate acestea a absentat reverendisimul domn arhidiaconul Daniel, pe de o parte din pricina sănătății sale șubrede, iar pe de alta din pricina treburilor familiale, cu toate că fusese invitat omenește de mine. În timp ce mă încredințez, cu toată umilința, grației și protecției de care am avut parte de la ilustritatea-voastră, și sărut sfintele mîini episcopale, continui să rămîn pînă la moarte, cu cel mai adînc respect,

al ilustrității-voastre preaplecata slugă,

PETRU MAIOR

Maghiar-Reghin, 22 septemvrie 1785

IV

Preailustre și preareverende episcop![1]
Domnule, preaplăcut stăpîn al meu!
În aceste eparhii, anume a Gurghiului și Abafăii, pe lîngă altele, am descoperit multe nereguli în problema căsătoriei. Unii țin vere primare, alții nepoate de vară primară, alții, doi frați, două surori, alții, surori de botez, alții au două soții în viață, altele, cîte doi bărbați. Totuși, nu am îndrăznit pînă acum să iau nici o măsură fără știrea ilustrității-voastre. Așa că mă rog cu multă umilință de ilustritatea-voastră să binevoiască să-mi dea porunca care i se va fi părut potrivită cu situația. Cu cel mai profund respect rămîn

al ilustrității-voastre cea mai plecată slugă.

PETRU MAIOR
arhidiacon al Gurghiului și inspector al Abafăii

Maghiar-Reghin, 29 decembrie 1785

V

Preailustre și preareverende domnule episcop![2]
Domnule, preaplăcut mie stăpîne!
Pentru împlinirea plăcutei însărcinări din partea ilustrității-voastre, trimisă mie în 26 ianuarie a.c., ca urmare a ordonanței regești guberniale, cu acea poruncă, să înregistrez sufletele romano-catolice, reformate, luterane, neunite și unitare și bisericile existente, pe sate, în districtul meu arhidiaconal, fără zăbavă m-am apucat de această treabă. Însă, după ce am parcurs cîteva sate și am înregistrat sufletele sus-numitelor religii, am fost tîrît la ilustra cancelarie, din mijlocul lucrului, de către preailustrul domnul conte Ladislau Bethlen, vice-

[1,2] P. Maior către I. Bob, traducere din originalul latinesc.

comitele ordinar al ilustrului comitat de Turda, prin mijlocirea respectatului domn, superintendentul prefect al districtului Turda, la care, după ce m-am prezentat cu cuvenitul respect, de față cu numeroși funcționari și cu mulți alții, chiar și țărani, am fost mustrat cu asprime de sus-numitul domn viceco mite ordinar, fiindcă, împins de însărcinarea ilustrității-voastre, îndrăznisem să mă apuc de sus-numitul recensămînt. Apoi, însoțindu-mă un gardian, la fel ca pe un răufăcător, prin mijlocul tîrgului, și ca și cînd aș fi unelt it nu știu ce împotriva statului, am fost constrîns să depun la ilustrul oficiolat atît însărcinarea ilustrității-voastre și instrucțiunea, cît și fragmentele recensămîntului săvîrșit, pe care mai sus-pomenitul domn, vicecomitele ordinar reținîndu-le în același loc, iarăși începu să-mi reproșeze, și mi-a interzis cu severitate și amenințător să nu mai îndrăznesc niciodată, pe viitor, să dau ascultare unor însărcinări asemănătoare ale ilustrității-voastre. Din care întîmplare, acum s-a împrăștiat zvonul că eu nu am intenționat nimic altceva, prin sus-pomenitul recensămînt, decît să reînviez acea periculeasă revoltă pentru patrie a lui Horia, și de aceea își aruncă privirile spre mine ca spre un șef de hoți, încît niciodată nu pot să pășesc în public fără să roșesc. Din această pricină mă rog cu prea mare umilință de ilustritatea-voastră să binevoiască să anunțe acest caz la preaînaltul guberniu regal și să-mi obțină de acolo posibilitatea de a-mi continua atît recensămîntul prezent, cît și îndeplinirea viitoarelor misiuni ale ilustrității-voastre și totodată restituirea instrucțiunii și a lucrărilor recensămîntului efectuat. Plin de neliniște, doresc să mor în cel mai adînc respect al ilustrității-voastre preasupusă slugă,

PETRU MAIOR
arhidiacon al Gurghiului

Maghiar-Reghin, 18 februarie 1788

Măriia-ta! Într-adevăr, totdeauna a fost lucrul cel mai rău să fie cineva necugetat, însă un suflet prea îngăduitor și supus ar fi pe bun drept de lăudat dacă am trăi între niște oameni care iubesc și sînt plini de dragoste pentru egalitate și dreptate; dar acum acea frumoasă virtute se schimbă în primejdie. De bună seamă, aceasta se intenționează ca cu vreme și la un comissarăș, care-i mai becisnic, să te facă obiială și să te silești a-l deprecălui, Măriia-ta! Și dacă aceasta se întîmplă pe verde, ce se întîmplă pe uscat? Nu e așa că dacă a căzut cedrul, țipă stejarul? Așa că trebuie să ne pregătim sufletește și să avem grijă atentă de cler; căci cine a dat episcopatul va da la sfîrșit chiar și grația. Niște oameni lipsiți de judecată nu se îmblînzesc cu virtutea umilinții și cu ascultarea, ci se înfumurează și se străduiesc să ne aducă în primejdia cea mai mare. Își dau cea mai mare silință să denigreze clerul nostru și națiunea noastră în fața ilustrisimei majestăți, ca să nu putem obține nimic din cele ce s-au auzit și să pierdem chiar și cele pe care le avem. Poate că chiar și acel recensămînt ne-a fost în mod deliberat încredințat fără știința oficiolatelor, ca, bineînțeles, să li se dea ocazia să critice acțiunile principatului, să inventeze minciuni și născociri. Așadar, trebuie să se arate în ce chip clerul este maltratat, ca nu cumva, urechile împăratului fiind astupate de punctele de vedere ale dușmanilor, noi să pierim pe tăcute. Sînt suficiente cazuri care trebuie adunate de arhidiaconi și supuse majestății prin ilustritatea-voastră. Dacă am fi atacați numai în ceea ce privește religia, poate că biserica ar trebui să se încredințeze capului, lui Christos, și noi am fi scutiți de sarcini private, însă sîntem atacați ca valahi, așa că trebuie să recurgem la instanța următoare, adică la ilustra majestate, căci *cum Jove, manum move!*

VI

Illustrisime şi reverendisime domnule episcop!
Domnule, patroane mie preaplăcut!

Cînd am fost chemat la ilustra cancelarie, în legătură cu parohul de la Abafaia, ilustrisimul domn conte Ladislau Bethlen, vicecomite ordinar, mi-a imputat recensămîntul recent, după cum vă aminteam în raportul cazului extraordinar al parohului din Abafaia. Fiind de puţină vreme absent preailustrul domn vicecomitele ordinar, un al doilea vicecomite, preailustrul domn contele Ladislau Toldalagi, îmi dăduse de înţeles, mie, chemat la ilustra cancelarie, că a sosit porunca de la înaltul guberniu regal, la sesizarea cancelarici, că pot continua recensămîntul început; eu am răspuns că nu îndrăznesc să merg în sate mai înainte de a se domoli acel zvon care se împrăştiase împotriva mea cu ocazia recensămîntului şi că să se facă cunoscut că nu din capul meu, nici ca să aţiţ la revoltă împotriva naţiunei ungare începusem acel recensămînt. De altfel, uşor s-ar putea întîmpla ca, insistînd la cîţiva recalcitranţi, să fiu ucis, dar nu era loc pentru rugăminţi. Aşadar, acum am răspuns preailustrului domn vicecomitele, justificîndu-mă că n-am greşit nimic în acel recensămînt: „a greşit, răspunse comitele, episcopul vostru, care v-a încredinţat aceasta". „Episcopul, zic eu, nu a greşit, căci a avut însărcinare în acest sens de la preaînaltul guberniu regal"; „Nu a avut, zice, decît să fie înregistrate de voi sufletele unite, nu însă ale restului confesiunilor"; „Sufletele unite, zic, le-am înregistrat anul trecut, cu ocazia restrîngerii parohiilor, unindu-ne forţele cu delegaţii laici, desemnaţi de către ilustrele cancelarii". „Aşadar, zice, sufletele celorlalte confesiuni nu le veţi înregistra, nici nu veţi continua recensămîntul început, aşa să scrii episcopului că ţi-am poruncit eu". De altfel, episcopul vostru va sosi aici, în scurt timp, căci eu am

cerut ca, deoarece el a greşit în această chestiune încredinţîndu-vă vouă un astfel de recensămînt, să vină aicî în persoană". Atunci eu, auzind acestea, m-am felicitat că m-am temut să continui menţionatul recensămînt, la declaraţia preailustrului domn conte Ladislau Toldalagi. Căci, chiar dacă aş fi scăpat de pericol din sate, cu siguranţă din nou aş fi scăpat cu ajutorul gărzii, aşa cum de curînd am avut gardă prin prevederea prealiustrului domn conte Ladislau Bethlen; aşa sîntem trataţi preoţii, ca nişte vinovaţi de pedeapsă cu moartea la cea mai uşoară, ba chiar la o umbră de bănuială. De aceea raportez cu toată umilinţa acestea ilustrităţii-voastre, ca nu cumva întîrzierea acestui recensămînt să-mi fie imputată ca o delăsare a mea. Rămîn în cea mai adîncă grijă a respectului

ilustrităţii-voastre preaascultătoare slugă,

PETRU MAIOR,
arhidiacon al Gurghiului
Maghiar-Reghin, 13 aprilie 1788

VII

Protopopu Maer de la Reghin scrie:

Purcar Lica din Petelea cu Turbure Oana, aşijderea din Petelea, să află a fi neam întru a cincea spiţă de sînge, pentru că Oana iaste vară primară lui Ilie, tată lui Lichi. Deci, avînd despre o parte iosag dărăbănesc, care nu ar voi să apuce la mînă străină prin căsătorie, despre altă parte dragoste nedesbărată stăpînind întră dînşii, cît mai gata sînt dă pornirea lor cea tinerească a ispiti orice lucru îndrăzneţ decît a să înstrăina de laolaltă, abea şi la atăta putîndu-să prin dojană pleca, ca să aştepte de la exţelenţiia-ta blagoslovenie, cu ferbinţeală să roagă exţelenţiii-tale ca părinţăşte să te milostiveşti a-i blagoslovi să să poată lua laolaltă.

[PETRU MAIOR]

Rezoluție:

Purcariu Lica cu Turbure Oana, amîndoi din Petelea, să blagoslovesc a să lua laolaltă și a să cununa prin preotul locului fiind întru a cincea spiță de sînge.

Protocollum Episcopale, 1803, nr. 421 din 22 septembrie, Arhivele Statului, Blaj, fondul „Mitropolia greco-catolică".

VIII

Excelenția-ta prealuminate d-mne arhiepiscope, d-ne mie milostiv stăpîn![1]

La milostiva excelenții-tale poruncă cea din 15 a curgătoarei luni, supt numărul 127, cu acel sfîrșit mie părînțească trimisă ca în treaba mănăstirii cei din hotarul Hudacului, carea voiaște măriia-sa baronul Bornemisa Leopold să se steargă și domnul viteșpan Giarfaș Jojef pre aceaia către crăiescul gubernium a arătat părerea sa, să-mi dau reflexiile mele, cu fiiască plecăciune sau umilință răspund: măcar că ce pricini să pun înainte asupra sălbătăciei locului unde să află mănăstirea aceasta, totuși, mai toți preoții de prin prejururile acestea în locul acela au învățat; și sînt oameni de omenie și folositori obștiei; nici preaînaltul decretum din 22 februarie a. 1785, supt n-rul 2.060 ieșit, cu carele s-au întărit a fi statornică mănăstirea aceaia, au socotit a fi nepotrivit locul acela spre învățătura pruncilor.

Cu mult mai puțin iaste vrednică mănăstirea aceaia a să șterge, căci o dată Vasilie cel Mare cu următorii săi tălhari s-au abătut acolo; ci mai vîrtos alte căsi care le-au prădat tălharii aceia sînt vrednice de milă; așea și mănăstirea noastră, pentru că la un prînz s-au

[1] P. Maior în românește către I. Bob.

abătut tălharii şi au răpit a lăcuitorilor mănăstirii toate, nu iaste vrednică de pedeapsă.

Cu toate acestea, preanţăleaptă iaste opiniia domnului viţeşpan ca şcoala de la mănăstire să să strămute la oraş, în Gurghiu, unde şi mai lesne să pot aduna pruncii şi mai bine să pot procopsi. Numai cît măria-sa baronul Bornemisa Leopold locul dinlăuntru cantoresc în Gurghiu, carele înainte de vro cîţiva ani l-a luat curtea şi l-a dat la un ţigan, să-l întoarcă înapoi, spre a să rădica acolo casă de şcoală şi de lăcuinţă dascălului.

După aceaia, pentru acel mare şi larg foarte loc, carele iaste al mănăstirii să dea lăudatul baron pe sama dascalului în hotarul Gurghiului loc de arat şi de fînaţ din cel domnesc cît va fi de lipsă. Că cu cantoriia puţin să va putea ajuta dascălul acolo, şi de la pruncii pe care îi va învăţa, fiind oamenii săraci pe aici, nemica nu va căpăta. Aşijderea pădurea de lemne de foc, măcar că la locul pe sama şcoalei şi a dascălului, precum şi pentru garduri, să fie slobod, şi vro vită slobodă de va avea dascălul, fără clacă să să pască cu alte vite ale altora în pădurea cea domnească. Iară în cîtu-i pentru rădicarea căsii cea de şcoală, aceaia să să facă aşea, cît şi dascălul să poată lăcui într-însa. Şi fiindcă despre o parte la mănăstire afară de pomet sînt vro cîteva căsi osebite ale mănăstirii, dintre carii, a uniia în care lăcuia preotul, din porunca baronului i s-a stricat vîrful an, ca să să pustiiască de-acolo preotul, de altă parte, anţărţ, un dărab de loc de iarbă a mănăstirei, carele s-a fost vîndut cu 16 vonaşi la alţii, l-au cosit baronul cu acea chiară făgăduinţă că însuşi va da preţul acela, şi aceaiaş iarbă şi an o au cosit baronul. De unde mănăstirea are la baronul 32 vonaşi. Pentru aceaia poate baronul nu numai lemne să dea, ci şi cu cheltuiala sa să facă zisa casă de şcoală.

În cîtu-i pentru beserica de la mănăstire, să să treacă la Ibăneşti, iarăşi preanţeleaptă iaste opiniia domnului vităşpan; numai să îngădue măriia-sa baronul înlontru, în sat, loc cuviincios, unde să să pună beserica şi să să milostivească cu oamenii săi a o trece, după ce cu bună socoteală, fără vătămarea materialurilor, o va buntuzui, că românii de bunăvoie nu cred eu că să vor putea pleca să buntuzuiască beserica aceaia. Însă, alţii de o vor buntuzui, încă să fie luători de samă ca să nu să facă batjocură. Cu adîncă evlavie rămînînd

a exţelenţiei-tale preaumilit slugă,

protopop PETRU MAIOR al Gurghiiului

Sas-Reghin, 23 martie 1806

Arhivele Statului, Blaj, fondul „Mitropolia grecocatolică".

IX

Frate![1]

În ce stat se află şcoala noastră cea din Gurghiu, carea cu schimbul mănăstirii cei de la Hodac o am căpătat, vei vedea din cele ce am scris la excelenţiia-sa domnul vlădica.

Domnul vîţişpan, precum vei citi în cartea domnieisale, se arată că vrea mai cu asprime să pornească asupra baronului. Ci supţire nădejde iaste să se facă pentru noi de ruşine cu baronul, de nu-l va sili şi pre domniia-sa asprime de la gubernium coborîtă. Şi baronul iaste de o fire cît, de nu va veni mai de sus nouă asprime, nu se va mişca. După toate ispitele cu care m-am nevoit în lucrul acesta toată vara, aflu de lipsă să scrieţi la gubernie ca să silească pe baron spre împlinirea con-

[1] P. Maior, în românește, către un corespondent de la curtea episcopală a lui I. Bob.

tractului. Aud din proşti cumcă baronul nu e îndestulat cu schimbul făcut, pentru că cu lucrători mulţi au luat puţin folos, după firea locului, din moşiia mănăstirii întru acest an. Ba s-au şi spăimîntat că nefiind baronu acasă, domnul inşpector fiind de lege reformat, au băgat ciurzile domneşti pe locul mănăstirii şi în zioa dintîi au crepat acolo pe loc cîteva capete de vite care erau mai scumpe şi mai iubite, şi crepînd şi o vacă a văcariului, tare spăimîntat au alergat la curte de au spus întîmplarea şi cumcă toată marha va peri acolo. Şi îndată au poroncit domnul inşpector de au scos ciurzile domneşti de-acolo şi a făcut înştiinţare la baronul, carele n-a adaos a poronci să mai bage ciurzile acolo.

Deci, de s-ar întîmpla să se lapede baronul de schimb, nicedecum să nu îngăduiţi, că acum am căpătat binişor pentru mănăstire. Dară, de vom mai primi, schimbîndu-să stările-împrejur, o vom pierde pe nimica.

Mă rog, scrieţi la gubernium pentru ca nu cumva plinindu-să anul cu niscari cîrcofele să cîrcăiască de prescripţie. Rămînînd

al tău preaumilit,

PETRU MAIOR

Sas-Reghin, 4 ian. 1808

Aici au venit poroncă să direagă grajdurile cele cătăneşti şi spun că dinsus au să vină cătane. Ne temem ca nu cumva împăratul cu schimb să sloboadă Ardealul airea cu cealaltă parte pînă la Tisa. Se aude că din Ţara Românească, Moldova şi locul pe Dunăre în jos pînă la mare să se facă *Regnu Daciae* şi crai să fie Constantin, fratele ţarului Alexandru.

Arhivele Statului, Blaj, fondul „Mitropolia grecocatolică".

X

Ilustre, foarte mult reverende, prietene, preailustre şi preareverende domnule episcope, prearespectat nouă![1]

Se dă spre înştiinţare demnităţii-voastre mai jos intitulate, spre a-l anunţa pe suplicant, că preasacra sa majestate a binevoit să-l numească cu clemenţă pe Petru Maior, parohul greco-catolic de la Reghinul-Săsesc din Transilvania, la propunerea consiliului acesta locotenenţial regal, ca cenzor şi corector valah pe lîngă tipografia Universităţii regale din Pesta. Dat de la consiliul regal locotenenţial ungar, în Buda, în ziua de 27 septembrie, în celebratul an 1808.

Gata de slujba sus-intitulatei demnităţi a voastre, foarte gata,

baronul IOAN MEDNYANSCKJ, cu propria mînă,
ŞTEFAN GECZY, cu propria mînă.

Ilustrului, foarte mult reverendului, preailustrului şi preareverendului domnului Samuel Vulcan, episcopul de Oradea-Mare al catolicilor de rit grecesc, prietenului, nouă prea respectatului.
Către Oradea-Mare de la oficiolat.

XI

Preaexcelente şi preailustre domnule episcop şi consilier intim de stat,

Domnule, preaplăcut mie![2]

Preasacra sa majestate, ca urmare a poruncii plăcut-binevoitoare anexate de faţă, în copie, a binevoit să-l numească cu clemenţă pe Petru Maior, paroh în dieceza excelenţei-voastre din Reghinul Săsesc, censor şi corector valah pe lîngă tipografia Universităţii regale din Pesta; aşadar, cu toată umilinţa, rog pe excelenţa-

[1] Înştiinţare a lui S. Vulcan asupra numirii lui P. Maior cenzor şi corector la Buda.
[2] S. Vulcan către I. Bob.

voastră să binevoiască să-l sfătuiască pe acesta cu bunăvoință și totodată să-l îndemne să se grăbească să pornească la Buda cît mai repede să-și ia în primire censoratul încredințat lui cu clemență.

În rest, bazîndu-mă pe sentimentele paterne, cu toată grija respectului, rămîn mai departe

al excelenței-voastre preaumil și preadevotat servitor,

SAMUEL VULCAN
Episcop de Oradea-Mare al catolicilor de rit grec.

Pojon, 29 octombrie 1808

XII

[TESTAMENT][1]

În numele preasfintei și nedespărțitei Treimi, a Tatălui, a Fiului și a Sfîntului Duh!

Băgînd seama la nestatornicia vieții omenești și la sănătatea mea șubredă, cît timp sînt cu mintea întreagă, întocmesc, precum urmează, la rînd, prezenta dispoziție testamentară cu ultima mea hotărîre asupra bunurilor pe care le posed:

1. Ceea ce mi s-a insuflat în cuget prin rugăciunile credincioșilor lui Cristos și prin mijlocirea sfinților păzitori, sub apărarea nemărginitei milostiviri de la sînul lui Dumnezeu, cu umilință.

2. Constitui moștenitor universal al tuturor bunurilor mele pe nepotul meu Ioan Maior, fiul legitim al fratelui meu bun, Mihail Maior de Diciosînmartin, în viață, asesor al vestitului comitat Turda și totodată comisar

[1] Fragmente în traducere din testamentul lui P. Maior redactat în latinește.

referent al aceluiaşi vestit comitat în cercul superior al Bogatei.

3. Cărţile din biblioteca mea, care, o parte, sînt la mine, o parte la Ana Pop, văduva rămasă după susnumitul meu frate Mihail Maior de Diciosînmartin, în satul Căpuşul-de-Cîmpie al vestitului comitat Turda, cercul superior. Şi anume: cărţile rămase la sus-numitul meu frate Mihail Maior cu ocazia plecării mele, în anul 1809, la Buda, în postul de revizor regesc al cărţilor valahice greco-catolice; cărţile din biblioteca mea cu conţinut ecleziastic, istoric şi teologic şi care privesc în orice chip teologia şi dreptul canonic, toate le testez bisericii parohiale greco-catolice din Reghinul-Săsesc. Dar cărţile scolastice, de studii umanistice şi toate cele cu conţinut variat, profan, din aceeaşi bibliotecă, vor rămîne la moştenitorul meu universal susnumit, Ioan Maior, cu condiţiunea aceea, însă, că, dacă cineva din familia mea, fie rudenie de sînge, fie prin alianţă, ar avea nevoie de vreuna din acele cărţi, să i se pună la dispoziţie spre folosinţă contra revers, avînd drept toată familia mea să supravegheze acest lucru, ca nu cumva vreo carte să se rătăcească sau să piară în orice alt chip. Iar dacă s-ar întîmpla ca sus-numitul nepot, Ioan Maior, să moară înainte de a ajunge la majorat sau ar muri după aceea fără urmaşi pe linie bărbătească, toate aceste cărţi să se transporte la nepotul meu Petru Maior-junior de Diciosînmartin, fiul mai mare al fratelui meu Ioan Maior-senior de Diciosînmartin, paroh greco-catolic în Ulieş, din vestitul comitat al Clujului, sau, în vreo întîmplare neaşteptată, la moştenitorii sus-numitului meu nepot Petru Maior-junior de Diciosînmartin, însă condiţiile mai sus-menţionate să se respecte întotdeauna cu sfinţenie.

4. *Vechea şi noua învăţătură a bisericii* de Ludovic Tomassino, în 3 tomuri in-folio, care se găseşte între cărţile mele teologice, o testez seminarului de la Blaj al clerului greco-catolic, din dieceza Făgăraşului. Sînt însă unele cărţi eretice de mare volum între sus-numitele cărţi ale bibliotecii mele; acelea ar fi bine a se preda venerabilei mănăstiri a Ordinului „Sf. Vasile cel Mare" din Blaj şi să se ţină acolo sub cheie.

5. *Biblia sacră valahică şi Evangheliarul* le testez tipografiei regeşti a Universităţii pestane pentru uzul celor ce-mi vor urma în revizorat; *Codul de drept canonic românesc*, pe limba populară *Pravila*, volumul I in-folio, a fost a lui Ioan Pop, paroh greco-catolic în Şerbeni, vestitul comitat Turda, cercul superior. Aceasta însă să se restituie fiului defunctului posesor, Grigore Pop, paroh şi vicearhidiacon greco-catolic în Milaşul-Mare; *Lexiconul italo-latin şi latino-italian*, tipărit în quarto, 2 tomuri, la Torino, pe care le-am găsit aici, sînt de părere că trebuie duse la seminarul din Blaj; *Calepinus*, volum in-folio, de asemenea un tom de *Istorie* in-octavo, compus în limba sîrbească de Raichici, care au fost ale juristului Ioan Teodorovici, cît timp a trăit acela, se pare că e drept să fie duse la şcoala românească a preparanzilor din Aradul-Vechi.

Se află, apoi, la mine o *Gramatică italiană*, un volum în 12°; aceasta este a reverendissimului domn Nicolae Erdely, preot al diecezei greco-catolice de Oradea-Mare; să se restituie aceluiaşi; de asemenea, o *Dizertaţie despre aceea ca neuniţii să nu aibă scaune episcopale;* aceasta este a preailustrului domn Nicolae Petrovici, perceptor al casei fundaţionale a neuniţilor; de asemenea, o carte oarecare de *Iorgovici:* aceasta aparţine lui *Gregoriu Montan*, învăţător la Şcoala românească din Pesta; să se restituie posesorilor. Mai e de restituit o *Sintaxă* oarecare a foarte ilustrului domn Iosif Nagy, controlor financiar în Buda.

Fratelui meu Ioan Maior-senior de Diciosînmartin i-am împrumutat 300 (adică trei sute) florini imperiali, în bilete de bancă vechi; aceşti bani, prin puterea prezentului act, i-i iert în veci; şi chiar la fratele meu Mihai de Diciosînmartin mai des pomenit, dacă ceva, din preţul unui cal, pe care i l-am vîndut, a rămas neplătit, de asemenea îl iert (de acea datorie).

6. Am 12 perechi de mînere de argint de aplicat la cuţite şi la furculiţele cu trei colţi; de asemenea, 12 linguri de masă de argint, cu una care-i pentru supă şi două care-s pentru mîncare groasă şi de asemenea 12 linguriţe de cafea. Dintre acestea 6 perechi de mînere de cuţite şi furculiţe şi 6 linguri împreună cu cea pentru supă, cele 6 de cafea şi una pentru mîncare groasă, le testez fiicei mai mari a sus-numitului meu frate Mihail Maior de Diciosînmartin. Celelalte 6 perechi de mînere — din cele înşirate mai sus — şi de asemenea lingurile de masă şi de cafea sînt a se da cîte una: fratelui meu Ioan Maior din Ulieş, fiului defunctului meu frate Dumitru de Diciosînmartin, lui Grigore Maior, fiul defunctului meu frate George, apoi fiilor defunctului meu frate Teodor, surorei mele Ana, soţia lui Kömiveş, şi, în sfîrşit, fiicei mai mici a fratelui meu Mihai Maior.

7. Casa mea, cumpărată în libera cetate regească a Tg.-Mureşului din vestitul Scaun secuienesc al Mureşului, sus-numitul moştenitor universal o va stăpîni cu acea condiţie ca să n-o pună niciodată amanet. În cazul cînd acesta ar muri fără moştenitori de parte bărbătească, dreptul acestuia să treacă asupra sus-menţionatului meu nepot Petru Maior, sau, dacă întîmplarea aşa ar aduce cu sine, la moştenitorii lui (să treacă); însă în condiţiunile arătate mai sus, împreună cu transmiterea efectivă a actelor de cumpărare.

8. Bunda cea nouă pe care o am, împreună cu perechea ei de agrafe de argint, în greutate de aproximativ 6 uncii, le las moştenire administratorului referendului

domn George Feier, paroh și arhidiacon greco-catolic din Sibiu în Transilvania. Brîul roșu de mătase îl las moștenire preareverendului domn Anton Tumara, arhidiacon și revizor regal al cărților la Buda. Căputul meu puțin uzat, împreună cu o manta, mai bună, și cu pălăria le las moștenire domnului Ioan, de origine din districtul Chiuarului, în prezent jurat în Pesta. De asemenea, toate cizmele mele, fie mai bune, fie mai rele, și greaca mea bisericească de mătase, împreună cu reverenda mea de mătase le las moștenire surorei mele de sînge, Ana Maior, soția lui Simion Kömives din orașul privilegiat Sas-Reghin, al vestitului comitat Turda, în Transilvania.

9. În afară de sus-pomenitele linguri de argint, mai am încă 4 linguri de argint de masă; dintre acestea; două le las moștenire doamnei soții a domnului Emeric Pop, magistrat la Înalta Cameră regală, iar două mai sus-pomenitei mele surori, Ana Maior. Iar domnului judecător, o pixidă de argint aurită pe dinăuntru, împreună cu 2 scaune de piele. Și mașina de gătit și o moară de măcinat cafea le las moștenire adineaori lăudatei doamne soții a domnului Emeric Pop, înaltul judecător regesc.

10. Am la mine în numerar 4.000 (adică patru mii) de florini-vonași și 700 (șapte sute) de florini imperiali, în monedă convențională și în special în de cîte doizeceri, exceptînd foarte puțini imperiali. Cu 3.000 (adică trei mii) de florini-vonași și cu cei 700 (adică 700 de florini convenționali) vreau să se facă o fundațiune în limita dobînzilor sumei amintite, în convictul catolic din libera regală cetate a Tg.-Mureșului pentru tinerii din linia bărbătească din familia mea care vor studia acolo. În lipsa acestora, și celor din linie femeiască; iar în lipsa și a acestora, pentru oricare fii de români din ilustrul comitat de Turda, de preferință nobili, fie ei greco-catolici, fie romano-catolici.

Dacă cineva dintre acești școlari interni, neamuri de ale mele, pe linie bărbătească, s-ar strădui spre studiile filozofice, să fie întreținut cu două burse de ale elevilor din Tg.-Mureș, în seminarul fiilor de nobili din Cluj, pentru ca — aici — îmbărbătat și crescut în principii nobile, să fie capabil a servi, în viitor, patria cu suflet și pricepere și să ducă mai departe slujba împărătească. Acestuia să-i revină sus-zisele două burse pînă cînd va absolvi Dreptul și după aceea, încă doi ani, dacă va vrea să facă practică avocațială la vreun tribunal. După cei doi ani, sus-numitele două burse se vor reîntoarce sau la Cluj, la convictul nobililor pentru creșterea fondului, sau la mai sus-lăudatul convict din Tg.-Mureș.

11. În anul 1812 am trimis spre difuzare cărți românești, tipărite pe spesele mele, ilustrului și reverendului domn Vasile Moga, episcop transilvănean al neuniților, la cerere, din această tipografie regală: 1) 700 (adică șapte sute) exemplare din *predicile* pentru dumineci și sărbători *(Prediche)* a 6 florini imperiali exemplarul în suma de 4.200 florini imperiali; 2) 300 (adică trei sute) de exemplare de vorbiri funebre *(Propovedanii)* împreună cu tot atîtea vorbiri despre educația copiilor *(Didahii)* pe hîrtie de scris a 2 florini imperiali și 30 creițari exemplarul fiecăreia din ambele lucrări în sumă de 750 florini imperiali; 3) detto pe hîrtie de tipar: 244 exemplare (adică două sute patruzeci și patru) cu 1 florin imperial și 30 creițari exemplarul, în total 336 de florini imperiali; suma totală: 5.316 (adică cinci mii trei sute șaisprezece) florini imperiali.

Trebuie notat în mod onest că sus-numitele cărți cu acel înțeles au fost predate mai sus-numitului domn episcop ca a unsprezecea parte din prețul tuturor cărților să-i revină lui. Din suma mai sus-arătată de 5.316 florini imperiali numitul domn episcop mi-a trimis mie efectiv 1.000 (adică una mie) florini imperiali,

restul sînt încă la ilustritatea-sa episcopală. E necesar să menționez și aceea că eu nu știu dacă sus-Menționatul domn episcop cu acea intenție a dispus să i se trimită aceste cărți ca să le vîndă în numele meu sau ca niște cărți deja cumpărate de el și deci ale lui.

Dacă cele ce au urmat le judecăm cum trebuie, după adevăr, atunci desigur trebuie să tragem concluzia că el le-a primit ca pe niște cărți cumpărate și deci proprii. Căci nu numai că a acceptat bucuros aceste cărți cînd le-am trimis la Sibiu și a achitat transportul, ci chiar le-a dat imediat pe toate la legat, fără ca despre acest lucru să-mi dea ceva de știre. Căci, dacă mi-ar fi dat de știre că el le-a primit ca să le vîndă în numele meu și că vrea să le dea la legat, m-aș fi opus categoric. Căci obiceiul acestei regale tipografii totdeauna a fost acela ca să nu se dea cărțile spre vînzare decît nelegate, pornind de la ideea că, dacă n-ar mai fi nici o speranță de a mai fi difuzate mai tîrziu, cele rămase să poată fi restituite tipografiei spre a le valorifica apoi ca hîrtie de împachetat; dar o dată legate, ele nu mai pot fi folosite la nimic. Din acest motiv, tipografia regală nu a primit înapoi niciodată cărți legate. Rămîne, deci, ca mai sus-titulatul domn episcop, de cumva nu ar fi vîndut toate cărțile despre care s-a vorbit mai sus, chiar pe acest considerent să ofere nu cărțile, ci banii cuveniți pentru cărți.

Testez 1/3 din prețul acestor cărți, care urmează să fie achitat de mai sus-titulatul domn episcop, Institutului săracilor din Sibiu, popular-Străjămînt; 1/3 Fondului preoților bătrîni și bolnavi din dieceza Făgărașului, și, în sfîrșit, 1/3 doresc să fie adăugată la Fundațiunea pe care am făcut-o pentru instruirea cîtorva tineri din familia mea.

12. La titulatul domn Anastasie Dera, nobil și comerciant în libera regească cetate Pesta, am depuse 220 (adică două sute douăzeci) exemplare legate din *Isto-*

ria pentru începutul românilor în Dachia, exemplarul a 6 florini imperiali vonași în sumă de 1.320. Detto în tipografie se păstrează fără coperți 165 (adică una sută șaizeci și cinci) exemplare a 5 florini imperiali exemplarul, în sumă de 815 (adică opt sute cincisprezece). Chiar și aceste două sume dispun să fie adăugate la Fundațiunea pentru familia mea, ca mărit fiind capitalul și aducînd dobîndă mărită, să se mărească și numărul studenților beneficiari.

13. Din sus-menționații 4.000 florini imperiali, 1.000 florini imperiali să-i primească în mînă preailustrul domn Emeric Pop, înalt judecător pestan, pe care îl constitui executor în ceea ce privește acele bunuri care trebuiesc împărțite și plătite în Buda; de asemenea, îl constitui tutor universal al moștenitorului cît timp va fi aici în Buda; din această mie de florini imperiali, 100 florini imperiali (adică una sută) să-și rezerve sieși; 100 florini imperiali să-i cheltuiască pentru înmormîntare; 80 florini imperiali (adică optzeci) să-i împartă mănăstirilor părinților preoți franciscani de la Buda și părinților serviți pentru tot atîtea liturghii care urmează a se săvîrși pentru odihna sufletului meu; 20 (adică douăzeci) să-i împartă administratorul săracilor care cerșesc la ușa bisericii cristinopolitane.

14. Sîrboaicei văduve, vecina care m-a slujit în fiecare zi, în boala aceasta, îi las patul cu toate ce se țin de el, afară de două cearceafuri de in; și totodată îi mai testez 20 florini imperiali vonași. Ceilalți bani din cei 1.000 florini imperiali vor rămîne la ilustrul domn judecător și tutore. Din aceștia să întrețină pe des-pomenitul meu nepot Ioan Maior pînă în septembrie; se va îngriji de haine și de celelalte pentru el. Apoi îl va trimite acasă în Transilvania, la Tg.-Mureș, prin comercianții de-acolo, împreună cu toate cărțile etc. cu lămurirea că este fiul fratelui meu Mihail Maior din Căpușul-de-Cîmpie, unde văduva acestuia locuiește și acum. Și

să achite aici aceloraşi negustori transportul împreună cu hrana de drum. Scaunul din camera de dormit, care serveşte pentru oamenii bolnavi, îl las moştenire reverendului domn Vasile Protici, presbiter greco-catolic ca unui bătrîn bolnav.

PETRU MAIOR, cu mîna sa

XIII

Preadistinse şi preailustre domnule episcop, domnule preaplăcut mie, prearespectat,[1]

La plăcuta însărcinare a preaînaltului principe, primat al regatului, arhiepiscopul meu, am expediat la Sibiu, la negustorul Hagi Constantin Popp, cărţile, atît cele legate, cît şi cele nelegate, care constituie averea dusului de pe lume, preaînaltului reverendului domnului Petru Maior, revizorul cărţilor româneşti de la Tipografia regală a Universităţii din Pesta, aşa cum le primisem din mîinile fiscului regal, la 8 mai al anului curent.

Acest balot, în greutate de 26 de centenari şi 92 de livre socotind drept chirie cîte 6 florini şi 45 de creiţari vonaşi pentru fiecare centenar, face 181 de florini şi 42 de creiţari vonaşi, cheltuieli de transport; în contul acesta pentru spesele necesare pe drum s-a numărat cărăuşului sibian Nicolae Imberuş suma de 120 florini valutali; aşa că, dacă va depune la domnul Hagi Constantin Popp încărcătura încredinţată, de 26 centenari şi de 92 de livre, va avea de ridicat 61 de florini şi 42 de creiţari (adică 61 fl. şi 42 cr.), care, adăugaţi la cei 120 de florini ridicaţi anticipat, dau suma menţionată mai sus, 181 de florini şi 42 de creiţari.

[1] F. Szoikovits către I. Bob.

Mai sînt şi alte cheltuieli legate de această expediere a cărţilor, care constau din 29 de florini vonaşi, aşa cum dovedeşte aci anexata specificare sub %, a negustorului din Pesta, domnul Iosif M. Deijack.

De acestea, ca şi despre celelalte cheltuieli făcute, care reprezintă starea pasivă a substanţei caduce, preaînaltul principe, primatul regatului, întors de la Viena şi uşurat cît de cît de sarcinile sale urgente, va da o mai amplă referinţă.

Cît despre manuscrisul din care partea întîi a *Istoriei neamului românesc* este tipărită şi a doua ar trebui să fie continuată, mă simt dator să comunic că eu, cu toată sîrguinţa, nu l-am găsit nicăieri, afară de cazul că poate unul din cele două manuscrise, pe care vi le trimit împreună cu celelalte cărţi, ar conţine numita *Istorie*. Dat fiind însă că Tipografia regală nu mai vrea să imprime sau să difuzeze, pe cheltuiala sa, nici o lucrare în limba românească, m-am îngrijit să vă trimit, tot cu ocazia acestei expedieri, partea întîi a *Istoriei neamului românesc* deja imprimată.

În timp ce supun aceasta excelenţei-voastre, cu toată umilinţa, pentru cunoaşterea exactă a situaţiei, bizuindu-mă pe marea bunăvoinţă şi protecţia excelenţei-voastre, rămîn pe mai departe preaplecată slugă,

FRANCISCUS SZOIKOVITS, paroh la Buda, vicearhidiacon al districtului Sfînta Ana.

Buda, 9 mai 1822

GLOSAR

Acar = măcar
Acatholici... = *nepravoslavnici*
Acăşuna = cauza
De aciia = apoi, aşa că (după lat. *inde)*
Acoloşi = *ibidem*
Adauge = spori
Adaugere = creştere, spor; adaus
Fiind adecă că = adică fiindcă
Adeverinţă = adevăr, realitate
Adămăna = ademeni
Adămănt = diamant
Adiafor (adj.) = indiferent
Adiamant = diamant
Adinc = prăpastie; largul mării (lat. *altum)*; taină, secret (lat. *secretum)*
Adinca = îndoi, curba
Adoi = repeta (calc: *poftori)*
Adoire sau poftorire = repetare
Aduc înainte = prezint (calc: lat. *produco, profero)*
Adynatia, adecă neputerea = neputinţă
Aepta = conjectura
Afemeiat = efeminat

Afurisanie = excomunicare
Afurisi = excomunica, anatemiza
Agarean = musulman
Agetiv = adjectiv
Agneț = pîine de împărtășanie
Agonisi = lucra (pămîntul); dobîndi
Agonisită = cîștig, profit
Agonisitoriu = muncitor de pămînt, agricultor
Agrăi = grăi
Airea = aiurea, în altă parte
Ajunge = obține
Alătura = compara
Alen; alean = ură ascunsă
Alerga = apela
Ales (adv.) = mai ales
Aliurea = v. *airea*
Alodial = boieresc
Alsăuire = proprietate, particularitate, atribut specific
Alt = altceva
De altă dată = a doua oară
Amănunțare = amenințare
Amănunța = amenința; avertiza
Amenințeala = promisiune (că va face), făgăduință
Amistui = mistui, distruge complet
A mînă; amînă = în mînă, la mînă
Amîna = zăbovi, întîrzia
Amù = acum
Anáthema = excomunicat (invar.)
Anghiră = ancoră
Animadversie = observație (lat. *animadversio*)
Anota = înota
Anularisi = anula
Anumi = denumi
Anumire = denumire
Anumit = denumit, intitulat

A órea; aorea = uneori
Apăsa = atîrna (la cîntar)
Apărare = scuză
Apelaţie = apel (în justiţie)
Apleca = alăpta; atribui (lat. *applicare);* (Dobitoace aplecătoare = animale care alăptează)
Apostolie = apostolat
Apriat; apriiat (adv.) = limpede
Apuseni (pl.) = catolici occidentali
Apus = umilit; pitic; decăzut
Arat = plug (calc, după lat. *aratrum)*
Arbănaş = albanez
Arătări (pl.) = monştri
Arătat = evident
Arătătoriu = indicativ; demonstrativ (gram.)
Se avea = fi (lat. *se habere)*
Arhiclăditoriu = arhitect
Arhieresc = episcopal
Arhiereu = episcop
Arhierie = episcopat
Arhipresviter = V. *Preposit*
Arhistratig = general şef
Arhiv = arhivă
Arienească = V. *Unitărăş*
Aristocraţie = formă de guvernămînt aristocratică
Armaş = soldat
Arnaut = albanez
Arome (pl.) = coloniale
Arunca = replica, obiecta, reproşa; izgoni
Aruncare = reproş
Asămălui = asemăna, compara
Asămăna = compara
Asămănare; asemănare = comparaţie
Ascultare = supunere, subordonare
Ascuns (subst.) = adînc

Ascunse (subst. pl.) = regiuni necunoscute în interiorul unei țări *(loca abdita, secreta)*

Ascuțit (subst.) = ascuțiș

Așilum = loc de refugiu inviolabil (lat. *asylum)*

Asiani (pl.) = răsăriteni ortodocși

Asprele (pl.) = asupriri

Assessor = ajutor, supleant

Astrucare = îngropăciune

Asupra (sta asupra) = împotrivi; insista

Asupra (pune asupra) = pune mîinile asupra capului (lat. *imponere)* (termen de cult)

Asupră (cu asupră) = peste măsură

Asuprele (pl.) = asupriri

Așezămîntul politicesc = constituția (civilă)

Atîrna = depinde

Atîrnat = dependent

Atîta (adv.) = tot atîta, deopotrivă

Autentic = autentificat

Autentica = autentifica

Autentie = autoritate. V. *avtentie*

Auzire = auz

Auzitoriu = auditor (lat. *auditor*)

Auritul timp = epoca de aur (lat. *aetas aurea)*

Avlie = curte (lat. *aulea)*

Avtentie = tărie, autoritate (gr. *avthentia)*

Banche (pl.) = bani de hîrtie, bancnote

Baro = baron

Basnă = basm, mit; născocire mincinoasă, invenție fabuloasă

Bașe (pl.) = pași

Bate = asedia

Batăr = măcar

Batjocurit = infamant

Băilui = a-și petrece vremea

Bănui = căi

Bărbăție = maturitate
Bătaci (pl.) = bătăuși
Bătrîn = de demult (din antichitate)
Bioasă = îmbelșugată, bogată
Bine (adv.) = foarte
Bine că = cu toate că, deși
Birșăgui = amenda
Birúi = stăpîni
Biruitori (pl.) = stăpînitori
Birfi = spune inepții, neadevăruri
Blăndețe; blîndețe (pl.) = farmec, seducție (lat. *blanditiae)*
Boată = bîtă
Bogoslóvie = învățătură (teologică)
Bold = instinct
Boltă = prăvălie
Bombăna = răsuna zgomotos
Bori; borî = a vomita
Bucată = aliment; fel de mîncare
Bucăți (pl.) = tomuri
Bucin = trompetă, nu *bucium*
Buecie = răsfățare, destrăbălare
Bulgui = bîlbîi
Bunătate = virtute; fertilitate; bun
Bunețe (pl.) = virtuți
Burueni = plante otrăvitoare
Butu (în butu) = în ciuda, împotriva voinței
Buti = năvăli, revărsa

Canáruri (pl.) = canale
Canoni = pedepsi
Canonicesc = legal, conform canoanelor
Canonizație = recunoaștere canonică (legală)
Cancelarius = cancelar
Cafè = cafea
Calvinie = calvinism
Cap.; capul (pl. *capete)* = capitol(ul)

Cap = căpetenie, şef; *cu capul* = în persoană

Carte = epistolă

Casă = cameră; familie

Casnic = membru de familie

Catártic = catarg

Catastih = registru, carnet

Catastiv = tabel

Catihétă = profesor de catehism

Catihetic = referitor la învăţătura catehismului

Causă; cauză = proces (lat. *causa)*

Căuta = privi

Cazanie = predică, învăţătură

Căce = de ce

Cădere = caz (lat. *casus)*

Cădinţă = dreptate; drept, privilegiu; *Cădinţă cetăţeană* = drept de cetăţenie (lat. *jus civitatis)*

Căire = căinţă

Călcîiu = finalul unui text (după lat.)

Cămară = cameră, încăpere; vistierie, fisc

Căpetenie = şefie, primat

Căpetenie (adj.) = capitală, principală

Căplan = capelan

Cărţălui (pl.) = cărticele

Căsaş = familist cu gospodărie

Căscioară = căsulie, alveolă în care se depozitează mierea

Căsi (pl.) = gospodării; familii

Căştiga = dobîndi; se îngriji (lat. *procurare, comparare)*

Căştigă = grijă

Căştigătoriu = profitor

Căşuna = cauza, produce

Căuta = trebui; a se căuta în = a se privi

Ce = ci; că; de ce

Celui = înşela, amăgi
Cerbice = gît; trufie
Cerca = căuta; cerceta, urmări
Cercare = cercetare, anchetă
Cerceta = proba, pune la încercare
Certa = admonesta, băga vină; pedepsi
Certare = ceartă (= pedeapsă)
Ceteră = vioară
Cetera = cîntare la vioară
Cetește (imp.) = citeşte (lat. *lege)*
Cetet = instruit
Chesariu = împărat
Chiar (adj., adv.) = clar
Chiiară = clară
Chiema (în îndoială a...) = a pune la îndoială (lat. *in dubium vocare)*
Chilav = schilod, mutilat
Chindisi = broda
Chindisitură = broderie
Chinic = cinic
Chit = balenă
Chivernisi = dirija, conduce
Chivernisitoriu = cîrmaci
Ciga-miga = nimicuri, fleacuri
Cimilitură bătească = interpretare, conjectură neserioasă
Cin = ordin (călugăresc)
Cinsti = oferi în dar, dărui
C. cler = cinstitul cler
Cirtă = clipită
Citi = cita
Ciuban = cioban
Ciufşag = batjocură, derîdere
Ciumaş = ciumat
Ciurdă = turmă de boi
Cîrti = critica
Cîştiga = v. *Căştiga*

Ctt = oricît; că; încît
Cttinel = încetinel
Cliric = membru al clerului; elev care se pregăteşte pentru cariera eclesiastică
Clirós = cler
Coantră (subst.) = opoziţie
Colúnă = coloană
Cociş = vizitiu
Cocoană = doamnă
Colésă = mămăligă
Colon = ţăran iobag
Colonicală = ţărănească (de iobag)
Comedie = bătaie de joc; piesă de teatru
Comediast = actor
Comendátor = comandant
Comişie = însărcinare cu o anchetă
Comîndare = comînd, cheltuieli de înmormîntare
Comoară = tezaur
Companie = societate
Conceni = nimici, extermina
Concenire = exterminare
Condurere = compasiune
Conscripţie = recensămînt
Consistoriu = organ suprem administrativ şi judecătoresc, pe lîngă un episcop, mitropolit
Se conteni = se abţine; împiedica
Contenit = împiedicat, respins; limitat
Contenire = interdicţie, abţinere
Conţepist; conţipistă; conţipişte (pl.) = funcţionar însărcinat cu redactarea corespondenţei (germ. *Konzipist*)
Conţept = concept (în corespondenţă), ciornă
Copia = mulţimea (lat. *copia*)
Cordiş = chiordiş, cu coada ochiului
Corlit = cufundat, tăvălit

Corman = cîrmă
Corn (a înălța cornul; a răsări coarne) = se îngîmfa, se trufi
Corună = coroană
Coșniță = stup
Coțcă = minge
Covăiat = încovăiat
Covîrșire = supraabundență
Covărșit = perfect
Crăncină (adj.) = neînduplecată
Creasta (rădica...) = se făli
Credinceri (pl.) = garanți, chezași
Credință = credit
Credințe priimite = rituri acceptate legal în vechiul principat transilvan (lat. *receptus*)
Crezătoriu (adj.) = credincios
Crezătorie = superstiție
Crimen = crimă (lat. *crimen*)
Critică = imparțialitate, spirit științific
Se cuceri = se supune, umili
Cucerie = supunere, devotament; umilință creștinească, cucernicie; respect
Cum = că (compl.)
Cumani = locuitorii vechiului oraș *Cumae*
Cumcă = că (compl.)
Cumpăni = compara
Cumpănare = comparație
Cumpene (pl.) = cîntar
Cumpăt = proporție; măsură, echilibru
Cumpăta = tempera, echilibra
Cumplit = desăvîrșit, total; enorm
Cunoaște = recunoaște
Cunoștință = conștiință
Cuprinde = înțelege; petrece vremea, se ocupa
Curatori (pl.) = ambasadori

Cure = decurge; alerga; deriva; scurge; rezulta

Curătoare = curgătoare

Curăţie = castitate; moralitate

Curgere = alergare; curs; *Curgere de graiu* (vorbă)

= retorică, elocinţă (prin falsă etimologie, de la familia de cuvinte *a curge*, în greacă)

Curs = cursă, alergare

Cuscrie = înrudire

Cust = vieţuire, viaţă

Custa = trăi

Custare = viaţă

Cusutoriu = cositor

Cutrămur = spaimă mare

Cuvios = cuvenit

Cuvînt = vorbire

Cuvîntare = argumentare

Cuvîntătoriu = raţional

Da = preda; deda; obişnui; edita; concede, acorda

Daică = doică

Dar (subst.) = har, graţie

Dar = iar

Dascal = profesor

Dărăban = plăieş, păzitor într-o cetate

Dăscălie = învăţătură; funcţie de dascăl

Dăscăluţ = profesor neinstruit

De = despre; că (compl.); din

Decît = numaidecît

De ce de ce = din ce în ce

Dece = deci

Deloc = imediat, pe loc

De pre = asupra, împotriva

Deuna = imediat

Dede = dădu
Dederă = dădură
Dejghina = dezbina, separa
Deliberat = concluzie
Den = din
Denunțiația = anunț, informare
De o dată = de prima dată; în același timp
Deosebi, deosăbi (adv.) = separat; în particular
Deplini = perfecționa; *Virstă deplinită* = în jorat
Deplinire = perfecție
Derază = iradiază
Deregătoare (subst. f. pl.) = oficialități, funcționari
Desbină = despărți
Descăleca = coloniza
Descărca = vărsa
Desclini; deschilini = separa
Deschilinire = separare, deosebire
Descintat = descîntec
Descoperire = revelație
Descoperit = pe față, deschis
Desfățat = larg, spațios (probabil *roditor, în belșugat*)
Desfrînat = neînfrînat
Desmierdare = desfrîu, viciu
Desmînta = abate de la o țintă, deconsilia
Desmoșiat = dezmoștenit
Despulpat = descărnat, fără vigoare
Destul (face...) = da satisfacție (lat. *satis facere*)
Desvălî = dezvălui
Desvînat = fără vigoare, anemic
Desvăscut = dezbrăcat
Didahie = învățătură
Diecuț = învățăcel
Dieci (pl.) = diaconi (care urmează să se hirotonească)

Diede = dădu
Dieţesul sau eparhia = dieceza
Diiade = v. *Diede*, dede
Diiaderă = v. *Dederă*
Dimeştnic = domestic, familiar
Din parte = parţial (lat. *ex parte*)
Dinar = monedă, în vechiul regat maghiar
Diptică = registru (în bisericile occidentale)
Dirept (adv.) = drept
Dispenzaţie = dispensă
Disputaţii (filonichii) = polemici
Distihon = distih
Divan = judecată; tribunal
Dobitocesc = neraţional
Dobîndă = cîştig, profit
Dojană = îndemn
Dojeni = îndemna
Domn = stăpîn; boier
Domnesc = boieresc
Domnişor = fiu de domn (= boier)
Dorire = dorinţă; dragoste
Dosădire = adîncă întristare, chinuire
Drăgăluţă = iubită, ibovnică
Drumariu = drumeţ
Dualc = dual (gram.)
Duh = suflare
Duhovnicie = spiritualitate
Dulce = bun; *soră dulce* = soră bună
Se dumeri = se înmuia, linişti, domoli; îmblînzi, civiliza
Dumica = tăia în bucăţi
Dumnezeoae = zeiţă
Dumnezeiri (pl.) = zeităţi
Dupăpune = postpune
Dupăpunere = postpunere
Duplecăcios = îndoit

Dupre = după

Ecscusa (vb.) = scuza
Ecumenic = mondial (gr. *ecumenicós*)
Eczeghetic = exegetic, de interpretare
Engomiu = elogiu (gr. *egcómion*)
Eparhie = diecezã ecleziasticã. V. *Dieţesul...*
Epistolii (pl.) = V. *carte*
Erburi (subst. pl.) = praſuri medicinale
Eres = erezie
Eresiarh = iniţiatorul unei erezii
Ermă = pustie (din gr.)
Ermenévtică = exegeza cărţilor religioase
Ertăciuni (pl.) = cuvinte de adio adresate la moartea cuiva

Esca = isca, născoci
Evharistie = împărtăşanie, Cina cea de taină
Expedălui = expedia

Facţie = cabală, punere la cale; răscoală
Falcériu = felcer, chirurg
Fapte = lucrări (lat. *acta*)
Fară = neam, soi
Fată în păr = fecioară neînvălită (nemăritată)
Faţă = pagină; culoare; persoană
Faţă (adv.) = de faţă, făţiş, prezent
Făbuli = juca teatru
Făgade (pl.) = făgăduinţe
Făgădaş = făgăduinţă
Fără = numai, decît
Fără că = numai că
Fără de = afară de
Fără de că = numai că
Făţat = colorat
Se făţări = se preface
Făţoşare = participare în persoană
Feceră = făcură

Ferice (subst.) = fericire
Se fermeca = se otrăvi
Fibirău = judecător şef
Fiéră = fiară
Fieri; fiieri (pl.) = v. *Fiéră*
Fierbîntări (pl.) = fierbinţeli (= entuziasm) (lat. *febris*)
Fiinţă = esenţă
Fiişpan = prefect
Fiitoriu = existent
Fileriu = monedă divizionară; a suta parte dintr-o coroană (în Transilvania, pe vremea imperiului austriac)
Filonichii = V. *Disputaţii*
Finduc = bolovan de piatră
Floandră de sas = neamţ din Flandra
Florit = înflorit
Flutura = desconsidera, dispreţui
Foale = pîntec
Formă = procedeu, formulă
Forum = tribunal
Fraget = fraged
Fugaş = fugar
Fum = orgoliu (după lat. *typhus* din gr. *tyfos*)
Fuştei (pl.) = trepte la o scară (de lemn)

Gădină = sălbăticiune: insectă, pasăre sau patruped
Galioane (pl.) = galere
Galiţe (pl.) = păsări de curte; păsări sălbatice
Gazdă = gospodar înstărit şi priceput
Gădinioară = diminutiv de la *gadină*, cu sensul de *reptilă*
Gătenii (pl.) = preparative
Găzdoae = gospodină
Gemăna (indoi) = gemina

Gene = pleoape
Generos = de neam ales (lat. *generosus)*
Gherdan = colan, (salbă de mărgele?)
Ghetele sau dacii = geții (lat. *getae)*
Ghintă = gintă (lat. *gens)*
Giunie = junie, tinerețe
Gîci = ghici, interpreta
Gîcitură = interpretare, conjectură
Glaje = sticlă
Globi = amenda
Goană = prigoană
Goni = prigoni; urmări
Granat (pom...) = rodie (lat. *malum granatum)*
Gras = mănos (lat. *laetus)*
Grămătic = elev în cursul inferior
Greu = aspru, sever; impenetrabil
Greci = greciza
Grecie = limba greacă modernă
Grijnic = grijuliu
Groapă = grotă, peșteră
Grozăvire = urîțire
Gubernium = guvernămînt, în principatul transilvan
Gustare = gust

Haldei (pl.) = caldeeni
Haractir = considerație
Hărui = face o favoare, dărui
Hirotonie = funcție de preot
Hîrsit = foarte zgîrcit
Horepiscóp = episcopul locului (gr. *horepiscopos)*
Horvat = croat
Hotariu = teritoriu
Fără hotărîre = nemărginit
Hotărît = limitat

Hotărîtoriu = arbitru
Hrăni = duce traiul, viața

Ia = ea
Să ia = să primească (lat. *accipere*)
Iar, iară = însă
Iarbă pucioasă = pucioasă, sulf
Iaste a vedea = se poate vedea (lat. *videndum est*)
Iboenicie = dragoste
Iconom = administrator
Iconomie = gospodărire, administrare; chivernisire
Idiotism = particularitate de vorbire, fonetică sau morfologică
Ierarh = conducător al bisericii, arhiereu
Ierarhie = rînduiala gradelor preoțești
Indiction = perioadă de cincisprezece ani, cu punctul de plecare în anul 313 al e.n.
Instanție = cerere, suplică
Introducție = prezentare
Ipotis = ipoteză
Ip-oci = și celelalte
Isbîndă (lua sau face isbîndă) = se răzbuna
Iscodi = spiona; născoci, inventa
Iscodire = născocire
De isnoo = din nou
Isotă = insulă
Isóp = isop, arbust parfumat, ornamental (lat. *hysopus*)
Ispită = tentație; experiență
Ispiti = încerca; experimenta; cerceta
Ispitire = probă; noviciat
Ispitit = experimentat
Ispovedul = spovedi
Istornic = istoric

Iuristă = jurist
Izbîndi = V. *isbîndă*
Izbînditoriu = răzbunător
Izgonire = exil
Izvod = izvor, document

Îmblînziri (pl.) = momeli, tentații (lat. *blanditiae*)
Se îmbrăca = fi învestit
Împărat = rege, basileu
Împărăchiare = dezbinare
Împărăție = stăpînire, putere (lat. *regnum*)
Împărățitoriu = stăpînitor
Împărechere = V. *Împărăchiare*
Împărtăși = dărui, hărăzi; comunica, transmite
Se împărtăși = fi părtaș; se transmite
Împărtășire = comuniune (lat. *communicatio*)
Împărți = acorda, oferi; atribui
Împărțitoriu = arbitru
Împleca = declina (gram).
Împlecare = declinare
Împoncișa = opune
Împoporat = colonizat
Împrejur-stare = împrejurare, circumstanță
Împresurare = chinuire (de către o boală etc.)
Împreuna = compara (lat. *confero*)
Împreună = totodată
Împreună-lucrători = colaboratori
Împreună și = împreună cu (lat. *una cum*)
Împotivă (adv.) = dimpotrivă
Împotivnic = adversar
Împrumutare = reciprocitate, împrumut
Împrumutat = reciproc
Se împulpa = se strădui
În loc de = drept (lat. *loco, pro*)
Înaintare; înaintire = promovare, progres
Înainte-ședere = președinție

Înainte-şezătoriu = preşedinte
Încai = cel puţin
Încalete = încalte, măcar
Începătorie = primăţie (lat. *primatus)*; început
Încheere; închiiare = concluzie, hotărîre
Închipuire = imagine
Închide afară = exclude (lat. *excludo)*
Încredinţa = bizui
Se încruci = se minuna; -şi face cruce
Încungiurare = împrejurare, circumstanţă; asediu
Încurse (subst. pl.) = incursiuni
Încurge = alerga, urmări
Încuviinţat = potrivit, cuvenit
Încuscrit = înrudit
Se îndemîna; îndămîna = se deprinde, deda
Îndemînat; îndămînat = priceput, îndemînatic, prompt
Îndrepta = justifica
Îndreptat = corect, literar
Îndrăcit = epileptic
Se îndulci = se desfăta
Îndupera = sprijini, argumenta
Îndurat = îndurător
Îneguros = înceţoşat
Înfăţa = colora
Înfricoşat = înfricoşător
Înfrîngerea inimii = umilinţă (lat. *contritio animi)*
Îngeme = geme (lat. *ingemere)*
Îngreca = însărcina
Îngreunată = gravidă
Înota = pluti
Înpresurări (pl.) = obligaţii, preocupări foarte grele
Însămna; însemna = desemna, denumi
Înse (f. pl.) = înseşi
Însoţire omenească = societate
Însoţiri (pl.) = întovărăşiri
Însufla = inspira

Însușește (alipește) = atribuie
Întins = înmuiat
Întinăciune = pătare
Întîia naștere = (drept de) primogenitură
Se întîmplă cît = se întîmplă că (lat. *accidit ut*)
Întîni (adv.) = întîi
Întoarce = schimba, transforma; traduce; restitui; răsuci
Întorna = întoarce
Întră = în, în mijlocul; între; dintre
Întră aceste = în acest răstimp (lat. *interea*)
Întregime = integritate fizică
Întru una (adv.) = la un loc, împreună
Întunerec = eclipsă; milion
Înțăles = înțelegere, consens
Înțelegere = inteligență
Învește = îmbrăca
Învăscut = îmbrăcat; învestit
Înveriga = înconjura, asedia
Învinge = convinge
Învita = îndemna, ațința

Jărtăvnic = jertfelnic, altar
Jertvenic = v. *Jărtăvnic*
Jervă = jertfă
Jigniță = jitniță, grînar
Joc = dans; distracție
Jucărie = distracție; întrecere sportivă (lat. *ludicrum*)
Jucătoare (subst.) = dansatoare
Judeca = hotărî
Judecată = sentință; opinie
Jumulțuia = smălțui
Junie = prima tinerețe (cca. între 16—28 ani)
Se la = face baie

Ladă = casetă
Lădăiue = v. *Ladă*
Lămuri = purifica
Lăsa = accepta; înceta
Se lăuda = amenința; se numi
Sărbători legate = sărbători în care este oprit să se lucreze
Legătură = interdicție
Liboo = dragoste
Liliu = crin (lat. *lilium*)
Liman = port
Limbi (pl.) = neamuri
Lingariț, -ă = măgulitor, lingușitor
Se linguși = se flata
Lipsi = fi nevoie
List = pagină (germ. *Liste*)
Literală sau învățată = (limba) literară
Literator = scriitor
Literatură = cultură
Litie = procesiune religioasă
Lînged = lînced; descurajat, demoralizat
Lîngoare = lîncezeală, trîndăvie (lat. *languor*)
Dinlontru = dinăuntru, interior; (*Sfetnic dinlontru* = consilier intim)
Se lovi = se potrivi, asemăna
Lua = afla (lat. *accipere*)
Luceafărul = Lucifer
Lucrătoriu = muncitor
Lucruri noao = inovații, înoiri (primejdioase) (lat. *res novae*)
Lumea romană = imperiul roman (lat. *orbis romanus*)
Vilfa lumească = autoritatea puterii seculare
Luminat (adv.) = limpede, clar

Mai = aproape, aproape că
Mai puțin = cel (mai) puțin. (lat. *minime*)
Mai nainte până = mai înainte de a (lat. *ante quam*)
Mai nainte gătire = pregătire
Mai marii = strămoșii (lat. *majores*)
Măgnis = magnet (lat. *magnis lapis*)
Mant = mantie
Atîta mară de vreme = foarte multă vreme
Au mas = au petrecut noaptea (inf. *mînea*)
Mastur = maistor
Maurovlahi, adecă romîni negri = români macedoneni
Măduha = măduva; miezul
Mădulări (pl.) = membre
Măestrie = artă
Măestria cea ritoricească = retorică (*ars rhetorica*)
Măna = continua
Mănunt = mărunt
Se mărgini = se hotărî
Mărginit = limitat
Mărime = slavă, mărire
Mărire = slavă, glorie
Măsură = măsurătoare
Măşine (pl.) = mașini (unelte de teatru) (lat. *machinae*)
Măzăcie = neștiință, ignoranță
Merge = pleca; trece, păși, porni (lat. *pergere*)
Mestecături (pl.) = amestecuri (de mărfuri de diferite calități, vîndute la preț sporit)
Tehnă sau meşteşug = vicleșug; meserie, profesie
Meşteşugi = unelti
Meşteşugiri (pl.) = uneltiri
Mica de ceas = clipa, clipita
Midi (pl.) = mezi
În mijlocul lucrurilor = în cursul acțiunii (lat. *in medias res*)

Milă = dragoste
Milosîrdie = mizericordie
Miluri (pl.) = mile, unitate de măsură
Minții = face de minciună (lat. *mentiri*)
Minune = mirare, uimire
Mirencască = laică, temporală
Miresme; mirezme (pl.) = parfumuri; ulei ritual
Miriade = zeci de mii
Mironosițe = aducătoare de mir (cu ocazia ungerii cadavrului lui Cristos)
Mistui = arde complet, devora
Mișca războiu = porni război (lat. *movere bellum*)
Mișel, mișea = nefericit; laș, fricos
Mitră = acoperământ de cap purtat de către rangurile înalte bisericești, în timpu oficierii serviciului divin
Mină înaltă = vitejie
Mina viață = duce viață (lat. *vitam agere, degere*)
Minea = înopta
Mintuință = scuză
Moașe (pl.) = babe
Mocan = ardelean dimprejurul Orăștiei
Mohorăciune = culoare stacojie, de nuanța purpurei
Monument; monumînt = document literal
Morlachi sau maurovlahi, adecă romîni negri = v. *Maurovlahi...*
Mornăitură = protest
Moș = bunic; strămoș
Moșie; de moșie = moștenire (în pămînturi); ereditar
Moșteni (pl.) = moștenitori ereditari (deci *oameni liberi*)
Moțan = v. *Mocan*
Mulțemită = recunoștință
Mulțemitoriu = recunoscător
Mulțitoriu = plural (gram.)

Mumească (adj.) = maternă
Munci (pl.) = chinuri, torturi
Muncitoriu = călău
Muntean (adj.) = muntos
Mur = zid
Murmurie = murmur
Mustrare = demonstrație
Mușcare = mușcătură
Mutalău = stupid

Naționalist = conațional
Navarc = navarh, amiral
Năduşală = căldură mare sufocantă; sufocare
Năduși = sufoca
Năimit = slugă salariată, argat
Năimire = simbrie, leafă
Năluci = imagina
De năprasnă = pe neașteptate
Năravuri = moravuri, obiceiuri
Născută (subst.) = naștere
Născut = înăscut
Năsărîmbă = faptă necugetată
Năsîlnic = nestăpînit, brutal; crud
Năucenie = învățătură, instrucțiuni
Se năzări = se năluci
Năzui = face apel
Neadeverință = neadevăr, irealitate; incertitudine
Neapropiat = inaccesibil
Neasemănare = neegalitate
Neclătit = neclintit
Necum = nu numai, darmite
Necumpăt = necumpătare
Necuprins = incomprehensibil, neinteligibil
Necurat = destrăbălat
Necurăție = destrăbălare
Necuvios = necuviincios

Nedeplinit = imperfect
Nedumerit = nedomolit, sălbatic; necivilizat
Neferit = inevitabil
Nefiitoriu = inexistent
Negoțiația literală = schimbul, comunicarea culturală (lat. *commercium litteralis*)
Negrijire = neglijență
Negurat = incețoșat
Negură = ceață
Nehotărît = infinit
Neîncungiurat = inevitabil
Neîncuviințat = necuviincios
Nemărginit = infinit
Nemernic = pribeag, rătăcitor
Nemernici = rătăci afară din patrie
Nemernicie = exil, pribegire
Nemeșesc = boieresc
Nemulțemire = nerecunoștință
Nemulțemitoriu = nerecunoscător
Nencungiurat = v. *Neîncungiurat*
Nepleguit = nerănit (lat. *plaga*)
Neplinit = nedeplin
Nepretenire = neprietenie, dușmănie
Nesmintit = infailibil; nestingherit
Nesmîntnic = infailibil
Nesmîntnicie = infailibilitate
Nestrăbătut = impenetrabil
Neștine = cineva, un oarecare
Nevinovățiă = feciorie
Nevoe = criză (de boală); *Face nevoe* = persecuta
Nevoință = străduință
Niciodinioară = niciodată
Nimărui al doilea = primul (lat. *haud ulli secundus*)
Norocit = norocos
Norocire = noroc

Notarăș = notar
Notariu = secretar
Notă = pată infamantă (lat. *nota)*
Novalistă = ziarist
Nouă (adj.) = nouă
Novelă = veste, anunț
Nutrice (pl.) = doici (lat. *nutrix)*

Obicinuit = bine educat
Obidat = adînc mîhnit
Oblu (adv.) = drept, corect
Oborî = doborî
Obștea oamenilor = societate
De obște = în comun, în general
Ocă = pedeapsă
Ocară = dezonoare
Ocasion = ocazie
Ocări, ocărî = dezonora, insulta
Ocărîtoriu = cel care necinstește (cu vorba)
Ochian = ocean
Odoară (pl.) = scule de preț, bijuterii
Ofițiorat (slăvitul) = ilustra cancelarie (lat. *excelsus officiolatus)*
Olcu = ulei, mir sfințit
Oltariu = altar
Ord = ordin
Osceșce (adv.) = în limba oscă
De osebi = în particular
Osebit (adv.) = în mod special
Osebit (adj.) = particular; special
Se osti = se oști
Ostoia = ostoi, liniști
Ostrov = insulă
Oștire = luptă

Oteți (sfinți) = Sfinți Părinți (ai bisericii)
Ovilit = decăzut, umilitor

Paradigmă = pildă, exemplu
Paradox, -ă (adj.) = paradoxal
Parentis = paranteză (lat. *parenthesis)*
Parimie = proverb, exemplu
Particularnic (adv.) = în particular, aparte (lat. *accidentaliter, particulariter)*
Paște = hrăni (lat. *pascere)*
Paștere = păşunat
Carte pasuală = paşaport
Patrie = țară; loc de baştină
Patriarșie = rang de patriarh
Patriarșesc (adj.) = de patriarh
Patron = protector
Patronie = patronat, protecție
Pățină = păţanie
Paținații = pecenegi
Păituire = convenție
Păgînătate = păgînism
Până unde = pînă cînd (lat. *quo usque)*
Pămînt crăcsc = proprietăți regale (lat. *fundus regius)*
Se părăsi = renunţa la
Părintesc = strămoşesc
Părințască (adj. f.) = părintească
Părințește (adv.) = părinteşte
Părtaș = moştenitor; partizan
Părtinință = indulgenţă (document eliberat de biserica catolică pentru iertarea păcatelor)
Părtinire = favoare
Păscălariu = ghicitor
Păscălie = carte de ghicit
Păstornic = păstoresc

Păstornicie = păstorire
Păşi înainte = progresa
Pătimicios = supus patimilor
Pătrunde = străpunge
Pe = pe la, la vremea; împotriva
Pe cît = de cît
Pe uşor (adv.) = uşor
Peceată = pecete
Pen = prin
Pentru = despre; din cauza; asupra
P.e. = pentru esemplu (=de exemplu)
Pentru ce = pentru că
Peristásuri (pl.) = împrejurări
Perít = emaciat, împuţinat la faţă; sfrijit
Pescos (adj.) = bogat în peşte
Mai nainte peste toate = mai înainte de toate *(super omnia)*
Petrecanie = prohod, convoi funerar
Petrece = transmite, trece dincolo
Petrecere = convieţuire
Petreceri (pl.) = trecere de vreme
Piatră pucioasă = sulf
Pismătăreţ = pizmaş
Duh pithonicesc = inspiraţie pythică
Pîrgă = prima recoltă (adusă prinos)
Plasă = fel, specie
Plăti = valora
Pleagă (subst.) = rană (lat. *plaga)*
Plecare = modulaţie
Plegui = răni
Plini = îndeplini
Plînsoare = reclamaţie, protest
Plumbit = greoi (fig.)
Poartă = uşă
Pocăianie = pocăinţă
Podviguri (pl.) = ocupaţii, treburi
Poftori = repeta

Pohfală = laudă, fală
Pohoi = puhoi, torent
Pohtă = poftă
Poli; polii = şlefui, cultiva (limba)
Polire = cultivare
Polit = cultivat, luminat, civilizat
Politică = conduită, comportare în lume
Politicesc = laic, civil
Politie = stat (opus autorităţii eclesiastice)
Ponivos = cu vederea slabă, înceţoşată
Ponturi (pl.) = puncte
Popor = comunitate de creştini, mai mare sau mai mică; popor
Poporan = membru al unei comunităţi creştine (subordonat unei înalte feţe bisericeşti)
Popistaş (subst.) = catolic
Popistăşesc = catolic
Popistăşie = catolicism
Porţie = dare, impozit
Porţio canonica = lot de pămînt arabil etc. acordat în folosinţă preoţilor greco-catolici (lat. *portio canonica*)
Porţiaş = supus porţiei (birului)
Porumb = porumbel
Postelnic = care respectă postul
Poşta-meşter = şeful poştei (germ. *Postmeister*)
Potopuri (pl.) = cataclisme
Povaţă = ghid
Povăţui = conduce; ghida
Povăţuire = conducere
Povăţuitoriu = conducător
Povesti = se întreţine, conversa
Poveşti (subst. pl.) = invenţii mincinoase, basme; conversaţii de societate
Povoară = greutate, povară

Pravila neamurilor = dreptul ginților (lat. *jus gentium*)
Praxiu = practică, procedeu (lat. *praxis*)
Se prăpădi = se prăvăli (în prăpastie)
Pradă = prădăciune
Pre = v. *Pe*
Prea = foarte
Preconii sau vestitorii = crainicii (lat. *praeco, -onis*)
Precumpăni = cîntări
Prefăcătoriu = traducător
Prefăcut = tradus
Prejudecare = prejudecată
Prelăudat = susnumit
Prenumerație = abonament
Pren = prin
Prentors = tradus, nu *retradus*
Prepus = bănuială, suspiciune; *Cu prepus* = suspect
Preposit sau arhipresviter = protopop, protopresbiter
Prepositură = protopopie
Prescrie = transcrie
Prescris = scris mai sus
Preste = de-a lungul; împotriva
Preste tot = în general
Pretenire = prietenie
Pretensie = pretenție
Pretipărit = retipărit
Preveni = lua înainte
Prezis = susnumit
Pribeag; umblătoriu = nomad
Pricăs = necaz, supărare
Price = disensiune
Pricestanie = cuminecătură
Prihană = pată
Primat = patriarh
Priimire = adopție

Priință = părtinire, favoare
Primi pe sine = lua asupră-și (lat. *in se suscipere)*
Prinsoare = închisoare, detenţiune
Prinţipie = principiu
Priveghiiare = stare de trezie
Priveghieri (pl.) = priveghiuri
Priveliște = spectacol
Avea privire = lua în consideraţie, ţine seama
Privire = spectacol
Procanon = tratat despre canoane (legi bisericești)
Proceti, prociti = reciti
Procleți (vb.) = afurisi, blestema
Procopsală = instrucţie
Procopsi = instrui
Procurător = avocat
Produte (subst. pl.) = produse (ital. *prodotto)*
Proestotes (pl.) = fruntaș (din greacă)
Proim = preludiu, exordiu (lat. *proemium)*
Pronunțiația sau răspunderea = pronunţarea
Proprietăți (pl.) = caracter propriu
Prost = simplu, neinstruit; popular
Prostesc = simplu
Prostie = simplitate de minte
Protestălui = protesta
Protivi = împotrivi
Protivire = opoziţie, împotrivire
Protodiacon = protopop
Protopresvyter = protopop, preposit
Protopap = protopop (lat. *protopapa)*
Protovestiariu = șeful gărzii imperiale (în imperiul bizantin)
Pruncie = copilărie, pînă către 15—16 ani
Publică = public
Puiul tîrgului = cadou foarte frumos (articol de îmbrăcăminte, bijuterie)

Pune = depune, efectua; stabili
Pune jos = demite (lat. *depono, demitto)*
Purta = repurta
Purtare = tratament; purtare de grijă, supraveghere
Pustii = goli; nimici
Pustiit = nimicit, distrus
De puterea sa = independent (lat. *suo jure)*
Putrejune = putregai

Rabi = învățătorule! (ebr. *rabbi)*
Rasă = haină călugărească
Rădica = scoate (lat. *tollere)*
Răschira = explica
Răschirare = explicare, expunere
Răsfira = explica
Răsfirat = explicit, clar
Răsfuga = împrăștia
Răsipi = devasta, dărîma
Răsipiri (pl.) = fragmente
Răspica = pronunța clar
Răspîndi = dărîma
Răspunde = pronunța
Răspunzătoriu = vornic (care declamă orațiile de nuntă)
Răzbunare = îndreptarea vremii rele
Rebélie = răscoală, revoltă
Rece = frigid
Reduce = readuce
Relație = relatare, informație (lat. *relatio)*
Rescript = dispoziție imperială, decizie, în scris
Reținsui = recenza
Ritorie (subst.) = retorică
Rîmleni (pl.) = romani
Rînză = stomac
Rîsuri (pl.) = rîsete; distracții

Rit = livadă
Rob = deținut, pușcăriaș; prizonier
De rost, den rost = pe de rost
Rugare = rugăminte
Rujă = trandafir
Rumegat = cumpănit, bine chibzuit
Rușinat = rușinos; de rușine

Samă = condiție socială; socoteală; dare de seamă
Săltita seau a giucări = dansa (lat. *saltitare*)
Sălui = găzdui, sălășlui
Săpa = îngropa
Sărbi = sluji (lat. *servire*)
Scándălă = scandal
Scapet; scapăt = împuținare, scădere; decădere, retrogradare; deteriorare
Scară = tablă de materii
Scădea = decădea
Scăzut = degradat
Scădere = reducere
Scăndălicios = scandalos
Scăndălisi = scandaliza
Scăndălisitoriu; scăndălitoriu = scandalos
Scăpăta = cădea
Scări = degrada
Schimosi = schimonosi, deforma, strica
Schimosit = desfigurat
Schimosire = deformare
Scîrbă = întristare, supărare
Scîrbi = supăra, întrista
Sclav = slav
Slovenească sau sclăvească = slavonă
Scopós = scop, țel
Scopură = stîncă de piatră ascunsă în apă (lat. *scopulus*)

Scrise (pl.) = scrieri
Scrisori (pl.) = scrieri
Scriptură = inscripție; documente scrise; scriere
Scuti = proteja
Scutire = scuză, pretext
Scutitoriu = apărător
Scuipătură = scuipat
Scută = obiect de preț
Scumpete = zgîrcenie
Scumpie = lucruri de preț, scumpătăți
Scutele (pl.) = scutințe, privilegii; pretexte
Sdrumica = sfărîma
Sentențiă = opinie
Sesie = ședință
Sevastocrator = funcție în imperiul bizantin (= vice-împărat)
Sfadnic = certăreț, gîlcevitor
Sfărmare = naufragiu
Sfărșanie = sfîrșit
Se sfinți = fi făcut episcop, mitropolit; se devota, dedica
Sfîrșit = scop
Shimă = gest
Shismă = schismă
Shismatic = schismatic
Sholastic = exeget catolic al învățăturii creștine (care aduce inovații dăunătoare în dogmă); școlar
Sholasticesc = scolastic
Sicriu = chivot
Silă = efort; forță; violență
Silnic = violent
Simonie = trafic cu lucruri sfinte
Singur (adv.) = numai
Singuratic = singular (gram.); de unul singur; izolat

Sirguit = sîrguincios
Stînicie = violenţă; forţă
Slaviceşte (adv.) = sîrbeşte
Slab = de rînd, de jos; neroditor
Slăbănog = paralizat, paralitic
Slăbănogie = paralizie
Slobozenie; slobozire; voe slobodă = libertate
Smălţa (văpsea, înfăţa) = colora
Smernic = smerit, umilit
Smintează = eroare
Sminti = rătăci, greşi
Sobornicește (adv.) = congresual
Socotitoriu = supraveghetor
Sodomlean = sodomit (homosexual)
Solgăbirao; solgăbirău = pretor
Son = sunet
Soroci = cita (la tribunal)
Soţ = tovarăş
Soţie = tovarăş
Sovran (stăpănitoriu) = suveran (ital. *sovrano*)
Spăsănie = izbăvire, salvare
Spăşitoriu = izbăvitor
Spongie = burete (lat. *spongia*)
Spre = în vederea
Spun (pers. III pl.) = se zice (lat. *dicunt*)
Spurc = amestecătură
Sta = consta
Stampă = tipar
Stat = stare, situaţie
Statuă = statuie (lat. *statua*)
Se stidi = se sfii
Stih. = stihul (= versetul)
Stihie = element
Stingaciu = fals
Străcurare = penetraţie

Strein (adj.) = straniu, nemaiîntîlnit
Stricăciune = perversitate
Stricare = dărîmare; corupere
Strînsură = strîmtoare
Stropșală = criza unei boli (epilepsie etc.)
Se stropși = fi în criză (chinuit de diavolul)
Strutión = struț
Subrănduit = subordonat
Sudit = supus austriac
Suferit = tolerat
Sugătoriu = sugaci
Sumeții (pl.) = acte trufașe, semeții
Supăra = incomoda
Suplică = plîngere, cerere, reclamație
Supt = pe vremea; (adeseori indică o clauză: *supt grea pedeapsă* etc.)
Suptire = subtil
Surlă = instrument muzical cu multe găuri, în formă de fluier
Suroritate = înrudire
Surupat = căzut în prăpastie (iad)
Surupătură = prăpastie
Sute (pl.) = secole
Suvulcată = suflecată
Svat = sfat

Șerbi = sluji
Șerbitoriu = slujitor
Șéstină = șes
Și și = și
Șod, șoadă = de haz, de rîs
Șopote (pl.) = șoapte
Știri (vb.) = afla de știre

Tagă = tăgadă, tăgăduială
Talant = talent, aptitudini

Se tăia = deveni eretic, se rupe de dogmă
Tălbăci = trudi (mintea)
Tămposi = întîmpina, bate
Tehnă = artă, meserie; vicleşug
Temelnic = temeinic
Ticăiţeşte (adv.) = în chip ticălos
Ticăloşie = nefericire
Tăgni, tigni = tihni
Tif = aroganţă, insolenţă (gr. *týfos*). V. *Fum*
Tipărî = întipări
Tiran = sîngeros, crud
Tirănie = cruzime, sălbăticie
Titulă = titulatură; denumire; titlu
Titulat = denumit
Tîlc = tîlcuire, exegeză
Tîlcuitoriu = interpret, exeget
Timpit = tocit, redus, slab perceptibil
Tîndală = fleac
Tocma = foarte bine
Tocma de = chiar dacă
Tocmală; tocmeală = întocmire; condiţii, clauze
Tocmi = întocmi, rîndui
Tocmit = convenit
Toat = tot
Tot (adv.) = totuşi, cu toate acestea
Tractarisi = trata
Transumpt = rezumat, extras
Trădanie = tradiţie
Trăi = se folosi
Se trezvi = -şi veni în fire; se trezi
Trufă = trufie
Tudumană = protest, reclamaţie
Tufării (subst. pl.) = arbuşti
Se turbura = se răscula
Turci (subst.) = mahomedani

Turmă = unitate militară (mai ales călare) (lat. *turma*)
Ţărean, ţerean = ţăran; locuitor de baştină
Ţesetură = context; sintaxă
Ţesut = compus
Ţinea = menţine; deţine; respecta
Ţintiş (adv.) = ţintă
Ţipa = da afară, izgoni
O ţiră = niţel, puţin
Ţitălui; ţitarisi = cita

Ucenic = învăţăcel
Ujură = (uzură) dobîndă
Umblătoriu = migrator, nomad
Umblare = peregrinare
Una = împreună; totuna
Unghiţă = undiţă
Unjciune = unitate, comunitate
Unime = unire; unitate
Uninţă = unitate
Unit = de o singură culoare
Unitărăş = unitarian (membru al comunităţii religioase unitariene sau ariene, în principatul transilvan)
Universitate = adunare
Urăciune = urîţenie
Se urî = se plictisi, sătura
Urgisi = urî
Uriiaş = gigant
Urător = vornic (la nunţi)
Urma = imita; continua
Urmare = concluzie, consecinţă
Următoriu = urmaş
Urzi = începe (lat. *ordior*)

Vai (subst.) = vaiet
Vaivodă = voevod

Varecine = oarecine
Varmeghie = comitat
Vasilesc = vasilisc, basilisc, un soi de șarpe veninos (gr. *basiliscos*)

Vălfă = autoritate
Văzut = considerat, respectat
Veac = generație; viață pământească (opusă celei cerești)

Vechiu de zile, de ani = bătrîn; *Cele vechi* = antichități; *Vechi zile* = antichitate

Vechime = antichitate
Vecui = dura, rezista
Vecuitoriu = durabil
Se vedea = se părea (lat. *videri*)
Se vederi = se învedera
Vei = vrei
Se veni = reveni, rezulta
Venitoriu = viitor
Véget- = vioi, în putere (lat. *vegetus*)
Veri... veri = fie... fie
Veri... neveri = vrînd... nevrînd
Veste = faimă
Vesti = publica; proclama
Vicariiască; vicărășesc = referitoare la funcția de vicar
Vicleni = frauda, înșela
Viclean = trădător, perfid
Viclenie = fals
Vicol = vreme furtunoasă
Vie (vb.) = trăi
Viiază = trăiește
Vihor = vifor
Vistiiariu = tezaur
Vitréle (pl.) = pînze de corabie
Viței de mare = focă
Vițișpán = viceprefect

Vizitație = inspecția unei înalte fețe bisericești

Vilfă = v. *Vălfă*

Vîrstă = maturitate

Vîrtute = tărie fizică

Vlădicie = episcopat

Vlog = (lat. *vulgus?*) mulțime, vulg (ital. *volgo?*)

Volnicie = liber plac; libertate, libertate neîngrădită de nici o lege

Vòmi = vărsa, vomita

Volsceşte (adv.) = în limba volscă

Vorbe (pl.) = verbe (gram.)

Voroavă = cuvîntare

Votizație = votare

Vrednicie = rang

Vremelnic = temporal, secular

Vrodinioară = vreodată

Vrere = dragoste

Vrut = iubit

Zar = încuietoare

Zavistie = ură

Zăbovire = petrecere de vreme

Zăhăi = incomoda, supăra

Zălog = ostatic

Zăstimp = răstimp

Zăuita = uita cu totul

Zdrumica = v. *Sdrumica*

Zidi = crea

Zidire = creatură

Zogrăfi = zugrăvi

Zúgraf = zugrav

Zugrăvia = pictura

CUPRINS

[Notele autorului la *Istoria...* și la *Dissertații*] 5
Răspunsul la cîrtirea 86
Istoria besericei românilor 94
Disputațiile asupra *Istoriei pentru începutul...* 198
I *Animadversii* 201
II *Reflecsii* 237
III *Privirea* 243
Ortografia română sau latino-valahică 249
Dialogu pentru începutul limbei românâ 302
Întîmplările lui Telemah 334
[Corespondență] 354

Glosar 381

Lector : CORNEL SIMIONESCU
Tehnoredactor : ELENA CĂLUGĂRU

Bun de tipar 12.II.1976. Tiraj 18 110 ex. Broșate 16 110 ex. Legate 1/2 2 000 ex. Coli ed. 19,43. Coli tipar 13,25.

Comanda nr. 50 599
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Piața Scînteii nr. 1 — București
Republica Socialistă România

VERIFICAT
1987